

B
9(4) $\frac{23}{25}$
Unāms 2.
Ozīva 1. f.



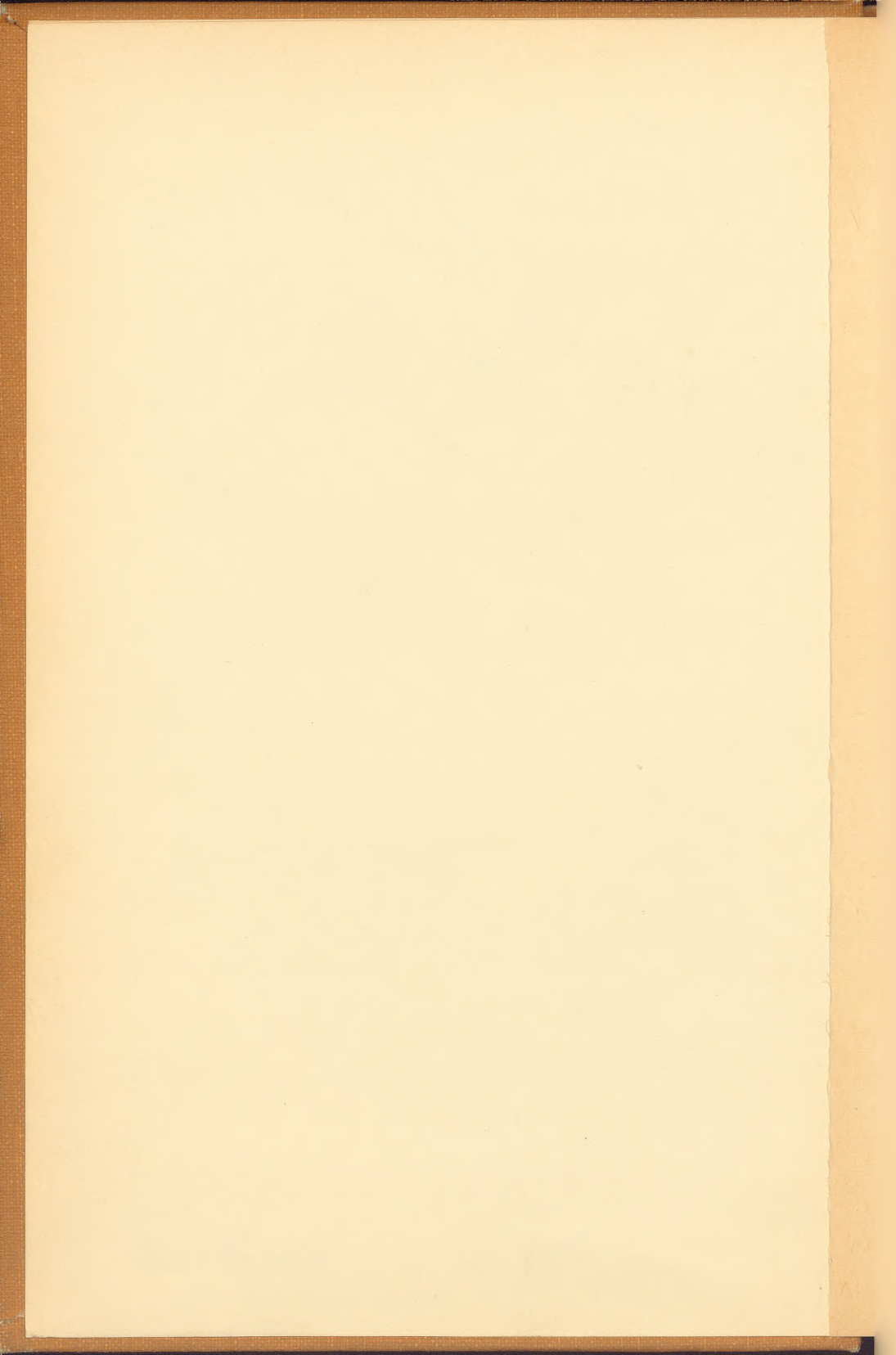
90-19.459

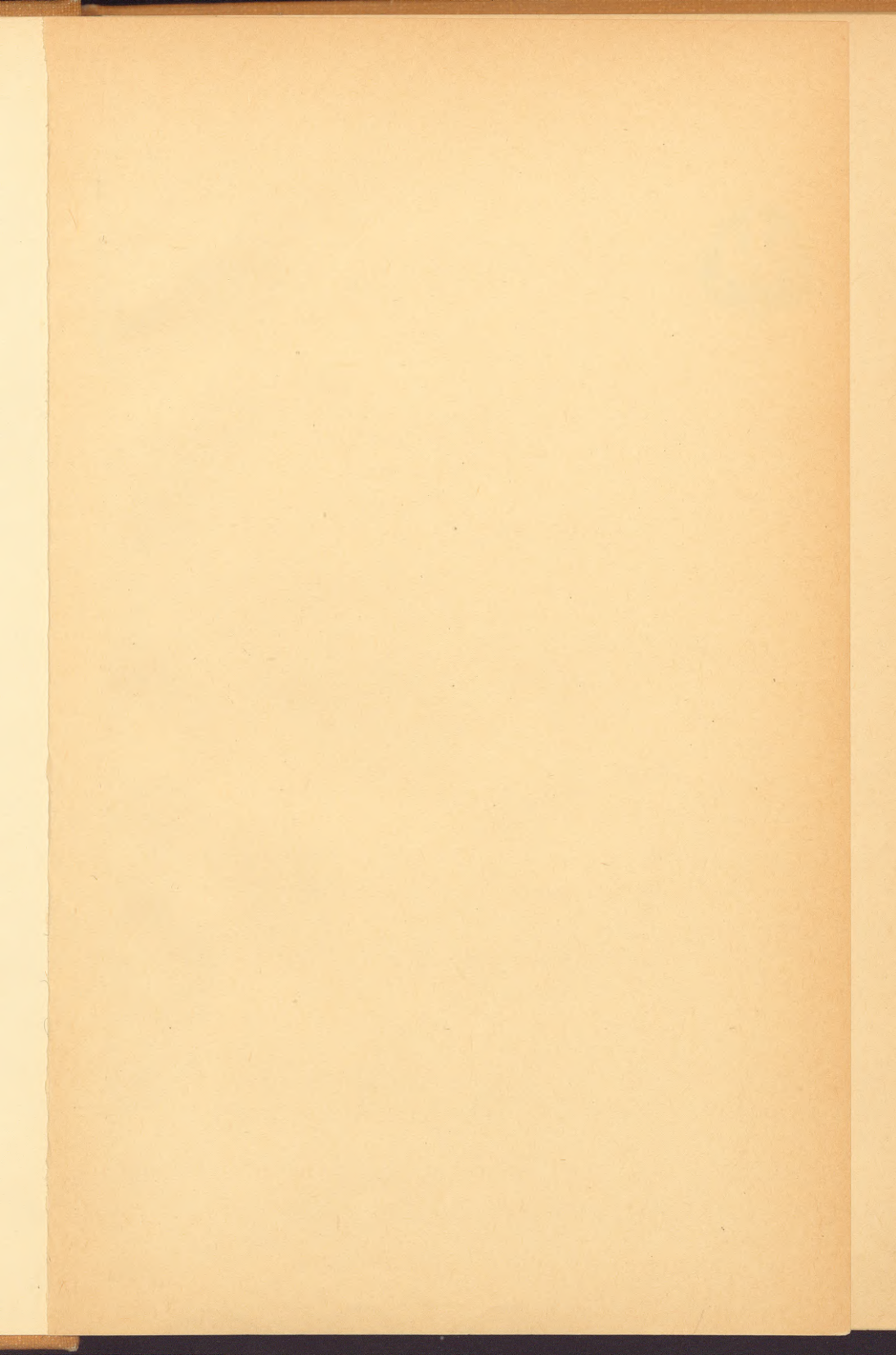
Kūlijam Hilde

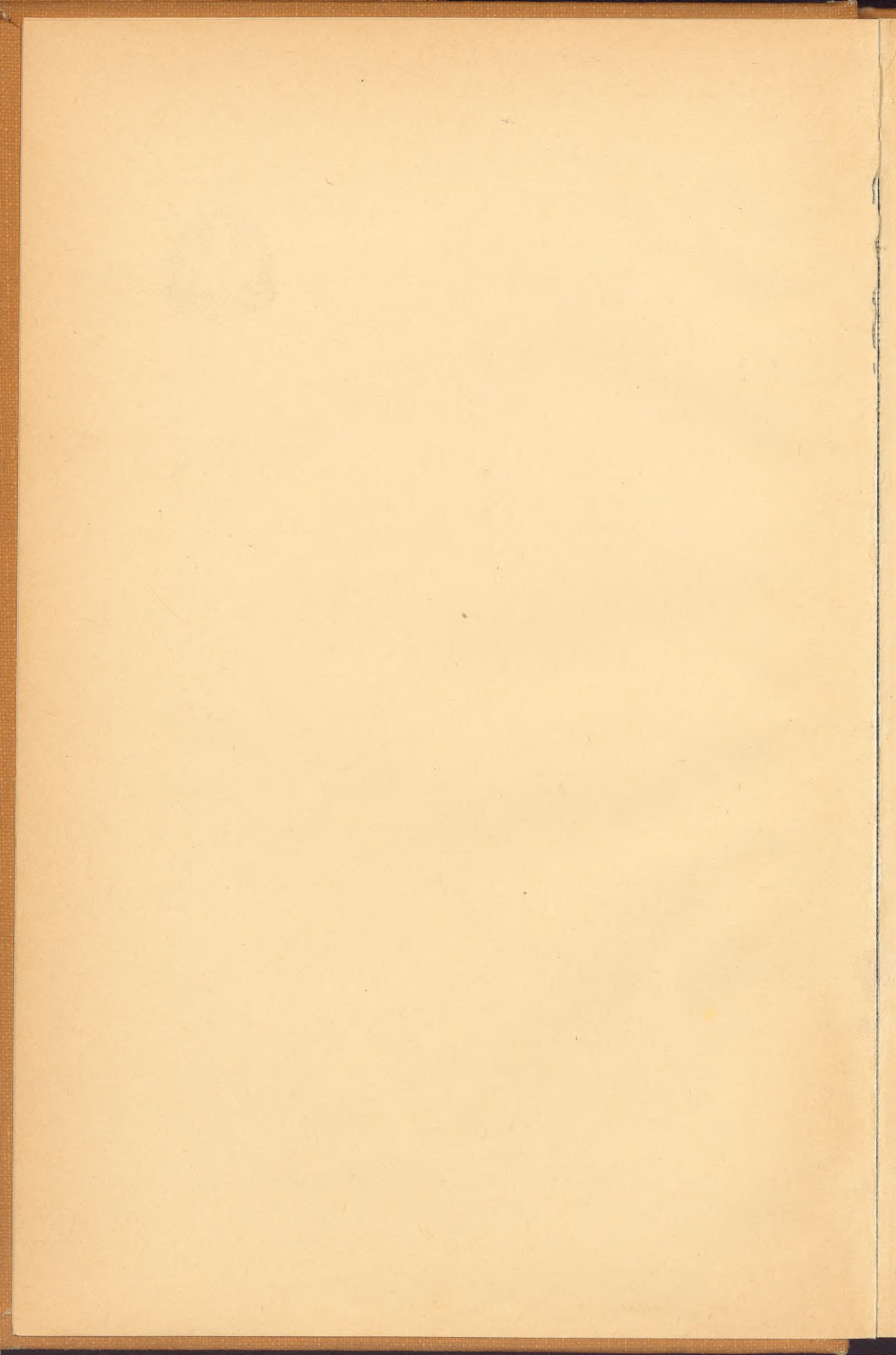
1964. gada

Licensesrētdos!

D. K. valde Postonā.









L

B
9(L) ²³/₂₅

B

ŽANIS UNĀMS

**DZĪVĀ
LATVIJA**

Pilskalns
1964

Vāku zīmējis
Aivars Ronis

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA

90-

19.459.80
/

1000 eksemplāros

Printed by
AUGUSTUS PRINTING SERVICE
Lincoln, Nebraska. 68502
U. S. A.

SATURS

1. Kārļa Ulmaņa dzīves mācība	9
2. Novembra ticība	39
3. De Jure	69
4. Dzīvā Latvija	
Piezīmes par notikumiem, kas veidoja valsts likteni	75
5. Rīgas Baraba	
Muntera profils	117
6. No 17. jūnija līdz 5. augustam	139
7. Tumšo dienu atbalsis	
Pārdomas par M. Valtera saraksti ar K. Ul- mani un V. Munteru	167
8. 2:1 par labu Kārlim Ulmanim	183
9. Kalpaka marts	195
10. Aspazija dzīves rietā	227
11. Čerčils un Staļins	
Latvija lielo varu šacha spēlē	267
12. Grimstošās Eiropas kongress un latviešu Potsdama	
Latviešu bēgļi hitleriskās Vācijas sabrukuma pcsmā	279
13. 18. novembra impresijas	297
14. Ar Latvijas ideju brālībā	
Dr. Miķeļa Valtera siluete	303
15. Blaumanis trimdas perspektīvē	311
16. Pielikumi	321

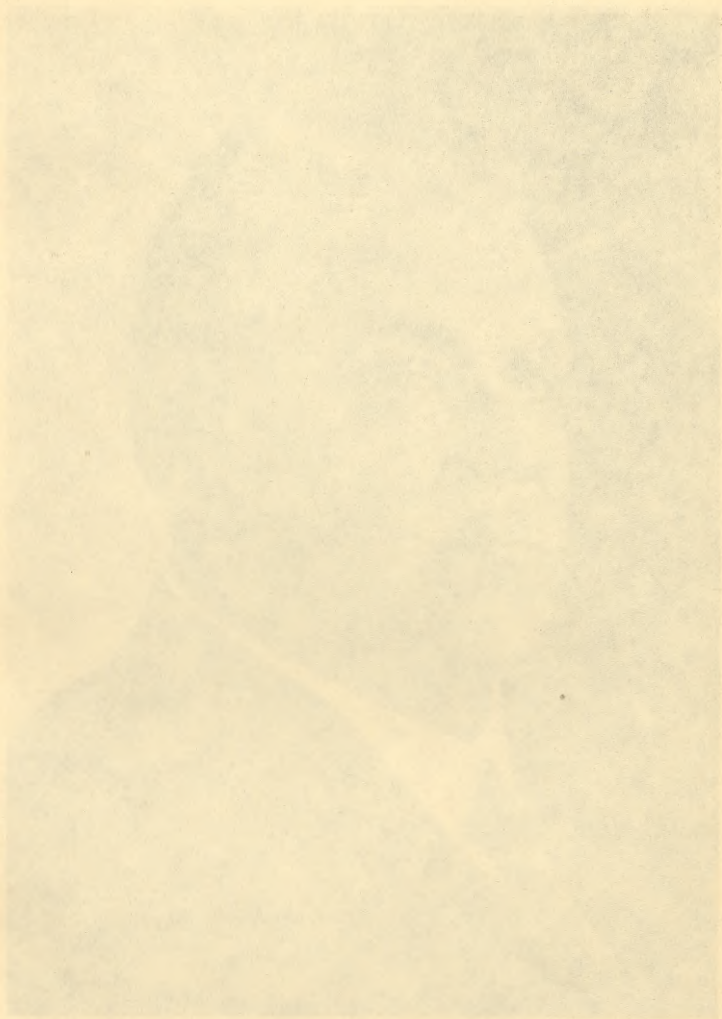


PLATE II



Kārlis Ulmanis

I

KARĻA ULMAŅA

DZĪVES MĀCĪBA

1. Zemnieka dēla mantojums	11
2. Skolas devums	12
3. Trimdas kaltuvē	15
4. Zemes un darba svētība	19
5. Brīvības vārtus veņot	24
6. Ar Latvijas ideju pret Baltijas valsti	30
7. Tautas labklājības labad	35

1. ZEMNIEKA DĒLA MANTOJUMS.

Lieli vīri ir tautas lepnums un gods. Lieli vīri rada laikmetus un savas tautas dzīvi ievirza jaunā attīstības posmā. Kā pravieši viņi vada tautas pretim labākai nākotnei, veido tautas likteņus, griež vēstures ratus un rada krustceļus, kurus iesprauž ceļa stabus vēsturniekiem.

Tie ir vīri, kas paši nākuši no tautas un tāpēc atminējuši viņas domas un apvienojuši viņas ilgas vienā kopējā mērķī. Un pie šī mērķa viņi tautu noveduši, palīdzējuši tai to sasniegt, lai atkal sprautu jaunus saulainus mērķus, uz kuriem virzīt tautas ilgas.

Tie ir tautas vadoni. Tautas vadoni šī vārda tiešākā un labākā nozīmē.

Latviešu tautai viens šāds vīrs ir Kārlis Ulmanis. Kārlis Ulmanis — darbīgākais un slavenākais no latviešiem divdesmitā gadsimteņa pirmajā pusē. Bet divdesmitā gadsimteņa pirmā puse ir slavenākais laikmets zem saules, kad latviešu ciltis apvienojās par vienu kopēju nāciju, kurai pirmo reizi bija arī sava vienota valsts. Šis latviešu valsts dzīves organizētājs un galvenais vadītājs no pirmās līdz neatkarības spožuma pēdējai dienai bija Kārlis Ulmanis.

Kādas ir tās tekas, kurās minis Kārlis Ulmanis savu gaitu sākumā, no kāda materiāla taisītas tās kāpes, pa kurām viņš no tautas vidus pamazām un neatlaidīgi kāpis vadonības gloriozos augstumos, lielo pienākumu smagumu sev līdzī nesdams?

Kārlis Ulmanis ir zemnieka dēls. Zemgales plašajos kļajos, kur pāri vienmuļajam līdzenumam, kuŗu pievilņo briestošo druvu kuplums, visapkārt redz ilgas modinošo apvārksņa loku, ir kārts Kārļa Ulmaņa šūpulis. Un latviešu zemnieka sēta, kurā septiņdesmitajos gados dziļi sakņojās tieksme pēc „sava kaktiņa un sava stūrīša zemes,” Ulmani ieaudzināju-

si lielo mīlestību pret zemi, pret lauku darbu. Bet no mīlestības pret zemi un zemnieka sētu Ulmanī izaugusi mīlestība pret savu tautu.

Kārlis Ulmanis dzimis 1877. gada 4. septembrī Bērzmuižas Pikšās, kur viņa vecāki — Indriķis un Lizete Ulmaņi — bija saimnieki. Indriķim Ulmanim bija trīs dēli: Jānis, Indriķis un Kārlis; pēdējam bija lemts kļūt par zemnieku valsts dzīves vadītāju.

Kārlis Ulmanis dzima un auga laikmetā, kas latviešiem bija lielu pārgriezību un pārvērtību pilns. Tas ir straujais latviešu gruntniecības nodibināšanās laiks, kad latviešu zemnieks no klaušu nomnieka kļuva par savas zemes īpašnieku.

Kārļa Ulmaņa tēvs, Indriķis Ulmanis, kad sešdesmito gadu vidū sākās māju iepirkšanas laiks, savu māju no muižnieka iepirkdams un gribēdams ātrāk to izmaksāt, lai kļūtu pilnīgi neatkarīgs no muižas, sāk blakus zemnieka darbam nodarboties ar lopu tirdzniecību. Šī blakus nodarbošanās ir ienesīga un Indriķi Ulmani padara par samērā turīgu cilvēku. Viņš labi iekopj savas mājas, tā kā tās kļūst apkārtējiem lauksaimniekiem par paraugu. Pats saimnieks ir pazīstams ar savu centību un taisnprātību, bet Ulmaņa mātes Lizetes palīdzību un devību slavē plašā apkārtnē. Kad Indriķim Ulmanim viņa trīs dēli pieaug, viņš arī tiem katram nopērk un uzdāvina mājas. Tā Kārļa vecākais brālis Jānis iegūst Šķibes pagasta Ezerkleišu mājas, kuŗas bija iekojis par priekšzīmīgu saimniecību; pie šī sava brāļa agrāk diezgan bieži viesojās valsts prezidents K. Ulmanis. Vidējam brālim Indriķim dāvinātas Līvberzes pagasta Brakšķu mājas. Viņš pirms pirmā kara tur ierīkojis zirgu audzētavu un sasniedzis labus panākumus. Kārlis Ulmanis no tēva dabūjis dāvinājumā Līvberzes Gārdas, kuŗas vēlāk gan pārdotas, bet Pikšas pēc tēva nāves mantojis vecākais dēls Jānis.

2. SKOLAS DEVUMS

Skolas gaitas Kārli Ulmanis sāk 10 gadu vecumā. Ābe-ci un grāmatas lasīšanu viņam iemāca māte. Tad vecāki Kārli sūta Bērzmuižas pagasta skolā, kuŗu viņš apmeklē ziemā

un vasarā. Skola no Pikšām ir diezgan tālu. Lai ziemu 10 gadus vecajam zēnam nebūtu jābrien tāls, sniega aizputināts ceļš, viņu nodod panzijā pie tēva brālēna Udzes muižā, no kurās skola ir daudz tuvāk.

Bērmuižas pagasta skolā Kārlis Ulmanis mācās pie diviem skolotājiem — Kristapa Cīruļa un Štolcera. Kristaps Cīrulis ir skolas pārzinis, un Kārļa Ulmaņa svaine Vilhelmīne Ulmane, kuŗa šai pašā skolā gājusi pāris gadus pirms K. Ulmaņa, viņu raksturo kā ļoti teicamu audzinātāju: „Mēs visi jutām lielu cienību pret šo skolotāju, pat bijību, lai gan viņš nekad netika uz mums dusmās blāvis, vai arī kādu bargi nosodījis. Viņa vārdi nekad nebija skarbi, bet pamācoši, glāstoši. Pretstats viņam bija palīgskolotājs Štolcers, nervozs un dusmīgs. Bet viņu bērni nekad neklausīja un nemaz nebijās. Domāju, ka skolotājs Kristaps Cīrulis ir stipri ietekmējis Kārļa Ulmaņa raksturu un devis pirmo pamudinājumu uz zīnībām.”

Beidzis mācības Bērmuižas pagasta skolā, Ulmanis iestājās toreiz diezgan populārajā Jelgavas pilsētas Aleksandra skolā. Šai skolai ir apm. progimnāzijas kurss, bet viņā valda stingrs pārkrievošanas režīms. Rusifikācija nupat kā bija skārusi visas skolas, bet sevišķi neatlaidīgi viņu uzspieda valsts un pilsētas skolām. Viscītīgākais rusifikātors Jelgavas Aleksandra skolā deviņdesmitajos gados ir skolas inspektors Radčenko. Par šo Kārļa Ulmaņa skolas laiku viņa toreizējais skolas biedrs, Zaļenieku pagasta agrākais Rīmeiku saimnieks D. Smiltnieks liecina sekojošo: „Ulmanis dzīvoja pansijā pie mūsu matemātikas skolotāja Bochonko. Es dzīvoju citā pansijā. Ulmanis pie mums mājās šad tad atnāca, kur tad visi gudri runājām vai kopīgi gājām ārpus Jelgavas staigāt. Ulmanis jau toreiz bija kas atsevišķs starp mums, pārējiem zēniem. Bija ļoti kustīgs, sabiedrīks, laipns, smaidīgs, prata iemantot visu draudzību un uzticību — bet tanī pašā laikā nevienu sev „nepielaida par tuvu.” Pret Ulmani visiem bija zināms respekts un it kā bailes no viņa. Tas pats bija novērojams arī tieši skolā. Ulmanis mācījās ne sevišķi uzcītīgi, tā vidēji, bet visi skolotāji viņu tomēr mīlēja un dažu labu reizi

pat lutināja, par ko mēs, pārējie skolnieki, nevienu reizi vien bijām tā kā ļauni, kā greizsirdīgi. Ulmanis nobeidza pilsētas skolu un pēc tam pārgāja uz reālskolas IV klasi.”

Pēc reālskolas beigšanas Ulmanis kādu laiku nodzīvoja tēva mājās, nododamies praktiskai lauksaimniecībai un pēc grāmatām studēdams lauksaimniecības zinības. Še viņš savus pirmos soļus spēja kā autodidakts, bet kā visur un vienmēr, šie Ulmaņa soļi ir droši un sekmīgi.

1902. gadā Ulmanis jau stājas atklātības priekšā kā lauksaimniecības ideologs un aktīvs darbinieks. Šā gada 22. jūnijā Bērzmuižā notiek pirmie piensaimniecības kursi. Tos organizē tolaik ļoti aktīvā Jelgavas Lauksaimniecības Biedrība profesora J. Berga vadībā, un K. Ulmanis kursus piedalās kā lektors, lasīdams priekšlasījumus par lopkopību un piensaimniecību. Šais kurss nolasītais Ulmaņa priekšlasījums 1902. g. septembrī iespiests „Zemkopī” 36. un 37. num. Ulmanis jau tad aicina zemniekus apvienoties un dibināt kopmoderniecības, jo lopkopība nevarēs uzplaukt, ja zemniekiem nebūs kur pārdot pienu par pienācīgu cenu, kā to tagad var darīt tikai tie, kas dzīvo tuvāk pilsētām. Ar kopmoderniecību dibināšanu arī visattālākos rajonos sāks možāki attīstīties lopkopība. Pēc piensaimniecības kursiem Bērzmuižā, Ulmanis 1902. gada vasarā uzstājas vēl ar dažiem priekšlasījumiem par lauksaimniecību.

1902. gada rudenī Ulmanis dodas uz Šveici studēt agromiju un iestājas Cīriches politehniskās augstskolas lauksaimniecības fakultātē. 1903. gada vasarā Ulmanis atgriežas atkal Latvijā un sarīko piensaimniecības kursu Valmierā. Šo kursu rezultātā Kauguru (vēlāk Baltijas) Lauksaimniecības Biedrība sāk izdot „Valmieras Lauksaimnieku,” lai popularizētu jaunās lopkopības un laukkopības idejas un veicinātu latviešu lauksaimniecību. K. Ulmanis šim žurnālam ir cītīgs līdzstrādnieks.

1903. gada rudenī Ulmanis dodas pa otram lāgam uz ārzemēm, šoreiz uz Leipcīgu, un iestājas turienes lauksaimniecības institūtā, kurū beidz 1905. gadā. Studiju laikā Ulmanis uzstājas ar dažiem priekšlasījumiem par lauksaimniecību arī

Vācijā un raksta vācu speciālos isdevumos, tāpat viņš sūta rakstus „Valmieras Lauksaimniekam,” sevišķi par lopkopības jautājumiem.

Studijas beidzis un atgriezies Latvijā, Ulmanis par savu darbības rajonu izraugas Valmieru, kur viņš ar saviem priekšlasījumiem un rakstiem ļoti iecienīts. Ulmanis tūdaļ uzņemas arī „Valmieras Lauksaimnieka” redaktora pienākumus. Še viņš ievieto rakstus, kas vērsti pret carisko patvaldību. Bet par šiem rakstiem 1905. gada rudenī Ulmani apcietina un iesloga Pliskavas cietumā, kur viņš pavada visu ziemu. 1906. gada pavasarī, izkļuvis no cietuma, Ulmanis emigrē uz Vāciju. 1906. - 7. gada ziemā viņš ir skolotājs kādā Vācijas lauksaimniecības skolā, no kurienes Ulmanis dodas uz Ameriku.

3. TRIMDAS KALTUVĒ.

Amerikā Ulmanis nodzīvo 6 gadus (1907 - 1913). Amerikā ir cita kultūra, cits darba ritms un savādāka dzīves izpratne, kā Eiropā. Tie, kas no Eiropas nomaļvalstīm aizbrauc uz Ameriku, parasti pārdzīvo kultūras lūzumu. Viņi amerikānizējas, it kā atlūzt dzimtenes kultūrai un dzīves rāmajam plūdumam. Un kad šie aizgājēji pārnāk atpakaļ, kas reti notiek, tad par viņiem gandrīz var teikt, ka „atgriezts rīciens nepielīp”. Ar Ulmani tas ir cetrādi. Viņš Amerikā, lai gan zināmā mērā amerikānizējies, tomēr palicis Latvijas dēls. No amerikānisma viņš uzņēmis sevī tā labākās īpašības — lielu darbīgumu, aktivitāti, pietāti pret katru godīgu darbu, kuŗš vienīgais ir dzīves cēlējs un labākas nākotnes veidotājs, ātru orientēšanos un spīdošas organizatora spējas. Ne diplomam, dižciltībai, radu rakstiem vai bagātībai ir nozīme. Nē. Vienīgā vērtība ir cilvēks pats un tas, ko un kā viņš var padarīt, kaut arī viņš strādātu visvienkāršāko darbu. Tas ir pozitīvas amerikāņu dzīves uzskats. Un to Amerikā ir mācījies pazīt un cienīt Kārlis Ulmanis.

Amerikā nonācis, Ulmanis tur neatrod priekšā nekādus uzklātus galdus vai gaļas podus. Viņam jāstājas pie smagiem darbiem un arī tos nav viegli dabūt. Ulmanis ieliek avīzē slu-

dinājumu, ka agronoms, kas beidzis augstskolu Eiropā, meklē kādu darbu. Gluži bez darba piedāvājumiem viņš nepaliek. Vienam ir vajadzīgs sētnieks, otram malkas skaldītājs un trešajam — strādnieks farmā. Un Eiropā studējušais agronoms aiziet par vienkāršu laukstrādnieku uz Amerikas farmu. Visvienkāršākos darbus Ulmanis ir strādājis farmās, sviestnīcās, un tad, pateicoties tikai sava darba atestācijai, kļuvis par farmu pārvaldnieku.

Lai vēl papildinātu savas zināšanas agronomijā, Ulmanis iestājas Nebraskas valsts lauksaimniecības institūtā, kur viņš beidz 1909. gadā, pēc kam kādu laiku tai pašā institūtā paliek par lektoru. Ar priekšlasījumiem par lauksaimniecību Ulmanis Amerikā uzstāties arī vairākās atklātās sapulcēs.

Amerikā Ulmanis, tā tad, ir gājis ļoti labā darba un dzīves uzskatu skolā, kas viņam, kā nākošajam valsts dzīves organizētājam un ilggadīgam ministru prezidentam, bija nepieciešama. Viņš pats par to saka: „Tie vīri, kas ir kaut ko patiesi lielu izdarījuši un panākuši, kas mācījušies un domājuši mazliet vairāk, nekā bija vajadzīgs, lai varētu paēst un apgērbties; kas nebija apmierināti ar zināšanām, kuŗu pietika acumirkļa vajadzībām, tie allaž centās sakrāt daudz zināšanu vēlākai vajadzībai.” Un tāds vīrs, kas krājis zināšanas nākotnes vajadzībām — Latvijas vajadzībām, ir Kārlis Ulmanis pats.

Jau Amerikā viņa galvenā doma ir par latviešu tautu, par viņas nākotni, kuŗas atplaukumu Ulmanis vispirms saskata saimnieciskā stiprumā, lauksaimniecības uzcelšanā. Un Ulmanis ķeras pie spalvas un raksta gaŗus rakstus par to, kā latviešu zemniekam izkopt savas mājas un saimnieciski nostiprināties. Šie raksti ceļo pāri okeanam un Latvijā ierauga dienas gaismu. Ulmaņa rakstu galvenā izplatītāja ir Baltijas Lauksaimnieku Biedrība Valmierā, ar enerģisko priekšnieku H. Endzelinu, kas gādā, lai šos rakstus iespiež biedrības izdotā „Zeme”. Dažreiz Ulmaņa rakstus lasa priekšā arī zemnieku sapulcēs. No Amerikas Ulmanis darbojas līdz arī „Zemkopī”, „Baltijas Lauksaimniekā” u.c. Savos rakstos Ulmanis mudina latviešus piegriezt lielāku vērību lauksaimnie-

cības izglītībai, rīkot un apmeklēt speciālus kursus un skolas, kur paplašināt savas zināšanas. Kursi un skolas atmaksājas — māca Ulmanis. Lauksaimniecības pacelšanas labā viņš katram liek pie sirds atzīt lauksaimniecības izglītības lielo lomu. Aizvien Ulmanim ir pie rokas attiecīgi piemēri un norādījumi uz Amerikas apstākļiem. Tikpat svarīga lieta, kā lauksaimnieciskā izglītība, ir arī zemnieku kopdarbība, jo daudzi pasākumi tikai kopējiem spēkiem veicami — kopmoderniecības, izmēģinājumu saimniecības. Tāpēc Ulmanis vērš un noskaidro latviešu zemnieku domas arī šai virzienā.

Tālāk atzīmējama kāda ļoti svarīga latviešu zemnieku dzīves problēma, kuras nokārtīšanai, vai vismaz labvēlīgas nokārtošanas ietekmei, Kārlis Ulmanis, Amerikā dzīvodams, kā viens no pirmajiem ir piegriezis vērību. Tā ir saimnieku dēlu problēma, kas radusies reizē ar latviešu gruntniecības nodibināšanos, kas bijusi par iemeslu daudzām drāmām, kas radījusi veselu sociālā noslāņojuma tipu — saimnieka jaunāko dēlu problēma, kas bija akūta arī vēl mūsu brīvvalsts laikā. Pēc likuma zemnieku mājas mantoja vecākais dēls. Viņš tad kalpoja ilgus gadus vecākiem bez kādas atlīdzības — cerībā tikt dienās sava tēva mājās par saimnieku, ja varēja ar tēvu satikt. Bet jaunākiem dēliem no tēva mājas jāaiziet. Viena daļa gan gadiem kalpo vecākiem bez atlīdzības; beidzot tie nāk pie atziņas, ka būtu bijis labāk sākt pašam savu dzīvi, bet tad jau ir par vēlu. Otra daļa atstāj tēva mājas, lai meklētu laimi un labāku dzīvi plašajā pasaulē. Turīgākie zemnieki savus jaunākos bērnus gan ir centušies sūtīt pilsētas skolās, lai viņi dzīvētu tiktu uz augšu, tikai ne reti pietrūkst līdzekļu, ar ko izglītību nobeigt. Bet paskolotie latvieši vairās no melna darba un vēlāk bieži kļūst nelaimīgi cilvēki, kas no laukiem plūst uz pilsētām laimi meklēt. Šis pēdējās parādības iemesls ir nepareizi dzīves uzskati un aplama audzināšana, jo (kā Ulmanis pareizi saka), „kad latviešu jauneklī un jaunavas sāk iet uz pilsētu skolās, tad, svētdienās un brīvdienās mājās pārnākuši, lielākā daļa no viņiem baidās strādāt — un „papus un mamma” arī neļauj — rociņas „apšmucēt,” it kā ziepju un ūdens trūktu viņu nomazgāšanai.” Vienu daļu bērnus

zemnieki ar to samaitā paši, pie laika neievadīdami viņu darbības dziņu pareizās sliedēs. „Pie šīs šķiras pieder tā saimnieka 25 gadus vecā meitiņa,” saka Ulmanis, „kuŗa gandrīz vai pagība, kad es viņai gribēju rādīt, kā govīs jāslauc. Viņa savā mūžā nebija slauceni rokā paņēmusī.”

Kad saimnieku dēlu problēma Latvijā sāk pieņemt tādu veidu, kas var traucēt latviešu lauksaimniecības attīstību, Ulmanis viņu plaši apgaismo un mēģina atrisināt daudzus rakstos. Par šo jautājumu lauksaimniecības žurnālos un laikrakstos viņš ievietojis veselu rakstu seriju.

Lai novērstu lauku jaunatnes, sevišķi saimniekdēlu aizplūdumu uz pilsētām, Ulmanis ieteic zemniekiem ar darbu un paraugu mācīt saviem bērniem mīlestību pret zemi, pret zemnieka darbu, maksāt saviem bērniem tādas pašas algas, kā kalpiem, jo, ja svešais strādā un saņem algu, kāpēc lai tavš bērns nesaņemtu to pašu? Lauksaimniecības ar uzņēmību var padarīt ienesīgākas (un Ulmanis norāda kā to darīt), tad arī saimnieku dēliem mājas dos labāku atalgojumu. Bērniem jāļauj arī zināma iniciatīva saimniekošanā, viņiem jādod savs zirgs, sava govīs, kas viņus vairāk saistītu pie mājas, tiem jāļauj apmeklēt sarīkojumus, saieties ar draugiem, papriecāties; un beidzot arī viņiem pēc iespējas jāmēģina iekārtot „savš kaktiņš, savš stūritis zemes.”

„Ja jūs esat zemkopis,” saka Ulmanis, „un gribat, lai arī jūsu dēls taptu par zemkopi, tad mācait viņu jau kopš mazām dienām godāt viņa tēva darbu. Gādājiet par to, ka jūsu dēla prātā jo dziļi iespiežas apziņa, ka visas pasaules lielie un slavenie ir bijuši laucinieku bērni.” Un citā vietā: „... patiesi cienīts top tikai tas vīrs, kuŗš var padarīt lielāku daudzumu ražīga darba, vienalga, vai tas ir smadzeņu vai roku darbs. Tādēļ arī neviens cilvēks, vai bagāts, vai nabags, lai nekaunas strādāt ar savām pašā rokām.” Šādas domas un šādus uzskatus latviešu zemniekiem Kārlis Ulmanis ir mācījis arī vēlāk, kā ievērojamākais Latvijas valstsvīrs. Tāpat arī strādnieku dzīvi viņš ieteicis padarīt vieglāku un patīkamāku. Tad tiem būs lielāks darba prieks. Viņi nebēgs no zemes.

4. ZEMES UN DARBA SVĒTĪBA.

Bet no tālās Aizokeanijas, kur Ulmanis domā šīs Latvijas izbūves domas, nav viegli sekot Latvijas dzīvei, nav viegli latviešu zemniekiem rādīt labākas nākotnes mērķus un nospraust ceļus to sasniegšanai. Tāpēc 1913. gadā, pēc amnestijas pasludināšanas piektgadniekiem, Ulmanis steidzas uz dzimteni. Še viņš aiziet uz Valmieru, kur Baltijas Lauksaimnieku Biedrība viņu uzaicina par savu agronomu. Ulmanis uzņemas arī biedrības izdotā žurnāla „Zeme” vadību. Tagad iesākās jauns, ļoti rosigas darba posms Ulmaņa dzīvē. Zemnieku sapulces, priekšlasījumi, kursi, raksti par lauksaimniecību. Tas tagad Ulmaņa darba lauks. Un šai darbā viņš ieliek visu sevi. Nākdams tiešā sakarā ar tautu — sapulcēs un priekšlasījumos, Ulmanis dedzina zemnieku sirdis, satrauc viņu prātus.

Kas tas ir par spēku, kas izstaro no Ulmaņa visur, kur viņš parādās ļaudīs, kā toreiz, tā valsts dibināšanas un izveidošanas gados? Tā ir visa Ulmaņa pilnskanīgā un mērķtiecīgā personība, kuŗa mums še dažos vārdos jāraksturo, jo tad labāk sapratīsim to, kā no Valmieras rajona agronoma piecos gados izauga Latvijas pirmais ministru prezidents un vēlāk valsts vadītājs.

Kārlis Ulmanis sevī apvieno latviešu labāko centienu pozitīvākās īpašības, sākot ar nacionālo atmodu un šīs idejas pilnveidību neatkarīgā valstī. Ulmanī mēs varam saskatīt Kr. Valdemāra lieliskās tautas dzīves organizatora un politiķa dāvanas, Brīvzemnieka lielo darbīgumu un tautisko sirsnību un Kronvaldu Aša pravietiski dedzīgo patriotismu. Tas ir 19. g. s. latviešu tautiskās kustības labākais mantojums, kas it kā iedzimis Ulmanī.

Bet kā personība ar savām raksturīpašībām Ulmanis vispilgtāk izceļas arī starp divdesmitā gadsimteņa pirmās puses latviešu atklātības darbiniekiem. Ulmaņa galvenās raksturīpašības ir: 1) ticība zemei un viņas spēka visvarai, 2) darba godāšana, 3) cieta kā klints ticība tautai un viņas nacionālo spēku uzvarai un šīs ticības iedvešana arī citiem, 4) lielas darba spējas un nelokāms raksturs.

Ulmaņa ticība zemei un viņas spēka varai cilvēka dzīvē ir tīri vai panteiska. Šī ticība sakņojas viņa būtības visdziļākos dziļumos, un tāpēc tā nav nejaušība, ka Ulmanis ir bijis vispirms zemnieku vadonis un tad — valsts dzīves vadītājs.

„Es ticu, ka nekas nav skaistāks par lauku dzīvi,“ saka kādā rakstā Ulmanis, „par darbu laukā un pļavā, es negribu mainīties ne ar vienu citu, jo nekur citur mana sirds nejestu tādu prieku, kā še, manā mājā, manā sētā, kur runā uz mani tikai man saprotamu valodu ir klusā mājā, ir rāmais dārzs, ir plašie mierīgie tīrumi. Es esmu lepns uz to, ka esmu zemnieks.”

„Es ticu, ka mūsu zeme ir bagāta un sava rūpīgā arāja pūles atlīdzinās simtkārtīgi, un ja arī mūsu zeme neslēpj sava klēpja dziļumos ne zeltu, ne sudrabu, tad to, ko daba mums nav devusi, mēs, latvieši, radīsim ar savu brīvā pilsoņa darbu un izturību.”

Un, turpinot šīs panteiskās ticības apliecinājumu zemei, Ulmanis citā vietā vēl saka: „Es ticu, ka mūsu zemnieka darbs nav vienas dienas darbs, ka mums jābūvē arī nākotnei, mums jā rūpējas, lai zemes auglība ietu nevis mazumā, bet kāptu kāpdama, lai mēs varētu mūsu pēcnācējiem nodot mūsu mājas labākas un auglīgākas, nekā mēs viņas saņēmām.”

Šādai ticībai uz zemi un zemnieka darbu ir arī politiski un valstiski motīvi, jo stipra un centīga zemniecība ne tikai uztur līdzsvarā valsts dzīvi, bet tā daudzējādā ziņā uzskatāma arī par visas tautas dzīves sakni. Pamatā Ulmaņa ticībai zemes spēka varai tā tad ir socioloģisks skats uz dzīvi.

Vissvarīgākā dzīves problēma, kurai Ulmanis pieiet kā sociologs, ir darba problēma. Darbs, kā grūtību, ciešanu un prieka avots, vienmēr ir cilvēka neatvairāmais pavadonis. No darba, lai tas būtu kāds būdams, neviens cilvēks vēl nav varējis izbēgt un neizbēgs, jo tad būtu jāizbēg pašam no sevis. Bet pasaulē ir tikpat liela darbu dažādība, cik vispusīga ir dzīve. Viens darbu sajūt kā dzīves atvieglojumu, kā augšupcēlāju, viņš darbu dara ar sajūsmu un prieku. Bet otram darbā ir visu grūtību, nelaimju un likstu smagums, un tāpēc gadu simteņiem ilgi, teknikai un mašīnerijai progresējot, domātāji ir meklējuši un centušies atrast līdzekļus, kā atvieg-

lot darba nastu. Bet vai cilvēks ar to ir kļuvis laimīgāks? Vai mašīnerijas laikmets atvieglinājis cilvēces grūtības un ciešanas? Nē. Mašīnerija bija vajadzīga cilvēces progresam. Cilvēka dabisko darba smagumu viņa nav darījusi daudz vieglāku, bet tikai radījusi lieko bezdarba krīzi.

Un Kārlis Ulmanis nu veselā priekšlasījumā un rakstu ciklā nāk kā darba filozofs, kas slavina darbu, ceļ godā darba pašvērtību. Ulmanis saka, ka darbs dod labāko saturu cilvēka dzīvei. Nevis nejausība vai akla laime, bet darbs būs tas, kas cilvēku augšup cels un laimīgu darīs. Tāpēc Ulmanis vispirms mudina strādāt: „Strādāt, strādāt!” („Lauksaimnieks”, 1905.). Un tad: pašam ticēt savam darbam. „Katrā darbā,” saka Ulmanis, „slēpjas daudz kas vairāk, nekā tas, ko acis redz; tik ilgi, kamēr mēs neticam paši savam darbam, kamēr mēs necienam paši savu darbu, mēs redzam tikai viņa ārpusi, viņa grūtības. Bet vienīgi tikai pārdomāšana, iedziļināšanās mūsu darbā un nodošanās viņam ar miesu un dvēseli palīdzēs mums atrast mūsu darbā apslēpto nozīmi, uzrādīs mums, kur ir meklējama mūsu darba alga.” („Zeme”, 1914.). Bet tikai to darbu var padarīt labi un veikli, kas cilvēku saista, tāpēc Ulmanis ieteic piegriezties vairāk tiem darbiem, kas valdzina cilvēka prātu. „Mums vajaga mūsu darbu mīlēt un ļauties no šīs mīlestības vadīties” („Zeme”, 1915.).

Tā ir tiešām lieliska himna darbam, ko sludina Ulmanis. Darbu darīt valdnieka apgarotībā, bet ne verga nospiestībā! „Neviens neredzēs sevi uzplaukštam, iekams viņš nebūs atzinis, ka viņa darbs viņam patīk, ka viņš to spēj darīt valdnieka apgarotībā un nevis verga nospiestībā.”

Bet kā iegūt mīlestību pret darbu, kā pārvarēt darba nepatiku un pildīt savu sirdi ar darba prieku? — Ar sugestiju, ar pašiedvesmi, māca Ulmanis: „Noņemies — vienalga, kas tev būtu darāms — šim darbam tu atdosies visumā. Tu ieliksi savā darbā visus savus spēkus, visu savu būtību. Tu strādāsi uzvarētāja sajūsmā, lai tu izjustu to gandarījumu un varību, ko pazīst tikai uzvarētājs. — Piepildi savu darbu ar īsto garu. Uzskati savu nodarbošanos kā kaut ko augstu un dievišķu, ja arī tavš darbs nav pats sevī diez cik ievērojams:

gars, ar kādu tu pie viņa ķersies, būs un palīks izšķirošais. Tā būs tava celšanās vai grimšana. Nepanesamas ar laiku kļūs tev atmiņas par darbu, kas darīts negribēšanā un kas slikti izdevies. Nepanesams lai tev kļūst paradums atstāt darbus pusdarītus, vai padarīt tos nospiešanas un negribēšanas garā, citādi tas vilksies līdzī tu uz katra soļa kā lipīgs pavediens, tas apēnos tavas turpmākās gaitas, nesdams tev paze- mošanu un negodu taisni tad, kad tu to vismazāk gaidīsi. Ja ir ļaudis, kas ar to apmierināti, tā viņu darīšana, bet tu, tu spraud sev mērķi augstu un turi savus ideālus cēlus." Šādus skaistus vārdus par darbu un darba vērtību ir rakstījis Kārlis Ulmanis „Zemes Spēkā”1929. gadā.

Nevajaga domāt, ka ir izredzēto vai intelīgento darbi, kuŗus var darīt ar šādu aparotību. Katrs darbs ir liels un nozīmīgs, ko cilvēks strādā, ieliekot tajā savu dvēseli. „Katram darbam,” saka Ulmanis, „iet līdzī liela, dziļa nozīme, katram darbam iet līdzī savs spožums. Mūsu pašu izredzes, mūsu pašu liktenis un visas cilvēces labklājība ir mūsu darbā. Diezin, kādēļ tas tā ir, ka lielākā daļa cilvēku domā, ka dzīves spožums un slava nevar būt savienojami ar vienkāršo darbu darīšanu, ka tās ir lietas, kas piekritis māksliniekam, rakstniekam vai kādam citam augstākam, vai, kā to dažreiz teic, cienīgākam arodam. Uz mata tikpat daudz cienības, di- ženuma un slavenības ir zemkopībā, kā diplomātijā vai rakst- niecībā.”

Un taisni tāpēc, ka Ulmaņa acīs visi darbi un visi arodi ir vienlīdz vērtīgi, viņš, tāpat kā zemei, tic arī darbam un darba svētībai. „Es ticu,” saka Ulmanis, „ka darbs paliek darbs, ka jādara tas darbs, kuŗu mums darīt piekritis, vai viņš liels vai mazs, bet es ticu tomēr, ka darbs laukā, Dieva dabā, ir skaistāks un pievilcīgāks, kā arī sniedz vairāk ierosināju- ma un iedvesmes, nekā darbs četrās sienās, mašīnas priekšā; es ticu, ka cilvēka darba un nodarbošanās cienību un vērtību noteic nevis tas, ko viņš dara un strādā, bet kā viņš savu dar- bu padara;... es netīcu „labai laimei,” bet stingrai gribēša- nai, mācēšanai un varēšanai.”

„Ja es ticu darbam,” turpina Ulmanis, „ja es ticu tam, ka jāstrādā, tad es tomēr ticu arī tam, ka cilvēks nedzīvo vienīgi darbam un maizei; es ticu, ka viņam ir jārūpējas arī par prāta un sirds izglītību, par savas dvēseles izdaiļošanu, jārūpējas par to, lai varētu padarīt savu un savu līdzcilvēku dzīvi pilnīgāku un cilvēka cienīgāku.”

Darbs veido cilvēka raksturu, tāpat kā noteikts raksturs savukārt pašķir darba ražību. Liels darbs nekad nav veikts bez izturības un pacietības. Tāpēc Ulmanis ir spēcīgu raksturu un lielas gribas cilvēku tipa cildinātājs un parauga devējs gribas un rakstura audzināšanai. Ulmanis necieš tos, kas vilcinās, spriedelē un svārstās. Mūžīgas šaubas azotē sēž tikai maziem cilvēkiem. Aiz šaubām bieži aizslēpjas arī tūlība un vilcināšanās — lielākie Ulmaņa ienaidnieki. Par šaubu un vilcināšanās slogu Ulmanis uzrakstījis garu apcerējumu, kurā, starp citu, saka: „Tas vīrs, kas dižos darbus veic, tas neklausās uz baiļu, šaubu un mazdūšības čukstējumiem! Tas vīrs zina: apsvērt, izlemt — iet un izdarīt!”

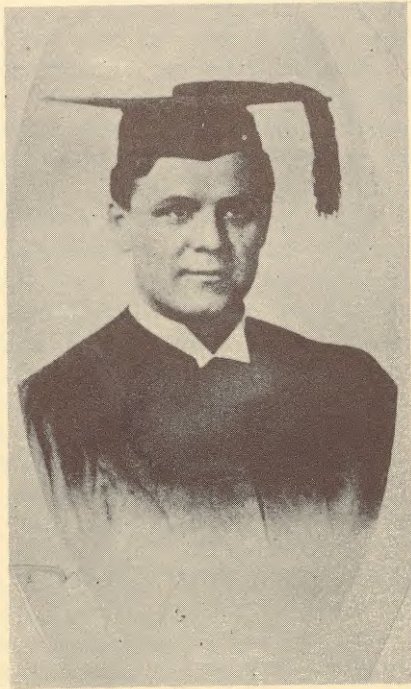
Jānis Lapiņš, kādā publicējumā apskatīdams K. Ulmaņa sociālās domas, kuŗas viņš definē par izdarības ideoloģiju, pareizi saka, ka Ulmanis ir konsekventi uzticīgs darbam un gribai un „ar darba un gribas ideoloģiju latviešu literātūrā Ulmanim pieder izcilākā vieta. Ne kvalitātē, kvantitātē šai izdarības ideoloģijā latviešu literātūrā Ulmanim pienācīga sāncenša vēl nav bijis.”

Šādu darba ideoloģiju, pateicoties sava rakstura aktivitātei un darbības dziņai, Ulmanis izveidojis Amerikā un uzņēmis sevi kā modernā amerikānisma pozitīvāko daļu. Tas ir amerikāņu domātājs un kultūrfilozofs O. S. Mardens, kuŗa rakstu ietekmē Ulmanis darinājis savu darba filozofiju un dzīves mācību. Ulmanis mīl Mardenu, bieži uz viņu atsaucas, un bieži Mardens ar savām domām pavada Ulmani viņa rakstos. Arī no amerikāņu domātāja R. V. Treina Ulmanis daudz mācījies.

5. BRĪVĪBAS VARTUS VEŅOT

Kārlim Ulmanim kā sociāli humānai personībai piemīt tā reti sastopamā īpašība, ka savas domas un idejas viņš izsaka ar lielu pašpaļāvību un pārliecības spēku. Sevišķi liels pārliecības un ticības spēks izdveš no Ulmaņa, kad viņš runā lielas idejas vārdā. Un tāda ir ideja par latviešu tautas nākotni, par Latvijas valsti. Pirmā pasaules kara gadi Ulmanim paiet rosīgā lauksaimniecības ideoloģijas darbā, bet tad nāk revolūcija, kas latviešu tautai atraisa daudzas politiskas iespējas un atļauj pacelt un mēģināt realizēt arī domu par Latvijas valsti. Nu tikai īstenībā atplaukst Ulmaņa personība, atveras iespēja viņa lielajai aktivitātei un plašā vēriena darba gribai. Jau 1917. gada sākumā Ulmanis no Valmieras pāriet uz Rīgu un iestājas Lauksaimniecības Centrālbiedrības dienestā, uzņemdamies arī „Baltijas Lauksaimnieka” redaktora pienākumus.

Domas par latviešu tautas politisko nākotni, kas pirms-revolūcijas laikā stipri nodarbina latviešu atklātības darbiniekus, arī Ulmanim nav likušas mieru jau visā viņa emigrācijas laikā. Ja viņš runā un raksta par piensaimniecību, tad ne tādēļ, ka viņš šo nozari uzskatītu par pašmērķi, bet gan tikai par līdzekli tautas labklājības vispārējai vairošanai. Bet redzot, ka politiski nebrīvai tautai grūti kļūt pie labklājības, Ulmanis savā darbā par lopkopības izkopšanu un lauksaimniecības pacelšanu paralēli sāk risināt asu domu par patstāvības tiesībām. Tā jau 1912. gadā „Zemē”, rakstīdams plašāku apcerējumu „Grūtie laiki”, Ulmanis saka: „Jā, cik jauki tas skan: izmēģinājumu saimniecības, skolas, instruktori! Bet mūsu rokas ir saistītas, mūsu spēcīnš ļoti vājš. Iemesls ir vienkāršš. Par visu to lietu izvešanu mēs varam sākt domāt tikai tad, un tikai tad mēs sāksim iet ar milzīgiem soļiem uz priekšu, kad mēs būsīm sasnieguši mūsu skaitam piemērotu līdzdarbību vietējā pašvaldībā. To nevar aizmirst! Un taisnīgā likumīgā ceļā cinīdamies par mūsu tiesībām, mēs to arī sasniegsim. Tikai nekad neaizmirsīsim,” uzsver Ulmanis, „ka šis ir visa kodols.”



Kārlis Ulmanis Nebraskā
augstskolu beidzot.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

CHAPTER I
THE EARLY HISTORY OF THE UNITED STATES

The first European settlers in North America were the Spanish, who came to the continent in the sixteenth century. They were followed by the French, the Dutch, and the English. The English colonies were founded in the seventeenth century, and they were the first to declare their independence from Great Britain in 1776.



The American Revolution was a struggle for independence from British rule. It was fought between 1775 and 1783. The Continental Congress declared the colonies independent on July 4, 1776. The war ended with the signing of the Treaty of Paris in 1783, which recognized the United States as a free and sovereign nation.

The United States has since grown from a small colony to a world superpower. It has played a major role in the world's history, and its influence is felt in every part of the globe.

Tiem laikiem tie ir jau ļoti pārdroši vārdi, bet skaidrs, ka ar labprātīgām dāvanām vien latvieši nevar ne skolas celt, ne uzturēt. Zemes kase, kuŗā lielāko daļu naudas iemaksā latviešu zemnieks, lai gādā par skolām, izmēģinājumu saimniecībām etc. Bet tas viss nenotiks tik ilgi, kamēr latvieši būs tikai naudas iemaksātāji un nevis izdevēji. Un, uzmetis veselu programmu par „grūto laiku” pārvarēšanu, kuŗai pamatā latviešu politisko tiesību iekāršana, Ulmanis savu rakstu nobeidz ar ļoti zīmīgiem un pārliecinoši aizraujošiem vārdiem, kas aicina uz atmodu, uz labāku nākotni:

„Grūti, protams, grūti, bet viss darbs taptu vieglāks, ja mēs, beidzot, sapurinātos, izbērzētu miegu no acīm un nokratītu šo smago, veco dzimtbūšanas laiku — šo visu centību nāvējošo nodošanos liktenim, šo bezdūšību, uzņēmības un drosmes trūkumu, šo verdzisko: es nezinu, es nevaru, es nemāku, es nespēju... Saņemsim dūšu, celsimies un sāksim strādāt, un viena apziņa lai uztur mūs stiprus, lai dod mums jaunus spēkus, kad mēs sākam pagurt, lai uztur mūs nelokāmus un negrozāmus jauno ceļu staigājot, un šī apziņa lai ir: „mums pieder nākamajie laiki.”

Nevajaga uzmanīgi lasīt šos vārdus, lai saprastu viņu nozīmi, jo šie 1912. gadā teiktie spēcīgie vārdi ir jau ministru prezidenta K. Ulmaņa vārdi. Tikai ar tik spēcīgi izteiktu pārliecību varēja uzvarēt šaubas, neticību un pa likteņa kāpēm iet tautas vadonības augstumos. Un Ulmanim šis gājiens uz tautas vadonību sākās ar Krievijas imperijas sabrukumu.

Kad divas nedēļas pēc 1917. g. revolūcijas Valmierā 25. un 26. martā sanāk zemes sapulce, kas izvēl Vidzemes zemes padomi — Kārli Ulmani mēs redzam kā vienu no pirmajiem un aktīvākajiem, kas ievēlēts par Vidzemes zemes padomes locekli.

Šis ir laiks, kad revolūcija, salauzusi visus nebrīvības žogus, tomēr ieslīgst brīvības galējībā. Viss ir brīvs, viss ir atļauts, — arī politiskā organizēšanās un padomju dibināšana, kuŗa vairs nepazīst robežu. Tā Rīgā ir nodibinājušās: sabiedrisko organizāciju deputātu padome, strādnieku depu-

tātu padome, zaldātu deputātu padome, strēlnieku deputātu padome, bezzemnieku deputātu padome. Bez tam Rīgā darbojās Vidzemes zemes padomes ieceltā valde. Visas šīs padomes centās gūt lielāku ietekmi jaunās kārtības izveidošanā, bet patiesībā viņas skaldīja tautu grupās un šķirās un vājināja brīvības ieguvumus. Ulmanis redz un saprot šo revolūcijas radīto grupu chaosu un tāpēc ir zīmīga viņa runa kooperatoru saeimā Valkā 1917. gada 4. aprīlī, kur viņš uzsver visas tautas kopējās intereses: „Katrs par sevi mēs nekas liels nesam, bet esam kaut kas tikai visi kopā; tikai visiem, kā tautai, mums ir nākotne.”

Runāt par tautas kopību tai laikā, kad dominēja tikai šķiru lozungi, ir kas neparasts, bet tālredzīgs. Ulmanis nenoliedz partijas, kas vajadzīgas kā grupu reprezentantes, bet posts sāksies, ja viņas nogrims „savstarpēju seklu un šauru ķildu purvā.” „Mums visdrīzākā laikā,” saka turpat Ulmanis, „blakus visam citam būs jārada kopēja partiju padome, sauksim viņu par tautas vai nacionālpadomi. Šī tad būtu tā iestāde, kuŗa vadīs visas tautas gaitu politiskā ceļā.”

1917. gada aprīlī izceļas asas nesaskaņas starp Kerenska valdības iecelto Vidzemes guberņas pārvaldnieku A. Krastkalnu un sabiedrisko organizāciju deputātu padomi, kuŗu cīņā pret Krastkalnu atbalsta arī strādnieku un zaldātu deputātu padome. Šīs padomes nolēma A. Krastkalnu arestēt, un 17. aprīlī viņu no Rīgas aizveda uz Pēterpili. Pēc tam Vidzemes zemes padome, kopā ar Rīgas pilsētas domi, par Vidzemes pagaidu komisāru, resp. pārvaldnieku, ievēlēja Dr. A. Priedkalnu un par viņa vietnieku — K. Ulmani. Kerenska pagaidu valdība šo ievēlēšanu apstiprināja, un Ulmanis nu stājās vicegubernatora amatā. Tas viņam ir pirmais lielākais administratīvais postenis.

Kad šai laikā sāk dibināt latviešu pilsoniskās politiskās partijas, kas jādara, lai paralizētu visāda veida kreiso partiju tautas kūdīšanu, tad Ulmanis nodibina zemnieku savienību, kuŗai jau kopš paša sākuma ir priekšsēdētājs. Tomēr sarkanais skurbums tolaik ir tik reibinošs, sociāldemokratu mazinieku dezorganizējošā plāpība un lielinieku uz mā-

cība tik liela, ka gandrīz visa 1917. gada vasara pāiet mazauglīgos politiskos strīdos. Tikai 12. augustā Rīgas pili sanāk Vidzemes zemes padomes un Rīgas sabiedrisko organizāciju padomes sasaukts plašs latviešu sabiedrisko organizāciju un partiju pārstāvju kongress, kurš pieņem lēmumus, ka 1) Latvijas tautai ir tiesības uz pilnīgu pašnoteikšanos, 2) Latvijai jābūt nedalītai, apvienojot Vidzemi, Kurzemi un Latgali, 3) Latvijai jābūt patstāvīgai un autonomai Krievijas republikā. Kārlis Ulmanis šai kongresā rosīgi piedalās un, kā prezidija loceklis Jānis Lapiņš liecina, ar mirdzošām acīm viņš noklausās katru runu un priekšlikumu par vienu tu Latviju.

Bet jau nepilnu mēnesi vēlāk — 1917. gada 2. septembrī — Rīgu ieņem vācu karapulki. Latviešu patstāvības centieni arī Rīgā un Dienvidvidzemē, tāpat kā līdz šim Kurzemē, tiek iežņaugti dzelzs dūrē, bet ne aplusināti, jo idejas, kas iesakņojušās tautā un viņas inteliģencē, nav ar varu apspiežamas. Rīgas okupācija latviešu tautu sašķeļ divās daļās. Viena daļa ir palikusi okupētos apgabalos, otra — Krievijā un Latvijas neieņemtajā daļā. Tāpēc arī 1917. gada rudenī nodibinas divas sabiedriskas organizācijas ar galveno mērķi propagandēt un aizstāvēt latvju tautas tiesības pašai brīvi veidot savu dzīvi dibināmā jaunajā Latvijas valstī. Šīs organizācijas ir: Latviešu pagaidu nacionālā padome un Demokrātiskais bloks.

Nacionālās padomes — mūsu pirmā provizoriskā parlamenta — viena sesija sanāca Valkā un divas Pēterpilī. Nacionālā padome darbojās atklāti un viņas birojs veica ļoti plašu valstiskās propagandas darbu, arī ārvalstīs. Šis darbs bija tik sekmīgs, ka Anglija, piem., jau 11. novembrī, tas ir nedēļu pirms valsts proklamēšanas, atzina Latviju de facto.

Demokrātiskais bloks nodibinājās vācu okupētajā Rīgā un mēģināja savu darbību izplatīt pa visiem okupētajiem apgabaliem, bet, vācu spaidu dēļ, atklātu aktīvu darbību bloks nevarēja attīstīt. Demokrātiskā bloka darbība bija lielā mērā konspiratīva un Kārlis Ulmanis bija viņa galvenā vadošā figūra. Demokrātiskā bloka konspiratīvo darbību drusku at-

viēgloja tas, ka, drīz pēc vācu ienākšanas Rīgā, nodibinājās Latviešu palīdzības komiteja ar A. Krastkalnu priekšgalā, lai sniegtu palīdzību kara apstākļos cietušiem latviešu iedzīvotājiem, un K. Ulmanis bija šīs palīdzības komitejas valdes loceklis. Vāci komitejai atļāva darboties, jo tā lielā mērā bija uzņēmusies dažādas apgādības lietas. Bet palīdzības komitejas locekļa darbība palīdzēja maskēt Demokratiskā bloka slepenās sapulces.

Demokratiskais bloks, kuŗa aktīvo dalībnieku skaits nepārsniedza 20, sastādījās no agrākās sabiedrisko organizāciju deputātu padomes Rīgā palikušiem locekļiem un dažiem citiem ievērojamākiem sabiedriskiem darbiniekiem. Uz politisku jautājumu slepenām apspriedēm Rīgā bloks sāka pulcēties 1917. gada septembrī.

Un drīz vien noskaidrojās, ka par mērķi Demokratiskā bloka darbībai stādāma prasība pēc neatkarīgas Latvijas valsts. Šai domai ir šāds formulējums: 1) Latvija ir demokrātiska republika Tautu savienībā, 2) Latvijas valsts iekšējo iekārtu un viņas attiecības uz ārieni nolems viņas satversmes sapulce.

Šo domu neatlaidīgi propagandējot, Ulmanis par viņas piekritējiem beidzot dabū visus Demokratiskā bloka locekļus, kuŗi tad, iedami tautā, dažādos sabiedriskos slāņos, klusi, bet pārliecinoši, sludina Latvijas valsts ideju, kas ātri izplatās un gūst lielu piekrišanu. Kārlis Ulmanis vācu okupētos apgabalos ir aktīvākais Latvijas valsts dibināšanas domas pionieris.

Tā ir liela doma, tas ir fantastu darbs. Krievija gan ir sabrukusi un iestieg aizvien dziļākā chaosā, bet Latvijas lielāko daļu okupējušo vācu spēks vēl ir varens. Un vāciem mūsu zemē ir lieli politiski nodomi. Jau 1915. gadā Hindenburga štābā izstrādāts plāns par Baltijas pievienošanu Vācijai personālūnijas veidā. Baltijas vācieši šos Hindenburga štāba plānus darbīgi atbalsta. Par Kurzemi jau ir attiecīgi lēmumi, Vidzemei tos gatavo, bet Igaunijas muižnieki paši jau 1917. gada 12. jūlijā, kad vācu kuŗapulki vēl pat Rīgu nebija ieņēmuši, ir nolēmuši „uzticības pilni nolikt savu likteni

Vācijas ķezara rokās." Šāds lēmums caur Stokholmu ar uzticīgu sūtni nosūtīts uz Berlīni.

Krievijai sabrūkot un vācu karapulkiem bez cīņām pamazām ieņemot visu Baltiju, Vācija nu stājās pie šī Hindenburga štaba plāna realizēšanas. Formāli Vācija lietu gribēja nokārtot tā, ka Baltijas apgabali paši pieņem lēmumus par atdalīšanos no Krievijas, ko tad Vācija izmantoja Brest-ļitovskas miera sarunās. Lēmēji, protams, bija Baltijas vācieši. Bet šo apstākli par „pašnolemšanās” tiesībām izmantojot un sekojot Taribas priekšzīmei Lietuvā, Demokrātiskā bloka locekļi vienojās ar A. Krastkalnu un Fr. Veinbergu un 1917. gada 18. decembrī iesniedza kopīgi parakstītu lūgumu vācu austrumu frontes virspavēlniekam, Bavārijas princim Leopoldam, — atļaut sasaukt Latvijas okupēto apgabalu iedzīvotāju sapulci, lai varētu likt pamatus savas valsts dzīves izbūvei. Pēc šī lūguma, okupācijas pārvalde piesūtīja paziņojumu, ka lūgto sapulci atļauts 22. decembrī sasaukt, vadīt un slēgt A. Krastkalnam, un ka sapulcē drīkst runāt tikai par diviem jautājumiem: 1) par atdalīšanos no Krievijas un 2) par Baltijas valsts dibināšanu.

Ar to nu latviešu sabiedrības priekšā okupācijas pārvalde pirmo reizi nostādīja jautājumu par Baltijas valsts dibināšanu, kas būtu pakļauta Vācijai. Vai latvieši tam varēja piekrist un aizmirst idejū, pagaidām gan tikai ideju, par Latvijas valsti? Nē! Un visaktīvākais, kas tagad uzstājās pret šādu okupācijas pārvaldes priekšā liktu sapulces kārtību un arī pret pašu sapulci, ir K. Ulmanis. Ja personīgās sarunās neizdodas panākt sapulces atcelšanu, Ulmaņa ietekmēti Demokrātiskā bloka locekļi iesniedz Bavārijas princim Leopoldam rakstu, kurā lūdz 18. decembra iesniegumu sapulces atļaujai atstāt bez ievēribas un ka viņi 22. decembra sapulcē piedalīties nevar un viņiem un viņu reprezentētām tautas aprindām ar šai sapulcē pieņemtiem lēmumiem nekā kopīga nebūs.

22. decembra sapulce A. Krastkalna vadībā tomēr notiek, bet kad viņš savā atklāšanas runā, starp citu, norāda, ka „latvieši grib nostāties uz patstāvīgām kājām patstāvī-

gā valstī, kurā ietilptu visa latviešu zeme viņas etnografiskās robežās” un kad sapulce pieņem arī kompromisa lēmumu, ka „latviešu valsts dibināšana pilnīgi savienojama ar Baltijas valsts ideju,” tad okupācijas pārvalde aizliedz šīs sapulces lēmumus publicēt, bet tās lēmumu daļas, kas viņai vēlamas, tā izlieto Brestļitovskas miera sarunās Vācijas nolūku sekmešanai.

22. decembra sapulce un tās atskaņas Rīgas vadošos latviešus sašķēla divās grupās. Viena grupa, mazākā, sāka nodoties vācu politiskai orientācijai, jo vāci bija situācijas kungi, un daudzas zīmes rādīja, ka Baltija tiešām tiks pakļauta Vācijai, un tāpēc šie latvieši, ejot kopā ar vāciešiem un sekmejot viņu mērķus, gribēja kaut kādas tiesības nodrošināt arī latvietībai. Bet otra grupa, lielākā, visiem līdzekļiem cīnījās pret vācu mērķiem. Rietumos vēl turpinājās karš, un viņi neticēja vācu, bet sabiedroto uzvarai, pēc kam vajadzēja nākt latviešu tautas atbrīvošanai.

6. AR LATVIJAS IDEJU PRET — BALTIJAS VALSTI.

Kārlis Ulmanis okupētajā Rīgā būdams tās lielākās latviešu grupas aktīvākais vadonis, kas cīnījās par brīvu Latvijas valsti, un pats ticēdams, ka tā nesis Ruso sludināto, izdalošo taisnību arī latviešu tautai, šai grūtajā vācu okupācijas laikā ļoti daudziem latviešiem ir bijis nacionālisma un valsts ticības spēka avots. Ļoti raksturīgu liecinājumu par to dod Anna Brigadere savās atmiņās rakstu krājumā „Valsts pieci gadi” un grāmatās: „Zem naglotā papēža” un „Kvēlošā lokā.”

1918. g. 10. aprīlī vāci sasauca Vidzemes zemes sapulci, kurā piedalījās arī 32 latviešu zemnieku pārstāvji. Šai sapulcei vajadzēja lemt par atdalīšanos no Krievijas, un kā tālākais tad sekotu pievienošanās Vācijai. Ulmanis nu pats, vai viņa uzticības personas, aģitē, lai latviešu zemnieku pārstāvji neatbalsta šos vācu mērķus. Bet vāci tomēr patvarīgi panāk, ka gatavoto lēmumu pieņem, un divas dienas vēlāk sanāk apvienotā Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas zemes sapulce, kurā barona Pīlara Pilchava vadībā nolemj, ka

no šiem apgabaliem dibināma „konstitūcionāla monarchijas valsts ar apvienotu satversmi un pašvaldību, saistīta ar Vācijas valsti personālūnijā.” Tā tad, nu bija jau formāls lēmums par Baltijas valsts dibināšanu.

Vācijas ķeizars personālūnijai principā piekrita. Nu Latvijas valsts idejai bija nopietns un ļoti stiprs pretinieks, aiz kuŗa stāvēja vācu okupācijas karaspēks un Vācijas valsts. Pret šo pretinieku pagaidām bija tikai divi cīņas veidi: 1) memorandi un protesti sabiedrotiem par vācu patvarībām pret latviešu tautas gribu un 2) šīs tautas gribas virzīšana pretim gaidāmai Latvijas valstij. Bet 1918. g. augustā šis pretinieks jau dabūja pirmos dragājošos triecienus: tie nāca no rietumu frontes, kur sāka rietēt vācu kuŗa laime un līdz ar to arī aprāvās Hindenburga štaba politika Baltijā. Kuŗa zaudējums vāciem nāca ātrāk, nekā to varēja sagaidīt, un Kārlis Ulmanis tagad attina un droši pacēla karogu, kas latvjus aicināja un pulcēja savas valsts dibināšanas darbā.

Šis laiks un viņa lielo notikumu atblāzma liecina, ka tautas apsolītā zemē ieved ne materiālā vara un ieroču spēks, bet tāda nesatricināma pārlicība, nacionālā griba un ticības spēks, kāds bija Kārlim Ulmanim. Latviešu tautu vadīdams, tas izrādījās stiprāks par vāciem viņu Baltijas valsts radīšanas darbā, lai gan Latvijas vācieši varēja lepoties ar gadu simteņiem ilgām politiskām tradīcijām, ar lieliem materiāliem līdzekļiem, ar reālu spēku, ar Vācijas kuŗapulku atbalstu. Vācija gan bija zaudējusi pasaules kuŗu, bet viņa negribēja zaudēt savu iespaidu pie Baltijas jūras. Tāpēc jau septembrī Vācijas troņa padome ieteica ķeizaram Viļumam nesaistīties ar dibināmo Baltijas valsti personālūnijā, bet atzīt šo apgabalu patstāvību, lai turienes iedzīvotāji baltvācu vadībā varētu radīt it kā neatkarīgu valsti, kuŗa netieši būtu pakļauta Vācijas iespaidam un sabiedrotiem arī nebūtu iespējams šo iespaidu likvidēt.

Neatkarības atzīšanas rakstu Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas apgabalam Viļums II parakstīja 1918. g. 21. septembrī, bet, cerot uz bezcerīgo laimi rietumu frontē, personālūnijas piekritēji valsts kancelejā vilcinājās šo aktu sūtīt uz

Baltiju. Viņu aizsūtīja tikai mēnesi vēlāk, kad visas cerības rietumos jau bija galīgi sabrukušas. Baltijas valsts dibinātāji nu kļuva atkal aktīvi. Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas apvienotās zemes sapulces sesijā, kas sanāca Rīgā no 5. līdz 9. novembrim, proklamēja Baltijas valsts nodibināšanu. Jaunās valsts ministru kabinetā ietilpa arī daži latvieši. Baltijas valsts aizmuguri stiprināja okupācijas pārvaldes personas un labvēlīgi pret viņu izturējās Vācijas valdības komisārs Baltijā, toreizējais sociāldemokrāts Vinnigs. Vācijas revolūcija gan stāvokli sašķobīja, bet Latvijas vāci jau paši bija paspējuši noorganizēt divas apsardzības rotas un novembra otrā pusē vēl divas rotas, lielgabalu bateriju un ložmetēju nodaļu. Latvijas valsts tad vēl nebija proklamēta, un vāciešiem Baltijas valsts izveidošanā būtu bijušas daudzas priekšrocības: samērā gudri politiķi, bagāti materiālie līdzekļi, savs bruņotais spēks, kauču arī neliels, un okupācijas varas atbalsts, ja viņiem netrūktu paša galvenā — morāliskā spēka un nelokāmas valstiskas gribas. Bet latviešiem šīs īpašības bija pastiprinātā mērā; ne jau visiem latviešiem, bet — tikai savas valsts fantastiem, un tāpēc vācu dibinātā Baltijas valsts sabruka kā kāršu namiņš kāpu smiltīs, kad cēlās Latvijas valsts un ar ministru prezidentu K. Ulmani priekšgalā stājās savās vēsturiskās tiesībās kā latvju tautas vienotāja.

Latvijas valsts proklamēšana 9 dienas pēc Baltijas valsts dibināšanas, izskaidrojama ar diviem iemesliem. Pirmkārt, Baltijas proklamētāja — vācu zemes sapulces sesija — sanāca 5 dienas pirms Vācijas revolūcijas, kad zemē vēl bija tik dzelžains okupācijas spēks, kas ne par ko nebūtu pielaidis Latvijas dibināšanu. Vācijas revolūcija izcēlās tieši tai dienā, kad proklamēja Baltijas valsti. Un, otrkārt, K. Ulmaņa domai par vienotu latviešu tautu, kuŗai tikai vienībā ir nākotne — savā valstī, kuŗu Ulmanis ļoti spilgti izteicis jau 1917. g. 4. aprīlī kooperātoru saeimā Valkā, vēl 1918. g. novembrī bija jāatduŗas uz daudziem šķēršļiem savas tautas pārstāvjos. Lielas grūtības bija arī tāda autoritatīva organa radišana, kas varētu uzņemties valsts dibināšanu un prokla-

mēšanu. Nacionālā padome, kas bija veikusi lielu valstiskās propagandas un proklamēšanas sagatavošanas darbu, galvenām kārtām sastāvēja no ievērojamāko latviešu pilsoņu sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem, bet Demokratiskā blokā Rīgā darbojās arī sociāldemokrāti, kuŗu mīlestība pret Latviju nebija liela. Kad 1918. gada rudenī Rīgā ieradās un sāka darboties Nacionālās padomes locekļu vairākums, starp abām organizācijām tomēr radās antagonisms. Bet ar valsts proklamēšanu, kuŗas sagatavošana dažādos virzienos bija noritējusi ļoti rosīgi, vairs nevarēja vilcināties. Bet kas lai proklamē Latvijas republiku? Sociāldemokrāti, juzdami sev draudzīgu aizmuguri lielnieciskā Krievijā, bija katēgoriski pret Nacionālo padomi, kuŗu viņi nevarēja ciest tās pilsoniskuma dēļ un viņas vārds „nacionālā” vien tiem jau iedvesa šausmas. Viņi prasīja jaunu, no politiskām partijām sastādītu organizāciju, kuŗā lai redzami būtu reprezentētas visas kreisās partijas. Bet Nacionālās padomes locekļi atkal bija pret šādu sadarbību ar sociāldemokrātiem. Tomēr pilnīgi izslēgt sociāldemokrātus no līdzdalības un līdzlemšanas jaunajā valstī — arī nevarēja, jo viņi reprezentēja plašo strādniecību. Arī sabiedrotie savu atbalstu jaunajai Latvijai būtu veltījuši tikai tādēļ, ka viņā bija apvienotas visas tautas šķiras.

Un Kārlim Ulmanim nu ir ļoti lieli nopelni, ka 1918. g. novembrī pēc lielām grūtībām viņš panāca šo politisko grupu pretešķību nolīdzināšanu tik tālu, ka varēja radīt Tautas padomi, kuŗā pie viena galda nosēdās kā pilsoņi, tā sociāldemokrāti, kuŗu skaitu izdevās reducēt līdz $\frac{1}{3}$ no Tautas padomes locekļu skaita. Nacionālās padomes un Demokratiskā bloka formāla apvienošanās nenotika. Tautas padome bija jauns organs, kuŗu dibināja Demokratiskā bloka locekļi un politisko partiju pārstāvji. Individuāli Tautas padomē iestājās arī daži Nacionālās padomes locekļi. Tautas padomes paātrinātu nodibināšanu veicināja arī zemnieku kongress Valkā 15. novembrī, kas pēc Ulmaņa plašās informācijas runas vienbalsīgi izteicās par Latvijas valsts tūlītēju dibināšanu un ievēlēja 13 zemnieku savienības deputātus Tautas padomei. Šie deputāti ar savām pilnvarām tūdaļ devās uz Rīgu, vezdami

līdz zemnieku balsi par Latvijas valsts proklamēšanu.

17. novembra vakarā, no plkst. 20 - 22, Rīgas latviešu amatnieku biedrības krāj - aizdevu kases telpās, Kr. Barona ielā Nr. 3, konstituējot Tautas padomi un pieņemot viņas platformu, notika Latvijas dibināšanas akts. Un Kārlis Ulmanis, nenogurstošais un ticīgais Latvijas valsts idejas sludinātājs, nu bija tas vīrs, kuŗu Tautas padome ar visu partiju pārstāvju vienbalsīgu lēmumu iecēla par Latvijas pirmo ministru prezidentu, ticot viņa nesalaužamai valsts radišanas gribai, viņa nepārspējamai enerģijai un uzveļot viņa pleciem grūto, pārāk grūto darba smagumu, kuŗu Ulmanis veiksmīgi ir nesis ar Lāčplēša spēku.

Jau pirmajā Tautas padomes sēdē Ulmanis teica, ka viņa vienīgā programma būs patstāvīga, neatkarīga Latvija. Visus gadus tā arī tiešām ir bijusi Ulmaņa darbības kvintesence. Un valsts proklamēšanas svinīgajā aktā 18. novembra pēcpusdienā Nacionālā teātra telpās visi ar prieku klausījās jaunā ministru prezidenta Ulmaņa vārdus: „Latvijas valstij jābūt demokrātiski taisnīgai valstij, lai nebūtu viņa vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai.”

Kārļa Ulmaņa dzīvē tagad sākās grūtākais, bet slavenākais posms. Valsti vajadzēja radīt — no nekā. Visus savus gara un miesas spēkus, visu savu personību Ulmanis tagad lika valsts ēkas celšanas darbā. Un Kārlis Ulmanis un Latvija, Latvijas valsts radišanas, izcīnīšanas un izveidošanas darbs ir kļuvuši identiski jēdzieni. Latvijas vārds nav šķirams no Ulmaņa vārda un Ulmaņa vārds nav šķirams no Latvijas. Tie saplūst kopā.

Latvijas valsts vēsturē, ar viņas proklamēšanas aktu sākot, Ulmanis ir centrālā figūra visu notikumu gaitā, sevišķi brīvības un neatkarības cīņu laikmetā. Dievs zina, kas būtu noticis, ja liktenis par ministru prezidentu mums nebūtu piešķīris Ulmani, — nesašķobamo vīru, kuŗa ticība un darba spēks bija līdzīgi klintij un kuŗa darbam arī pati Laimes māte pielika savu roku. Bija brīži, kad Ulmanis pat bija stiprāks par Latvijas valsti. Valsts karājās mata galā, šķīta, ka viņas vairs it kā nav, bet Ulmanis bija, kauču arī vairs ne

uz Latvijas zemes, kuŗa atradās naidīgu spēku varā, bet uz kuŗa — pie Latvijas zemes. Un ar Ulmani bija ticība Latvijai, paļāvība un līdz ar to arī pati Latvija vēl bija.

Kad mūsu aizvien augošais varonīgais kaŗaspēks sāka pamazām iztīrīt zemi no ienaidniekiem, Ulmanis nereti devās uz atbrīvotiem apgabaliem un kā lielisks tautas runātājs iededzināja Latvijas ticību plašās tautas masās. Sevišķi zīmīga bija viņa plašā brīvības cīņu jēgu apgaismotāja runa 1919. g. 23. novembrī Jelgavas tirgus laukumā — ar valsts karoga svinīgu skūpstījumu un zvērestu Latvijas brīvībai. Plašāk šis notikums apskatīts nodaļā „Novembra ticība.”

Eduards Virza, kuŗš kopā ar Ulmani piedalījies daudzās sapulcēs un viņu kā runātāju daudz vērojis, saka, ka „Ulmanis nav parlamenta runātājs. Viņš tik lielā mērā ar tautu ir trinies, ka visās viņa kustībās, žestos un valodā tā pazīst sevi. Viņā nemana nekā no inteliģenta, kas nav ne zemnieks, ne pilsētnieks, bet viņš elpo tautas plaušām. Un tam ir liela nozīme, kad viņš sapulcēs stājas tās priekšā... Viņš runā par reālām lietām, bet kaut gan viņš tagad stāv uz rāmiem ūdeņiem, uzmanīgs vērotājs redzēs, ka viņš līdzinās laivai, ko cilā neredzamas straumes... No praktiskām dzīves lietām viņš kāpj uz augšu, it kā pa kāpēm un piepeši staru kūlis izšaujas no viņa runas un apžilbina visus. Viņa seja metas bāla, balss citādāki skan: viņš sāk runāt par Latviju un tautas uzdevumiem. Bezgalīga ticības pārliecība nāk no viņa vārdiem, un liekas, ka, ja starp viņu un Latviju izšautos uguns upe, viņš uzreiz mestos tajā, lai sasniegtu Latvijas krastu.”

7. TAUTAS LABKLĀJĪBAS LABAD.

Kārlis Ulmanis visu Latvijas valsts neatkarības laiku ir bijis viens no aktīvākajiem un iespaidīgākajiem latviešu politiķiem. No 19 Latvijas valdībām, astoņās viņš ir bijis ministru prezidents un dažās ministrs. No 11.IV 36. līdz 17.VI 40. Ulmanis bija arī Valsts prezidents. Tik ilggadīgs valsts vīrs un daudzkārtīgs ministru prezidents latviešiem neviens nav bijis. Tomēr kā personība un kā valstsvīrs visspilgtāk Kārlis Ulmanis sevi ir parādījis lielajos laikmetos. Bet pirmajiem va-

ronības gadiem mūsu valsts dzīvē sekoja atplūdi. Politiskās partijas, kuŗām bija jāvada un jāizveido izcīnītās un atbrīvotās valsts dzīve, nepareizi izprata demokrātijas nozīmi, kāpēc īstu demokrātisku parlamentu nevarēja iedzīvināt, vai kā angļu rakstnieks B. Nūmens par Latviju ir teicis: „Ir vieglāki demokrātiju sludināt, nekā to īstenot, tās ārējo formu var imitēt, bet viņas garu ir grūtāk iegūt..” („The New Europe”).

Tāpēc Latvijā demokrātijas vietā sāka dominēt neierobežots individuālisms ar materiālas dabas tieksmēm. Bez nopietnajām politiskajām partijām, radās neskaitāmas avantūristu grupas un grupiņas, kas arī centās pēc politiska iespaida un materiālas varas un tāpēc tautu sašķēla daudzos novirzienos un sīkpartijās. Daudzi bija aizmirsuši, ka politiska brīvība nav nekas cits, kā paklausība likumam un tautas brīvības un labklājības mērķim.

Draudīgi ārpolitiskie ietekmējumi un sarežģījumi (Sk. nod. „Dzīvā Latvija”) un avantūristisku politisku grupu patvaļas padarīja neiespējamu tautas turpmāku normālu kultūrālu un saimniecisku attīstību. Un kad Kārlis Ulmanis, kuŗu varonīgo gadu sīkais pēclaisks daļēji arī jau bija ierāvis partiju politiskās veikaļošanas sīkumainībā, redzēja, ka šādu apstākļu turpināšanās novedīs pie neizbēgamas krīzes un var radīt tādus pašus apstākļus, kā Liepājas puča vai bermontiādes dienās — tad viņš cēlās, lai atkal glābtu valsti un tautu. Vispirms Ulmanis gribēja valsts reformas izdarīt pēc legalitātes principa Saeimas likumdevības funkciju ietvaros. Viņš iesniedza Saeimai tādu satversmes grozījumu projektu, kas dotu iespēju valsts dzīves kārtīgākai attīstībai. Projektu Saeimai iesniedzot un aizstāvot, Ulmanis 1933. g. 10. novembrī teica: „Mūsu gala mērķis ir tauta un valsts. Bet tauta lielā mērā ir zaudējusi ticību un paļāvību uz likumdošanas iestādi un arī valsts pārvaldības iestādēm. Tauta sāk šaubīties par sprauto mērķu pareizību un zaudē ticību pati sev. Jādod tautai ticība, jādod viņai paļāvība uz likumdošanas un valsts darbu.”

Lai gan tauta uz šo projektu lika cerības, Saeima to noraidīja. Bet Ulmanis nav tas vīrs, kas, roku arklam pielicis, skatās atpakaļ, kas iesāktu darbu atstāj pusdarītu. Ko viņš reiz bija atzinis, ka tas nāks tautai un valstij par labu, to viņš arī izdarīja, bez vilcināšanās un liekas prātošanas. Jau pie satversmes grozījumu projekta Saeimā Ulmanis deklarēja: „Mūsu apņemšanās ir negrozāma un nelokāma. Mēs neatlaidīsimies, mēs iziesim, ja būs vajadzīgs, cauri visiem posmiem, kamēr savu mērķi būsīm sasnieguši. Mēs to daram tautas un valsts drošības un labklājības labā!”

Bet parlaments nesaprata šo „balsi no tautas,” kas runāja par tautu. Un tad Kārlis Ulmanis izdarīja to pašu, ko 17. g. s. Oliverš Kromvels Anglijā — 1934. gada 15./16. maijā viņš atlaida parlamentu un kā pārejas posmu radīja autoritāru valsts iekārtu. Tas ir atkal cits posms Latvijas vēsturē. Par to, bet it sevišķi par tā cēlonību, runā nodaļa „Dzīvā Latvija.”

Ar savu dzīves darbu Kārlis Ulmanis ir pilnveidojis neatkarīgās valsts laikmetu latviešu tautas vēsturē. Ar savu dzīves mācību viņš ir bagātinājis latviešu tautu. Bet neatkarības saulei norietot, reizē ar pasaules sirdsapziņas aptumšošanas, kopā ar latviešu tautu ērkšķu vaiņagu uz savas galvas nesot, Kārlis Ulmanis ir iegrimis vēstures traģēdijas viņšos.

* * *

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs, but the characters are too light and blurry to transcribe accurately.

II

NOVEMBRA TICĪBA
,

1. Burvības idejas varā	41
2. Kāds tumšs gadījums 17. novembra vakarā	43
3. Reālpolitika un — valsts fantasti	45
4. Pirmā ministru prezidenta pirmais Jaunsgads	46
5. Starp jūru un ienaidnieku	49
6. Prezidenta skūpstis — valsts karogam	50
7. Cīnītājs — „atpūtā”	53
8. Kārlis Ulmanis Amerikā	55
9. Zelta ābeles ziedējums	57
10. „Vajag zināt — kad...”	59
11. Kad ielu kustība sastingst...izbrīnā	60
12. Ulmaņa aizvešana	61
13. Ulmanis un tagadējie emigranti	63
14. Daži vārdi par jauno audzi un nacionālo ideju trimdā	65

1. BURVĪGAS IDEJAS VARĀ.

Novembris ir Latvijas mēnesis. Novembrī ir proklamēta un nodibināta Latvijas valsts.

Novembris ir mūsu brīvības cīņu un varonības mēnesis. Novembris Latvijas neatkarības cīņās radīja pagrieziena punktu pa labi. Latviešu tauta tad izdarīja izšķirīgo kāpienu uz augšu pa brīvības kāpnēm. Tāpēc novembris ir arī mūsu varoņu — Lāčplēšu mēnesis.

Novembris ir mūsu ticības mēnesis, jo tajā realizējās un nostiprinājās ticība brīvībai un neatkarīgai Latvijas valstij.

Šis ticības spilgtākais sludinātājs un iedzīvinātājs ir valsts dibinātājs un ilggadīgais vadītājs Kārlis Ulmanis. Ticību Latvijas valstij Kārlis Ulmanis latviešu tautas attīstības vēsturē ierakstījis ar neizdzēšamiem darbiem. Kārlis Ulmanis ir tas vīrs, kas pats šo ticību ar nesalaužamu enerģiju un dzelzainu gribu pārvērtis reālītātē. Tas ir svarīgākais faktors mūsu neatkarības laika vēsturē.

Ticību — brīvai tautai brīvā valstī — Kārli Ulmani ir iedzemdinājusi dzimtā zeme ar savu senču mantojumu, kas tēvu zemē ielijušo sviedru, asaru un asiņu veidā no zemes bioloģijas izverd uz augšu kā nacionāls dzīvības pavediens. Bet atrisinājumu šai ticībai līdz pilnvērtības plaukumam Ulmanim ir devusi dzīve un studijas brīvajās zemēs, kur viņš uzturējās kā emigrants, it sevišķi demokrātisko brīvību zemē Amerikā.

Ideja par brīvu Latvijas valsti Kārlim Ulmanim radusies jau 1905. g. revolūcijas notikumos un to pēclaiķā, šveices emigrācijā, kopā ar Dr. M. Valteru. Bet šīs idejas realizāciju Ulmanis iesāka tikai tad, kad tas bija iespējams — pirmā pasaules kara laikā un krievu impērijai sabrūkot.

Pirmā pasaules kara beigu posmam tuvojoties un no Latvijas teritorijas arī Vidzemei nokļūstot vācu okupācijas karaspēka pārvaldībā, Ulmanis, pretēji daudziem citiem, nebēg no Latvijas projām uz Krieviju, bet paliek Rīgā, lai turpinātu kaldināt valsts idejas plānus. Protams, tas notiek lielā slepenībā. Rīgā nodibinās latviešu Demokratiskais bloks, kur Ulmanis ir aktīvākais darbinieks. Šis Demokratiskais bloks, kopā ar Latviešu nacionālo padomi, kas darbojās Valkā un Pēterpilī, bija valsts dibināšanas posma pirmās ierindas priekšorganizācijas. Šai laikā, Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrības dienestā Rīgā darbodamies, Kārlis Ulmanis aiz lauksaimniecības vai lopkopības instruktoru maskas slepeni sūtīja uzticamus cilvēkus uz daudziem Vidzemes un Kurzemes novadiem organizēt zemniekus un paust tiem domu par Latvijas valsts dibināšanas nepieciešamības ideju. Tāpēc, kad šis brīdis pienāca, zeme tam bija jau lielā mērā sagatavota.

Tāds bija Ulmaņa darbs okupētajā Rīgā. Atmiņā ir kāda ļoti raksturīga liecība, ko par to ir devusi rakstniece un nacionālisma cīnītāja Anna Brigadere. 1923. g. novembrī izdotajā rakstu krājumā „Valsts pieci gadi” Anna Brigadere raksta, ka „okupācijas laiks bija ļaunākais un tumšākais, ko piedzīvoja Latvija. Par visu bīstamāks bija tas nāvējošais trulums un bezspēcīgā pielaikošanās tās uzvarētājiem, kas izplatījās kā lēnām gruzdoša uguns nevien starp tautas jau kaltušiem zariem, bet arī starp zaļajiem. Tai ziemā sastapos ar tautieti, kas man ieteica apmeklēt lauksaimniecības lekcijas. Es domāju, ka tās mani neinteresēs. - Nu, aizejiet vien un paklausaties. Nenožēlsit. - Jā, kas tad tur īsti ir? - Tur ir kāds, kas tic Latvijai un audzina viņai nākošos pilsoņus. - Aizgāju uz lekciju, kuŗu nelielā pārpildītā zālē lasīja Kārlis Ulmanis. Par kaut kādu lauksaimniecības nozari, varbūt arī par cūku kopšanu. Es to vairs neatceros, jo es klausījos pavisam ko citu. Es klausījos lekciju par politisku domāšanu un jauno Latviju. Un iekāms ienāca vācu spiegs, kuŗa ierašanos lektors, pēc zīmēm no kaut kāda zāles kakta, ar tikko manāmu smīnu ņēma vērā un vārdiem: „Mums ir tiesība uz savu zemi, uz savu valsti. Gribēsim tikai to iegūt, un mēs to iegūsīm un neviens

velns viņu mums vairs nespēs atņemt. Ar gribu un drosmi mēs to iegūsim, ar savu darbu to uzcelsim. Tas tika izteikts ar lielu veiksmi, ne tieši, ne skaidros vārdos, bet ar tādu skaidrību, iedvesmes spēku un pārliecības siltumu, ka vajadzēja domāt, šim vīram, kas te lasa lekcijas par lauksaimniecību, ir zināmi noslēpumaini spēki, kas būs klāt vajadzības brīdī, kad tikai ar pirkstu pamās: viņš pazina ceļu uz dziļiem nacionālā spēka avotiem un prata arī citiem iedvest savu pārliecību un ticību.” Šie priekšlasījumi drūmajā okupācijas posmā, saka Brigadere, latviešu inteliģencei Rīgā bija kaut kas vairāk kā nacionāls evaņģēlijs. Šādā Annas Brigaderes attēlotā darbā Kārlim Ulmanim Rīgā paiet visa 1917./18. gada ziema.

Kad 1918. gadā 18. novembrī Rīgā, Nacionālajā teātrī proklamēja Latvijas neatkarīgo valsti, tās aktīvākais sludinātājs un cīnītājs Kārlis Ulmanis kā pirmais jaunās republikas ministru prezidents šo savu ticību ietvēra skaistajos valdības deklarācijas vārdos: „Latvijas valstij jābūt demokrātiski taisnīgai valstij, lai nebūtu tajā vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai.”

2. KĀDS TUMŠS GADĪJUMS 17. NOVEMBĀRA VAKARĀ

Kārlis Ulmanis gan bija iededzinājis Latvijas ticību daudzos tautiešos, it sevišķi jaunatnē — skolniekos un studentos, bet ne visiem šāda ticība bija, kaut arī eventuālu konjunktūras izredžu dēļ daudzi gāja līdzī pa šo ticības ceļu: par tik — par cik. Kā pretstatu Ulmaņa ticībai un darbiem minēsim dažus gadījumus. Iedomāsimies tikai to, kas bija noticis un kādas sekas varēja būt kādam neģēlīgam gadījumam 17. novembra vakarā. Kā Latvijas valsts dibināšanas brīdis patiesībā uzskatāms 17., bet ne 18. novembris 1918. gadā. Šīs dienas vakarā Rīgā Amatnieku krājaizdevu sabiedrības telpās, Kr. Barona un Elizabetes ielu stūrī, sanāca Rīgas Demokrātiskā bloka, Latviešu kaņavīru nacionālās savienības (nac. strēlnieku) un politisko partiju pārstāvji (individuāli,

bet ne kā organizācijas pārstāvji, piedalījās arī daži Latviešu nacionālās padomes locekļi un darbinieki) un nodibināja Latvijas tautas padomi, kam bija būt pirmajam jaunās valsts parlamentam, tāpat iecēla arī jauno ministru kabinetu ar Kārli Ulmani kā prezidentu, izstrādāja un pieņēma Tautas padomes un valdības deklarācijas. Ar to valsts dibināšanas akts bija kļuvis par reālītāti.

Pirmajā Tautas padomes sēdē nolēma valsts proklamēšanu izdarīt nākamā dienā, 18. novembra pēcpusdienā Krievu teātrī, ko vēlāk pārdēvēja par Nacionālo teātri. Lai gan valsts dibināšanas aktā piedalījās ierobežots un labi zināmu personu skaits, tomēr toreizējais Vācijas valdības rezidents (ar sūtņa tiesībām) Rīgā, sociāldemokrāts Augusts Vinnigs, savās divdesmito gadu sākumā publicētās atmiņās raksta, ka tūdaļ pēc Tautas padomes pirmās sēdes, vēlā vakara stundā viņam piezvanījis kāds nepazīstams vīrietis pa telefonu un teicis, ja viņš gribot ko ļoti svarīgu zināt, lai tūdaļ nonākot lejā Bastejkalna apstādījumos. Vinnigs dzīvojis Kr. Mörberga namā, iepretim Bastejkalnam. Kad viņš vakara tumsā pārgājis lelai un iegājis koku ēnā, viņam pienācis kāds nevācu tautības vīrietis un teicis, ka nupat Kr. Barona ielas kases namā esot nolemts dibināt Latvijas valsti un rīt to proklamēt atklātībā. Pienācējs lūdzis, lai Vinnigs darot visu Latvijas valsts proklamēšanas aizkavēšanai. Izdarīt Vinnigs to var, jo viņš disponē par prāvu vācu karaspēku un policiju Rīgā.

Bet arī pašā Vācijā kopš nedēļas jau bija izcēlusies revolūcija, kas reizē ar to sagrāva vācu inspirēto Baltijas valsts dibināšanas plānu Rīgā (Rīga, Vidzeme, Igaunija un Sāmsala). Notikumu attīstība Vācijā vēl nav pārrēdzama, tāpēc Vinnigs nedara nekā: viņš ļauj notikumiem iet savu gaitu. Savās atmiņās Vinnigs raksta: „Es iedevu šim šurķim dažus desmitus ostrubļus naudas un teicu, ka rikošos tā, kā Vācijas intereses to prasa.”

3. REĀLPOLĪTIKA UN — VALSTS FANTASTI.

Tautas padomes jaunievēlētais prezidents Jānis Čakste, ar kuŗu Ulmanim vēlāk bija diezgan liela politiska kontraversija un kuŗam Nacionālā teātrī bija jānolasa valsts dibināšanas proklamācija, uz šo aktu neieradās. Vēlāk viņš bija aizbildinājies ar slikti funkcionējošu sakaru un satiksmes die nestu. Pēc aculiecinieku izteicieniem, arī uz pirmajām Tautas padomes sēdēm, kas pēc valsts proklamēšanas notika Konzuma namā, Dzirnavu ielā, daži vadoši Tautas padomes locekļi aizvien gājuši tikai ar saceltu mēteļa apkakli un, pirms ieešanas Konzuma namā, aizvien bailīgi paskatījušies visapkārt.

Čakstes vietā Latvijas valsts proklamēšanas aktu Nacionālā teātrī nolasīja Tautas padomes priekšsēdētāja pirmais biedrs Gustavs Zemgals. Ar viņa muti tā tad ir proklamēta Latvijas valsts. Bet, cik traģiski tas arī izklausītos, pēc valsts proklamēšanas akta no tās pašas mutes bija atskanējuši vārdi: „Nu gan esam šļuru ievārījuši.” Tāpēc arī vēlāk, kad Gustavs Zemgals bija kuŗa ministrs, finansu ministrs un vienā periodā arī valsts prezidents (pēc Čakstes nāves), viņam kā pavārds dažkārt līdzī gāja vārds „šļura.” Bet ilggadīgais un tiešām korektais Saeimas priekšsēdētājs sociāldemokrāts Dr. P. Kalniņš valsts proklamēšanas aktā sociāldemokrātu partijas uzdevumā teica vārdus: „Mēs atzīstam Latvijas valsts dibināšanu un tai piekrītam par tik — par cik tā veicinās sociāldemokrātu partijas mērķus.” Tā radās vēlāk diezgan bieži daudzīnātais politiskais lozungs: par tik — par cik.

Kad Rīgas Latviešu Biedrībai, kas gadu desmitus kopš tautas atmodas laikmeta, it sevišķi Kronvalda, Rich. Tomsona un Krišjāņa Kalniņa laikā, bija bijusi latviešu tautas nacionālpolitiskā un ideoloģiskā vadītāja un kā tāda ieguvusi „māmuļas” vārdu, jautāja — kāpēc tā nav apsveikusi Latvijas valsts nodibināšanu, — kas taču bija viņas pašas ilggadīgās daorbības dabiskais auglis, — un izdevusi attiecīgu deklarāciju, tad no RLB runas vīra Indriķa Cīruļa mutes atskanēja vārdi: „Latviešu Biedrība nekad nav karstu strēbusi.”

Ar šē minētiem piemēriem nekādi negribam mest ne mazāko ēnu uz pieminētiem valsts vīriem. Jānis Čakste bija ievērojams tautas un sabiedrisks darbinieks, Krievijas valsts domnieks no Latvijas. Kā Tautas padomes, Satversmes sapulces prezidents un valsts prezidents viņš bija izcils, veikls un korekts valsts vīrs. To pašu var teikt arī par Gustavu Zemgali ministra un valsts prezidenta amatos. Ar šiem piemēriem gribējām norādī tikai uz kontrastiem, kādi pastāv starp reālpolitiku un nacionālpolitiskiem ideālistiem un valsts fantāstiem. Kārlis Ulmanis bija nacionālpolitiskis ideālists un nelokāms un nesalaužams Latvijas valsts fantāsts. Tādi notikumi kā valstu dibināšana un to brīvības izcīnīšana ir revolūcionāri akti, kur jāiet bezkompromisa ceļš, kad jāliek viss uz spēles! Bez atskatišanās. Tikai tad ir grūtībām un šķēršļiem iespējams pāri taikt, kad notikumus nevairās likt uz naža asmeņa. Un tāds bija Kārlis Ulmanis Latvijas valsts dibināšanas, izcīnīšanas un nostiprināšanas laikā. Bezpersonīgs, bezkompromisa valsts idejas un tautas labklājības fantāsts.

Bija brīži un laiki, kad Ulmaņa ticība Latvijas valstij bija stiprāka par pašu valsti. Izsauksim atmiņā dažas mūsu brīvības cīņu vēstures ainas.

4. PIRMĀ MINISTRU PREZIDENTA PIRMAIS JAUNSGADS.

Jaunās republikas valdība visur atdūrās pret lielām grūtībām un šķēršļiem. Visu vajadzēja sākt organizēt no nekā. Bet galvenais, ka tūdaļ neatlaidīgi mācās virsū ienaidnieks — no lieliniecišķās Krievijas puses, kas bija jo bīstams un draudīgs tamdēļ, ka šī ienaidnieka avangardā nāca mūsu pašu tautas dēli, — slavenie latviešu strēlnieki, — kas tagad, dažādu nelabvēlīgu apstākļu sagādīšanās dēļ, bija kļuvuši par sarkanajiem strēlniekiem. Vācu kaŗaspēka Latvijā un Rīgā vēl bija diezgan daudz, bet tam, pirmkārt, nebija nekādas intereses aizstāvēt jauno Latvijas republiku un tās valdības mērķus un, otrkārt, arī vācu kaŗaspēka rindās bija uzplaucis

diezgan daudz sarkano rožu, kas centās pēc sabrālošanās ar tādām pat rozēm, kas tuvojās no austrumiem. Arī jaunās valdības saorganizētā karaspēka daļa, kas bija novietota Griņķkalna kazarmēs, lieliniekiem tuvojoties, saslima ar sarkanajām masalām, kuŗu atslābināšanai bija vajadzīgas vairākas angļu karakuģu zalves no Daugavas.

Uzticīgas Latvijas valdībai bija tikai trīs rotas nepilnā sastāvā: Cēsu rota, kuŗas sastāvā galvenokārt bija Cēsu skolnieki, Studentu rota, kuŗā bija iestājušies latviešu korporāciju dalībnieki un Neatkarības rota, kuŗas sastāvā bija daudz strēlnieku virsnieku. Ieroču nebija. Tie bija slepeni jāiepērk no vācu karaspēka. Municijas trūka.

Kad lielinieki tuvojās Rīgai, visi, kas var, dodas uz Kurzemi vai uz ārzemēm. Arī angļu karakuģi, kas vismaz morāliiski atstāja zināmu drošības sajūtu, uzņem daļu civilistu, pacel enkurus un no Daugavas iziet jūrā. Nedrošība vairojas, chaoss pieaug. Arī mūsu valdības iestādes visas evakuējušās uz Kurzemi.

Un tad 1919 .g. 1. janvārī mēs redzam neaizmirstamu ainu, ko ir aprakstījis Tautas padomes loceklis un Saeimas deputāts — publicists O. Nonācs (kopā ar Tautas padomes vācu frakcijas locekli V. Šreineru — „Latvija pēc 18. novembra,” Tautas padomes locekļu memuāri).— Nonācs ir vēl aizkavējies Rīgā un pa ceļam uz staciju, uz pēdējo vilcienu, viņš vēl iegriežas valdības mītnē, Namsaimnieku kases namā, Brīvības bulv. un Merķeļa ielas stūrī. Valsts kanceleja atstāj pilnīgu pamestības iespaidu. Visi ir projām. Bet prezidenta istabā Nonācs vēl atrod Ulmani drudzaini strādājam. Šo vēsturisko brīdi savā dienas grāmatā O. Nonācs attēlo tā: „Jaungada diena 1919. Sliktas ziņas no frontes. Inčukalna aizstāvji sakauti, vācu karaspēks apiets. Angļu flote, liels drošības atbalsts Rīgā; saņēmusi no Londonas rīkojumu neiemaisīties Baltijas piekrastes zemju iekšējās darīšanās. Flote aizbrauc jūrā. Visas cerības zudušas, atliek tikai grūtais lēmums — par Rīgas atstāšanu. Tiek doti rīkojumi valdības personām un tiem politiskiem darbiniekiem, kuŗiem draud atriebība no lieliniekiem, pa visādiem ceļiem atstāt Rīgu.

Kad tas viss izdarīts, Ulmanis viens pats paliek sēdot pie prezidija galda sekretārajā pagaidvaldības mitekļi. Tā viņu pēdējo reizi redzēju Rīgā, gan briesmīgu sāpju pārņemtu, bet ne satriektu; šo vīru, kuŗš šinī brīdī gan vissmagāki sajuta jauno pārbaudījumu un postu, kāds tagad veļas pār Latvijas valsti, kuŗas nodibināšanā tas, kā viņas ministru prezidents, bija ielicis visu sirdi un dvēseli.”

Visi projām. Ar lielu pienākuma apziņu valdības galva palicis viens pats. Sāpju pārņemts viņš sēd „bet — ne satriekts, jo viņam priekšā ir Latvijas sarkanbaltsarkanais karodziņš. Un šai brīdī, šai dziļi drāmatiskajā brīdī Ulmanis visskaistāk piepildījis savus paša kādreiz teiktos vārdus: „Sarkanbaltsarkans — ir Latvijas karogs; sarkanbaltsarkans — ir Latvija. Latvija priekš mums, ap mums un iekš mums! Pats galvenais, proti — Latvija iekš mums, mūsu sirdīs, mūsu pārliecībā, mūsu ticībā.”

Ir atzīmējama kāda raksturīga sagādīšanās: tieši 19 gadus atpakaļ, bet tikai vecgada dienā (31. decembrī, 1899.g.), tai pašā Merķeļa ielā, turpat Rīgā, tikai dažus namus tālāk dienvidu virzienā, — Rīgas Latviešu Biedrībā lielā sapulcē pirmo reizi atkālītbas priekšā ar plašu un interesantu referātu stājās kāds tikko 22 gadus vecs jauneklis, vārdā Kārlis Ulmanis. Vai viņš tad varēja iedomāties, ka 19 gadus vēlāk viņš turpat blakus rezidēs kā Latvijas republikas pirmais ministru prezidents un kā kapteinis pēdējais atradīsies uz sūces pārvarēta kuģa?

Gadus piecpadsmit vēlāk, kad bija iznākuši O. Nonāča memuāri, es viņu kādā sarunā sīkāki izjautāju par šo drāmatisko pagaidu valdības un tās ministru prezidenta pēdējo dienu Rīgā. Spilgti palikuši atmiņā šādi Kārļa Ulmaņa vārdi, ko viņš atvadoties teicis Nonācim: „Mēs brauksim uz Jelgavu, ja tā kritis — uz Liepāju. Mēs organizēsim un celsim kājās kurzemniekus, mēs cīnīsimies un mēs uzvarēsim!”

5. STARP JŪRU UN IENAIDNIEKU.

Pagaidu valdības darbības posms Jelgavā (Lindes viesnīcā) ilga tikai pāris dienas. Tad tai vajadzēja atkal atkāpties — uz Liepāju. Un arī šajā pēdējo cerību krasta pilsētā cīņa par Latviju un tās noturēšanu virs ūdens nebija viegla. Ienaidnieki visapkārt, neticība tautā, nepaļāvība daudzos savējos. Tas bija viens no drūmākajiem posmiem Latvijas valsts brīvības cīņu vēsturē, ko Virza raksturojis ar šādiem klasiskiem vārdiem kādā dzejā: „Aiz mums ir bangojoša jūra, bet priekšā nakts un ienaidnieks.” Arī otrreiz, līdzīgā brīdī, Virza ir teicis vārdus, kas uz visiem laikiem paliks neizdzēšami mūsu vēsturē. Tas bija pēc Cēsu kaujām ar landesvēru, kur arī neatkarīgās Latvijas republikas liktenis bija svaru kausos. Tad Virza „Tautas Balsī” uzrakstīja ievadrakstu un par latviešu karavīru varonību runādams teica: Septiņi gadu simteņi klānās Jūsu priekšā.”

Bet arī pirms tam vēl Liepājā bija kāds laika posms, kad likās, ka nu viss ir zaudēts, ka Latvijas republika vairs necelsies. Ar Latvijas valsts demokratisko un antantei draudzīgo politiku nebija mierā Latvijas vācu baroni un lielgrundnieki, kuņiem bija savi bruņotie spēki — landesvērs un ar kuņu laba politiska saskaņa bija konservatīvā ģenerāļa fon der Golca vācu brīvprātīgo vienībām. Mūsu nelielais nacionālais karaspēks ieroču un apgādes ziņā bija no pēdējā atkarīgs. Un tomēr Ulmanis kā valdības galva nevairījās no nacionāli liberālas un demokratiskas politikas un reformām. Bet lielnieku spēku uzņēmšanās pēdējai brīvības salai Kurzemes stūrī bija tik neatlaidīga, ka daļa latviešu konservatīvās pilsonības ar mācītāju un rakstnieku Andrievu Niedru priekšgalā, lai Kurzemes aizsardzībā vairāk ieinteresētu un iesaistītu vācu spēkus, sabiedrojās ar baltvāciem un 16. aprīlī 1919. gadā landesvērs, fon der Golcam paliekot „neitrālā atturībā,” gāza Ulmaņa valdību un ar Niedru priekšgalā pārņēma vai likvidēja visas tās iestādes.

Ar to būtu sācies jauns, pavisam cita virziena vēstures posms Latvijā. Var teikt, būtu sācies, ja — Ulmanim nebūtu izdevies izvairīties no pučistu apcietinājuma. Ulmanis patvērās jūrā uz mazā kuģīša „Saratovs,” ko sabiedrotie ņēma savā aizsardzībā. Demokratiskās Latvijas valsts vairs nebija, tās valdības vairs nebija, neviena iestāde vairs nedarbojās. Bet Kārlis Uimanis vēl bija. Viņš bija brīvībā, viņš neatradās vairs uz Latvijas zemes, bet jūrā, uz kuģa pie Latvijas krasta. Un mazā republika, kas bija patvērusies uz kuģa, ar Ulmaņa valsts ticību apgarota, sāka atkal izvērst savu cīņu par Latvijas atkarošanu un guva tīri ulmaniskus panākumus, kas rezultējās ar pagaidu valdības triumfālo atgriešanos atbrīvotajā Rīgā 1919. gada vasarā.

6. PREZIDENTA SKŪPSTS — VALSTS KAROGAM.

Tomēr, virs Jelgavas debesīm celdamies, pār Latviju savilkās atkal kāds smags draudu mākonis. Tā bija Bermontiāde. Oktobra sākumā Bermontiāde, tai vietā, lai dotos pret sarkano Petrogradas flanku, sāka velties pret Latvijas sirdi, — pret tās galvas pilsētu Rīgu. Krita Tornakalns, Āgenskalns, Zasulauks, visa Pārdaugava un Rīgas Jūrmala. Kad ienaidnieks bija pie Rīgas tiltiem un galvas pilsēta bija jau daļēji evakuējusies, tad prezidenta Ulmaņa spītīgā neatlaidība un mūsu jaunā ģenerālštāba stratēģiskās spējas bija tās, kas Rīgu un Latvijas republiku atkal izglāba. Uz daudzām garām nedēļām Daugava tomēr bija kļuvusi par cīņu joslu, jo fronte bija iesalusi starp Rīgu un Pārdaugavu.

3. novembrī mūsu nacionālā armija sāka galvas pilsētas un Latvijas atbrīvošanas cīņas dienvidu virzienā. Sīvās cīņas galvas pilsētas atbrīvošanai deva labus panākumus Daugavgrīvas un Jūrmalas virzienā, bet Pārdaugava, lielākais drauds Rīgai, sīkstī turējās vairāk kā nedēļu ilgās kaujās. Tikai 11. novembrī mūsu nacionālajam karaspēkam izdevās ieņemt Daugavas tiltus un pāriet Daugavu vairākās vietās. Ar to visa Pārdaugava bija atbrīvota. Desmit dienas vēlāk (21. novembrī) ar sīvām cīņām atbrīvoja arī Jelgavu.

11.novembris radīja daudz nozīmīgāku pagriezienu atbrīvošanas kara vēsturē kā 6. marts un tāpēc arī 11. novembrī izsludināja par uzvaras un par Lāčplēša kara ordeņa dienu.

Trešajā dienā pēc Jelgavas atbrīvošanas (23. novembrī) Jelgavā ieradās jau slavenais ministru prezidents Kārlis Ulmanis, lai runātu lielā tautas sapulcē. Tad arī pirmo reizi Kārli Ulmani redzēju un šis redzējums notika tādos apstākļos, kas atstāja dziļas un neizdzēšamas sekas visam mūžam. Jelgava vairāk kā pusgadu bija atradusies Bermontiādes okupācijā, kur bija arī tās galvenais štabs. Tas bija ļoti smags un depresīvs laiks latviešiem Jelgavā. Es toreiz biju Jelgavas reālgimnazijas skolnieks. Šai skolā rakstnieka Jāņa Lapiņa vadībā valdīja nacionāls gars. No skolas jau pavasarī daudzi vecāko klasu audzēkņi bija iestājušies nacionālajā armijā, kas Jelgavu atbrīvojot, ienāca pilsētā, pie kam daži bija jau kļuvuši par leitnantiem. Prieks par pilsētas atbrīvošanu tautā bija neapprakstāms. Tāpēc, kad kļuva zināms, ka Jelgavā ieradīsies un tirgus laukumā runās Latvijas valdības galva Kārlis Ulmanis, jau stundu pirms tam lielais tirgus laukums bija stāvrūdām ļaužu pilns, vismaz sevi 10,000 cilvēku. Ģimnazija devās uz sapulci pilnā sastāvā, slēgtās ierindās ar karogiem. Mūsu skolai bija ne tikai oficiālais skolas karogs, bet vairākām klasēm bija izgatavoti pašām savi klases karogi. Mēs savai klasei uz karoga bijām likuši šādu uzrakstu:

„Kad kauns un bēdas tautu spiež,
Un maz kas viņai līdzī cieš,
Tad nāc, kaut palīgs mazs vai vēls,
Un teic, ka esi viņas dēls!”

Tas ir kāds pants no Kaudzītes Matisa dzejoļa un tā likšana uz klases karoga Bermontiādes laikā var liecināt par to garu, kāds valdīja Jāņa Lapiņa vadītajā ģimnazijā. Mūsu ģimnazijai vieta laukumā gadījās tieši pie Cēra viesnīcas, kuŗas frontālā daļa izgāja uz tirgus laukumu, un no kuŗas balkona bija paredzēta prezidenta runa.

Kārlis Ulmanis ieradās no Rīgas vaļējā automobilī. Viņū pavadīja adjutants Lūkins, daži virsnieki un valsts kance-

lejas ierēdņi. Kad prezidenta automobilis iebrauca tirgus laukumā, to apsveica ovācijas un gaviles. Bet drīzi arī prezidents uznāca uz viesnīcas balkona, kas bija greznots 2 nacionāliem karogiem. Prezidentu pavadīja un reizē ar viņu visu sapulces laiku uz balkona atradās pilsētas galva A. Stegmanis un sociāldemokrātu pārstāvis zv. adv. Fr. Vesmanis, vēlākais Saimes priekšsēdētājs. Ulmanis bija ģērbies pa angļu modei šūtā kaņavīra mētelī, kādus tolaik, drēbju trūkuma dēļ, izgatavoja no gultas segām. Galvā viņam bija kaņavīra cepure ar Latvijas saulīti pierē.

Pēc pilsētas galvas ievadvārdiem, Ulmanis sāka savu runu. Viņš runāja par jaunās valsts tapšanu, par tās grūtību pilnajām dienām, kas nu frontē lielā mērā jau pārvarētas, par tautas pašreizējā uzupurēšanos. Viņš runāja brīvi, tekoši, ar dedzīgu sajūsmu. Tā bija jauna, bet nepazīta pasaule, ko ļaužu tūkstošiem atklāja šis runātājs. Tēvijas mīlestība, augstāka un cēlāka par visu — tā sauca šo jauno pasauli. Bet pēc kādas stundas runātājs bija jau it kā aizkūsis. Viņa balss tika lēnāka, runas plūdumā vārdu pēdējās daļas aprūka un izteikts vēl nebija viss, vēl daudz kas bija sakāms. Bet tad runātājs bija atradis ideju, kā runas plūdumā atgūt elpu. Viņš sāka runāt par sabiedroto flotes lielo palīdzību, bermontiešus padzenot no Torņakalna. Lai uzsvērtu šo cildenā darbu, Ulmanis, kādu teikumu nobeidzot, klusu iečukstēja blakus stāvošajam pilsētas galvam A. Stegmanim: „Uzsauciet urrā!” Un Stegmanis, cepurī paceļot, skaļi sauca: „Lai dzīvo sabiedrotie, urrā!” — „Urrā, urrā!” daudzkārtīgi atskanēja un nolīgojās viss lielais tirgus laukums. Bet kamēr urjavošana norima, bija pagājušas vairākas minūtes un runātājs bija paguvis krietni atvilkt elpu un atpūsties. Pēc tam atkal runas straume plūda ar jaunu spēku kā Krišjāņa Barona „Kalnu strauts”. Šo elpas atvilkšanai nepieciešamo runātāja manevru lejā pie viesnīcas balkona bija novērojis kāds ģimnazists, un kad pēc kādas pusstundas runātāja balss atkal aizkūsa, kļuva lēnāka un teikuma vārdu pēdējās zilbes aprūka, ģimnazists kādā piemērotā brīdī sāka saukt: „Urrā armijai!” Atkal pagāja minūtes, kamēr gaviļēja viss tirgus

laukums un runātājs atvilka elpu. Šāds manevrs atkārtojās un vairākas stundas, kamēr puse jelgavnieku bija klausījusies aizrautīgu runu par valsts tapšanu un cīņām, bija pagājušas nemanot.

Runas beigu daļu Ulmanis noslēdza ar lielu pacilātību un sajūsmu. Tad viņš pieliecās pie Latvijas karoga, paņēma to rokā un noskūpstīja, uzaicinādams nodziedāt valsts himnu. Dažiem šis Ulmaņa žests varbūt izlikās teātrāls, bet to ģimnazistu, kas turpat lejā pie balkona stāvēja blakus karogam ar uzrakstu: „Kad kauns un bēdas tautu spiež, — tad nāc, kaut palīgs mazs vai vēls...” to Kārlis Ulmanis ar savu valsts tapšanas un izcīnīšanas posma patriotisko runu un ar valsts karoga noskūpstīšanu ieguva Latvijai un nacionālajai idejai līdz pēdējam elpas vilcienam.

Tam līdzās var minēt kādu citu līdzīgu gadījumu. Pēc Latvijas atbrīvošanas kāds liels valsts brīvības cīnītājs — nacionāls dzejnieks pēc 15 gadu ilgas trimdas atgriezās dzimtenē. Svešumā viņš bija dedzis Latvijai un tās brīvībai, rakstījis neaizmirstama aicinājuma patriotiskas dzejas. Bet kad robežstacijā, Augšzemes stūrī, vilciens apstājies muitas formālitāšu nokārtošanai, dzejnieks izsteidzies no vilciena, uzgājis uz Latvijas zemes, nometies ceļos un to noskūpstījis.

Kas tas ir par spēku, kas tas ir par likumu, kas dzejnieka sirdij liek pieplakt dzimtās zemes krūtīj kā mīļa cilvēka lūpām un dzert valgmes saldumu? Tas ir tēvu zemes dzīvības pavediens, kas neklusināmām ilgām ikvienu pie tās zemes nesaraujamām saitēm sien, kur šūpulis ir bijis kārts. Kas tā ir par pavēli, kas valsts vīram liek cīņu uguņu atspīdumos nacionālo karogu noskūpstīt? Tā ir augstākā un paš-aizliedzīgākā kalpošanas pavēle tautai un valstij, kas ar nacionālu svētumu robežojas.

7. CĪNĪTĀJS — „ATPŪTĀ.”

Kad Latvijas brīvība bija izcīnīta un tās neatkarība nostiprināta, demokrātisko atplūdu pēclaiks Kārli Ulmani uz kādu laiku izsvieda no valdības segliem. Viņš palika vairs ti-

kai Saeimas deputāts, bet kā lielākās pilsoniskās partijas līderim viņam arī tad, kā vienmēr, uz valdības darbu ir bijis liels iespaids. Miera laikam, pēc vētrainā brīvības cīņu posma, Kārļa Ulmaņa personība varbūt bija arī mazliet par aktīvu, nerimtīgu. Kā deputātam Kārlim Ulmanim atlika daudz vairāk laika un enerģijas, ko viņš varēja izvērst citos virzienos. Ulmanis daudz mācījās, lasīja un studēja. Īstenībā visa Kārļa Ulmaņa dzīve bija mācīšanās un darbs. Nemītīga mācīšanās, nerimtīgs darbs. Viens no mācīšanās veidiem ir grāmatu lasīšana un Ulmanis lasīja daudz, jo lasīšana bija Ulmaņa atpūta. Lasot viņš papildināja un izkristalizēja savus radošā darba nodomus. Ja Ulmanim bija kāds realizējams plāns vai ideja kādā praktiskā, politiskā, ekonomiskā vai zinātniskā laukā, tad viņš vispirms uzskicēja savus nodomus un pēc tam studēja attiecīgo literatūru. Bez latviešu valodas Ulmanis tekoši vēl varēja lasīt trijās pasaules valodās. Tajās tad arī viņš izstudēja visu svarīgāko, kas par attiecīgo jautājumu bija rakstīts. Tad Ulmanis to salīdzināja ar savu pirmdomu, konstruēja gatavu projektu un cēla to priekšā apspriešanai citiem, vai arī realizēšanai. Tāpēc grāmatu pasaule bija kļuvusi par Kārļa Ulmaņa otro iedabu. Kāda loma ir grāmatām bijusi Kārļa Ulmaņa dzīvē un valsts vīra darbā, tas diezgan plaši apskatīts divās nodaļās — „Kārlis Ulmanis grāmatu pasaulē” un „Kārļa Ulmaņa bibliotēka,” kas iespiestas grāmatā „Laiku atspulgā.”

Laikā, kad Ulmanis nebija iesaistīts aktīvā valdības darbā, viņš diezgan daudz rakstīja dažādus apcerējumus par sabiedriskiem un saimnieciskiem jautājumiem. Interesanti bija viņa raksti par latviešu tautisko laikmetu, kas iespiesti viņa vadītajā „Zemes Spēkā” serijveidīgi ar virsrakstu „Kad mūsu tēvi bija jauni.” Šajos rakstos Ulmanis sludināja nacionālismu, kas dibināms uz tautas tradīciju pamatiem. Bet nacionālā atplūdu laikā, pēc brīvības cīņu uzliesmojuma posma, šos Ulmaņa rakstus līgā neizprata un tiem neveltīja vajadzīgo ievēribu. Īsi pirms otrā pasaules kara sākuma kādā nelielā izmeklētas sabiedrības sanāksmē Kārlis Ulmanis atgādināja šo savu rakstu virkni un teica, ka tiem toreiz neesot

bijusi liela piekrišana. Tāpēc viņš esot pārtraucis šādu rakstu rakstīšanu un nolēmis pagaidīt, kamēr ļaudīm par šādiem jautājumiem atkal radīsies interese. „Un vai es nesagaidīju šāda laika atgriešanos?”, smaidot jautāja Ulmanis. Skaļi aplausi bija atbilde šim jautājumam. „Nu, redziet, ka es sagaidīju. Tas, kas ar pacietību māk gaidīt, tas arī sagaida,” noteica Ulmanis.

Šo nacionālo rakstu sērijas pamatdoma bija sagatavot jauno maiņu, lai tā uz stipriem nacionāliem pamatiem balstoties, varētu nomainīt savu priekšgājēju paaudzi, kad būs pienācis maiņas brīdis. Ulmanis jaunajai paaudzei mācīja izturību un neatlaidību. Pats labi pazīdams dzīves grūtības, viņš jaunatnei varēja mācīt un sludināt dzīves grūtību pārvarēšanu. „Pēdējais piespiediens katrā darbā ir tas grūtākais, bet tikai tas, kam būs izturība šo grūtību pārvarēt, kā atalgojumu saņems panākumu saldmi,” teica Ulmanis.

8. KĀRLIS ULMANIS AMERIKĀ.

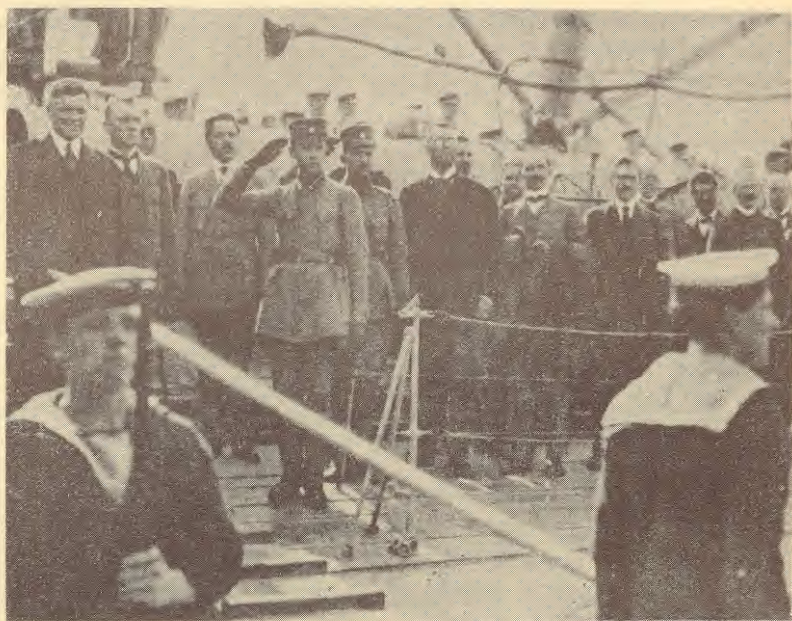
Kārli Ulmani pašu dzīves likstas un grūtības nekādos apstākļos nespēja pieveikt. Spilgta liecība tam ir viņa dzīves posms un pirmās emigranta gaitas Amerikā, kur Ulmanis bija apm. tādā pat stāvoklī kā viss vairums latviešu tagad brīvajā pasaulē. Kad caristiskās Krievijas vara Kārlim Ulmanim viņa nacionāli revolūcionārās darbības dēļ ir aizvērusi dzimtenes durvis, viņš, nevarēdams Eiropā labi iegrozīties, ar lielām cerībām dodas uz jauno pasauli, uz Ziemeļamerikas Savienotām Valstīm, kur viņš nokļūst 30 gadu vecumā (1907. gadā), tā tad pusmūžā.

Pirmajā vēstulē, ko Ulmanis raksta savam draugam-Hermanim Endzelīnam uz Valmieru, viņš saka: „Oh, tas ir ilga laiks, kur liku gaidīt uz pirmo vēstuli no manis! Tagad strādāju Omahas pilsētā vienā sviesta fabrikas laboratorijā. Es te varu mazu nieku pielietot savas zināšanas. Iepriekš es strādāju vienā muižā, tad vienā citā molkerejā. Man ir gājis dažādi, bet aizvien galvu augšā! Mans tagadējais princips tura labu prātu uz mani. Es vēl tagad nemaz nezinu,

ko man liktenis piešķirs. Es ceru nākošu gadu pietiekoši mācēt angļu valodu, gan tad varēšu labāk grozīties. Katrā ziņā šeit ir labāk dzīvot kā Vācijā, plašāka, lielāka, brīvāka pasaule.”

Arī valoda Ulmanim ir sagādājusi tādas pat grūtības, kā angļu valodas iemācīšanās daudziem no mums. Uz Ameriku Ulmanis ir devies tikai drusku prasdams angliski un kādā vēstulē no turienes H. Endzelīnam viņš raksta: „Kaut Jūs zinātu, cik grūti iemācīties angliski, bet iet ies.” Te jāpiezīmē, ka pat 1913. gadā, kad Ulmanis 6 gadus bija pavadījis Amerikā un tur strādājis arī par lektoru mācības iestādēs, pēc kāda amerikāņu misijas darbinieka publicētām atmiņām, Ulmanis angļu valodu esot runājis ar drausmīgu akcentu. Tas liecina, ka ar pusemūžu sākot pareiza svešvalodas dikcijas iemācīšanās ir tiešām ļoti grūta, kaut arī etimoloģiski svešā valoda grūtības nesagādā.

Ulmaņa emigranta gaitas un likteņus ļoti labi raksturo viņa šāda vēstule Endzelīnam: „Es dabūju to vietu Omahā par 100 rubļiem mēnesī. Es drīz vien tapu slims, bija jāpamet darbs, jāmaksā dakterim un par zālēm daudz naudas. Es dzīvoju visu laiku vienā lielā nezināšanā un, protams, nerakstīju nevienam. Staigāju zobus sakodis un dūres sakniebis. Bet laime mani neatstāja (laime plašs vārds!). Tiklīdz es biju daudzmaz vesels un varēju atkal strādāt, meklēju atkal darbu un dabūju arī vienā sviesta fabrikā. Nu es sāku just pamatu zem kājām, sāku rakstīt vēstules. Rakstīšana gāja gausi, noguris es biju arvien. Augusts bija beigās, gribēju rakstīt Jums, bet Dievs paņēma. No visiem darbiem un neskaitāmu spaiņu celšanas tapu tik slims, ka bija jāiet hospitālī. Trīs nedēļas es sagulēju gultā. Izmaksāja 300 rubļus. Visa mana ietaupītā nauda aizgāja, un vēl tagad ir parādi dakterim. Man nebija iespējams Jums rakstīt, jo kā es būtu rakstījis, ka guļu Amerikā slims. Beidzot biju atkal ārā. Tas direktors tai molkerejā, kur es strādāju, bija tik labs, ka deva man darbu par 8 dolāriem nedēļā. Es te strādāju patstāvīgi, varu izlietot savas zināšanas, un tas ceļ manu



Latvijas pagaidu valdība ar tvaikoni „Saratovs“ 8. jūlijā 1919. gadā atgriežas no Liepājas Rīgā. Uz kuģa klāja pirmais no kreisās - K. Ulmanis, kara ministrs J. Zālītis, iekšlietu ministrs M. Valters un satiksmes ministrs T. Hermanovskis. Aiz diviem karavīriem; tirdzniecības - rūpniecības ministrs Spr. Paegle un zemkopības ministrs J. Goldmanis.

to miss... (faint text at the top of the page)



... (faint text block below the image, containing several lines of illegible text)

pašapziņu. Man ir pamats zem kājām, sāku rakstīt vēstules un arī tādas saņemt.”

Tikai no tāda vīra mutes, kas pats dzīvē ar grūtībām ir cīnījies tā, kā Kārlis Ulmanis ir cīnījies Amerikā, izteiciens, ka pēdējais piespiediens aizvien ir tas grūtākais, un tas, kas to varēs pārvarēt, to atalgos panākumu saldme, — šie vārdi neskan kā tukša fraze, bet kā dzīves patiesība.

Bet kad Amerika sāk Ulmanim atvērt savus panākumu un sekmju ceļus, viņš arī tad savas domas un ilgas ir piesējis dzimtajai zemei. Kādā vēstulē viņš raksta:... „Un ja acis neveras ciet, tad rakstu pa vakariem, kad nerimst ilgas pēc dzimtenes dārgās.”

Sava emigrācijas laika vidus posmā, 1909. gadā, no Linkolnas, kur arī tagad dzīvo laba daļa latviešu, Ulmanis uz Latviju raksta: „Es tā kā sāku ilgoties pēc amnestijas, jo, lai gan man šeit sāk iet arvien labāk, bet mana pārlicība tomēr ir tā, ka mana istā vieta ir Latvijā, bet ne te Amerikā.”

Par K. Ulmaņa dzīvi un darbu Amerikā šīs grāmatas pielikumā lasāms arī „National Live Stock Loss Prevention Board” bij. ģenerāldirektora H. R. Smith'a atmiņu raksts. H. Smith bijis Ulmaņa draugs Amerikā, un palīdzējis viņam sadabūt arī aizdevumu, ar ko Ulmanis Teksasā nopircis pieņotavu. Kad Latviju krievi okupējot, Ulmani deportēja uz Krieviju, H. Smith's lūdzis amerikāņu valsts iestādes rūpēties par Ulmaņa likteni. Kādā oficiālā ģenerāldirektora Smith'a vēstulē, kas ir autora rīcībā, viņš apliecina, ka arī viņš pats rakstījis personīgi Staļinam un lūdzis Ulmani atbrīvot un izlaist uz Ameriku, kur viņi būs priecīgi Ulmanim sagādāt mājas vietu. Smith'a lūgumu Staļins atstājis bez atbildes.

9. ZELTA ĀBELES ZIEDĒJUMS.

Tā kā Ulmanis savā dzīvē bija spiests pārvarēt lielas grūtības, lai iegūtu izglītību, lai varētu studēt universitātēs Eiropā un Amerikā, tad viņš, kļūdams par valsts vadītāju Latvijā, darīja ļoti daudz, lai jaunatnei atvieglotu ceļu uz izglītību, uz mācīšanos. Viens tāds Kārļa Ulmaņa darbs, kas

ir nesis ļoti svētīgus augļus, bija viņa Draudzīgais aicinājums. 1935. g. 28. janvārī, savā vārda dienā, Kārlis Ulmanis kā ministru prezidents un Kultūras fonda domes priekšsēdētājs bija sasaucis Kultūras fonda domes sēdi. Kad visi tekošie un dienas kārtībā liktie jautājumi bija pārrunāti un izlemti, un fonda domes locekļi tikai gaidīja, kad Ulmanis piecelsies un aizies, lai arī tie varētu atstāt sēdes telpas, Ulmanis pēkšņi izņēma no sava portfeļa kādu rakstu, ar ko gribot iepazīstināt fonda domes locekļus. Viņš nolasiya sava Draudzīgā aicinājuma tekstu, kuŗā ikvienu uzaicināja atcerēties savu pirmo skolu, ziedojot tai grāmatas un mācības līdzekļus. Reizē ar to Kārlis Ulmanis paziņoja, ka viņš savai pirmajai skolai Bēzrmuižā ziedo nelielu izmeklētu bibliotēku.

Otrā dienā šo uzaicinājumu publicēja laikrakstos un tas reizē ar turpmāko ziedojumu publicējumiem it kā atrāva slūžas lielai kultūras strāvai Latvijā. Kultūras fondam uzlika Draudzīgā aicinājuma biroja pienākumus un pirmajos 3 gados ar Draudzīgā aicinājuma starpniecību latviešu skolām saziedoja 1,241,910 grāmatas, apm. pusmiljonu latu naudā, 1343 gleznas un citas vērtības. Vēlākos gados šis ziedojumu skaits pastāvīgi pieauga un, Latvijai zaudējot savu neatkarību, Draudzīgā aicinājuma krājumos vēl atradās simtiem tūkstošu iesietu un skolu un bibliotēku vajadzībām sagatavotu grāmatu. Lielinieku laikā tās nebija paspējuši visas iznīcināt un tāpēc vācu okupācijas laikā no šīm grāmatām vēl lielu daļu varēja paspēt nodot skolām, dažām biedrībām, bet it sevišķi latviešu leģiona bibliotēku vajadzībām.

Ar Draudzīgā aicinājuma palīdzību tika uzceltas vairākas jaunas skolu ēkas Latvijā, vecās pārbūvētas un izdaļotas. Draudzīgais aicinājums radīja arī lielu uzplaukumu latviešu grāmatniecībā. Tāpēc Draudzīgā aicinājuma pirmajā gada dienā latviešu grāmatu tirgotāji un izdevēji bija sastādījuši un izdevuši Kārlim Ulmanim veltītu grāmatu ar virsrakstu: „Kārlis Ulmanis — latviešu grāmatniecības ceļvedis.” Lai ikviens, kam ir vēlēšanās un spējas, iegūtu augstāko izglītību, Ulmanis nodibināja studiju fondu, kas deva iespēju katram kā valsts stipendiātam studēt un nobeigt augstskolu.

10. „VAJAG ZINAT — KAD...”

Kārļa Ulmaņa valsts vīra un personības lielums sevišķi izcēlās krīzes brīžos, kā valsts nodibināšanas un brīvības cīņu posmā, tā arī valsts norieta laikmetā, kad nelabvēlīgie apstākļi un spēki, kas vērsās un vēlās pret Latviju, bija daudz par stipru un lielu, lai mazā Latvija būtu varējusi to priekšā nesalausti pastāvēt. Šai laikā bija izdevība vērot Ulmani un notikumus no neliela attāluma. Šo notikumu vērojumi ir aprakstīti un publicēti grāmatās „Neatkarības saulrietā” un „Laiku atspulgā.” Spilgtākos no tiem gribu šeit atgādināt.

Kad kaŗa draudu mākoņi bija jau smagi savilkušies pār Eiropas un Latvijas debesīm un kaŗa bieds ievāca pirmo raŗu — mūsu kaimiņos, „mazās Lietuvas” piemērā, Kārlis Ulmanis Rīgas pilī sasauca atbildīgos valsts iestāŗu un uzņēmumu vadītāŗus un tiem pie glāzes tēŗas dedzīgā runā deva internus, bet svarīgus politiska rakstura norādījumus. Savas runas beigu daļā Ulmanis ar lielu patētiku uzstādīja jautājumu — „Vai tiešām nav labāki kājās stāvtot mirt, nekā uz ceļiem nospiestam dzīvot?” Spontāni aplausi atbalsojās šim Ulmaņa jautājumam. „Labi,” pēc tam teica Ulmanis, „es jautāju un jūs atbildējat (aplausi bija domāti kā atbilde). Tagad nu es jūs turēŗu pie vārda un mēs savus solījumus un līgumus turēsim un pildīsim visos virzienos.” Tas bija vecais brīvības cīņu laikmeta Ulmanis, kas izdvesa tādu pārliecību, nelokamību un ticības spēku, kā 1919. g. 23. novembrī, kad viņš Jelgavā uz Cēra viesnīcas balkona 10,000 ļauŗu priekšā skūpstīja Latvijas karogu.

Še būtu atgādināmi arī tie vārdi, ko Ulmanis teica 1939. gada 5. oktobra vakarā, t.i., tai dienā, kad ārlietu ministrs Munters Maskavā parakstīja bāŗu līgumu ar Padomju Savienību. Kad Ulmanis bija tikko saņēmis no Maskavas telefonisku ziņu par līguma parakstīŗanu un kad viņam jautāja, vai līgums ar Padomju Savienību ir noslēgts, tad Ulmaņa vārdi bija tik drūmi kā oktobra tumstošā diena un tik smagi kā ledainā migla, kad viņš teica: „Jā, līgums ir noslēgts.” Un kad Ulmanim jautāja, kāds ir līguma saturs, tad

viņš atbildēja: „Viegls jau šis līgums nebūs. Bet ko mēs varējām darīt? Viņi ir 200 miljoni, mēs 2 miljoni. Pie tam ļaunākais nav tas, ka mūsu zemē ieradīsies daži tūkstoši viņu karaspēka, mēs vēl nezinām, kā tas būs, vai viņiem ļaus brīvi staigāt pilsētās pa ielām, vai tiem būs jādzīvo norobežoti kazarmās, bet ļaunākais gan ir tas, ” un šais prezidenta vārds skanēja dziļš sarūgtinājums, „ka tikko daži viņu mundierā tērpti vīri parādīsies Rīgas ielās, visa Rīga otru dienu būs viņu priekšā uz ceļiem.” Bet kad Ulmaņa tuvais līdzstrādnieks inž. Alfreds Briedis iejautājās: „Prezidenta kungs, vai nebūtu labāk bijis kaņot? Tā tauta, kas par savu brīvību cīnās, bojā nevar aiziet,” tad Ulmanis acumirkli uz jautājumu nekā neatbildēja, bet smagiem soļiem un rūpju nomāktu seju pienāca pie rakstāmgalda un ar dūrē saņemtās rokas pirkstu kauliņiem uz galda uzsīdams, lēni noteica: „Šī doņa man patīk, bet tikai vajag zināt kad.” Notikumi, kas sekoja pēc tam, mums visiem labā atmiņā.

11. KAD IELU KUSTĪBA SASTINGST... IZBRĪNĀ.

Es gribētu šodien atsaukt atmiņā arī to ainu, kad Ulmani redzēju Rīgas ielās tai dienā, kad Latvijas valsts zaudēja savu neatkarību, t.i., 17. jūnijā 1940. gadā. Tā bija arī pēdējā reize, kad es redzēju prezidentu Kārli Ulmani. 17. jūnijā, īsi pēc plkst. 11.00 kāds draugs no pils piezvanīja, ka pirmie krievu tanki ir jau novietojušies pie Daugavas tilta galiem un pie prefektūras, bet ielas esot patukšas un mierīgas. Arī prezidents tūdaļ izbraukšot mazā braucienā pa Rīgas ielām. Gribējās redzēt šīs pirmās krievu okupācijas bruņu mašīnas un paaicinājis līdzī kādu biroja darbinieku, gājām aplūkot Rīgu. Jēkaba ielā no Biržas līdz Nacionālajam teātrim neredzēja neviena cilvēka, arī piecu ielu krustojums pie teātra bija tukšsnesīgi tukšs. Kaut kas skaudīgi iesmeldza sirdī tanī brīdī skatoties uz to namu, kur pirms 22 gadiem bija proklamēta Latvijas valsts. Plkst. 11.30 iekāpām tramvajā, lai gar Daugavu nobrauktu līdz pastam. Otrajā vagonā bijām tikai divi vien. Gar visu plašo Daugavmalu redzēja tikai kādus 10 cilvēkus. Pontona tilta ga-

lā bija pirmais nelielais krievu tanks ar šaušanai gataviem ieročiem. Daži ļaudis no neliela attāluma mēmi to apbrīvoja. Otrs tanks stāvēja dzelztilta galā, trešs ieblakam bencīna tvertnei pie prefektūras. Pie pasta bija samērā dzīva ielu kustība. Pie Kukura veikala no tramvaja izkāpām.

Te pēkšņi ielu kustība it kā mēmā izbrīnā sastinga. No Romas viesnīcas puses lēnā gaitā tuvojās vaļējā prezidenta Ulmaņa mašīna. Pirmajā sēdekli blakus šoferim Ānītim sēdēja sekretārs Rudums, otrajā sēdekli prezidents ar adjutantu Lūkinu blakus. Prezidenta seja bija svinīgi skumja, bez parastā smaida. Kā apmāts es pacēlu cepuri prezidentam šai viņa pēdējā drāmatiskā izbraucienā pa Rīgas ielām. Visi 3 iekšā sēdētāji atsveicināja.

Kā uz spokainu klīstošo holandieci ar pacilātu sērīgumu ļaudis noskatījās uz lēni slidošo vaļejo prezidenta vāģi. Visur viņam cēlās cepures un mājieni sveicienam. Nesveicināja tikai tas, kas pārsteigumā no šī neparastā skata apstulba. Svešas varas okupācija Latvijā sākās, bet suverenās valsts galva neaizsargāts un vaļējā automobilī izbrauca galvas pilsētas ielās un it kā nevērīgi brauca gaŗām okupācijas pirmajām kaujas mašīnām. Tas bija majestātiskākais brauciens, kādu jebkad kāds valsts vīrs ir izdarījis savas galvas pilsētas ielās. Traģisks savā skaistumā, skaists savā traģismā.

12. ULMAŅA AIZVEŠANA.

Pretstatā iepriekšējam attēlosim Ulmaņa pēdējo braucieni pa Rīgu, kas viņu aizveda projām no Latvijas. Padomju Savienībai pēc Latvijas okupācijas bija vajadzīgs tikai drusku vairāk par mēnesi laika, lai Latviju pārvērstu par Padomju Krievijas sastāvdaļu. Kārlim Ulmanim dotos solījumus, kad to piespieda pieņemt 15. jūnija ultimātu, Padomju valdība nepildīja un Kārlim Ulmanim bija arī jāzaudē sava sacīkste skrējienā ar laiku. Kad 22. jūlijā plkst. 12.30 Rīgas pili Kārlis Ulmanis parakstīja savu pēdējo valsts aktu, ar kuŗu viņš savu amatu bija spiests nodot

Augustam Kirchenšteīnam, tad pēc pusstundas pie viņa pilī ieradās Padomju Savienības sūtnis un Maskavas komunistu partijas rezidents Rīgā Derevjanskis un, neveikli taisnodamies, Ulmanim paziņoja, ka viņa nodomam no Latvijas izbraukt nekas nestāv ceļā, tikai ārpolitiskie apstākļi esot tā sarežģījušies, ka Ulmanim jāmainot maršrūts. Viņš varēsot braukt uz Krievijas dienvidiem, ne uz Šveici, un tur netraucēti dzīvot.

Līdz vilciena atiešanai Ulmanim bija palikušas tikai 2 stundas laika. Palīdzot saviem līdzstrādniekiem sapakāt dažus čemodānus, viņš bijis ļoti nospiestā gara stāvoklī, sarūgtināts un pakājoties, it kā caur zobiem vairākkārt noteicis: „Velni, velni tādi.” Dažas minūtes pirms plkst. 15.00 Ulmanis bija gatavs aizbraukšanai. Pils pagalmā bija divas automašīnas. Viena Ulmanim ar sekretāru, otra čemodāniem. Uz staciju Ulmani pavadīt nevienam nebija atļauts. Līdz automašīnai viņu pavadīja adjutants un jaunais pils komandants plkv.leitn. O. Neimanis. Nonākot no sava dzīvokļa pils vestibilā, Ulmanis piegāja pils šveicaram Bluķim, sniedza roku un aizkustinātā balsī teica: „Nu tad, Bluķi, tikpat uzticīgi kā jūs kalpojat man, kalpojiet arī tālāk.”

Pils pagalmā, atvadoties no saviem pēdējiem pavadoņiem un uzticamākiem līdzstrādniekiem, Ulmanis pateica: „Neizleiciet, saudzējiet sevi, jo jūs vēl, tāpat kā katrs latvietis, Latvijai būsiet vajadzīgi.”

Abas Ulmaņa automašīnas no pils pa Valdemāra ielu un Raiņa bulvāri devušās uz Vidzemes staciju, bet ne uz galveno ēku. Mašīnām bijis jāiebrauc pa vārtiem preču laukumā, iepretim Raiņa bulvārim. Tur jau stāvējis atsevišķs III kl. vagonš, kurā Ulmanim bijis jāaizbrauc.

Pēc Ulmaņa ilggadīgā šofera Ānīša atstāstījuma, kad automašīnas piebraukušas vagonam, Rudums ar otra šofera palīdzību tūdaļ rūpējies par mantu novietošanu vagonā. Ulmanis ar rudens mētelī mugurā un spieķīti pie rokas izkāpis no mašīnas. Uz otras rokas viņam bijusi vilnas sega. Nonākot pie vagona, Ulmanis sagriļojies, kā triekas ķerts. Nonākot pie vagona, Ulmanis sagriļojies, kā triekas ķerts, sagumis un spieķis viņam izkritis no rokas. Kad Ānītis pie-

steidzies, lai pasniegtu Ulmanim spieķi, viņš to nav ņēmis, bet ar plecu pret vagona sienu pie kāpnēm atspiedies, ļoti smagi un šņukstoši elpojās. Brītiņu atpūties, Ulmanis iekāpis vagonā un nav vairs parādījies pat pie loga. Tikko visi mantu saiņi bijuši vagonā ienesti un tajā iekāpis Rudums, vagns sācis kustēties, lai to piekabinātu Maskavas ātrvilcienam.

Tā no Latvijas tika atrauts un aizvests projām tas vīrs, kas Latviju bija radījis un izveidojis, kas Latvijai bija velētījis visu savu mūžu, un kas viņu mīlēja vairāk kā dažs labs no mums, tas vīrs, kuŗa vārds nav šķirams no Latvijas vārda. Ar viņu brīvās Latvijas valsts cēlās un reizē ar viņu tā iegrīma pusnakts dzelmēs.

13. ULMANIS UN TAGADĒJIE EMIGRANTI

Mēs esam teikuši dažus vārdus par prezidentu Ulmani — kāds viņš tika redzēts un pazīts. Mēs neesam izsekojuši mūsu valsts dzīves attīstībai visā plašumā, kas dažādos posmos ir ietvērusi Kārļa Ulmaņa un viņa laika biedru darbu. Esam uzskicējuši tikai dažus vilcienus, kas tautai liktenīgos brīžos ir varējuši raksturot Kārli Ulmani kā valsts vīru un kā personību. Kārlis Ulmanis pats savā dzīvē bija nemitīgs censonis, nerimtīgs pētnieks un darba rūķis. Viņš bija liels un nešaubīgs nacionāls cīnītājs, kuŗa darbs rezultējās ar atbilstošiem panākumiem. Ulmaņa darbības dzenuļi bija mīlestība pret savu tautu, savu valsti un rūpes par tās labklāšanos.

Tas viss, kas teikts par prezidentu Ulmani, paliktu bez nozīmes, ja tas jaunajā latviešu audzē emigrācijā neizraisītu un nenostiprinātu tikpat lielu mīlestību pret savu tautu un apņemšanos savu mūžu ziedot tādām pat neatlaidīgam darbam par Latvijas valsts brīvības atjaunošanu, kā to darīja Kārlis Ulmanis Latvijas izcīnīšanai. Arī viņš bija emigrants, tāpat kā mēs, bet viņam emigrācija un dzīve svešās zemēs nostiprināja dzimtenes mīlestību.

Vērojot mūsu daudzo latviešu tagadējo emigrācijas dzīvi dažādos kontinentos un valstīs, to noskaņojumu un tendences, it sevišķi nacionālpolitiskos jautājumos un valsts problēmās, tāpat arī tās parādības, kas šīm problēmām cenšas uzspiest savu zīmogu, ar nožēlu jākonstatē, ka mūsu valstiskie mērķi un tautai vitāli svarīgie nacionālie uzdevumi iestrēguši ļoti slīpā ceļā. Tāpēc bija vajadzība atgādināt dažus notikumus un parādības no tiem laikiem, kad Latvijas brīvība tika izcīnīta un parādīt — kāda ticība un kādi ideāli vadija brīvības cīņu laikmeta vīrus, lai no tiem šodien kaut ko mācītos. Bija un ir jāatgādina tas, ko esam sākuši aizmirst.

Kā Latvijas republikas emigranti atmetīsim dažreiz kautrību pašī pret sevi un paškritiski nostāsimies pie spoģuļa, pieaicināsim pie tā arī savus draugus un paziņas un jautāsim, vai mūsu sirdis šodien pilda tāda pat, tik neaulaidīga un dedzīga ticība Latvijai un Latvijas valstij kā tas bija ar Kārli Ulmani un viņa laika biedriem, kas izkaroja Latvijas brīvību? Daudziem — jā! Bet ar atklātu sirdsapziņu runājot, būs grūti teikt, ka tas visiem tā ir. Diezgan daudziem Latvija ir kabatā vai labākā gadījumā uz mēles. Citēsim še dažus vārdus, ko kādā vēstulē pēc izceļošanas uz U.S.A. rakstījis agrākais Latvijas universitātes profesors R., kuŗa nostāja nacionālos jautājumos aizvien bijusi tāda, kas robežojas ar nacionālo sirdsapziņu: „Savā laikā es sacīju, viņš raksta, ka Vācijā paliks tie, kas bija Latvija, ka Eiropā paliks Latvijas serde. Bet nu ir skaidrs, ka tas tā nav! Viņas nava šeit, ne kur citur — viņas vispār nemaz vairs nava! Kad pārbrauksat arī Jūs uz šejieni, — ar... un kā tos citus Jūsu „vadoņus” vēl nesauc, kad sasēdīsaties „ap šejienes gaļas podiem” un kļūsat savā istā stichijā — „veselīgā egoisma apmierināšanā” — vai tad mēs varēsim sākt cerēt uz Latvijas atdzimšanu?”

Kāds cits latviešu akadēmiskās intelīģences izcils pārstāvis kādā trimdas žurnālā ir rakstījis šādus ļoti smagus vārdus: „Ideālo tautas kopību un gara rosmi vēlākos trimdas gados pa lielākai daļai izjauca dažu neapzinīgu un godkā-

rīgu tautiešu zemiskā un nepiedodamā rīcība. Ideālisma vietā stājās sīkumains un egoistisks materiālisms un savstarpēja apkarošanas un tukšu fražu lietošana. Ja no šīm negatīvajām parādībām un intrigantiem vēl pēdējā brīdī neatbrivosimies, tad mūsu trimdinieku saimei draud tautiska un garīga bojā eja." Tie ir rūgti un smagi vārdi.

14. DAŽI VĀRDI PAR JAUNO AUDZI UN NACIONĀLO IDEJU TRIMDĀ.

Bet kā ar šīm lietām stāv mūsu jaunajā paaudzē? Reiz Bonnā, kur studē diezgan prāvs latviešu skaits no dažādām zemēm, pēc kādas sanāksmes notika latviešu studentu u.c. pārrunas par emigrācijas jaunatnes mērķiem un nacionālo jautājumu. Latviešu studenti, kas kādreiz auguši un audzināti latviskā garā, izteica domu, ka nacionālisms vairs nav tagadējās jaunatnes esenciāla dzīves sastāvdaļa un mērķis, ka citas problēmas ir daudz svarīgākas un pirmā kārtā — eksistenciālisms. Kad daži vecākās paaudzes pārstāvji sāka runāt par dzimtās zemes mīlestību, ko ikviens mantojis no mātes klēpja, par mūžīgās Latvijas balsi, kas nekad neapklusīs un ka cilvēks īstu un pilnvērtīgu dzīves laimi var izbaudīt tikai savas tautas sociālajā vidē, ka svešā tautā neviens, arī ar pārtautošanās gribu, pirmajā paaudzē nekad neiesakņosies un ka viņi diezgan drīz, pēc pirmo plašuma interešu apskurbuma pāriešanas, izbaudīs īstu nacionālu badu, tad jaunieši, tikpat patētiski atbildēja, ka tas esot vecnacionālistu ieskats un viedoklis. Jauno latviešu galvenie centieni esot eksistenciālisms un kosmopolitisms. Likās, ka tādi varētu būt tikai kosmopolitismā nomaldījušos atsevišķu cilvēku ieskati. Uz atklātu jautājumu, vai tādas ir atsevišķu personu vai vispārējās tagadējās studējošās jaunatnes domas, — no vairākām pusēm sekoja atbilde, ka tādi ir vispārējie uzskati, kas izpaudušies arī vairākos latviešu studentu kongresos. To apliecināja kā divdesmitpiecgadīgi, tā četrdesmitgadīgi studenti.

Kad studentiem jautāja, kāds pēc viņu domām ir cēlonis šādam jaunās paaudzes „jaunnacionālismam,” kas ļoti

jūtami nošķiras un aiziet sāņus no vecā nacionālisma un reizē ar to pasivizējas no latviešu vispārējā cīņas mērķa par Latvijas valsts atjaunošanu, tad kādas latviešu studentu savienības priekšnieks atbildēja: Reālā dzīve ir stādījusi citus mērķus un latviešu trimdas tagadējie vadoni ar savu darbību, strīdīniem un izricībām latviešu nacionālos mērķus un uzdevumus ir padarījuši nepievilcīgus. Varbūt, ka šie skeptiskie vārdi bija teikti kādas Latvijas atjaunošanas komitejas Eiropas centra sesijas ietekmē, jo šo vārdu teicēji sesijā piedalījās kā novērotāji. Bet, ja tā domā latviešu jaunatne, vai vismaz tās daļa, tad tas liecina, ka mūsu nacionālā politika emigrācijā iekļuvusi nevēlāmā strupceļā. Tā ir pazaudējuši savus mērķus, mūsu emigrācijas vadoni ir pazaudējuši nacionālos uzdevumus un tie sāk pazaudēt arī latviešu jaunatni.

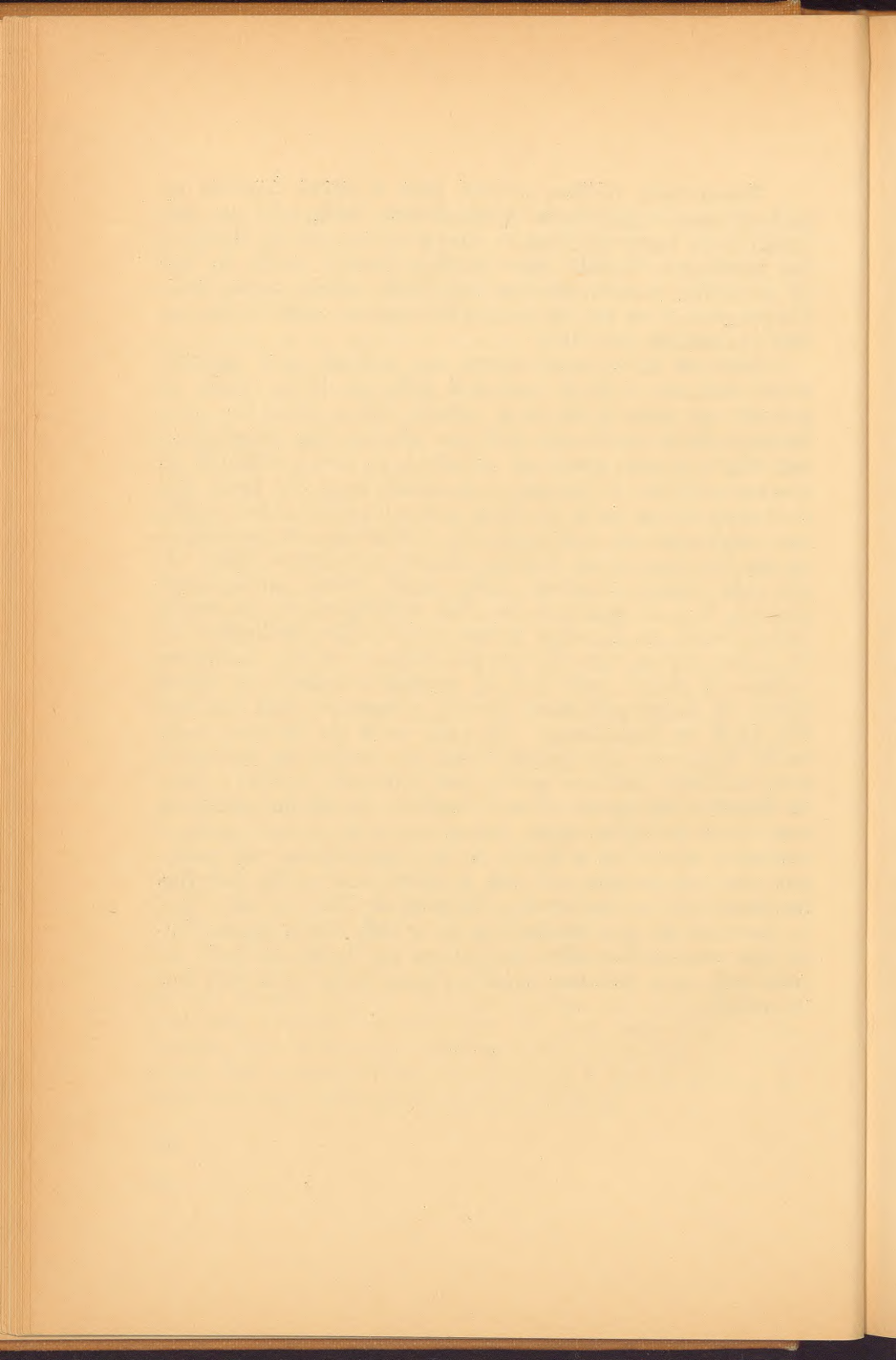
Pēdējā laikā vērots, ka dažās latviešu jaunatnes sanāksmēs, arī nelielās, par kosmopolitiskā toņa un „kristietiskās” idejas paudējiem piesaistījušies cilvēki, kuŗu būtībā nav nekā latviska, kam tas ir pilnīgi svešs, pat tādi, kas paši Latvijā nav ne dzimuši, nedz dzīvojuši, bet kas latviešiem tagad cenšas pieslēgties veikaliskos nolūkos. Viņu un viņu draugu kosmopolitiskais „kristiānisms” no nacionālā viedokļa ir bīstams, jo aiz tā ļoti veikli aizslēpies „eksistenciālais” materiālisms, pie tam ar ļoti egoistisku interešu iekrāsojumu.

Zviedrijas un Amerikas latviešu jaunatnes organizācijas gan ir uzrādījušas atzīstamu sabiedrisko rosību, ar uzsvērtu demokratisku un politiski liberālu ievirzi, bet galvenokārt tikai paša sabiedriskuma dēļ. Tā ir apsveicama parādība, bet tā būtu vēl simpatiskāka un ar daudz lielāku nozīmi, ja tās pamatā būtu demokratiski nacionālās un valstiskās idejas cementējums. Bet arī šādi noskaņotas jaunatnes sanāksmēs mēs nereti dzirdam liberālas idejas, kas gala rezultātā ietiecas kosmopolitismā. Dažkārt dzirdam pat noraidīgas domas pret valstisko nacionālismu un pret neatkarības laika idejām. Tādi ir kosmopolītisma pirmie iedīgļi, kaut arī neapzināti. Bet kosmopolītisms trimdiniekos ir pirmā pazīme, ka sācis kust viņu nacionālais, tautiskais kodols.

Trimdinieku būtības dziļākā jēga ir savas tautības un nacionālisma saglabāšana. Nacionālisms emigrācijā ar valstisko ideju nopamatojumā ir vissvarīgākais tautas eksisten-ces jautājums. Trimdā, kopš kultūras pasaule pazīst šo bai-go parādību, parasti atrodas tikai kāda neliela tautas daļa, tās fragmenti un tie arī visvieglāk padodas asimilācijai, se-višķi, ja emigrācija ieilgst.

Svešumā divas lietas mums var palīdzēt savu nacionā-lismu saglabāt: 1) Savā parastajā ikdienas dzīvē, mājās un ģimenē, arī sadzīvē jācenšas uzturēt dzīvu nacionālo garu, latvisku dzīves veidu pārvērst par tikumu, kas izveidojams par stipru un nesagraujamu cietoksni, ko nevar ietekmēt ne cita nacionālisma ārējā vide, nedz atmikstināt citu tautu tra-dīcijas un dzīves veids. 2) Mūsu tautas un mūsu valsts pagāt-nes sasniegumu un lielo notikumu godināšana un pieminēša-na un ieaušana mūsu trimdas dzīves pavedienos. Tikai ta-nīs mēs varam smelties ticību savas valsts atdzimšanas stundai. Kas uz pagātnes lielajiem sasniegumiem, un mums tādi ir bijuši, un uz savas tautas nacionālajām tradīcijām sa-vu ticību dibinās, tam nākotne būs dzīva un sološa. Kas savas tautas un valsts tradīcijas un pagātni aismirsīs un svešai dzīvei ar kosmopolitiskām idejām pieķersies, tam nākotne būs kaila un bezkrāsaina. Kā pelni vējā tie izkūpēs svešu tautu pagalmos. Mēs tomēr ticam un ceram, ka pasīvitate pret tautiskās dzīvības avotu, pret nacionāli valstisko ideju un trimdas nogurums vēl nav vispārēja un nekādā gadījumā negrozāma parādība. Lielā tautas vairumā un arī jaunatnē nacionālā uguns vēl ir dzīva, ko no aizplēnējuma var pasar-gāt tikai atgriešanās pie tiem ideāliem, kas vadīja Latvijas nodibinātājus un tās brīvības izcīnītājus. Tikai ar tādu tici-bu Latvijai, ar tādu neatlaidību un ar tādu darba degsmi, kā-da bija neatkarības laika ideālistiem un cīnītājiem, mēs va-ram cerēt savu dzimteni atgūt un savu valsti atkal reiz brī-vu redzēt.

* * *



III
DE JURE

1. Lielā vēsts Latvijai	71
2. Meierovics runā	71
3. „Lielās nedalāmās” ēnā	72
4. „Skrejošais holandietis” no Rīgas	73
5. Grūtais bastions Londonā	73
6. Valstiskā pilngadība	74

1. LIELĀ VĒSTS LATVIJAI.

1921. gada 28. janvārī pirmajā Latvijas robežpilsētā, kas atrodas pie gadu simtus vecās rietumu - austrumu satiksmes maģistrāles, agrā rīta stundā, kad tikko sāka blāvēt gaismiņa, sasalušajam sniegam zem kājām spalgi čirkstot, uz dzelzceļa staciju devās liela procesija. Tur bija kāda jaunās Latvijas armijas vienība, kas brīvības cīņām izbeidzoties, bija novietojusies pilsētā garnizona dienestam, pilsētas un apriņķa pašvaldību iestādes un skolas ar karogiem. Kad Berlīnes - austrumu ekspresis, nosarmojis un tvaikos kūpošs, ieskrēja stacijā, jaunā garnizona orķestris sāka spēlēt maršu un karogi noliecās sveicienam.

Ar šī vilciena iebraukšanu Latvijā bija noslēgušās cīņas par Latvijas valsts brīvības izcīnīšanu un tās tiesisko atzīšanu lielajā pasaulē. Ar šo vilcienu Latvijā atgriezās valdības delegācija ar ārlietu ministru Zigfrīdu Meierovicu priekšgalā, kas pārveda sabiedroto augstākās padomes de jure aktu, kas tiesiski bija tikpat svarīgs sasniegums kā Latvijas proklamēšanas akts 18. novembrī. Latvijas de jure atzinums 1921. g. 26. janvārī bija 18. novembra piepildījums un vaiņagojums.

Vilcienam apstājoties, no tā izkāpa pirmais Latvijas ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics, lielā bebrādas kažokā ietērpies. Bez jelgavniekiem viņu sagaidīja valdības delegācija un preses pārstāvji, kas no Rīgas bija izbraukuši pretim ārlietu ministram, kas veda šo lielo vēsti un balvu Latvijai.

2. MEIEROVICS RUNĀ.

Pirmo reizi kāju uz Latvijas zemes spērot, Meierovics Jelgavas stacijas laukumā sapulcējušamies demonstrantiem sniedza plašu un interesantu pārskatu par to, kā bija notiku-

si cīņa par Latvijas tiesisko atzišanu un kā tā bija panākta.

Jaunās Baltijas valstis savu brīvību un patstāvību bija izcīnījušas ar ieročiem rokā. Ar Krieviju bija noslēgts miers un arī tā Latvijas patstāvību bija atzinusi, bet starptautiska, tiesiska un ilgstoša nozīme tai varēja būt tikai tad, ja arī lielās rietumu valstis de jure atzina Latvijas patstāvību un suverenitāti. Tālab pēc brīvības cīņām mūsu valsts valdība, ko vadīja Kārlis Ulmanis, par vienu no visgalvenajiem uzdevumiem uzskatīja cīņu par de jure. Tā nebūt nebija viegla.

3. „LIELĀS — NEDALĀMĀS” ĒNĀ.

Lielvalstis, it sevišķi ASV, neatzina komunistisko režīmu Krievijā un, agrākās Krievijas parādī dēļ rietumu sabiedrotajiem, tie domāja, ka ar laiku atjaunosies lielā, nedalāmā Krievija agrākajās robežās, kāpēc jauno valstu atzišana ir vēl pāragra. Tā Amerikas Savienoto Valstu prezidents V. Vilsons, kas gan bija pazīstamās deklarācijas autors par tautu pašnolemšanās tiesībām, 10. augustā 1920. g., vienlaicīgi ar Latvijas - Krievijas mierlīguma parakstīšanu, pasludināja: „krievu tauta drīz pārvarēs savu pašreizējo anarchiju un brīvā, vienotā Krievija atkal ieņems vadošo vietu pasaulē. Tadēļ ASV atsakās atzīt Baltijas valstis un apsveiktu antantes lēmumu par Krievijas impērijas neaizkaramību.” Līdzīgs viedoklis bija Francijai un pie tā pieturējās arī Anglijas ārlietu ministrs Kersons.

Lai sabiedroto noskaņojumu ietekmētu Latvijai par labu, 1920. g. novembrī Meierovics devās uz ārzemēm. Viņš brauca ar Latvijas satversmes sapulces pilnvarojumu gādāt, lai Latviju uzņem par locekli jaundibinātajā Tautu savienībā, kas līdzīgi tagadējai UNO bija ievērojamākais politiskais spēks pasaulē, un lai Sabiedroto augstākā padome, kuņas sēdeklis atradās Parīzē, atzītu Latviju de jure.

Ženēvā, Tautu savienības mājoklī, Meierovics atrada pret jaunajām Baltijas valstīm diezgan vēsu noskaņojumu un nedzirdīgas ausis. Tur rēgojās nedalāmās Krievijas atjaunošanas ideja un rietumnieku iespējamie izdevīgie tirdznieciskie sakari ar Krieviju nākotnē.

4. „SKREJOŠAIS HOLANDIETIS” NO RĪGAS.

Tā kā Latvijas uzņemšana Tautu savienībā nebija vēl sagaidāma, Meierovics savu aktivitāti pievērsa vispirms cīņai par de jure atzīšanu. Tāpēc kā skrejošais holandietis viņš devās uz Parīzi, Romu, atpakaļ uz Parīzi, uz Londonu un atkal uz Parīzi. Viņš runāja ar visiem valsts vīriem, kam bija iespāids, ar deputātiem un ministriem, lūdza, argumentēja, iesniedza memorandus. Vispirms labus panākumus Meierovics guva Romā, kur Baltijas valstīm labvēlīgs bija ārlietu ministrs grafs Sforca, kas arī pēc otrā pasaules kara vadīja Itālijas ārpolitiku. Itālija nebija sevišķi ieinteresēta nedalāmās Krievijas atjaunošanā.

Pēc sabiedroto intervencijas neveiksmēm Krievijā, Meierovicam Parīzē izdevās Baltijas valstu atzīšanai par labu noskaņot Francijas ārlietu ministru Lēgu, kas solīja Baltijas valstu jautājumu ierosināt augstākās padomes apspriešanai.

5. GRŪTAIS BASTIONS LONDONĀ.

Bet visgrūtāko bastionu Meierovics atrada Londonā, kurā sturmēšana aizņēma gandrīz visu janvāra mēnesi. Kaut Anglija, ārlietu ministra Balfūra laikā, bija pirmā, kas jau 1918. g. 11. novembrī Latviju atzina de facto, tagad tās ārlietu ministrs Kersons atklāti pasaka iemeslus, kālab viņš ir pret Baltijas valstu atzīšanu un ka viņš pret tām balsos arī augstākās padomes sēdē. Šie iemesli ir: 1) Lietuva, Viļņas un konflikta dēļ ar Poliju, vēl nemaz nav novilkusi savas valsts robežas un administratīvi tā tad neeksistē vēl de facto, bet ar Latviju un Igauniju vien Baltijas telpas jautājums nav izšķirams, 2) Baltijas valstīm vēl nav nekādu tirdzniecisku līgumu, kālab tās nav saimnieciski patstāvīgas, 3) ASV nevēlas atzīt Baltijas valstis, 4) Kaukaza zemju liktenis rāda, ka Krievija sākot iekļaut atpakaļ savā valstī savas agrākās provinces. Tas itin drīzi varot notikt arī ar Baltijas valstīm.

Šāds paskaidrojums liecināja, ka ir pēdējais laiks Latvijas stāvokli nostiprināt ar de jure. Tas Meierovica enerģiju un pūles kāpināja. Kopā ar Igaunijas un Lietuvas pārstāv-

jiem viņš apmeklēja ikvienu iespaidīgu valsts vīru un centās tos pārliecināt par Baltijas valstu atzīšanu. Visdzirdīgākās ausis jaunie Baltijas valstu diplomāti atrada Anglijas ministru prezidenta velsieša Lloid-Džordža personā, kas solidarizējās ar ārlietu ministra Kersona politisko nostāju.

6. VALSTISKĀ PILNGADĪBA.

Kad 26. janvārī 1921. gadā sabiedroto augstākās padomes sēdē Francija ierosināja Baltijas valstu atzīšanu de jure, par to iestājās arī Itālijas ārlietu ministrs grafs Sforca. Vienīgi Anglijas ārlietu ministrs Kersons bija pret to, bet Anglijas ministru prezidents Lloid-Džordžs bija par atzīšanu un tāpēc arī lēmums Latvijai bija labvēlīgs. Reizē ar Latviju sabiedroto augstākā padome de jure atzina arī Igauniju. Kad nu lielā antante Latviju bija de jure atzinusi, tad 1921. un 1922. g. pakāpeniski sekoja atzinumi arī no citām lielākām un mazākām valstīm. Vienīgi tikai Amerikas Savienotās Valstis Latviju de jure atzina vēlu — 1922. g. 28. jūlijā, bet boļševistisko Krieviju ASV neatzina līdz pat 1933. g. 10. oktobrim.

Pēc de jure izcīnīšanas bija jau daudz vieglāk pārvarāmi šķēršļi, kas kavēja Latvijas uzņemšanu Tautu savienībā. Ar mērķtiecīgu ārpolitiku mūsu valsts vadība to panāca jau tā paša gada 22. septembrā Tautu savienības pilnsapulcē.

Latvijas de jure atzinums un Latvijas līdzdalība Tautu savienībā, kā lielās politikas notikumi to jo drīzi rādīja, bija viens no stiprākiem ieročiem, kuņus pielietojot, mūsu jaunā valsts varēja sekmīgi atvairīt visus tos uzbrukumus, kas pret viņu sistemātiski un mērķtiecīgi ar nepārprotamu nolūku vēlās laika posmā starp abiem pasaules kariem.

Pēc de jure atzīšanas Latvijas izcīnīšanas posms bija noslēdzies un sākās jaunās valsts izveidošanas un zelšanas laikmets. Laiks pēc tam, mūsu valsts neatkarības gadi, latviešu tautai bija zelta laiks.

IV

DZĪVĀ LATVIJĀ

PIEZĪMES PAR NOTIKUMIEM, KAS VEIDOJA
VALSTS LIKTENI

1. Dažas publikācijas par Latvijas valsti	77
2. Vācu vēsturnieka grāmata par Ulmaņa laiku	77
3. Parlamentārās Latvijas „šovinisms”	80
4. Ulmanis nebija Hitlera māceklis	83
5. Latvijas sociāldemokratu loma 15. maija notikumos ..	83
6. Pēc Kromvela parauga	85
7. 15. maija cēloņi	88
8. Ģenerālis J. Balodis 15. maija notikumos	94
9. 15. maija satversmes plāni un reālītātes	96
10. Arveds Bergs pēc 15. maija	103
11. Latvijas iztirgošanas slepenais līgums	108

1. DAŽAS PUBLIKĀCIJAS PAR LATVIJAS VALSTI.

Pēdējos gados ir iznākušas 3 grāmatas, kas zīmīgā raksturojumā apskata Latvijas valsts vēstures notikumus pirms 17. jūnija. Šīs grāmatas sarakstījuši autori, kas pieder dažādām nācijām un arī dažādām ideoloģijām. Tāpēc grāmatās izpaužas diametrāli pretēji un šī paša apstākļa dēļ dažkārt arī vienādoti uzskati. Temata centrējums visām 3 grāmatām ir viens - Latvijas vēstures posms, ko apzīmē par 15. maija Latviju. Tas ir visu apcerējumu kodols. Pārējais ir tikai vēsturiski pamatots ievadījums vielā un secinājumi. Dabiski, ka tāpēc visas grāmatas diezgan daudz skar Kārļa Ulmaņa personu un viņa pēdējo 6 gadu politiku Latvijā. Šīs grāmatas ir: 1) Dr. M. Valters — Sarakste ar K. Ulmani un V. Munteru, kas še būs jāpiemin salīdzinājumā ar citu autoru publicējumiem, 2) Vācu vēsturnieka Dr. Jirgena fon Hēna „Lettland zwischen Demokratie und Diktatur” (Isar Verlag, Muenchen), un 3) bijušā Latvijas sociāldemokrātu partijas priekšsēdētāja A. Rudevica Rīgā publicētā grāmata „Meņševisma bankrots Latvijā.” Tā kā vienas grāmatas autors (Dr. Hēns) diezgan daudz atsaucas uz maniem publicējumiem u. c. materiāliem par apskatāmo Latvijas vēstures posmu un ar pārējiem autoriem šai pašā jautājumā ieskati un notikumu izvērtējumi krustojas, tad par grāmatās skārto jautājumu kopkompleksiem izsakāmas piezīmes un arī daži papildinājumi.

2. VĀCU VĒSTURNIEKA GRĀMATA PAR LATVIJU.

Vācu vēsturnieka Jirgena fon Hēna grāmata ietilpst seriālā „Gada grāmatas Austrumeiropas vēsturei” un aizņem atsevišķa izdevuma 3. papildburtnīcu. Grāmatas idejas autors, pēc priekšvārda, ir tagadējais Gettingenas profesors Dr. Wit-

rams, agrākais baltvācu vēsturnieks. Arī grāmatas autors nāk no baltvācu naaudzes. Viņš prot latviešu valodu un diezgan plaši izmantojis dažādus latviešu avotus, arī publicējumus trimdas presē un grāmatās. Bet šo avotu ir tik daudz un tie tik dažādas kvalitātes, ka grāmatā nav vienota kritērija līnijas. Daudzi diezgan zīmīgi avoti, piem., sūtņa Dr. M. Valtera publicējumi pilnīgi izlaisti. Turpretim uz F. Cielenu tas neatiecas. Nevar teikt, ka pēdējā publicējumi būtu nozīmīgāki par M. Valtera rakstiem un ieskatiem, kas grāmatā vispār nav pieminēti. (Kādā vēlākā personīgā sarunā ar Dr. M. Valteru noskaidrojās, ka viņa ieskatu un publikāciju nepieminēšanai Dr. Hēna grāmatā ir citi iemesli. Savu grāmatu rakstot, Dr. Hēns bija rakstījis arī Dr. Valteram, uzdodot viņam vairākus desmit jautājumus, uz kuriem lūdzis atbildes. Bet M. Valters, nebūdam pilnīgā skaidrībā par jautājumu nolūkiem un viņa atbilžu eventuālām sekām, uz jautājumiem nebija sniedzis konkrētas atbildes. Dr. Hēnam viņš rakstījis, ka lūgtās atbildes rakstveidā nevar sniegt, bet izteicis gatavību par jautājumiem runāt personīgi tiekoties. Tas nav noticis. Dr. Hēns šo Dr. Valtera uzmanīgo vēstuli, acīmredzot, iztulkojis tā, ka Valters nevēlas savus ieskatus un materiālus ļaut izmantot viņa grāmatā un tāpēc ir gājis garām Dr. Valtera publikācijām.) Starpība starp šiem abiem bijušiem sūtņiem vienīgi tā, ka no sūtņa amata suspendēto M. Valteru K. Ulmanis pēc 15. maija atkal restaurēja sūtņa tiesībās un amatā (vispirms Varšavā, tad Briselē), bet F. Cielens, būdam sūtnis Parīzē, pēc 15. maija atteicās atgriezties Latvijā. Viņš palika Parīzē un turpināja aktīvu cīņu pret 15. maija pārvērtībām. Kad lielinieki okupēja Latviju, bet vācieši Beļģiju un Franciju, abi bijušie Latvijas sūtņi devās uz Šveici, kur Valters palika visus kara gadus un turpināja cīņu par Latvijas neatkarības domu, bet F. Cielens atgriezās komunistu okupētajā Latvijā, un tikai pēc personīgas saskārsmes ar „jauno padomju īstenību,” viņš, droši vien, šo soli nožēloja. To pierādīja tas, ka principiālos sociāldemokratu Padomju vara vajāja tāpat kā pilsoņus. Tik nepareizi daži sociāldemokrātu politiķi izprata padomju īsto politiku 1940. gadā, arī Bruno Kalniņš, kas Lat-

vijā pēc 17. jūnija atgriezās no Somijas. Bet diezgan drīzi (arī Cielenam un Br. Kalniņam) sabruka 17. jūnija „atbrīvošanas” illūzijas no 15. maija diktātūras. Bez illūzijām tiešām neviens politiķis, ko 17. jūnijs nebija ieslēdzis „Latvijas cieņumā,” uz turieni no brīvās pasaules labprātīgi nebūtu braucis. Dr. Hēns diezgan bieži citē arī A. Valdmaņa pašbiografiju „Dienās baltās, nebaltās,” kas publicēta ar B. Zemgaļa vārdu. Daži avoti, ko autors uzskata par nopietniem, tādi nebūt nav.

Raksturīgi, ka daļa baltvācu vēsturnieku, kas nāk no t.s. Witrama skolas, pēdējos gados diezgan daudz vērības un pētniecības darba veltī Latvijas un Baltijas problēmām, jo šī zeme ir arī viņu vai viņu senču dzimtene. Baltvācu vēsturnieku darbi liecina, ka dzimtās zemes balss viņos ir dzīva vēl otrā un trešā paaudzē. Vai tas tā būs arī ar mums — latviešiem?

Un otra raksturība — Witrama skolas vēsturnieki, ar dažiem izņēmumiem, grib un cenšas būt objektīvi. Viņi neakceptē šovinistisko viedokli. Un tomēr zināmi vēsturiski aizspriedumi kā apakštonis izskan arī viņu jaunākajos darbos par Latvijas vēsturi.

Tā kā Dr. Hēna pētījumi veltīti vienam speciālam Latvijas vēstures posmam — 15. maija pārmaiņām, tad arī mūsu valsts vēstures posms no 18. novembra līdz 15. maijam izvirzīts kā pēdējā priekšvēsture un cēlonības motīvējums. Valsts iekšpolitiskās attiecības ar daudzpartiju sistēmu, kas radīja politisku dezorganizāciju, saimnieciskās depresijas laiku, kas šo dezorganizāciju vēl vairāk veicināja, un satversmes reformas mēģinājumus autors centies attēlot diezgan objektīvi. Arī tas ir pareizi, ka valsts dibināšanas priekšposmā krievu revolūcijas ietekmē zemē valdīja diezgan kreiss noskaņojums, un kreisajām partijām bija krietni jūtama aizmugure. Bet galvenais iemesls ir gan tai apstākli, ka revolūcijas reibonis vēl nebija piedzīvojis savas pagiras ar lielinieku un sarkanarmijas pirmo okupāciju 1919. gadā. Tā daudziem revolūcijas jūsmotājiem atvēra acis. Ar atziņību jāmin, ka autors atzīst agrārreformas vajadzību sarkano un revolūcionāro tendenču apkarošanai. Ar bezzemnieku un laukstrādnieku problē-

mas atrisināšanu agrārreformā lielnieku aģitācijai zemē nogrieza saknes. Laikam taču vajadzēja nākt otrai un trešai lielnieku okupācijai Latvijā, lai arī daži baltvācu vēsturnieki atzītu šo elementāro patiesību.

Jirgena fon Hēna pētījuma diezgan skaidri izlasāmais nolūks ir noskaidrot, cik lielā mērā 15. maija pārmaiņas ir skārušas un ierobežājušas minoritāšu, sevišķi baltvācu nacionālās, kultūrālās un politiskās intereses Latvijā. Tas arī piešķir grāmatai neakcentētu, bet starprindās izlasāmu dispozīciju. No šī viedokļa izejot, vēsturnieks pret 15. maija posmu un Ulmani cenšas būt šķietami iecietīgs. Ulmanis un viņa autoritārais laiks, vismaz daļēji, baltvācu interesēm šķietas mazāk „šovinistisks”, nekā demokratisks laiks ar dažu parlamentāro grupu akcentētām nacionālām tendencēm. Un otrkārt, Ulmanis tiek uzskatīts kā hitleriskās Vācijas netiešs blakus produkts. Tās ir divas kļūdainas hipotezes.

3. PARLAMENTĀRĀS LATVIJAS „ŠOVINISMS.”

Ja kādai problēmai pieiet no interešu un privilēģiju viedokļa, tad tās iztīrājums un apskats savās konsekvencēs nebūs īsti pareizs, kaut arī objektivitāte būtu gribēta. Šī nelai-me piemīt daudziem baltvācu vēsturniekiem, un no tās pilnīgi brīvs nav arī Jirgens fon Hēns. Vispirms jau avotu izlietošanas ziņā, kas apzīmogo vēstures ainas. Ņemot politiski aktuālās cīņas atreferējumus (galvenokārt no „Rigasche Rundschau” un „Baltische Monatschrift”) un izlietojot tos kā vēstures avotus, tēlojums atspoguļos daudz interešu subjektivitātes. Tā tas ir arī šinī gadījumā, kad autors lielāko nacionālšovinismu Latvijā saskata demokratisks aprindās un sevišķi demokratisks centrā. Kļūda. Un ar ko to pamato? Ar A. Ķeņiņa izglītības politiku un M. Skujenieka nacionālo politiku. Atsaucoties uz kādu „Baltische Monatschrift” rakstu, autors saka, ka 1931. g. parlamenta vēlēšanas M. Skujenieka kā ministru prezidenta personā pielaidušas pie valdības stūres nacionāli šovinistisko kursu, kuŗa spilgtākais pārstāvis bijis A. Ķeņiņš no demokratisks centra, kuŗa izglītības



Zigfrids Meierovics

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is mostly obscured by a large, dark, irregular smudge or shadow in the center of the page.

politikas mērķis bijis cittautiešu asimilācija (17). To viņš centies panākt ar minoritāšu skolu autonomijas noārdīšanu. Jāievēro, ka laiks pēc 1. pasaules kara visās valstīs ar Tautu Savienības gādību minoritātēm deva lielas tiesības, sevišķi Latvijā. Vācu minoritātei Latvijā bija ne tika savas nacionālas pamatskolas un vidusskolas, bet arī sava augstskola, Herdera institūts, kas saņēma lielas publiskas subsidijas. Bez tam viņiem bez jebkādiem ierobežojumiem bija pieejamas visas valsts mācības iestādes. Pie nestabilas parlamentārās sistēmas minoritātu deputāti, bieži piedaloties koalīcijās, vārda tiešā nozīmē ietirgoja sev dažādas privilēģijas ārpus likuma noteikumiem.

Ka arī vāciešiem ārpus Vācijas ir bijis jācinās pret savu tautiešu asimilāciju, it sevišķi Balkanos, Krievijā, Francijas un Dānijas pierobežā u.t.t., to mēs redzam no vācu profesora Dr. M. H. Boehma ļoti pamatīgajiem pētījumiem par asimilāciju. Bet šie paši pētījumi arī pierāda, ka vāciešiem ārpus Vācijas nekur nav bijuši tik labi nacionālās kultūras apstākļi kā Latvijā. Maza salīdzinājuma dēļ tikai jautāsim, cik liela brīvība bija latviešiem savas nacionālās kultūras veidošanā pašiem savā zemē 1941. — 1944. g., Hitlera okupācijas laikā, par latviešu trimdiniekiem tagad Vācijā nemaz nerunājot? Tas būtu ļoti interesants un pamācīgs salīdzinājums.

Kas uz Ķeņiņu attiecas, tad viņš nebūt nebija demokrātiskā centra politikas noteicējs. Un demokrātiskais centrs nebija nacionāli šovīnistiska partija. Tai partiju laikā, kad ministrus mainīja biežāk kā cimdus, arī Ķeņiņš kā izglītības darbinieks reiz tika ministra amatā. Ir tiesa, ka Ķeņiņš kā politiķis bija uzsvērti nacionāls, ar lielākām personīgām simpatijām pret slavisko un romānisko nekā germanisko kultūru. Bet minoritāšu kultūras autonomiju viņš nevarēja un arī nespēja nojaukt. Tā bija noteikta likumā. Ministrs parlamentārajā iekārtā likumus nevarēja atcelt, nedz grozīt. Un Ķeņiņš to pat nemēģināja darīt. Protams, kad visi avoti vairs nav pieejami, ir grūti sacīto pamatot ar dokumentiem. Bet, cik notikumi ir atmiņā, A. Ķeņiņš kā izglītības ministrs arī no Latvijas minoritātēm prasīja valstisku stāju un lojālītāti. Atzīmē-

jams gan, ka tās ārpus likuma privilēģijas, kas bija iegūtas koalīcijas sarunu ceļā par zināmas koalīcijas atbalstīšanu, kad attiecīgie deputāti vairs neietilpa Skujenieka koalīcijā, A. Ķeniņš neieskatīja par spēkā esošām un ievērojamām.

Pats par sevi saprotams, ka pārejošas politiskās konjunktūras privilēģijas nav uzskatāmas par likumā pamatotām. Ka nacionālsociālistiskā un fašistiskā doma varējusi būt paraugs, kas veidojis grupas ap demokrātisko centru un progresīvo apvienību, lai varētu radīt diktatūru Latvijā (22. lpp.), tas gan būs tikai tukšs secinājums. Diktatoriskas tendences bija pavisam citiem politiskiem nogrupējumiem. Demokrātiskais centrs un progresīvā apvienība stāvēja par parlamentāro sistēmu.

Ir arī nepareizi demokrātiskajam centram tuvu stāvošo generāli M. Peniķi, kas bija personificēta lojālitate, saistīt ar 15. maija pārmaiņām. Šai lietā autors ir griezies ar jautājumiem pie divām personām, kam apstākļi zināmi, un tie ir noraidījuši domas par Peniķi šādā virzienā.

Ir taisnība, ka sociāldemokrāti un žīdi izdarījuši spiedienu uz Skujenieka valdību (18), jo viņi ietilpa Skujenieka koalīcijā, un koalīcijas partneru prasības jāievēro, bet nav taisnība, ka šis spiediens ir bijusi prasība pēc krasi pretvāciska kursa. Autors še sajaucis hitlerismu ar vācietību vispār. Latviešu sociāldemokrāti ir zināmā mērā vācu sociāldemokrātu audžu bērni. Viņi nav un nav bijuši pret vācu tautu un vācietību, bet gan pret hitlerismu. Tas pats sakāms arī par žīdiem. Tās tāpat ir divas gluži dažādas lietas. Apgalvojot šo vienu, autors turpat nonāk pretrunā pats ar sevi, ka nacionālsociālisti pēc „sava ģimja un līdzības” ietekmējuši Skujenieka - Ķeniņa politiku. Tieši hitlerisma un nacionālsociālisma konsekvents noraidījums bija tas, kas A. Ķeniņu vispār, bet it sevišķi Francijas drāmatisko cīņu dienās, īsi pirms un arī pēc Latvijas okupācijas, noveda pat lielnieciskā slavisma nometnē. To varu liecināt pēc vairākām tā laika personīgām sarunām ar A. Ķeniņu.

4. ULMANIS NEBIJA HITLERA MĀCEKLIS.

Kļūdains un vēstures grāmatā noteikti labojams ir ieskats, ka K. Ulmaņa 15. maija aktu ietekmējusi Hitlera ideoloģija un nacionālsociālistu nākšana pie varas Vācijā. Jau par Skujenieka nacionālo politiku runājot, Hēns uzsver, ka viņa stāvoklis bijis apgrūtināts ar to, ka Latvija nokļuvusi tai iedarbības iespaidā, ko radījusi nacionālsociālistu varas sagrābšana Vācijā (18.). Kādā citā vietā, atsaukdamies uz E. Tatarin - Tarnheidenas grāmatu „Autokratiskās valdības Latvijā un Igaunijā,” autors saka, ka ļoti plašas nacionālās latvietības aprindas „mācijās no nacionālsociālisma” kā likvidēt daudzpartiju sistēmu (19.). Un tālāk Dr. Hēna paša spriedums: „Zemnieku savienības vadoņa Ulmaņa gribu realizēt satversmes reformu, acīmredzami bija ietekmējuši tie iespaidi, kādus viņš bija ieguvis jaunajā Vācijā, to apmeklējot parlamenta brīvdienu laikā.” (31).

Raksturīgi, ka tie nepareizie ieskati par Hitlera revolūcijas ietekmi uz 15. maija pārvērtībām, kas izpaužas Dr. J. Hēna un dažās citās vācu vēsturnieku grāmatās, pilnīgi sedzas ar bijušā sociāldemokrata un kopš 24 gadiem komūnista A. Rudēvica ieskatiem, ko viņš par 15. maiju izteicis savā grāmatā „Meņševisma bankrots Latvijā.” Viņš raksta: „Latvijas fašistiskai buržuazijai un fašistu organizācijām Hitlera uzvara Vācijā bija pilnīgi pārliecinoša jaunam pagriezianam no orientācijas uz sabiedrotajiem, kuŗi tagad palika otrā vietā, uz hitlerisko Vāciju” (125). Bet kas Dr. Hēnam un E. Tatarinai - Tarnheidenai ir tikai ietekme, tas A. Rudēvicam ir Hitlera instrukcija Ulmanim. Viņš saka: „1933. gada rudenī Ulmanis devās uz Vāciju pie Hitlera saņemt instrukcijas fašistiskam apvērsumam.” — „Tūlīt viņš iesniedza Saeimai savu satversmes grozījumu projektu, kuŗa nolūks bija nodibināt fašismu legālā ceļā” (125).

5. LATVIJAS SOCIĀLDEMOKRATU LOMA 15. MAIJA NOTIKUMOS.

A. Rudēvics 15. maija notikumu vaininieku kontā ieskaita arī Latvijas sociāldemokrātu partiju, kuŗas otrs priekš-

sēdētājs un Saeimas deputāts viņš tolaik bija. A. R. raksta, ka partijas vadība iepriekš zinājusi par 15. maija apvērsumu, bet tā „negribēja tam pretoties,” t.i., organizēt pretestību, jo necerēja, ka pretestība būs sekmīga. „...tiklab Pauls, kā Bruno Kalniņš par apvērsumu nešaubījās, bet negribēja tam pretoties, jo izdevīgāk bija nelikties zinot.” A. Rudēvics arī attēlo savu sarunu ar partijas priekšsēdi Dr. Fr. Menderi, 15. maija vēlā vakarā ejot mājās no (pēdējās) Saeimas sēdes: „Izejot (no Saeimas) pa Jēkaba ielu uz Lielo Smilšu ielu, redzējām steigā ar motocikliem aizbraucam dažus aizsargus. Iejautājos Menderam, vai fašistiska apvērsuma gadījumā būtu iespējams noorganizēt strādnieku ģenerālstreiku. Uz to Menders bez apdomāšanās atbildēja, ka viņš tam neticot, t.i., uz strādnieku masu uzstāšanos neesot ko cerēt. Es šo Mendera domu neapstrīdēju. Tāda bija saruna starp divām sociāldemokrātiskās partijas vadošām personām — partijas priekšsēdi un viņa biedru dažas stundas pirms apvērsuma” (128., 129.).

Šie citāti pierāda, ka sociāldemokrātu partijas vadībā ir valdījis ieskaits, ka gaidāmo politisko pārmaiņu gadījumā plašās latviešu strādnieku masas nenostāsies pret šīm pārmaiņām un neatbalstīs nekādu akciju, ko sociāldemokrāti pret to rīkotu, pat ne ģenerālstreiku, par aktīvu uzstāšanos ar varas līdzekļiem nemaz nerunājot. Tas nozīmē, ka 1922. gada satversmes radītā iekārta Latvijā savu laiku bija pārdzīvojusi. Tai nebija vairs aizstāvju un atbalstītāju nevienā nopietni ņemamā latviešu tautas slānī. Satversme prasījās pēc reformas un pārveidojuma. Kas pretojās legālam pārveidojumam, tas veicināja 15. maija notikumus. Tie varēja būt novēršami. Tā ir vērtīga vēsturiska patiesība, ko savā grāmatā atklāj bijušais sociāldemokrātu līderis A. Rudēvics. Ka par satversmes grozījumiem koncentrētākas un stingrākas izpildvaras veidā (gandrīz līdzīgi 15. maija pārvērtībām) ir domājuši arī Latvijas sociāldemokrātu partijas vadība, to apliecina kāds pirms 15. maija sociāldemokrātu literātūras žurnālā „Domas” publicēts partijas priekšsēža Dr. Fr. Mendera raksts par stipras un koncentrētas varas nodibināšanu Latvijā, kurā vadošā loma būtu „de-

mokratiskajiem spēkiem", t.i., sociāldemokratu partijai. Tas nozīmē, ka ar 15. maija pārvērtībām Ulmanis aizsteidzās priekšā ne tikai dažiem citiem šāda notikuma pretendentiem, bet arī sociāldemokrātiem.

Pēc 15. maija, kā to liecina partijas vicepriekšsēdis A. Rudēvics, ir sācies sociāldemokratiskās partijas līderu un redzamāko darbinieku demorālizēšanās process. Tas turpinājies arī „Liepājas nometnē.” „No apm. 400 ieslodzītiem, raksta A. R. , tikai kādi 5-6 cilvēki neiesniedza Ulmanim lūgumu par atbrīvošanu. Visi pārējie, tai skaitā arī CK locekļi un bijušie deputāti, vai nu paši, vai ar savu sievu un draugu starpniecību iesniedza Kārlim Ulmanim lūgumu un deva solījumu ar politiku nenodarboties” (130). Protams, reizē ar šo atbrīvošanu un atteikšanos no aktīvās politikas saistījās arī krietni prāvo deputātu pensiju saņemšana.

6. PĒC KROMVELA PARAUGA.

Dažu vācu vēsturnieku apgalvojums, ka Kārlim Ulmanim 15. maija pārmaiņām ierosmi devis Hitlers, ir kardināli nepareizs. Šim notikumam ir dziļāki cēloņi un daudz agrāki lie-lās un nacionālās politikas motīvi. Tie meklējami jau tad, kad Hitlers vēl nebija nācis pie varas Vācijā, kad viņa partija vēl bija niecīga un kad pat sapņot nevarēja, ka šis bijušais Aus-trijas amatiergleznotājs ar saviem nacionālsociālistiem reiz pārvaldīs lelo Vāciju un diktēs politiskos notikumus Eiropā. Šos motīvus sīkākī apskatīsim nākamajā nodaļā, kad runā-sim par 15. maija iemesliem.

Ja Kārlis Ulmanis 15. maija pārmaiņu tehniskā reā-lizējumā ir mekējis un pieturējies pie kāda vēsturiska pie-mēra, tad tas nekādā gadījumā nav Hitlers un viņa nacionāl-sociālistiskā revolūcija, kuŗas norises raksturs bija pavisam citāds, bet gan Olivera Kromvela paraugs Anglijas vēsturē. Norādījumi uz šo ietekmi un sakarību ir jau minēti manā grāmatā „Laiku Atspulgā,” nodaļā „Olivera Kromvela pēdās” (10, 11, 12. lapp.). Ir tiesa, ka 1933. gada vasarā Ulmanis bi-ja ārstēšanās nolūkos Vācijā, un viņš vēroja un sekoja na-

cionālsociālisma varas metožu attīstībai. Atbraucis Rīgā, viņš par Hitleru un nacionālsociālismu saviem tuvākajiem domu biedriem sniedza pārskatu. Viņš nebija pret nacionālsociālismu sevišķi noraidīgs, bet to nekādā ziņā neatzina par atdarināmu vai pārdēstāmu Latvijas apstākļos. Bez tam Ulmanim, kā amerikāniski - anglofili orientētam reālpolitīķim, bija jūtamā antipatijas kā pret vācu politisko sistēmu vispār, tā arī pret viņu saimniecisko politiku. Šīs antipatijas ne tikai Ulmaņa apziņā, bet arī zemapziņā sevišķi bija nostiprinājuši divi vēsturiski apstākļi: baltvācu un fon der Golca 16. aprīļa pučs Liepājā 1919. gadā, kad mēģināja gāst Ulmaņa valdību un bermontiāde tā paša gada rudenī. Ir tāpēc pilnīgs nonsens apgalvot, ka Ulmanis 1933. gadā braucis pie Hitlera saņemt instrukcijas apvērsumam. Ulmanis Hitleru nav nekad saticis, ne redzējis.

Kad Saeima noraidīja satversmes reformas projektu, Ulmanis Latvijas neatkarības glābšanas nolūkos vairs neredzēja cita ceļa, kā to, ko savā laikā gāja Oliveris Kromvels pret ilggadīgo parlamentu. Tāpēc, kad 1934. g. 16. martā Ulmanis par jaunu stājās valdības priekšgalā, viņam bija jau nobriedis nodoms, turot rokās valsts administratīvo aparātu, izdarīt arī politiskas pārmaiņas. Ka tādas nāks diezgan drīz, to liecināja Ulmaņa runa zemnieku lielajā kongresā martā. Citējis Kromvelu un tā domas par valsts varas grūtībām iekšējo pretešķību dēļ, Ulmanis norādīja uz kādu Kromvela izteicienu savam kareivim un nobeidza ar apmēram tādiem Kromvela vārdiem: „Tāpēc pagriezīsimies uz cita ceļa un iesim pretim jaunai saulei.” Tikai kurlie un neredzīgie varēja nedzirdēt un nesaprast, ka šie Ulmaņa vārdi ir kādas revolūcijas pēdējais priekšvēstnesis.

8 gadi vēlāk, pāršķirstot kādu Ulmaņa izstudēto Olivera Kromvela biogrāfiju, es gandrīz katrā lapaspusē atradu Ulmaņa atzīmes, izsauceņus, jautājumus, pasvītrotumus, bet Kromvela pavēlētāji vārdi ilggadīgajam parlamentam: „Par to mazo labumu, ko jūs esat darijuši, jūs šie sēžat jau par daudz ilgi. Dieva vārdā — ejiet!” — bija pasvītroti divām vertikālām svītrām, un 2 izsaucēja zīmes bija arī blakus tekstam lapas puses malā.

Šiem Kromvela pavēlētājiem vārdiem, kas tik dziļi bija ietekmējuši Ulmani, trīs reizes ir bijusi izšķirīga nozīme vēsturē, divas reizes Anglijas vēsturē un vienu reizi Latvijas vēsturē. Šie Kromvela vārdi bija galvenie un noteicošie, kas ietekmēja Ulmaņa rīcību 1934. g. 15. maijā. Bet arī Anglijas vēsturē šie vārdi ir atskanējuši vēlreiz un radījuši pagrieziena ar pasaules vēsturisku nozīmi. Tas bija 1940. g. 8. maijā (L. Atsp.).

Arī vācu vēsturnieks Dr. Hēns savas grāmatas 42. un 43. lpp. atsaucas uz šo Ulmaņa runu par Kromvelu, daļēji pēc „L. Atsp.” teksta. Bet viņš nenāk pie loģiskā secinājuma, ka Kromvels un ne Hitleris Ulmanim varētu būt bijis paraugs 15. maija pārmaiņām. „Laiku Atspulgā” rakstot, es uz šo Ulmaņa ļoti raksturīgo un pārmaiņas vēstījošo runu varēju atsaukties tikai pēc atmiņas, un pie tam ar 18 gadu ilgu laika atstarpi. Arī Dr. Hēna rīcībā nav bijis Ulmaņa runas pilna teksta. Viņš ir gan izmantojis „Rigasche Rundschau” 1934. g. 5. marta atreferējumu, kas sedzas ar manu citējumu pēc atmiņas. Drusku kļūdījies esmu vienīgi laika ziņā. Ulmaņa runa teikta ne marta beigās vai aprīļa sākumā, bet, šķiet, 4. martā, ja 5. martā par to ir atreferējums „Rigasche Rundschau.”

No zināmas distances — ir laika, ir praktiskās sakarības ziņā — vērojot vēstures notikumu attīstību, dažreiz tos nevar izvērtēt īsti pareizi. Ir neapšaubāmi, ka Latvijas satversmes reformu prasīja vairākas organizācijas un virzieni, it sevišķi pilsoniskās organizācijas, no kuŗām, bez zemnieku savienības, nozīmīgākā bija A. Berga vadītā latviešu nacionālā apvienība un tai ideoloģiski tuvu stāvošās organizācijas. Ir tomēr nepareizs Dr. Hēna norādījums, ka sevišķa nozīme bijusi tam, ka par satversmes reformu iestājusies Rīgas Latviešu Biedrība. To vēsturnieks pamato ar 1932. g. 28. augusta sanākumi Rīgas Latviešu Biedrībā satversmes jautājumā. Še tomēr vieta, šķiet, ir aizēnojuši cēlonību un mērķi. Rīgas Latviešu Biedrībai neatkarības laikā vairs nebija nekādas ievērojamas valsts politiskas nozīmes, bet gan tikai vēsturiskas un kultūrālas tradīcijas. Valsts politikā Rīgas Latviešu Biedrība savu lomu izbeidza 1918. gadā. — 1932. g. 28. augusta sanākumi satversmes jautājumā ierosināja Arveds Bergs. Tā tikai notika zem Latviešu

Biedrības jumta un nomināli tās vārdā, lai satversmes reformas pretinieki pašu reformas prasību neizkliegtu kā vienas partijas lietu, pret ko citiem jāuzstājas tīri partejiskā principa dēļ. Bet uz tiem Saeimas deputātiem, kuŗu balsis reformai bija nepieciešamas, arī šis „neitrālais jumts” neatstāja nekādu iespaidu.

7. 15. MAIJA CĒLOŅI.

Viens no svarīgākiem faktoriem kāda vēsturiska notikuma apskatā un analizē ir cēloņi un motīvi. Ja tādu nav, vai ja tos negrib redzēt, tad pats notikums paliek nesakarīgi gaisā karājoties. Bez motīvācijas, un pie tam bez pareizas motīvācijas, nav un nevar būt pareizas notikumu izpratnes. Arī sūtnis Dr. M. Valters, sākdams diskusijas par mūsu valsts politikas jautājumiem „Latvija Amerikā” 1958. g. 1. februāra numurā, aizrāda uz šīs domas pareizību. Vēl vairāk. Kā jurists Dr. M. Valters nostājas uz dogmatiskā tiesību principa un, 15. maiju uzskatīdams par noziegumu, līdzīgi tiesnesim prasa šī „nozieguma” motīvāciju. Dr. M. Valters saka: „Atziņu spēks, šis nemitīgais pētnieks, skatītājs uz priekšu, liek izvērtēt, apskatīt notikumus, lai atrastu vainu, kur tā slēpjas, kur ir noticis noziegums, kā tas izskaidrojams. Tas, kā zināms, notiek tiesiskos apsvērumos vienmēr. — Ne tiesas spriedums ir svarīgs — saka starptautiskās tiesas agrākais priekšsēdētājs profesors M. Hubers, bet gan sprieduma motīvācija. Ja 15. maija apvērsuma piekritēji spēs uzrādīt motīvus, kas uz to spieda, tad varēs runāt tālāk.” Dr. M. Valters man atgādina, ka es darītu labi, ja šādu motīvāciju dotu. „Ar tādu nopietnu darbu tiktu daudz kas noskaidrots. Mēs tad celtu motīvus un pretējos uzskatus par motīviem Latvijas vēstures priekšā. Vēl vairāk: šis darbs nāktu par svētību mūsu nākotnei.” Dibināti Dr. M. Valters aizrāda, ka patiesība, kas izpaužas viņa sarakstē ar Kārli Ulmani un V. Munteru, nav absolūtā patiesība, bet tikai vienas puses patiesība. „Lūdzu pie viena otru pusi. Bet kur tā?”, jautā Dr. M. Valters.

Būtiski šī Dr. M. Valtera prasība ir dibināta, tikai tai ir trīs robi: 1) Tā ir likta nepareizā vietā. Mans raksts „Tumšo dienu atbalsis” (sk. turpmāk) bija tikai to vispārējo iespaidu attēlojums, kādu radīja Dr. M. Valtera sarakste ar K. Ulmani un V. Munteru... Tematiski tajā nekādi neietilpa 15. maija cēloņu motivācija. Tas rakstu būtu padarījis nesakarīgu. 2) Dr. M. Valtera prasītā motivācija atrodama vairākos vēsturiskos apcerējumos un grāmatās. Aizrādāms, piemēram, uz angļu autora B. Numena grāmatu „The New Europe,” E. Tatarin-Tarnheiden darbu „Autokratische Regierungen in Lettland und Estland und ihre voelkische Politik” krājumā „Archiv des oeffentlichen Rechts.” Arī Dr. Hēna grāmatas centrālā tema ir 15. maija cēlonības motivācija. Pieņemsim, ka Dr. M. Valteram šī grāmata, viņa rakstu rakstot, vēl nebija pazīstama, kaut iznākusi tā jau bija. Bet Dr. M. Valteram noteikti ir pazīstama grāmata „Laiku Atspulgā,” kur divi nodaļas runā par 15. maija iemesliem (8. — 12. lpp.). Savu prasību uzstādot, šo motivāciju Dr. M. Valters ir aizmirsis. 3) Visizsmēļošāko motivāciju 15. maija notikumiem dod mūsu valsts iekšpolitikas un ārpolitikas notikumu analīze. Ja vairāki cittautu vēsturnieki šo jautājumu pētišanai un iespējami objektīvai apgaismošanai vēltījuši daudz darba, tad kāpēc Dr. M. Valters visus šos jautājumus negrib vērtēt kā objektīvs vēsturnieks — analītiķis, bet pieiet tiem tikai no šauri tiesiskā un pat subjektīvā viedokļa (viņa paša izteiciens)? Ir tiešām mazliet skumji, iedomājoties šādu ainu: kaut kur tālumā redzams kāds augsts kalns. Tas ir ledaini salts tiesisko normu kalns. Tā galā sēd nacionāls cīnītājs. No kalna galotnes viņš ir ieraudzījis kādu citu vīru ieskrienam tam nepiederošā mājā, kur viņš bez atļaujas prasīšanas paņēma kādu gaļu kārti. No tīrā tiesību viedokļa tā ir patvarība, pārkāpums, pat — ja gribat — noziegums pret otra privātipašumu. Bet no kalna galotnes ir saredzama tikai rīcības viena puse — kārts paņemšana. No turienes nav redzama šīs darbības cēlonība, nav redzams, ka aiz mājas ir ezers, kur ledū ielūzis un slikt kāds cilvēks. Ar patvarīgi paņemto kārti izglābj sliēcēja dzīvību. Bet vīrs tiesību ledus kalnā runā tikai par patvarību pret otra īpašumu. Tāda ir M. Valtera pēdējo gadu cīņa pret 15. maija notikumiem.

Kā ilggadīgam sūtnim, kura dzīves un darba saturs ir starptautiskā politika, viņam nav sveša politisko notikumu attīstība Maskavas nolūkos pret visām tām valstīm, kas pirmā pasaules kara rezultātā atdalījās no cara Krievijas: Somijā, Igaunijā, Lietuvā, Polijā, protams, arī Latvijā, — tātad visā linijā no Baltās līdz Melnajai jūrai. Savā pieminētā rakstā viņš to pats skaidri pasaka: „Runājot tuvāk par „tumšo dienu” laikmetu, būtu tūdaļ jājautā: „Kas to padarīja tumšu? Komunistiskās Krievijas politika pret Baltijas valstīm?” Un turpat Dr. M. Valters atbild — „Neapšaubāmi. Bet šī agresīvā politika izpaudās jau skaidri no Latvijas pirmās dienas. Bija jākaņo pret krieviem un pret vāciem. . .” Tomēr dogmatiskais tiesībnieka skats un, gribētos atkārtot, personīgi izjustais pēckara sarūgtinājums liedz Dr. M. Valteram piekritīgi ievērtēt Krievijas agresīvās politikas nolūkus „15. maija pārmaiņās” visās agrākajās Krievijas robežvalstīs no Polijas līdz Somijai. Tiesību dogma nedrīkstētu atļaut novērst skatu no konkrētiem politiskiem notikumiem, kas saistās ar tautas dzīvības jautājumu. Politiskie notikumi, kas veido vēsturi, ne katreiz iet un var iet līdztekus tiesiskām normām vai vienmēr būt to ietvaros. Fakti rada tiesības, un reti tas ir otrādi.

Vācu vēsturnieks Dr. Hēns 15. maija motīvus formulē šādi: Ulmaņa lēmums izdarīt 15. maija apvērsumu nobrieda 1934. gada sākumā, pamatojoties uz politisko partiju, it sevišķi pilsonisko grupu izturēšanos satversmes grozījuma jautājumā, kur viņas nekā nebija mācījušās un, sakarā ar Maskavas interesēm, tas pie iekšpolitiskās attīstības radīja ārpolitisku apdraudējumu” (42.).

Tam pretim Dr. M. Valters apgalvo, ka 15. maija pārvērtības un Saeimas atlaišanu Ulmanis izdarījis tīri patoloģiskos varas kāres nolūkos, jo pretējā gadījumā viņš varu būtu zaudējis. Nerunājot par faktisko stāvokli, pat no politiskās organizācijas viedokļa šī doma ir nepareiza. Kā absolūti lielākās pilsoniskās partijas neapstrīdēts līderis, K. Ulmanis no valsts dzīves kā varas faktors nemaz nebija izslēdzams. Bet galvenais, ka 15. maija cēloņos nedrīkstam neievērot Maskavas sistēmatiskos mēģinājumus ārēji un iekšēji apdraudēt Latvijas neatkarību.

Pirms 1939. g. 5. oktobra bāžu līguma un pirms 17. jūnija okupācijas, Latvija jau 3 reizes ir atradusies gandrīz līdzīgā ļoti apdraudētā stāvoklī — 1923., 1924. un 1933. gadā, pie kam šis apdraudējums gandrīz visas trīs reizes rezultējās ar panākumiem. Šie apdraudējumi nevērsās tikai pret Latviju vien, tie vērsās pret visām jaunajām valstīm, kas agrāk bija atradušās zem Krievijas valsts varas. Jaunajām demokratijām, kāda politiskā iekārta bija šais valstīs, bija grūti cīnīties pret no ārienes ievazātā dezorganizējošā totalitārisma metodēm, kas centās sagraut šo valstu iekšējo dzīvi. Tāpēc paš aizsardzības un republikas glābšanas nolūkos visās šais valstīs radās kustības, kas prasīja un gribēja noorganizēt stipras varas, lai glābtu dzimtenes neatkarību. Tā vispirms radās brīvības cīnītāju (pilsudskiešu) kustība Polijā, kas ar maršalu Pilsudski priekšgalā 1926. g. maijā pārņēma valsts varu. Jāievēro, ka Polijā pirms tam bija izveidojusies viena no skaita ziņā lielākām komunistu partijām Eiropā. Tās dalībnieku skaits pārsniedza 3 miljonus, apmēram 10% no visa iedzīvotāju skaita, t.i., vairāk kā toreiz komunistu bija pašā Padomju Savienībā. Tā paša gada decembrī tādos pašos nolūkos pirmie neatkarības laikmeta valstsvīri un brīvības cīnītāji varu pārņēma Lietuvā. 1929. g. novembrī Somijā nodibinājās lapujiešu kustība ar agrāko valsts prezidentu Svinhufvudu un brīvības cīņu maršalu Mannerheimu priekšgalā.

Dažus gadus vēlāk nodibinājās vabsu kustība un pārņēma varu Igaunijā. Latvija šai valstu un notikumu virknē sekoja kā pēdējā jaunā valsts Padomju Savienības robežjoslā un paspēja to gandrīz vai pēdējā brīdī. Notikumiem visās šais valstīs, no Polijas līdz Somijai, bija kopīga cēloniska sakarība — radīt stipras pilsoniskas valdības, lai demokratijas brīvības neatļautu izlietot no ārpuses ietekmētām parādībām, kas sagrautu valstu neatkarību.

Tiešais iemesls šādam Latvijas valsts glābšanas plānam bija tas, ka 1933. gadā Padomju Savienība pa trešam lāgam mēģināja dabūt Latviju un pārējās Baltijas valstis savā pakļautībā. 1933. gada 20. decembrī PSRS ārlietu komisārs Litvinovs pēkšņi izsaka negaidītu priekšlikumu Polijas ārlietu

ministram Bekam — līgt kopīgu līgumu, ar kuru Padomju Savienība kopā ar Poliju garantētu Latvijas, Igaunijas, Lietuvas un Somijas politisko un saimniecisko neatkarību. Šim līgumam jābūt slepenam un pašas Baltijas valstis par to nekā nedrīkst zināt. Tas nozīmē, ka kādā jaukā dienā Padomju Savienība, ar Poliju apspriedusies, var sākt savas „garantijas” realizēt. Beks saprot, kas slēpjas aiz šī Staļina ārpolitikas priekšlikuma. Tas no vienas puses vilinošs, bet no otras puses ļoti riskants arī pašas Polijas vēlākai drošībai.

Beks atbild ļoti izvairīgi, bet arī noteikti, ka par Baltijas valstu garantijām nevar spriest bez pašu šo valstu ziņas un līdzdalības. Beks ieteic stāties vispirms tiešā sakarā ar Baltijas valstīm. No Beka atbildes Lītvinovs saprot, ka šī lieta kļūs zināma arī pašām Baltijas valstīm. Tāpēc jau 23.XII 33. Krievijas sūtņis Rīgā steidzami par plānu informē Latvijas ārlietu ministriju. To dara arī Polijas sūtņis. Ka Staļins šo lietu toreiz bija domājis ļoti nopietni un tālejoši, liecina tas, ka 1933. gada 30. decembrī Lītvinovs Maskavā CIK sēdē teicis, ka „Krievija uzmanīgi seko parādībām, kas apdraud Baltijas valstis no ārpuses, kā arī šo zemju iekšējo politisko procesu attīstībai, kas var veicināt neatkarības zaudēšanu.” Tātad jau toreiz no krievu puses ir kritis vārds „neatkarības zaudēšana.”

Pateicoties Polijas ārpolitikas vadītāja nostājai, šī lieta nokļuva plašākās diplomātiskās diskusijās. Somi Kremļa priekšlikumu strikti noraidīja, Latvija un Igaunija paziņoja Maskavai, ka šo valstu brīvību nekas neapdraud, un ka runa par neatkarības garantēšanu varētu būt, ja tajā piedalās arī citas lielvalstis. Vienīgi Lietuva pieņēma Kremļa priekšlikumu. Poliju šais slepenajās sarunās Lītvinovs bija aizvilcis mazliet par tālu. Tāpēc tā no neveiklās situācijas izmanevrēja, nolīgšot ar Hitlera Vāciju neuzbrukšanas līgumu uz 10 gadiem (26.I 34.) un piedāvāja tādu arī Krievijai un ierosināja tādus piedāvāt arī Baltijas valstīm, bet pārtraukt sarunas par to neatkarības garantēšanu. Ar to Polijas ārpolitikas vadība šajā akcijā uzrādīja diplomātisku veiklību un Kremlim, diplomātiskās aktivitātes dēļ, lai glābtu savu seju, nekas cits neatlika kā atjaunot

ar Baltijas valstīm agrāk noligtos neuzbrukšanas līgumus, kam ar Latviju vajadzēja būt spēkā līdz 1945g. 31. decembrim.

Staļina mēģinājumam uzkundzēties Latvijai 1933. gadā vēl nebija nobrieduši starptautiskās politikas apstākļi. Šī viņa politiskā vilciena nolūks bija Poliju attālināt no Vācijas, pietuvināt Krievijai un pašam nostiprināties pie Baltijas jūras ar Baltijas telpas sadalīšanu t.s. interešu sfairās. Tas ir tas pats gājiens, ko viņš ar sekmēm atkārtoja 1939. g. līgumā ar Hitleru ne tikai uz Baltijas telpas, bet arī uz Polijas lēses. Kad 1933. g. decembrī Staļina šacha spēle beidzās ar remisu, viņš to atkal atkārtoja 1934./35. g., šoreiz mēģinot ar Vāciju panākt slepenu vienošanos par Baltijas valstu neatkarības piespiedu garantēšanu. Šādu priekšlikumu Kremlis iesniedza Berlīnei 28.III 1934.g., bet Vācija tam nepiekrita, atbildot, ka Vācija nedomājot uzbrukt Baltijas valstīm un to laikam negribot arī Krievija.

Gadu vēlāk, līgstot Francijas — Padomijas paktu (1935g. vasarā), Staļins mēģināja atkal tajā ietilpināt krievu garantijas Baltijas valstīm. Pēc Bernharda Ņūmena liecības viņa grāmatā „Jaunā Eiropa”, Francijas ārlietu ministrs P. Lavalis tam nepiekritis un tāpēc Baltijas valstu garantiju klauzula atkritusi. Šim līgumam pa priekšu gan gāja diplomātiskas sarunas par eventuālu austrumu paktu, kur piedalījās arī Anglija, Vācija un Polija. Pret šo paktu galvenokārt manevrēja Polijas ārpolitika, bet arī visu triju Baltijas valstu ārlietu ministri tam nesimpatizēja. „Latvju Encikl.” 2., kur apskatīta tā laika Latvijas ārpolitika, teikts, ka šo paktu savas nepareizās politikas dēļ novilcinājis un izjaucis Munters. Tā būs taisnība. Bet domas noteikti dalīsies, vai tas no Latvijas ārpolitikas viedokļa bija nepareizi. Par šīm garantijām, pēc kurām tik neatlaidīgi tiecās Staļins, arī Igaunijas un Lietuvas ārpolitikas viedoklis bija pilnīgi līdzīgs Latvijas viedoklim, kaut gan attiecības starp Latvijas ārlietu ministru no vienas un Igaunijas un Lietuvas ārpolitisko vadību no otras puses nebūt nebija harmoniskas. Ja nu garantiju jautājumā, kaut arī pakta sarunās piedalījās Anglija, Vācija, Francija, Polija, Baltijas valstu viedokļi nešķīrās, tad tas liecina, ka šo valstu ārpolitikas vadītājiem nebija illūziju par to, kas slēpās aiz Maskavas akcijas īstā nolūka.

Kārlis Ulmanis ļoti labi zināja, kādas eventuālas sekas pie tā lielā politiskā demoralizējuma, kāds Latvijā bija iestājies, varēja būt Kremļa mēģinājumam pakļaut savam iespaidam Latvijas neatkarību. Pat viens no asākiem Ulmaņa pretiniekiem, sociāldemokrāts Cielens, Stokholmas „Latvju Ziņās” 1952. g. 28. februārī par 15. maija morāli runājot, atzīst, ka ceturtnās Saeimas morālā autoritāte bija sabrukusi. Tāpēc Ulmanis domāja, ka ir pienācis laiks radīt tādu varu Latvijā, kam būtu autoritāte Latvijas neatkarības saglabāšanai. Domā, ka Maskavas slepenā politika ir atgriezeniski ietekmējusi visu minēto 5 robežvalstu iekšējās politiskās struktūras veidošanos no divdesmito gadu vidus līdz trīsdesmito gadu vidum, var kritizēt, var apstrīdēt, var mēģināt meklēt un likt tās vietā labāku izskaidrojumu, bet pilnīgi noraidīt vai ignorēt to gan nevarēs, jo tad būtu jāapstrīd arī visu to plānveidīgi gatavoto un Maskavas sasniegto pārmaiņu esamība, kas norisinājās no 1939. — 1945.g., un kuŗu rezultātā mēs esam kļuvuši par cilvēkiem bez dzimtenes un mājām.

8. ĢENERĀLIS J. BALODIS 15. MAIJA NOTIKUMOS

Dr. Hēna grāmatā noskaidrota arī ģenerāļa J. Baloža loma 15. maija notikumos. Īsi pēc 15. maija, pētīdams tā vēsturi un iemeslus vēl svaigajos notikumos, es izjautāju dažus aktīvakos 15. maija pārvērtību rīkotājus un līdzlēmējus, un pēc viņu atstāstījuma ar daudziem zīmīgiem faktiem pierakstīju pilnu burtnīcu, kas agrāk nebija publicējami. Šī burtnīca ir palikusi manos papīros Latvijā. Trimdā, 1952. g. rakstot kādu eseju par Ulmani, es pēc atmiņas par toreizējiem ierakstiem savā piezīmju burtnīcā pieskāros arī 15. maija pārvērtībām. „Laiku Atspulgā” 11. - 12. lpp. par to starp citu teikts sekojošais: „Kad Ulmanis minēja, ka 15. maijam vajadzējis notikt 2 nedēļas iepriekš, es tūdaļ jautāju: „Bet kāpēc tas tā nenotika?” Atbilde skanēja: „Viens no līdznācējiem palika vājš.” Mana pirmā doma pie šiem vārdiem bija, ka tie attiecas uz kuŗa ministru ģenerāli Balodi, un es tūdaļ iejautājos: „Vai tas bija ģenerālis?” Uz to nesekoja vārdiska atbilde, bet gan galvas pamājiens. Vēlāk, pēc

dažiem apstākļiem spriežot, man palika iespaids, ka šai sarunā par ģenerāļa personu es varbūt esmu maldījies, un ka tas ģenerālis, kurš pirmo reizi paredzētajās pārmaiņās bija palicis „vājš”, varēja būt nevis kara ministrs Balodis, bet gan armijas komandieris Berķis.”

Uz šo tekstu dibinādamies, vācu vēsturnieks ir man rakstījis un lūdzis atcerēties un pateikt, kāda konkrēta persona slēpjas aiz apzīmējuma „ģenerālis”. Es nevarēju uz to vairāk un konkrētāk atbildēt, kā jau teikts iepriekš. Man bija žēl, ka pirms 22 gadiem jautājumu par ģenerāļa personu vēsturiskas precizitātes dēļ es nebiju izteicis konkrēti, lai vēlāk nevarētu būt nekādu šaubu. Tad Dr. Hēns ar rakstu ir griezies pie bijušā sabiedrisko lietu ministra A. Bērziņa, aktīva 15. maija pārvērtību līdzdalībnieka, un izteicis viņam 9 jautājumus par 15. maija sagatavošanu, cēloņiem un norisi. Jautājumi ar A. Bērziņa atbildēm pievienoti kā pielikums Dr. J. Hēna grāmatai. Pirmajā jautājumā lūgta atbilde — kad nobriedis lēmums par 15. maija pārvērtībām un ar kādu personu identificējas nedrošais ģenerālis?

Par 15. maija dienu un ģenerāļa personas identificējumu A. Bērziņa atbilde ir šāda: „Ž. Unāma informācija, ka apvērsumam vajadzēja notikt jau pirms 15. maija, ir pareiza. Tas bija ģenerālis J. Balodis, kuŗa nenoteiktības dēļ apvērsumu pārcēla no 23. aprīļa uz 2. maiju un beidzot uz 15. maiju.” (67). Drusku neskaids gan vēl ir jautājums, kā saprast formulējumu „palika vājš”, „nenoteiktība”, „vilcināšanās.” Tos var iztulkot dažādi. 15. maija plānā svarīgs faktors bija ģenerāļa Baloža persona. Kā brīvības cīņu virspavēlnieks un kara ministrs viņš bija tautā iecienīts un populārs. Viņa nostāšanās aiz pārmaiņām bija tām liels morāls atbalsts. Arī pirmo jaunās valdības deklarāciju bija domāts, ka parakstīs Ulmanis un Balodis, lai tai būtu autoritāte. Pats par sevi saprotams, ka Balodim „vilcinoties”, pārvērtību plāni bija divreiz jāatliek. Arī savā jautājumā par ģenerāļa personas identificējumu Dr. Hēns vispirms min Baloža, tad Peniķa un vispēdīgi K. Berķa vārdu. Ir jau aizrādīts, ka par Peniķi grūti ticams, ka viņš kā viens no lojālākiem un nosvērtākiem ģenerāļiem, būtu riskējis

saistīties ar kādu apvērsuma mēģinājumu. Iemesls ģenerāļa Peniķa iekļūšanai maija revolūcionāru spekulatīvā sarakstā, acīm redzot ir tas, ka pēc sūtņa Salnaja atraitnes informācijas Stokholmā, uz ko atsaucas Dr. Hēns, arī M. Skujenieks 1934. g. ziemā domājis par satversmes reformu varas ceļā un mēģinājis nodrošināt armijas komandiera ģenerāļa Peniķa līdzdalību. Bet M. Peniķis no Skujenieka plāniem, par ko būs runa vēl nodaļā „15. maija satversmes plāni un reālītātes”, tomēr nrobežojies. To viņš diplomātiski motivējis, ka nav drošības par visu armijas daļu noskaņojumu, kā arī bažas par sadursmes iespēju ar zemnieku savienības ietekmē esošiem aizsargiem. Tas liecina, ka Peniķis nav bijis liels revolūcionāru reformu piekritējs. Tas arī atbilda viņa raksturam un personas būtībai.

9. 15. MAIJA SATVERSMES PLĀNI UN REALITĀTES

Par satversmes reformas plāniem pēc 15. maija viens no Dr. Hēna jautājumiem bijušam ministram A. Bērziņam skan šā: „Kādi bija šķiršanās iemesli starp Ulmani un Skujenieku un kādi bija lūzuma iemesli starp Ulmani un Balodi? Ž. Unāms zina vēstīt par Baloža plāniem Ulmanim aiz muguras ievest satversmi, kas ņemts no „Laiku Atspulgā”, pilnīgi precīzi neatbilst tur attēlotai domai). A. Bērziņš uz to ir atbildējis, ka starp Skujenieku un Ulmani neesot bijušas principiālas nesaskaņas. Viņš aizgājis saimniecisku apsvērumu dēļ un tāpēc, ka ministru prezidenta biedrs bijis bez jebkāda darba. Nepareizs esot apgalvojums, ka starp Ulmani un Balodi valdījušas nesaskaņas satversmes jautājumā. Tikai martā 1940. g. Ulmanis lūdzis Balodi atstāt kara ministra amatu. Balodis atteicies iesniegt demisiju, motivējot, ka 15. maija uzsaukumā, ko Ulmanis un Balodis kopīgi parakstījuši, tautai solīta jauna satversme. Viņš no kara ministra amata ātrāk neatkāpšoties, kamēr šis solījums nebūšot izpildīts. Tā kā Bērziņš nemin skaidru iemeslu, kālab 1940. gada martā Ulmanis pēkšņi lika Balodim priekšā atkāpties no kara ministra amata (tikai vēlāk par nesaskaņu iemeslu min

krievu bāžu kaņaspēka atrašanos Latvijā) un paliek arī neteicis, ka Balodi no amata atcēla pret viņa paša gribu, tad jāpieņem, ka Bērziņš toreiz dažu iemeslu dēļ nav gribējis pateikt visu, vai arī ir ko aizmirsis. Nevar ticēt, ka viņš šai jautājumā nebūtu isti pareizi informēts. Kādā krietni vēlāk publicētā rakstā A. Bērziņš konkrēti norādījis, ka ģenerālis Balodis tolaik (1940. g. sākumā) bijis uzņēmis slepenu kontaktu ar krievu militāro un politisko vadību Rīgā. Šim kontaktam viņš centies piesaistīt arī dažus Latvijas armijas vadošos ģenerāļus un tā šis kontakts kļuvis zināms valdībai. Ar to Baloža aiziešana no kara ministra amata paātrināta.

Ja ievēro ģenerāļa Baloža turpmāko likteni un to, ka viņš, Rīgā dzīvodams un valsts pensiju saņemdam, komunistu izdevumos uzstājas pret trimdnieku politisko darbību, likās iespējami, ka jau sākot ar bāžu laiku Baloža militārās un ideoloģiskās simpatijas, tāpat kā Atim Ķēniņam, vairāk ir tiekušās uz slaviskās pasaules (kas tikai gadījuma pēc identificējas ar komūnismu), nekā uz rietumu pasaules pusi. Bet tagad izrādas, ka Baloža simpatijas pret Krieviju ir bijušas daudz lielākas, nekā to varēja domāt, un pie tam jau daudz agrāk par bāžu laiku, arī jau tad, kad Baloža attiecības ar Ulmani par politisko mērķtiecību vēl nebija tik saasinājušās un kad viņam nebūtu bijis jāmeklē aizmugures stiprinājums ārpusē.

1963. g. Rīgā ir iznākusi latviešu komunistu vēsturnieka V. Sīpola grāmata „Dzimtenes nodevība”,*) kur no komunistu viedokļa apskatītas Latvijas ārpolitiskās attiecības no 1933.—1940. g. Grāmatai izmantoti kā Krievijas, tā Latvijas ārlietu resora arhīvi. Grāmatā citēta kāda ģenerāļa Baloža saruna ar Padomju Krievijas pilnvaroto pārstāvi Latvijā Zotovu 1938. g. 28. oktobrī. Par šo sarunu Zotovs ir uzrakstījis dienesta aktu un piesūtījis to ārlietu ministrijai Maskavā. Ģenerālis Balodis pēc šī akta atzīmes 28.X 38. padomju pārstāvim teicis: „Latviešiem, sevišķi armijā, nekad nav bijis un nebūs poļu vai vācu orientācijas. Latviešu tauta nekad neies ar viņiem, un mēs to labi zinām. Ja vēlaties, un jūs to, acīm redzot, zināt, mūsu tautai ir sirsniņas jūtas vienīgi pret jums, krieviem”. Šis citējums no Maskavas ārlietu resora aktīm liecina, ka ģenerāļa Ba-

*) Berlīnē izdota arī vācu valodā.

loža atcelšana no kara ministra amata 1940. g. pavasarī, krievu bāžu laikā, jāvērtē no pavisam cita viedokļa, nekā tas bija līdz šim parasts. Balodis ar saviem rusofilajiem ieskatiem nav bijis arī viens un izolēts. No ģenerāļiem, kam bija līdzīgs viedoklis, var minēt vēl galvenā štaba priekšnieka palīgu Dambīti un Kļaviņu, bez tam arī vairākus mazliet zemākas pakāpes virsniekus.

Rusofilajam noskaņojumam Latvijas armijas dažos vadošajos posteņos uzmanīgi ir sekojusi ne tikai Maskava, bet arī mūsu kaimiņi un pat vācu attiecīgās iestādes. Vācu ārpolitiskās dokumentācijas žurnālā „Europa Archiv” 1954. g. ievietots profesora Dr. Georga f. Rauch'a raksts „Die Baltischen Staaten und Sowjetrussland 1919 - 1939”, kas sastādīts pēc vācu ārlietu ministrijas ierēdņu dienesta atzīmēm (Nach deutschen Akten), kas izdarītas pēc sarunām ar attiecīgiem ārzemju pārstāvjiem, kā to darījis arī Padomju Savienības pilnvarotais Zotovs pēc sarunas ar ģenerāli Balodi. Šai rakstā ir citēta kāda dienesta atzīme, ko rakstījis Vācijas ārlietu ministrijas padomnieks f. Grundherr's pēc sarunas ar Igaunijas militāro atašeju Berlīnē plkv. L. Jakobsenu (viņš kādreiz Rīgā apmeklēja arī mani manā dzīvoklī). Saruna notikusi 1939. g., īsi pirms bāžu līguma uzspiešanas Baltijas valstīm. Pulkvedis L. Jakobsens ārlietu ministrijas padomniekam f. Grundherr'am teicis, ka uz Latvijas un Igaunijas militārās alianses līgumu nevarot palaisties. Latvijā valdot stiprs prorusofils noskaņojums, ne tikvien militārās aprindās, bet arī plašākās tautas masās. Sarkanai armijai iemaršējot Latvijā, esot jārēķinas ar to, ka latvieši to saņems ar gavilēm („In Lettland herrsche eine sehr russophile Stimmung, sowohl in Militaerkreisen, als auch in breiteren Schichten der Bevoelkerung. Bei einem Einmarsch der Sowjets sei mit einer freudigen Begruessung zu rechnen! Es sei unsicher, ob man sich im Ernstralle auf das estnisch - lettische Militaerbuendnis verlassen kann”).

Šīs sarunas satura iekļūšanu vācu ārlietu ministrijas aktīs nevar uzskatīt tikai par labu kaimiņu diskrētu diplomātisku dūrienu pret Latvijai. Ja atceras, ka ģenerāļa Baloža amata kontrahents Igaunijā ģenerālis Laidoners bija Baloža skolas

biedrs kara skolā un viņš ar to sava amata laikā uzturēja labu kontaktu, grūti noraidīt domu, ka Balodis savus rusofilos ieska-
tus ir atklājis arī Laidoneram. Tikai tādā veidā Igaunijas mili-
tārais atašejis Berlinē, kas dienesta ziņā pakļauts kā kara, tā
ārlietu resoram, tik labi bija informēts par Latvijas armijas,
vismaz reprezentatīvās vadības, noskaņojumu, ko viņš sarunā
ar vācu ārlietu resora pārstāvi tendenciozi attiecinājis uz mi-
litārajām aprindām vispār un uz latviešu tautas plašākām ma-
sām. Atzīmes Maskavas un Berlīnes diplomātisko archīvu aktīs
satura ziņā ir gandrīz identiskas. Tās liecina, ka ģenerāļa Ba-
loža atcelšana no kara ministra amata 1940. g. martā bija pat
novēlota politiska un militāra nepieciešamība.

Labojams tomēr ir Bērziņa apgalvojums, ka starp Ulma-
ni un Balodi nav valdījušas nesaskaņas satversmes jautājumā.
Viņa paša turpmākais attēlojums jau runā tam pretim. No-
teikti jāpasvīturo to faktu pareizība, kas aprakstīti „Laiku At-
spulgā” 28. - 31.lpp.

Nav patiesība, ka Balodis juties saistīts ar 15. maija uz-
saukumā solītu jaunu satversmi. Īstenībā šis uzsaukums datēts
ar 16. maiju. Pārmaiņu akcija 15. maijā sākās tikai īsi pirms
pusnakts. Galvenie notikumi norisinājās 16. maija agrajās stun-
dās. Tikai 16. maija rīts atnāca ar drošību, ka apvērsums izde-
vies. Tad arī Ulmanis ar Balodi parakstīja pieminēto uzsauku-
mu, kam likts 16. maija datums. Sākumā visur vēl runāja un
rakstīja par 16. maija pārvērtībām un tikai pēc nedēļas vai di-
vām pārgāja uz 15. maija lietošanu, jo šī datuma vēlējās stun-
dās bija dotas pirmās pārmaiņu pavēles. Ulmaņa un Baloža 16.
V 34. parakstītajā uzsaukumā nekāda jauna satversme nav so-
līta. Tur ir tikai minēti iemesli, kādēļ valdība jutusies spiesta
izsludināt izņēmuma stāvokli un atlaist Saeimu. Tur ir plaši
aprakstīti jaunās valdības nodomi un mērķi. Vienā nodalījumā
ir gan runa par satversmi, bet tas apskata Saeimas noraidīto
satversmes projektu un tā sakroplošanu, no kā tauta ar sma-
gu vilšanos novēršas. Valdības uzsaukumā ir gan teikts, ka vi-
ņas rīcība nevēršas pret demokratisko Latviju un ka valdība
centīsies radīt tādu Latviju, kurā beidzot būs likti droši pama-
ti istai tautas valdības radīšanai. Konkrēta solījuma par jau-

nu satversmi šē nav. Teikumu — likt drošus pamatus īstai tautas valdišanai — var ieskatīt par netiešu norādījumu uz satversmi, bet šī fraze ir ļoti stiepjama un visādi tulkojama.

Ir fakts, ka Balodis, savu domu biedru aktivizēts, Ulmanim satversmes jautājumu šad tad atgādinājis. Lai to reālāk virzītu uz priekšu, viņš lūdza senātoru Ducmani izstrādāt jaunu satversmes projektu. Tikai nav pareizi, ka viņš to būtu darījis slēptā un nolūcīgā Ulmaņa aizmugurē, lai radītu galu 15. maija nelikumīgajam režīmam. Kad satversmes projekts būtu bijis gatavs, Balodis to būtu pavisam lojāli iesniedzis Ulmanim vai kabinetam apspriešanai. Stāvokļa neveiklība un aizdomīgi pārpratumi radās ar to, ka Berlīnē satversmes projektu galīgi izstrādājot un ar satiksmes ministru Einbergu uz Rīgu sūtītot, senātors Ducmanis bija samainījis aplokšnes. Savu dienesta ceļojuma ziņojumu savam tiešajam priekšniekam, tieslietu ministram Apsītim, viņš bija ielicis ģenerālim Balodim adresētā aploksnē un satversmes projektu — ministram Apsītim. Tā pa citu ceļu un nesagatavots, ar nepatīkama pārsteiguma momentu satversmes projekts nonāca Ulmaņa rokās. Šīs lietas vissīkākās detaļas man personīgi attēloja arī jaunās satversmes autors senātors, bijušais sūtnis K. Ducmanis. Šī lieta plaisa starp Ulmani un Balodi padziļināja un saasināja. Tā sevišķi sarežģījās arī ar to, ka satversmes jautājums — tīri valststiesiska lieta — savijās kopā ar dažiem J. Baloža politiskās orientācijas gājieniem. Tāpēc stāvoklis bija kļuvis neiespējams. Tas bija bezsāpīgi un bez trokšņa jāatrisina. Jautājums bija tāds, ko toreizējos apstākļos nevarēja atklāti noskaidrot. Tas ietilpa valsts politikas stingrās slepenības ietvaros. Nerunājot par to, vai jauna satversme Latvijai bija vai nebija vajadzīga, jāievēro tomēr, ka pusokupētā valstī (un par tādu Latviju varēja uzskatīt piespiedībāu laikā) satversmes un valsts iekārtas reformēšana ir ļoti problēmatiska lieta. Tāpēc stāvokļa tiesisko un politisko pusī ar iespējamām konsekvencēm apsverot, Ulmanis internā sarunā lika Balodim priekšā atlūgties no kara ministra amata. Balodis atteicās to darīt. Nu bija bažas, ka separātos ārpolitiskos kontaktus var mēģināt segt ar jaunās satversmes aktīvu prasību un to izvilkt arī priekšplānā. Tā no

vienas puses būtu varēts runāt par satversmes prasību moceklibu, bet no otras puses ārkārtējos apstākļos būtu kaitēts valsts prestižam un interesēm. Tāpēc K. Ulmanis jautājumu atrisināja ātri un radikāli. Ar ministru kabineta lēmumu J. Balodi atbrīvoja no kara ministra un ministru prezidenta biedra amata, tai vietā ieceļot armijas komandieri ģenerāli K. Berķi. Šai lēmumā neskārts un neminēts (vai aizmirsts?) palika vienīgi valsts prezidenta vietnieka amats, kādā arī skaitījās J. Balodis. Ka jautājuma izkārtošana tomēr nav noritējusi gludi un bez iekšējām grūtībām, liecina mazliet neparastais formulējums ministru kabineta lēmumā — kara ministra maiņas jautājuma formālā nokārtošana uzdota tieslietu ministram Apsītim (!). Informēti ļaudis šo formulējumu varēja uzskatīt kā maza drauda mājienu, jo tieslietu ministrs taču bija arī valsts ģenerālprokurors... Oficiālais un diplomātiski deklarētais, bet ārēji nediskutējais viedoklis Baloža nomainībai tolaik bija: bruņoto spēku stiprināšana un valsts aizsardzības kāpināšana pēc citiem principiem (zināmā mērā sedzas ar A. Bērziņa norādījumu). Satversmes projektu un konfidenciālos politiskos kontaktus toreiz neminēja un nevarēja pieminēt.

Gandrīz gribētos pieņemt, ka pretrunības Ulmaņa — Baloža satversmes jautājumā Bērziņš teicis apzinīgi, lai diplomātiski norādītu uz šī jautājuma delikātību. Bet tagad šīs lietas pieder vēsturei, kur vairs nav vajadzīgi diplomātiski formulējumi. A. Bērziņa apgalvojumu, ka Ulmanis 1938. g. 15. maija runā pasvītrotis satversmes nepieciešamību, tagad grūti pārbaudīt. No Dr. M. Valtera sarakstes ar Kārli Ulmani tomēr redzam, ka Ulmanis par tautas pārstāvību runājis 1939. g. 18. novembrī (M. Valtera 27.XI 39. un K. Ulmaņa 12.XII 39. vēstules).

Par M. Skujenieka aiziešanas iemeslu no ministru prezidenta biedra amata A. Bērziņš nemin satversmes jautājumu. Bet ir fakts, ka 1936. g. 11. aprīļa aktā, kad K. Ulmanis uzņēmās arī valsts prezidenta amatu, M. Skujenieks, kabineta vārdā viņu apsveikdams, izteica vēlēšanos, ka Ulmanis faktisko stāvokli ietvers tiesiskās normās, t.i., reālizēs jaunu satversmi. Par Skujenieka aiziešanas iemesliem A. Bērziņš min to, ka pie

Ulmaņa lielās aktīvitatē Skujenieks ir bijis faktiski bez jebkāda darba. Tas viņā radījis nepatīkamu sajūtu. Tas ir pareizi, bet arī tas dažreiz ir veids, kā dažkārt atbrīvoties no līdzstrādniekiem, ar kuņiem ieskāti nesaskan. Pēc Dr. Hēna un arī A. Bērziņa indicijām, M. Skujenieks gandrīz vienlaicīgi ar Ulmani (1934. g. ziemā) plānojis par Saeimas atlaišanu un satversmes reformu. Tas ir saprotami. Kad kaut kas „neiet”, un 1922. g. satversme jau sen „negāja”, tad politiķi, kam satversmes ietvaros jādarbojas, bieži cilā dažādus reformu projektus. Tikai grūti iedomāties, kā Skujenieks, kā mazas un dilstošas partijas priekšsēdis, būtu varējis savu satversmes reformas projektu realizēt tādā garā, kas nesaskan ar plašās zemnieku masas un aizsargu ieskatiem? Zemnieku savienībai taču bija liels iespaids arī armijā un ierēdniecībā. Uz ko tad Skujenieks būtu varējis bazēties? Liekas, ka šo apstākli apzinoties, viņš pēdējā brīdī, pēc A. Bērziņa liecības, tieši 15. maija vakarā pieslējās K. Ulmaņa pārvērtību plāniem.

Kādu laiku pēc tam, kad Skujenieks bija atgriezies statistiskajā pārvaldē par direktoru, man bija ar viņu saruna. Tā, pēc telefoniskas vienošanās, notika statistiskajā pārvaldē, Skujenieka darba istabā. Tās galvenais mērķis bija dažu jautājumu noskaidrošana valsts dibināšanas posmā, 1918. g. Beigās saruna drusku pieskārsās arī 15. maija pārmaiņām. Pēc tam es par sarunu uzrakstīju protokolu. Tā tomēr tagad vairs nav manā rīcībā. Tāpēc man šīs sarunas daļa jāatstāsta pēc atmiņas, piebilstot, ka tas notika pirms apmēram 26 gadiem. Kad es Skujeniekam jautāju, kas viņu, kā progresīvo pilsoņu partijas līderi, pamudinājis pieslēties Ulmanim 15. maija pārmaiņu realizēšanā, Skujenieks atbildēja: „Divreiz būdams ministru prezidents, es ieguvu pieredzi un pārliecību, ka mūsu satversme ļoti apgrūtina valdības darbu, bieži tai atņem katru praktisku sekmīgumu. Malā stāvēt, to tā neredz, bet valdībā strādājot, ar šīm grūtībām Saeimā bija jāsadurās uz katra soļa. Legāli satversmi grozīt nebija iespējams. Tāpēc bija jāiet cits ceļš, un šai ziņā mūsu ieskāti ar Ulmani saskaņēja.”

Man palicis atmiņā pēdējā vārda pagātnīgais formulējums. No šī niansējuma izejot, es izteicu nākošo jautājumu: „Uz Parīzi?” — Ulmanis: „Nē, Par to nebija domāts. Domāts

„Vai vēlāk Jums ar prezidentu ieskati šai lietā tāpat saskanēja?” — „Principā — jā! (teica Skujenieks). Es domāju, ka jaunas satversmes izdošana ir viens no svarīgākiem valsts dzīves jautājumiem. To es atklāti pateicu arī 11. aprīļa aktā pilī.” — „Kas pēc Jūsu domām vēl kavē jaunas satversmes izstrādāšanu?” es jautāju tālāk. — „Par jaunu satversmi diezgan daudz domājis arī prezidents Ulmanis. Tikai viņš vēl meklē pareizo satversmes veidu, par ko viņš vēl nevar īsti izšķirties. Bet tas ir tikai laika jautājums. Bez tiesiskas satversmes valsts nevar eksistēt.” Tagad vairs neatceros, vai Skujeniekam tiku jautājis par laiku, kad viņš satversmes lietā uzņēmis kontaktu ar Ulmani un kad viņam pieslējies. No šīs Skujenieka sarunas, kuŗa tīri formāli vairs var neatbilst pirms 26 gadiem uzrakstītam protokolam, bet saturā no tā daudz neatšķirsies, arī secināms, ka par satversmes reformu ar varas aktu viņš var būt domājis un interni runājis jau 1934. g. sākumā. Par 18. novembri sarunā viņš dažiem jautājumiem vairs neatcerējās dot precīzas atbildes, kuŗas gribēja pārdomāt un pārbaudīt dažos rakstos. Mēs norunājām vēl vienu sarunu iepriekšējās turpināšanai. Bet jānožēlo, ka otrā saruna novilcinājās un izpalika manas neaktivitātes dēļ.

10. ARVEDS BERGS PĒC 15. MAIJA

Arveds Bergs, Nacionālās apvienības vadītājs un „Latvja” galvenais redaktors, kas Māras baznīcas jautājuma dēļ zaudēja deputāta mandātu Saeimā, lielā mērā palīdzēja Ulmanim realizēt 15. maija pārvērtības. Arveds Bergs par tām zināja jau iepriekš. Visu laiku Arveds Bergs bija bijis Ulmaņa politisks pretinieks, bet dažus mēnešus pirms 15. maija, kad Ulmanis bija valdības galva, viņš meklēja tuvināšanos ar Arvedu Bergu un aicināja pēdējo uz kādu slepenu sarunu pie sevis valsts kancelejas nama privātajā dzīvoklī. Šai sarunā Ulmanis bija teicis Bergam par nodomātām pārmaiņām un aicinājis viņu un viņa domu biedrus tās atbalstīt, ja tās nāks.

Arveds Bergs sarunu ar Ulmani pēc tam bija protokolējis un manās rokās bija šī protokola noraksts, kas ir palicis manos

dokumentos Latvijā. Ulmanis ar Bergu bija panācis pilnīgu sa-
prašanos, un tāpēc Bergs, kas bija pazīstams kā pirmais satver-
smes kritizētājs („Viņa neiet”), pēc šīs sarunas „Latvi” uz-
rakstīja ievadrakstu par politisko stāvokli, kurā, starp citu,
bija šāda fraze: „Vēl viena šanse ir — un tā ir Ulmanis.” 16.
maija rītā laikraksts „Latvis” bija vienīgais, kas par notiku-
šajām pārmaiņām sniedza garu informāciju, jo Bergam tas
viss bija jau iepriekš zināms, un „Latvja” redakcija drudzaini
strādāja visu nakti.

Bet drīzi pēc 15. maija Berga — Ulmaņa attiecībās iestā-
jās atkal lūzums. Tas iesākās ar Berga drusku necienīgu iesai-
tīšanu 15. maija administrācijā. („L. Atsp.”). Pilnīgi nepareizi
par to ir A. Bērziņa Dr. Hēnam sniegtā informācija, kas
iespiesta viņa grāmatas 70. lpp. A. Bērziņš saka: „Ulmanis pie-
dāvāja Bergam pēc izvēles kādu sūtņa vai Rīgas pilsētas gal-
vas amatu. Bergs vēlējās iekšlietu vai ārlietu ministra amatu.
To Ulmanis toreizējos apstākļos viņam nevarēja dot un tāpēc
izjuka sarunas par kopdarbību.”

Bergam ar Ulmani ir bijušas tikai 2 sarunas, jau pieminētā,
un otra — dažus mēnešus pēc 15. maija, kas apstiprināja gali-
go lūzumu viņu starpā. Arī par otro sarunu Bergs pēc tam bi-
ja rakstījis sīku protokolu, ko esmu ne tikai izstudējis, bet
kurā viens eksemplārs bija manā rīcībā. Ar Arvedu Bergu, šo
briljanto žurnālistu un cienījamo goda vīru, mani saistīja ne
tikai ilggadīga sadarbība, bet arī sirsnīgas attiecības. Kad 1935.
gadā manā ierosmē nodibināja žurnālu „Sējējs” ar manu sko-
lotāju J. Lapiņu kā galveno redaktoru, un pēdējais bija licis
priekšā mani kā otro redaktoru, tad izdevniecības koncerna di-
rektors bija atbildējis: „Politiski tā lieta neiet. Unāms ir tu-
vāks Bergam nekā Ulmanim.” Cik nepatīkamu starpgadījumu
es piedzīvoju no Ulmaņa zaļā zīmuļa Berga biografijas lietā
vēl 1939.g. rudenī, tas lasāms „L. Atsp.” 32., 33. lpp.

Kamdēļ Bergs protokolēja savas sarunas ar Ulmani? Lai
izšķirīgu notikumu pareizu apgaismojumu saglabātu vēsturei
(abus protokolus Bergs deva lasīt arī vairākiem labi pazīsta-
miem cilvēkiem) un lai izvairītos no eventuālas provokācijas.
Tādu ļoti nepatīkamā veidā Bergs jau bija reiz piedzīvojis ar



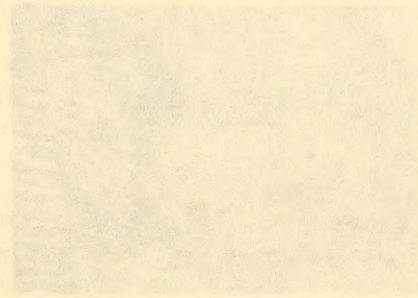
Ģenerālis J. Balodis 1934. gadā
Kara ministra amatā.



Ģenerālis J. Balodis 1963. gadā
kādā Rīgas slimnīcā.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Vertical text on the left side, possibly a page number or reference code.



Faint, illegible text on the right side, possibly bleed-through from the reverse side.

Second block of faint, illegible text in the middle of the page.

Vertical text on the left side, possibly a page number or reference code.



Faint, illegible text on the right side, possibly bleed-through from the reverse side.

t. s. f. Stryka lietu. 1919. g. baltvācu izcilais politiķis f. Stryks Bergu bija aicinājis uz kādu politisku sarunu, bet Str. priekšlikumi no nacionālpolitiskā viedokļa Bergam nebija pieņemami. Viņš tos bija noraidījis. Par sarunu Bergs bija izdarījis īsas principiālas atzīmes (kuŗas vēlāk viņš rādīja arī man), bet savlaicīgi nebija ar tām nodrošinājis savu aizmuguri. Divdesmito gadu vidū, īsi pirms Saeimas vēlēšanām, „Jaunākās Ziņas” pēkšņi parādījās sensācionāli f. Stryka lietas atklājumi, un Bergs tur bija apvainots tīri vai nacionālpolitiskā nodevībā. Ja Bergs šos apvainojumus nebūtu varējis 99% apgāst, viņa politiskā karjēra būtu ļoti cietusi. Divvainākais, ka šīs lietas aizmugurē, ja atmiņa neviļ, bija stāvējis Berga korporācijas biedrs un kreisā spārna ministru prezidents Voldemārs Zāmuels. Kopš tā laika A. Bergs visas konfidenciālās politiskās sarunas, kam bija vai varēja būt nozīme, sīki protokolēja un ar to nodrošināja savu pozīciju.

Lieta ar amatu piedāvājumu A. Bergam 15. maija administrācijā notika pilnīgi pretēji A. Bērziņa attēlojumam. Par nodomāto un nakti gaidāmo apvērsumu 15. maija vakarā A. Bergu Ulmaņa uzdevumā informēja Latvijas telegrafa aģenturas direktors R. Bērziņš. 17. (vai 18.) maija priekšpusdienā es biju pie A. Berga viņa dzīvoklī. Mūsu sarunas laikā Bergam piezvanīja Rīgas pilsētas galva H. Celmiņš un lūdza pie sevis uz pārrunām. Bergs tūdaļ posās uz iešanu. Atvadoties es smiedamies iejautājos, vai viņš ies apmainīties ar Celmiņu krēsliem? — „Nu, redzēsīm, redzēsīm” — Bergs atjokoja. Otrā dienā Bergs teica, ka H. Celmiņš (Ulmaņa uzdevumā) viņam piedāvājis Rīgas pilsētas galvas biedra un finanču nodaļas vadītāja amatu. Bergs tam piekritis. Uz iebildumu, vai tas viņam tomēr nav drusku par mazu, B. atbildēja, ka tas esot nesvarīgs jautājums. Esot taču tikai pārejas laiks, un svarīgi esot pārmaiņas nostiprināt. Pirms tam viņš savu līdzdalību esot principā apsolijs un pie solījuma jāpaliekot.

Pavakarē satiku P. Ašmani, „Latvja” un Nacionālās apvienības valdes locekli. Viņš bija ļoti sašutis par necienīgo amata piedāvājumu A. Bergam. Visi draugi cenšoties Bergu pierunāt ņemt solījumu atpakaļ. To Bergs arī izdarīja. Toreiz

palika iespaids, ka Bergam piedāvāto amatu labprāt būtu vēlēties P. Ašmanis un viņš bija arī galvenais, kas Bergu atrunāja to pieņemt. Tad par Rīgas pilsētas finanču nodaļas vadītāju iecēla Nacionālai apvienībai tuvu stāvošo A. Kacēnu. Bergam nekāds cits piedāvājums vairs nav dots. Bet „Latvi” gan iesākās viens otrs adatas dūriens jaunajai iekārtai: par „goda vārtiem”, samontētais (varbūt arī bez nolūka) kino sludinājums u.t.t. Noteikti jāuzsver, ka aiz šiem sīkumiem nestāvēja A. Bergs. Tos darīja žurnālists A. Avots, agrākais „Brīvās Zemes līdzstrādnieks un „Pēdējā Briža” redaktors, kas „Latvi” bija pieņemts, ar A. Berga domām nerēķinoties, jo bija pavisam cita stila cilvēks. Daži „Latvja” valdes locekļi tā cerēja celt avīzes tirāžu, bet vilās. Avotu sevišķi atbalstīja Ašmanis ar Auseju. Tādi cilvēki, kā Avots, Bergu sevišķi nerespektēja. Bija pat gadījums, ka iepriekšējā vasarā Bergs, Ogrē dzīvodams, atsūtīja no turienes avīzei ievadrakstu, bet Avots, to izlasījis, uzrakstīja un iespieda savu ievadrakstu ar tādām pašām pamatdomām, bet Bergam otrā dienā pateica, ka viņa ievadraksts bijis jau salikts pirms Berga raksta saņemšanas.

Kad plaisa starp Nacionālās apvienības vīriem un „Latvi” no vienas puses un Ulmani no otras puses paplašinājās (tas varēja būt 1934. g. septembrī), Ulmanis gatavojās „Latvi” slēgt. Bet pirms tam Ulmanis vēl aicināja Bergu pie sevis uz sarunu, lai attiecības uzlabotu vai arī pārvilktu tām svītru. Arī ar „Sējēja” redaktoru J. Lapiņu pirms viņa atcelšanas 1939. gada beigās Ulmanis darīja tāpat. Šī Berga saruna ar Ulmani (pēc protokola) rādīja, ka principiālās un administratīvi praktiskās domstarpības ir lielas, ka tās vairs nevar nolīdzināt. Par amata piedāvājumiem šai protokolā bija lasāms sekojošais: Ulmanis: „žēl, ka jūs atrāvāties no aktīvas līdzdarbības. Ja jums nepatika darbs pilsētas valdē, es biju domājis par kādu sūtņa vietu.” Lūdzu ievērot pasvītrotu izteicienu — biju domājis. Domāšana vēl nav piedāvāšana. Rīgas sabiedrībā pirms tam cirkulēja valodas (nepamatotas), ka Bergs iešot par sūtņi uz Parīzi. Tādā amatam viņš tiešām būtu labi piemērots. Tāpēc arī pēc Ulmaņa iepriekšējā izteiciena protokolā tūdaļ lasāms: Bergs: „Uz Parīzi?” — Ulmanis: „Nē. Par to nebija domāts. Domātas

bija pārmaiņas Kauņā (Cienīga izsūtīšana no Rīgas. ž. U.). Bergs: „Es gan neesmu domājis par iešanu uz Kauņu.” Ulmanis: „Kā jums patīk! Par tālāko (zīmējoties uz „Latvi”) tad ar jums runās piekrtīgais ministrs.”

Drīz pēc tam ar iekšlietu ministra lēmumu (viceministra A. Bērziņa kompetencē) „Latvi” slēdza. Bergs, šis aktīvais nacionālais politiķis un veiklais ārpolitiķis, bija nosodīts ar pilnīgu sabiedrisko pasīvītāti. Vissāpīgāk Bergs izjuta to, ka aplinkus ceļā viņu izslēdza arī no aktivitātes Rīgas Latviešu Biedrībā un tās priekšniecībā. Latviešu Biedrība Bergam bija tuva, viņa tēvs bija bijis tās līdzdibinātājs un ilggadīgs runas vīrs. Pēc tam Bergs savu laiku pavadīja rakstīdams korporācijas Letonija vēsturi, sastādīja savas ģimenes chroniku un sāka arī rakstīt memuārus, ko laikam gan nepabeidza.

Ja A. Bergam K. Ulmanis sūtīja posteni Parīzē nedomāja piedāvāt, tad grūti ticēt, ka viņš tādu būtu piedāvājis G. Celmiņam, kā to raksta Dr. Hēns pēc Celmiņa paša viņam rakstveidā sniegtas informācijas. To ir apstrīdējis A. Bērziņš (ticami) un vēl kāda jautāta persona. Tomēr autors ticamību piešķir Celmiņa paša un viņa radnieku izteicieniem (49). Man šai lietā nav nekāda faktiskā pieturas punkta noteikta atzinuma pamatošanai. Īsi pēc 15. maija Rīgā runāja, it sevišķi Celmiņa draugu un seloņu aprindās, ka Ulmanis G. Celmiņam piedāvājis tautas labklājības ministra amatu, lai pārkonkrustieši izbeigtu opozīciju Ulmanim un pieslietos 15. maija kustībai, kāds taču īstenībā bija arī viņu mērķis. No Ulmanim tuvām aprindām to noteikti noraidīja kā tukšu lepošanos. Kā tas bijis patiesībā, to šodien grūti teikt. Ir zināms, ka pēc 15. maija Ulmanis tos līderus, kuŗu grupas arī bija cīnījušās pret 1922. g. satversmi, ar dažādām sinekurām centās piesaistīt jaunajai kārtībai un aplklusināt. Tā piemēram, bijušam plkv. leitn. A. Freimanim no leģionāru — tirdzinieku grupas piešķīra Dzirnavu — Ģertrūdes ielas autobusu satiksmes līnijas koncesiju, kuŗas praktisko izmantošanu viņš nodeva tālāk. Loģiski, ka arī prāvo pārkonkrustiešu grupu ir mēģināts iesaistīt pozitīvā darbā. Bet Celmiņš bija ar diezgan cietu raksturu. Ka, vēl skaidri nezinot, vai viņa pārorientēšanās notikusi, un cik liela tā var būt, viņam

piedāvātu tik svarīgu ārpolitisku posteni, kā sūtņa amatu Parīzē Latvijas interešu un arī jaunā iekšpolitiskā virziena aizstāvēšanai, tam loģiskas pārdomas negrib piekrist, drīzāk gan A. Bērziņa informācijai. Ka G. Celmiņa informāciju ir drīzāk noteicis politiska prestiža jautājums, to pamudina secināt viņa grāmatas „Eiropas krustceļos” izlasīšana. Tur G. Celmiņš īpatnējā veidā raksta, kā sanācis pretešķībās ar vācu okupācijas varu un kā ieslodzīts prominento eiropiešu koncentrācijas nometnē, kā notikusi atbrīvošanās, un kas ar šo grupu noticis pirmajā laikā pēc tam.

Tēlojuma pirmā puse latviešu sadzīves vērotājiem zināma arī no pašu pieredzes un par to var dot savu spriedumu, bet otrā puse, pēc ieslodzīšanas nometnē un atbrīvošanas, ir sveša. Tomēr gadījumam ir patiecas, ka prominento ieslodzīto dēļ G. Celmiņa grupu amerikāņu armijas izlūkošanas dienests ir ņēmis savā uzraudzībā un arī nopratinājis Itālijā. Šis izlūkošanas ierēdnis pēc tam par saviem pratināšanas rezultātiem ir uzrakstījis grāmatu: A. Gewernitz „Revolt against Hitler,” London, 1948. G. Celmiņu viņš nav pieminējis, bet gan vairākus viņa grupas likteņbiedrus. Bet vispārējie apstākļi un rakstīšanas veids G. Celmiņa un A. Gewernitza grāmatās (no tā brīža, kad notikumi ir vieni un tie paši) ir tik atšķirīgi, kā Ulmaņa piedāvātais sūtņa postenis un Celmiņa noraidījums. Abu šo grāmatu vienlaicīga izlasīšana un uzmanīga salīdzināšana ir laba atbilde šī diskutējamā jautājuma iespējami pareizai izpratnei.

11. LATVIJAS IZTIRGOŠANAS SLEPENĀIS LĪGUMS

Ogista Konta skaisto domu, ka cilvēks kļūstot aizvien mazāks, jo tuvāk tam pietuvojoties, gribētos mazliet pārgrozīt — jo vairāk cilvēks atļauj sevī vaļu aizspriedumiem un personīgam sarūgtinājumam, jo tuvredzīgāks viņš kļūst. Un ar tuvredzību ir viegli (bet vai pareizi?) visas lietas vienkārši izskaidrot. Sevišķi tas sakāms par 5. oktobra līgumu Maskavā. Tas ir smagākais līgums, kas Latvijai uzspiests. Tas ir Latvijas neatkarības gala sākums. Ar to ir iesācies latvju tautas mo-

ku un tumsas laikmets. Ir traģiski, ka šo līgumu Latvijas valdības vārdā slēdza vīrs, pret kuŗu tautai nebija uzticības. Šo neatkarīgās valsts bojā ejas līgumu slēdza vīrs, kas jau valsts sākumā kā sarkanarmietis ar ieročiem rokās bija cīņijies pret nacionālo Latviju. Ikviens istis latvietis to izjūt un izjutīs kā kauna traipu un par to domās tikai ar skumjām. Bet vai tas mums dod iemeslu teikt, ka tad, ja uz Maskavu būtu braucis cits vīrs, rezultāti būtu savādāki? 5. oktobra līgumu noteica notikumu virkne, kas bija stiprāki par mūsu gribu vai negribu, par mūsu diplomātisko māku vai nemāku, jā — kas bija pat stiprāki par mūsu dzīvību vai nāvi. 5. oktobra līgums nestāv viens un kā tāds nemaz nav interpretējams. Tam līdzās cēloniski noliekami citi līgumi, pirmā kārtā 23. augusta līgums, jo tieši tas izšķīra Latvijas valsts un tautas likteni. Bet pie šī līguma līgšanas mūsu domas neviens neprasiņa, pie kam līguma slepenais protokols, kas iztirgoja Latviju, mums palika nezināms līdz Nirnbergas tribunāla dienām.

Tāpēc ar vienkāršoto personīgās patikas vai nepatikas metodi mēs nevaram šo traģisko notikumu padarīt neesošu, nedz arī to pareizi apgaismot. Lūk, — kā un ko par to raksta ilgga-dīgais sūtnis Dr. M. Valters (diskutēdams ar manu rakstu žurnālā „Latvija” Nr. 247/8) — Jautājot, kas norisinājās ap Ulmani pēc 18. novembra, Dr. M. Valters atbild: „Kā Ulmanim trūka, bija stiprāka vispārējā izglītība, finese izturēties, diplomātizēt laipnības formās. Zināma administrātīvi — komerciāla izglītība no Rīgas vāciskās komercskolas deva Munteram zināmu stāju, kamēr Ulmanis nesa savā patuklā ķermeņi un smadzenēs latviešu dzimtbūtības cilvēka nastu.”

„Kā šīs personas izturējās Latvijas smagākos brīžos? Munter ir sūtīts uz Maskavu kā Latvijas ārlietu ministrs, lai vestu tur ļoti sarežģītas un Latvijai traģiskas sarunas. Pats Staļins redz to savā priekšā. Redz to tādu, kā viņam bija to tēlojuši ziņotāji no Rīgas, Molotovs tam blakus. Abi veci vilki, rūdīti politikā un politiskā psiholoģijā. Cik strīdu un intrigu tie abi — Molotovs un Staļins — nav izcīnījuši! Demagogi, varas kāres un visu dogmatisko nianšu slīpēti indivīdi. Ko varēja tie just šī pašā Muntera tuvumā? Vai Staļins nezināja, ka tā

priekšā ir jauneklis bez багаžas, dancotājs, flirtētājs, kam sveša ir lielā audzētāja, kas ir īsti dziļā jūtās un prātā iedeg-tā tautas dvēsele. Pie tik svarīgām sarunām Maskavā vajadzē-ja ierasties pašam Kārlim Ulmanim, valdības galvai, personi-bai, ar kuŗu Staļins nebūtu varējis tā jokoties kā ar Munteru.” Un turpat tālāk, mazliet kontrastēdamies ar savām citur iz-teiktām domām par Ulmani, Dr. M. Valters Maskavas līguma gadījumā par Ulmani savus ieskatus vēl sīkāki pamato un saka: „... jautājot, kas to saistīja manā sirdī, man jāatbild: šī, va-rētu teikt kosmiskā, teleoloģiskā sajūta, kāds noslēpumains spēks, kas pievilka, fascinēja prātu, piespieda vērot, pat gadī-jumos, kad auksta analīze runāja pretim šiem pašiem cilvē-kiem. Kas tas par noslēpumainu spēku? To iztulko psiholoģijā kā garīgo personību, augstāko dvēseles valodu, pašu diženāko Dieva dāvanu cilvēkam. Smadzeņu spēks mirst ar ķermeni, bet šī personības dvēsele, kuŗa nav atrodamā nevienā organā, ir tā, kas jūtama cilvēkos, par kuŗu spēku, garīgo spēku jābrīnās. Tāds spēks bija diģļos latvju smagā cilvēkā Kārlī Ulmanī, ti-kai zemnieciskā neveiklibā, intelligences ierobežotībā, asiņu tradīcijā, nevarībā, bet nenoliedzami, ka šis spēks bija. Bet — vai par Vilhelmu Munteru varēja jel acumirkli būt šaubu, ka tas bija bez šīs garīgās personības spēka? Kā viņš varēja, neteik-sim, uzvarēt Maskavas sarunās ar Molotovu un Staļinu vai Ber-līnē ar Hitleru, bet tikai atstāt kādu nopietnu iespaidu? Tā-dos brīžos, kur vajadzēja pacelties personībai, bija loma Ulma-nim. Staļins un Hitlers nebūtu tā apgājušies ar Ulmani kā ar Munteru.”

Vai tiešām Staļins ar Ulmani būtu apgājies savādāk kā ar Munteru? Vai 5. oktobŗa līgums, ja Staļina partneris būtu bi-jis Ulmanis, būtu bijis ar citādu saturu? Noteikti — nē! Mēs varējām Maskavas 5. oktobŗa diktātu (īstenībā nav pareizi to saukt par līgumu), kāds bija vērsts pret visām trim Baltijas valstīm, bet gan atsevišķās sarunās, pieņemt vai nepieņemt, bet grozīt to mēs nevarējām (Par diktāta nepieņemšanas konsek-vcēm būs vēl runa turpmāk). Jāatkārto un jāuzsver, ka 5. oktobŗa diktāts ir 23. augusta līguma loģiskās un negrozamās sekas. Saturiski pirmais ir tikai otrā turpinājums.

23. augustā Ribentrops Hitlera uzdevumā Maskavā ar Staļinu nolīga savstarpēju neuzbrukšanas līgumu. Šī līguma publicētā daļa uz āru jautājumu nostādīja tā, ka tas nokārto tikai Vācijas un Krievijas savstarpējās attiecības. Bet īstenībā tas nodrošināja Hitlera aizmuguri kara uzsākšanai, kas bija arī Staļina interesēs. Īstais 2. pasaules kara sagatavošanas un Baltijas valstu iznīcināšanas režisors ir Staļins. Ar cik lielu rafinētību un sātanisku mērķtiecību viņš ir virzījis notikumus pretim pasaules tagadējam stāvoklim, to redzam no kādas tagad pieejamas Staļina runas stenogramas politiskā biroja slepenā sēdē 19.VIII 39., 4 dienas pirms Latvijas iztirgošanas līguma parakstīšanas: „Mēs esam pilnīgi pārliecināti, ja mēs (Kremlis) nolīgsim savstarpēju līgumu ar Franciju un Angliju, Vācija būs spiesta no Polijas (pakļaušanas) atteikties. Tā karu var novērst, bet notikumu turpmākā attīstība ar to var pieņemt mums bīstamu raksturu. Bet no otras puses, ja mēs līgstam neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, pēdējā noteikti uzbruks Polijai. Francijas un Anglijas intervencija tādā gadījumā šinī karā ir neizbēgama. Tādos apstākļos mums ir izredzes palikt ārpus konflikta, un mēs varam ar priekšrocībām nogaidīt, kamēr pienāks mūsu rinda. Tas ir tieši tas, ko prasa mūsu intereses. Tāpēc mūsu viedoklis un izšķiršanās ir skaidri: mums jāpieņem vācu piedāvājums un angļu un franču delegācijas ar laipnu noraidījumu jāsūta atpakaļ. Mūsu intereses prasa, lai izceļas karš starp Vāciju un franču - angļu bloku un lai šis karš turpinās iespējami ilgi un abas grupas novājinās. Starplaikā mums jāaktivizē politiskais darbs karojās valstīs, lai mēs esam gatavoti tiem notikumiem, kas sekos pēc kara.” Šāda Kremļa politiskā koncepcija ir pamatā 23.VIII 39. g. līgumam. Šī koncepcija arī apstiprina domu, ka franču - angļu bloka līgums ar Kremli (sk. 4. pielikumu) izjuka ne Baltijas valstu piespiedu garantiju dēļ — ka angļu sabiedriskais noskaņojums sāka nosvērties par labu Kremļa prasībām, tas pēc angļu preses citātiem norādīts rakstā „Tumšo dienu atbalsis” 7. nod. — Lielās tirgus dienas Kremli — bet gan tādēļ, ka Staļins Maskavas interesēs līgumu ar Hitleru atzina par izdevīgāku. Kremļa līgums ar angļu - franču bloku varbūt būtu novērsis karu, bet

Staļins gribēja kaŗu, lai pasaule noasiņo un lai komūnisms iegūst šī noasiņojuma augļus. Tie bija ļoti bagātīgi.

Cik lielā mērā 23.VIII 39. g. līgums skārs Baltijas telpu, to drīzi pierādīja daži neapstridāmi notikumi. Kad nedēļu pēc līguma parakstīšanas Vācija uzbruka Polijai, Krievija nevarēja sagaidīt šī kaŗa nobeigumu, bet jau pēc 21½ nedēļām uzbruka Polijai no otras puses, „lai nodrošinātu savas (slepenā līgumā paredzētās) intereses”. Kas sagaida Baltijas valstis, to varēja spriest no Hitlera izplānotās baltvācu repatriācijas programmas un no tā, ka vācu flotes komandieris lieladmirālis Rēders pieteica demisiju kā protestu „pret Ribentropa Baltijas kļūdu,” kas nozīmēja, ka Ribentrops 23.VIII 39.g. līgumā Baltijas jūras telpu atļāvis krievu iespaidam, kas ir smags drauds vācu flotes drošībai un kustības brīvībai Baltijas jūrā. Bet ne jau pats līgums iztirgoja Latviju, tas tikai par šādu varbūtības politiku liecināja. To izdarīja slepenais papildprotokols, kuŗa krieviskais eksemplārs vēl šodien tiek turēts lielā slepenībā, bet vācu tekstu, Vācijai kapitulējot, ieguva amerikāņu armija un pirmo reizi tā fotokopija neoficiāli parādījās Nirnbergas prāvā. Krievu pārstāvji fotokopijas īstenību apstridēja, pret tā uzņemšanu pierādījumu materiālos protestēja un tāpēc arī slepenais protokols kā dokuments Nirnbergas prāvā vēl nefigurēja, tomēr tā saturs kļuva zināms. Šim slepenajam protokolam ir šāds teksts:

„Sakarā ar neuzbrukšanas līguma parakstīšanu starp Vācijas valsti un Sociālistisko padomju republiku savienību, abu parakstīto daļu pilnvarotie stingri slepenās pārrunās ir noskaidrojuši jautājumu par abpusēju interešu sfairu norobežošanu Austrumeiropā. Šīs pārrunas novedušas pie šādiem rezultātiem:

1. Territoriāli — politiska pārkārtojuma gadījumā Baltijas valstīm (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva) piederošos apgabalos Lietuvas ziemeļu robeža tai pašā laikā izveido interešu sfairas robežu starp Vāciju un PSRS. Lietuvas intereses Viļņas apgabalā tiek abpusēji atzītas (šis slepenā līgumā paredzētais noteikums mazliet vēlāk izrādījās par ļoti veiklu āķi, uz kuŗa krievi prata uzvērt lietuviešu nacionālo noskaņojumu ilgi kultivētās Viļņas sāpes dēļ (Ž. U.).



Arveds Bergs

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several columns and is too light to transcribe accurately.

2. Teritoriāli —politiska pārkārtojuma gadījumā pie Polijas valsts piederīgos apgabalos, Vācijās un PSRS interešu sfaira tiek norobežota ar Narevas, Vislas un Sanas upju līniju.

Vai neatkarīgās Polijas valsts pastāvēšana ir vēlama abpusējām interesēm un kādas lai būtu šis valsts robežas, šis jautājums galīgi noskaidrojams turpmāko politisko notikumu attīstībā. Bet katrā gadījumā šo jautājumu abas valdības izšķirs draudzīgas saprašanās veidā.

3. Attiecībā uz Eiropas dienvidaustrumiem no Padomju puses tiek uzsvērtas intereses Besarabijā. No vācu puses tiek pasvītrotā pilnīga politiska neieinteresētība šai apgabalā.

4. Šo protokolu abas puses realizēs slepeni.

Par Vācijas valdību: Ribentrops.

PSRS valdības pilnvarā: V. Molotovs.

Tāds ir šis velnišķīgais Hitlera — Staļina pilnvaroto slepenais protokols, kas izšķīra Polijas un Baltijas valstu likteni. Kad Munterš ieradās Maskavā, Polijas liktenis jau bija apzīmots, to bija okupējuši abi līguma partneri. Skaidrs, ka Maskavā nevarēja notikt sarunas šī vārda diplomātiskā un politiskā nozīmē, kā tas notiek starp līdzīgiem partneriem, kur jārēķinās arī ar otra interesēm. Kremļa lēmums, uz 23.VIII 39. g. līgumu pamatojoties, bija skaidrs. „Sarunas” notika tikai maskas dēļ pret ārpasauli, jo slepenais līgums bija arī slepeni jārealizē. Tāpēc Latvijai 8 mēnešu laikam lika priekšā tādu pašu negrozāmu bāžu līgumu kā Igaunijai un Lietuvai. „Līgšana” notika tikai par dažiem tehniskiem diktāta sīkumiem. Tāpēc Dr. M. Valtera doma, ka „tādos brīžos, kur vajadzēja pacelties personai, bija loma Ulmanim. — Staļins nebūtu tā apgājies ar Ulmani kā ar Munteru,” uzskatāma tikai par domu — bez konkrēta politiska satura. Ir skaidrs, ka Staļins no saviem lielajiem, bet velnišķīgajiem politiskajiem mērķiem, kuŗu dēļ viņš ar laipnību lika „aizsūtīt” uz mājām angļu — franču delegāciju un uz šacha galdiņa uzveda Hitlera — Ribentropa figūras, un kur viņš Polijas piemērā jau bija ievācis pirmo ražu, nebūtu atkāpies ne par soli, ja Munterš bija Maskavu būtu braucis Ulmanis. Ja Ulmanis to nedarīja, viņš bija pasargāts vismaz no tieša pazemojuma. Čerčils, būdams lielas imperijas

valdības galva, kas bija Staļina sabiedrotais karā un Krievijai materiāli ļoti daudz palīdzēja, sarunās ar Staļinu Maskavā ir piedzīvojis vairākus apvainojošus pazemojumus, bet nekad nav varējis panākt maiņas Staļina iepriekš nospraustās un izlemtās politiskās koncepcijās. Staļins ir pielaidis vienīgi pārējākus taktiskus pagriezienus, kas vēlāk vēl konsekvētāki atgriezti atpakaļ nodomātās sliedēs.

Latvija varēja 5. oktobra diktātu nepieņemt. Mums bija vēl otrs goda pilnais ceļš. Tas, ko gāja Somija. Protams, Somija atradās savādākā militāri stratēģiskā stāvoklī. Nepieskaroties šē jautājumam, vai mēs pa šo ceļu varējām iet un vai tas būtu bijis pareizākais (daudzreiz slavas un goda pilna nāve ir vērtīgāka par kauna pilnu dzīvošanu, arī tautām!), aizrādīsim, ka Ulmanis šo domu diezgan nopietni un reāli apsvēra. Par to rakstīti arī „Neatkarības Saulrietā,” piem., nodaļās „Ulmanis 5. oktobra vakarā,” „Kamdēļ Ulmanis piekrita Latvijas okupācijai?,” „Vai bija otrs ceļš?” „Sacīkste ar laiku” u.c., 9. — 25. lpp.

Vienā gadījumā gan mūsu valdība varbūt ir pelnījusi mazu, ne būtisku, bet taktisku rakstura pārmetumu. Tā ir Muntera sūtīšana uz Maskavu pirms Kremļa uzaicinājuma. Sava diktāta stangās Kremlis, kā zināms, vispirms ņēma Igauniju. Kā iegānstu tam izlietoja Tallinā internētās poļu zemūdenes „izbēgšanu.” Tonis, kādu lietoja padomju prese un Igaunijai iesniegtās notas saturs liecināja, ka draud lieli sarežģījumi un ne tikai Igaunijai vien. Igaunū ārlietu ministru Selteru aicināja uz Maskavu. Viņš uz turieni lidoja caur Rīgu, bet ar Latvijas valdību Igaunijas valdība šai lietā neuzņēma kontaktu. Tā bija demonstrācija, bet neveikla un liktenīga. Var saprast, ka nervozēja arī mūsu valdība, ka tai ļoti interesēja ziņas par to, kas notiek Maskavā, kas tur gaidāms. Varbūt tieši šai apstākli ir saskatāms zināms ārpolitisks izolējums, ko varētu pierakstīt Muntera lomai. Bet varbūt arī tas ir tīri igāunisko īpatnību izpaudums, kas nav vienīgais mūsu vēsturē.

Arī Maskavas diktāta gadījumā Igaunija informēja Latviju, bet daudz par vēlu. Tai vietā, lai par katru cenu mēģinātu iegūt aplinkus autentisku informāciju par Maskavas nodomiem,

mūsu valdība izšķirās par tādu rīcību, kam pierakstāma drusku politiskas neveiklības piegarša. — „Ievērojot radušos politisko stāvokli, ministru kabinets nolēma nekavējoties sūtīt uz Maskavu informātīvi — politiskām sarunām ārlietu ministru Munteru” — apm. tāds bija paziņojums par šo braucienu atklātībai.

Cik notikumi vēl atmiņā, šis lēmums tika pieņemts īsi pirms krievu oficiālā aicinājuma. Tas gan deva Munteram iespēju Maskavā tūdaļ piekļūt pie sagaidāmā kursa avotiem, bet nostādīja viņu kā „nepacietīgu sarunu” partneri mazliet neizdevīgā stāvoklī: — Jūs jau paši prasījāties pēc sarunām par bāžu līgumu, tad daudz neīkstiet par tā noteikumiem!

Svarīgi krieviem bija vispirms iedabūt savu karaspēku mūsu zemē. Tāpēc dažus noteikumu punktus tie bija paskrūvējuši uz augšu, lai „sarunās,” kad Munteram piekomandēja vēl citus delegācijas locekļus, tos atkal nolaistu uz leju un izrādītu „līgšanas” gatavību. Steidzīgā braukšana uz Maskavu ieskatāma par diplomātisku kļūdu. Grūti tagad spriest, vai tā liekama uz Ulmaņa, vai Muntera konta.

Īsi pirms Maskavas diktāta Staļins diplomātiskās sarunās ar Hitleru bija panācis 23.VIII 39.g. slepenā līguma grozīšanu Krievijai par labu, iekļaujot arī Lietuvu Krievijas interešu sfairā, bet Vācijai piešķirot daudz lielāku daļu no Polijas. Staļins jau tad bija izlēmis vispirms nostiprināties caristiskās Krievijas robežās, kur ietilpa arī Lietuva. Kā Klaipēdas aizmuguri Vācija gan paturēja mazu zemes strēmeli Lietuvas dienvidrietumos. Tomēr Staļins gribēja arī šo zemes stūrīti iekļaut Padomijā. Tāpēc viņš uzdeva Molotovam sākt jaunas sarunas par tā iegūšanu. Labo attiecību turpināšanai, Staļins beidzot piedāvājis Hitleram šo Lietuvas daļu no tā atpirkt. Hitlers tam piekrita. Un tā Staļins par daļu Lietuvas teritorijas ar visiem tās iedzīvotājiem samaksāja Hitleram 31,500,000 marku zeltā. Pēc bijušā USA ārlietu ministra Bīrnesa liecības (Speaking Frankly) šo jauno revidēto slepeno līgumu Ribentrops Hitlera vārdā Maskavā parakstījis 29.IX 39. g. Tāpēc arī Kremļa bāžu diktāts oktobra sākumā ietvēra ne tikai Igauniju un Latviju, bet jau arī Lietuvu. Bez sēšanas Staļins sāka

ievākt lielo ražu, un zem viņa asās izkopts griezieniem noripoja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstu neatkarīgās galvas.

Otrais pasaules kaŗš, kas mums solīja atbrīvošanu un valsts atjaunošanu, — un mēs tam illuzori ticējām un, šīs ticības aicināti, metām svaru kausos, kas mums bija, savu darbu, savas tautas labāko dēlu dzīvības un asinis — mums atnesa vilšanos. Mēs zaudējām savu dzimteni, savas tautas brīvību, kopību un pat savu senču kapu vietas. Tagad ar rūgtumu mums jāatceras un jādomā, ka, šai kaŗā iedami vai tajā aicinādami, mēs esam vadījušies no nereālas illūzijas, jo šī kaŗa kauzālie dokumenti taču ir tikuši slepeni parakstīti ne uz mūsu tautas brīvības un valsts pastāvēšanas rēķina, bet — otrādi!

No 2. pasaules kaŗa gruvešu kaudzēm mēs esam izrāpušies nabagi, bez gala nabagi.

Mūsu vienīgā manta, mūsu stiprākais ierocis ir mūsu nacionālā apziņa un ticība sev un savas tautas nākotnei. Apziņa, ka mēs gribam būt un palikt latvieši. Dievs cilvēku ir radījis kā tautas sastāvdaļu. Tikai savā tautā, savas tautas nacionāli sociālajā vidē un zem dzimtās zemes debesīm (ko trimdīniekiem aizstāj sabiedriski nacionālās vienības) cilvēks var laimīgs būt un pilnvērtīgu dzīvi dzīvot. Nacionālā apziņa un ticība ir mūsu stiprākais ierocis savas tautas neatkarības atgūšanai un valsts atjaunošanai. Bet nacionālā dzīvīguma avots savukārt ir tīras domas, ko mēs veltījam savai dzimtenei, savai valstij, savai tautai. Kamēr mēs ar tīrām un svētām pārdomām un izjūtām vēl spēsim atcerēties Latviju, kamēr mēs ar tīrām domām spēsim pieiet smagajam tautas liktenim un mēģināsim tā labā nesavtīgos nolūkos ko darīt, tikmēr dzīvos Latvija un dzīvos latviešu tauta.

* * *

V

RĪGAS BARABA

MUNTERA PROFILS

1. Golgata — Roma — Rīga	119
2. Rīgas Barabas uznākšana skatuvē	121
3. Muntera rakstu atskaņas dzimtenē	122
4. Kamdēļ Munters negribēja izklūt uz rietumiem?	123
5. Munters pēc 17. jūnija - A.S.V. sūtņa kundzes	126
skatījumā	
6. Munters čekas protokolā	128
7. Ministra amatā — bez nacionālā pamata	129
8. Munters J. Vigraba vērtējumā	130
9. Munters spoguļi	132
10. Ar Stučkas sarkanarmiju uz Latviju igauņu gūstā ..	134
11. Muntera „varoņdarbi” Igaunijā	136

1. GOLGATA — ROMA — RĪGA

Pēc bībeles viņš ir dumpinieks un cietumnieks. Par viņu rakstījuši evaņģelisti Matteus (27. nod 15-26 p.), Markus (15, 6-15), Lukas (23, 17-25) un Jānis (18, 39-40). Viszīmīgākais ir Matteus apraksts.

Vēsturē viņš iegājis ar to, ka ir pirmais cilvēks pasaulē, par kuŗu cietis un pie krusta miris Pestītājs. Jēzus Kristus ir sists krustā un miris Golgatas karatavu kalnā noziedznieka Baraba vietā, jo jūdu augstie priesteri Poncijam Pilatum prasīja uz nāvi notiesātā Baraba apžēlošanu un atbrīvošanu, lai viņa vietā krustā tiktu sists cilvēcīgās mīlestības sludinātājs un kristīgās ticības avots Jēzus no Nacaretēs.

Nobeļa prēmijas laureāts Pērs Lāgerkvists dziļu psiholoģisku problēmu cauraustā romānā — Baraba — attēlojis šī cilvēka dzīvi pēc tam, kad viņa vietā pie krusta bija miris Pestītājs. Pēc Lāgerkvista, Baraba pats šo netaisnību sevī izjutis visvairāk. Tā ir sirdsapziņas moku, ticības un cerību, atkrišanas un nodevības, nolādēšanas un atkal Pestītāja mācības meklēšanas dzīve. Barabu visā viņa vēlākajā dzīvē, kad viņš atgriežas laupītāja gaitās, vai mīt vergu nometnēs, pavada neatvairāma sajūta, ka viņa nožēlojamā dzīvošana noslēpumainā un neizskaidrojamā veidā saistīta ar Pestītāja nāvi. Kaut arī viņš sākumā ir neticīgais, tad ticīgais un ar to viņš izklūst no pazemes raktuvēm un vergu ķēdēm, tad atkal atkritējs un nodevējs un ar to viņš izglābjas no nāves, kad viņa likteņbiedrs, savu kristīgo ticību nenoliedzot, mirst pie krusta, Baraba tomēr no savām domām nekad nevar izraut to tēlu, kas viņa vietā ir Golgatas krustā sists. Barabas sirdsapziņas mokas un atkritēja lāstu saucieni ir iespaidīgākās ainas Lāgerkvista psiholoģiskajā traktējumā. Tie arī vi-

ņu pašu beidzot noved pie krusta. Nokļuvis kā vergs Romā, Baraba sirdsapziņas mocīts meklē atkal ceļu uz tā mācību, kas viņa vietā miris pie krusta. Un kad šādā meklēšanas naktsgājienā Baraba redz, ka sākt degt pilsēta, ko pēc vienas vēsturnieku versijas 13. jūlijā 64. gadā licis aizdedzināt Romas ķeizars Nerons savai psihopatiskai izpriecai (Carlo Maria Franzero — Nero, 235; Tacitus — Annales XV) — un kad tumšais ielas pūlis sākt saukt, ka to ir izdarījuši kristīgie, Baraba to tā saprot. Viņš domā, ka kristīgo stunda ir pienākusi, ka viņu, un arī viņa, Pestītājs ir atnācis. Kristīgie izgājuši ielās, lai aizdedzinātu pretīgo pilsētu, kur maza mantīgo šķira ar varmācību un apspiestību valda par plašām plebeju un vergu masām; lai aizdedzinātu visu pretīgo pasauli. Krustā Sistais ir atgriezies, lai atpestītu cilvēkus un tiesātu pasauli, lai ar uguni un liesmām iznīcinātu netaisnību. Tā domā un provokatoriskos pūļa saucienus saprot Baraba un viņš sāk sistemātiski aizdedzināt vēl nedegošo Romu. Kad Barabu šai nedarbā noķer, viņš atzīstas par kristīgo un un atzīstas dedzināšanā. Tas Romas varmākiem dod iemeslu jaunām kristīgo vajāšanām un iznīcināšanai. Arī Baraba tā beidz savu dzīvi pie krusta — aiz pārpratuma. Viņš izdarījis ļauna darba pakalpojumu varmācībai, domādams, ka palīdz cilvēku savstarpējās mīlestības un uzpurēšanās idejai.

Vēsturiskais Baraba un romāniskais Baraba savā mainīgajā traģismā, savā ticības meklētāja un atkritēja liktenī, kur vadošais motīvs ir rupjš sirdsapziņas urdīts egoisms, atgādina kādu mūsu neatkarības laika politiskās dzīves netīkamumu parādību. Tā personificēts turpinājums ir atradis iedzīvinājumu jauna veida Barabā, Latvijas Barabā. Šī Barabas balss tagad atskan no Rīgas, lai to dzirdētu latviešu tauta kā dzimtenē, tā arī trimdā.

Tā ir viena no mūsu neatkarības un tagadējā laika sāpīgajām problēmām. Tā ir pēdējā Latvijas ārlietu ministra un prezidenta Ulmaņa uzticības personas Vilhelma Muntera problēma. Vilhelms Munteris ir Kārļa Ulmaņa Baraba un viņš ir Latvijas Baraba. Ja no cilvēcīgi psiholoģiskā viedokļa

salīdzina Judejas Barabu ar Latvijas Barabu un viņu dzīves likteņus, paralēle būs, ja nu ne pilnīga, tad katrā ziņā diezgan liela. Tāpēc šī problēma, kas nozīmīga Latvijas vēsturē un tautas likteņos, jānostāda pie spoguļa un jāizgaismo.

2. RĪGAS BARABAS UZNĀKŠANA SKATUVĒ

Kad sešdesmito gadu sākumā Muntera figūra no Rīgas par jaunu uzpeldēja atklātības uzmanībā, šo viņa uzstāšanos novērtēja dažādi, bet gan tikai no šī pēdējā notikuma aspekta, bez pagātnes un bez visas problēmas atsevišķo notikumu un posmu cēloniskās kopsakarības. Daži teica, ka no cilvēka, kas 13 gadus pavadījis apcietinājumā un kas vēl ir nebrīvībā, citu neko nevarot gaidīt. Tās neesot viņa brīvas gribas izteiktas domas. Daži notikumam pārgāja pavisam viegli pāri ar piezīmi, ka Munters „pāraudzināšanas” laikā cietumā mainījis ieskatus un tos viņš tagad atklāti izsaka. Bija arī cilvēki, kas teica — „Nu tā lieta ir skaidra. Munters ir visu laiku lielākais nodevējs.” Ja ar to problēma būtu noskaidrota, arī to varētu pieņemt. Bet šis pēdējais apgalvojums, bez pierādījumiem un noskaidrojumiem, pārāk kontrastē ar otras grupas ieskatiem. Nodevība būtu neapšaubāma, ja Munters kā valdības loceklis un ārlietu ministrs būtu nodevis citām varām savu valsti, tās intereses vai noslēpumus — pirms 17. jūnija. Par to līdz šim nekas nav zināms, vismaz noteikts un noskaidrots nē. Nav arī pilnīgi izslēgts, ka Munters vai viņa tuvinieki kādu valsts dzīves informāciju uz ārpusi svešām varām ir varējuši sniegt. Bet, atskaitot baumojumus un nenoteiktas aizdomas, par to nekas nav noskaidroti zināms. Bet kamēr nekas nav pierādīts, par to nevar runāt kā par eksistentu parādību. Ir grūti pieņemt domu, ka pirms 17. jūnija Munters būtu varējis izdarīt kādu nodevības aktu un ar to kaitēt Latvijas politikas interesēm. No vispārējā cilvēku rakstura, bet sevišķi no Muntera rakstura viedokļa jāsaka, ka tas īsti neietilptu veselīgā egoisma pearsonīgo interešu ietvaros. Latvijas ārpolitiku nenoteica Munters. Viņš bija

tikai tās izpildītājs. Bez Muntera Latvijas liktenis nebūtu bijis savādāks, tikai mums ne toreiz, ne tagad nebūtu jāpie-dzīvo tik skāņa necildenības sajūta.

Ja pēc divdesmit gadu ilgas „konservēšanas” Kremlis Munteru ir iebīdījis politiskajā arenā, tad tas liecina par ilg-stošu un mērķtiecīgu propagandas iedarbības plānojumu. Mun-ters ir diezgan stipra un labi preparēta karte šai plānojumā, arī iekšpolitiskā nozīmē, un varbūt tieši tur tās iedarbībai ir tiešāks mērķējums, kā ārpolitiskā nozīmē. Muntera rakstu uzsvērts izcēlums Maskavas un Rīgas lielajās avīzēs un ra-dio raidījumos nav palicis bez ievēribas arī tautiešos dzimtenē.

3. MUNTERA RAKSTU ATSKAŅAS DZIMTENĒ

„Vaļīgākās” sarakstes laikā viens otrs Latvijas avīžu iz-griezums vēstulēs ir atceļojis uz rietumiem. Kāds Latvijas laika valsts ierēdnis, sarakstīdamies ar savu bij. kollēgu rietumos, dažām savām vēstulēm bija pielicis arī dažus Munte-ra rakstu izgriezumus. Kādā vēstulē ir izteikti zīmīgi ieska-ti par Munteru un viņa publicējumiem. Vēstules autors nav bijis un nav komūnists. Sevišķu apstākļu dēļ viņš bijis spiests palikt Latvijā un ierēdņa darbu viņam bijis jāpārmaina pret darbu kolchozā. Ja viņa ieskati par Munteru varētu arī ne-būt vispārināti dzimtenes latviešu ieskati par šo problēmu, tad tomēr tie nebūs tikai individuāli un ir diezgan raksturī-gi no to tautiešu viedokļa, kam jādzīvo dzimtenes tagadējā reālītātē. Tie, kas vēstules autoru labi pazinusi agrāk, aplie-cina, ka viņš neesot bijis konjunktūras cilvēks agrāk un tāds nevarot būt un neesot arī šinī vēstulē. Vēstulē 12.VII 62. starp citu rakstīts: „Neticēju, ka avīzes izgriezums ar M. rakstu Jūs sasniegs, taču redzams, arī Jūsu mājās cenzūra nav sevišķi bargā. Skatāties uz šo rakstu kā gribat, bet man jāpiebilst, ka autora nostāja un faktu apgaismojums pareizi attēlo mūsu dzīves īstenību(!) Viņš ir izbrīdis dziļu purvu, līdz atkal atgriezies, bet viens ir jāsaka — ar cilvēku apietas kā ar cilvēku, par viņu neņirgājas, nepazemo viņa cilvēcisko cieņu. Tas arī viscaur jūtams M. rakstā, un tas ir patiess,

tāpēc es šo rakstu nespēju izlasīt bez zināma pārdzīvojuma. Domāju, ka M. nav tikai „pielaiķojies apstākļiem,” bet tas, ko viņš saka, patiesi kļuvis par viņa pārliecību. Vai tas nav iespējams? Kara apstākļos, kad pašu ļaudīm trūka maizes kumosa un jumta virs galvas — visvienkāršākais bija „nolikvidēt” šādu cilvēku, kas ražošanas darbā nekur nebija izmantojams, nekā barot un apgādāt viņu (pretējā puse tā rīkojās ne acu nepamirkšķinot!) — taču to nedarija. Jauns, spēka pilns cilvēks palika dzīvs un tagad atgriezies kā brīvs pilsonis. Vai tas vien jau nav pietiekoši, lai cilvēks ne tikai „pielāgotos,” bet lai dzīves īstenība kļūtu par pārliecību? Protams, M. varbūt tikai kādreiz sapņos redz to dzīvi, kādu reiz dzīvojis. Atceros, kā reiz Ulmanis teica, ka tik labi, kā pie mums, nedzīvojot nekur citur, tā tad — ne tikai Padomju Savienībā vien. Skaidrs, ka tāds „izcils stāvoklis” nevarēja būt mūžīgs; „jāpateicas” par to, kas bijis un jādzīvo tā dzīve, kas tagad ir. Un domāju, ka M. kā valodniekam un viņa sievai, kam acīm redzot, ir mūzikāla izglītība, nebūt neklājas slikti.” Šīs vēstules citāts nav jālasa un jāsaprot burtiski. Jālasa arī starp rindām un jāizprot tā nozīme. Speciālais blakus tonējums var būt rakstīts arī eventuālas nodrošināšanās dēļ pret cenzūru, lai raksts ar pāris piezīmēm nokļūtu rietumos, un lai arī pašam rakstītājam nevarētu rasties kādas nepatīkšanas.

4. KAMDĒL MUNTERS NEGRIBĒJA IZKĻŪT UZ RIETUMIEM?

Vilhelms Munters 15. maija valdībā spēlēja vienu no redzamākām lomām. Tāpēc viņa izvilksanai no drošības arhīva neapšaubāmi var būt arī ārējās politikas mērķi, sevišķi to notikumu konstelācijā, kas veido dažas parādības pēdējo gadu lielās politikas notikumos. Neteiksim, ka šī sakarība ir pārāk nenozīmīga, kaut arī uz āru tā neizpaužas ar skaļumu. Jāievēro, ka Munters kādreiz bija Tautu Savienības padomes prezidents (1938. g. 101. sesijā). Tā tad pazīstams pasaules politiskajā forumā. Muntera vārds ir cieši saistīts arī ar Lat-

vijas suverenitātes bojā ejas tragiskajām dienām. Munters kā ārlietu ministrs Kremlī parakstīja līgumu par krievu kara-spēka bāžu ierīkošanu Latvijā un viņš bija galvenais asistents Ulmanim pie viņa izšķiršanās un lēmuma par krievu okupācijas armiju ielaišanu mūsu zemē 17. jūnijā 1940. gadā. Munters bija arī pirmais Latvijas ministrs, ko pēc ministru kabineta maiņas (21. VI 40.) dažas dienas vēlāk krievi „apcietināja.” (Par M. cietumniecības laiku un iemesliem būs vēl runa turpmāk). Kad Munteru ar visu ģimeni Siguldā, no viņa kundzes pirmā vīra advokāta Sūnas vasarnīcas kādā jūnija rīta agrā stundā ievietoja 3 čekas automašīnās un aizveda, likās, ka Munters ir pirmais prominentais upuris uz Latvijas suverenitātes drupām, jo visi citi Ulmaņa valdības vīri un augstākie ierēdņi vēl bija uz brīvām kājām.

Kad kāds no Muntera tuvākiem draugiem, kas bija atbildīgā valdības amatā un arī vēl atradās brīvībā, tai pašā dienā man to teica, es jautāju, vai tad Munters ar saviem sakariem un iespējām nevarēja mēģināt izkļūt uz ārzemēm un izglābt sevi un reizē ar to viņam zināmos valsts politiskos noslēpumus? Atbilde bija pārsteidzoša: „Jā, varēja, bet negribēja. Munters ieskatīja, ka tam vairs nav nekādas nozīmes, ka lielajos pasaules notikumos nav svarīgi atsevišķu cilvēku likteņi.” No vienas puses varēja drusku pabrīnēties par šādiem it kā fatāliem ieskatiem, kuŗu dēļ cilvēks neatrod par vajadzīgu glābt ne savu dzīvību, ne valsts noslēpumus. Bet no otras puses bija skaidrs, ka tā ir pielaikšanās Ulmaņa toreizējai fatālajai illūziju politikai, ko viņš akcentēja ar savu 17. jūnija vakara radio runu par „palikšanu savās vietās.” Vīrs, kas man atstāstīja šos Muntera ieskatus, bija ne tikai Muntera draugs, bet arī ļoti tuvs Ulmaņa līdzstrādnieks. Tāpēc pieņemams, ka attēloto viedokli Munters bija pārrunājis ar Ulmani un to „oficiāli” izteicis un pieskaņojis viņa ieskatiem, vismaz pieturoties pie tā četras dienas, līdz kabineta maiņai (21.VI 40.). Bet pēc tam izkļūšanas iespējas no Latvijas, vismaz ar ģimeni, nevar vairs uzskatīt par reālītāti.

Ulmaņa ieskatus par toreizējo situāciju un notikumiem var raksturot ar vienu piemēru. No krievu sagaidāmās pirmā

gada okupācijas es gribēju izvairīties ar izbraukšanu uz ārzemēm. Bet tā kā es biju iesaistīts dažos Ulmaņa noteiktos darbos, bija vajadzīgs arī braukšanas uzdevums un komandējums. Tas bija nokārtots, atskaitot dažas sīkas formalitātes, kad ātrāk par domāto iespējamību atnāca 17. jūnija notikumi. Dažas dienas pēc tam gribēju meklēt „zaļās robežas” iespējas. Bet vēl nebija nobeigti vairāki Ulmaņa agrākie uzdevumi, kuŗu nokārtošanā viņš bija sevišķi ieinteresēts, kaut arī jaunajos apstākļos tie bija zaudējuši katru nozīmi. Tāpēc, kad valsts kancelejas vicedirektors Teodors Veicherts no valsts kancelejas, ārlietu ministrijas namā, gāja uz pili ar darīšanu papīriem pie Ulmaņa (viņam ar to bija atļauta piekļūšana pie prezidenta un tā tad vēl varēja uzturēt sakarus ar pili), es lūdzu viņu par manu nodomu informēt Ulmani, lai viņš nebūtu pārsteigts par manu pazušanu un lai negaidītu vairs nekādu lietu kārtojumu. Pēc stundas Veicherts atnāca uz manu biroju un teica: „Zini, par tavu nodomu kungs (tā Ulmani sauca viņa tuvākā apkārtnē) bija ļoti dusmīgs. Viņš teica: Unāms ir laikam palicis traks. Es palieku savā vietā un izturu un viņš grib pazust. Nē! Lai paliek arī viņš. Vēl jau viss nav pagalam. Un mēs arī vēl nevaram teikt, ka tas tā būs.” Tikai 12. jūlijā valsts prezidenta vecākais sevišķu uzdevumu ierēdnis A. Briedis man laida ziņu, lai aizeju uz Virsnieku klubu pusdienās. Tur mani gaidīja A. Briedis ar T. Veichertu un paziņoja: Ulmanis līcis teikt, ka nu manu rīcību nekas vairs nesaistot, manas rokas esot pilnīgi brīvas un vai man neesot vajadzīga arī nauda? Bet tad jau bija viss par vēlu un veselas 10 dienas pirms tam Kirchenšteina valdība mani bija arī atcēlusi no visiem amatiem.

Ir iespējams, ka tie ieskati, kādi pirmajās dienās pēc 17. jūnija bija Ulmanim un kas dominēja arī viņa apkārtnē, noteica ne nu Muntera rīcību, bet gan ietekmēja viņa izteicienus sarunās ar draugiem un Ulmaņa līdzstrādniekiem. Bet tā ir varējusi būt arī tikai diplomātiska valoda.

Kad pēc divdesmit gadiem Muntera lokanās dzīves spirāļu atbalss ir sākusi no Rīgas atskanēt uz rietumu pasauli, daudz kas šajos gados ir kļuvis saprotamāks un noskaidro-

jas tas, kas agrāk bija nezināms. Dažus neskaidrības plīvurus ir atsedzis Munters pats, runādams nedabīgā Barabas balsī.

5. MUNTERS PĒC 17. JŪNIJA — A.S.V. SŪTŅA KUNDZES SKATĪJUMĀ

Par Muntera situāciju pēc 17. jūnija zināmus secinājumus, ja tos konfrontē ar citiem notikumiem, dod toreizējā ASV sūtņa Latvijā un Igaunijā kundzes Irenes Vailijas atmiņas, kas publicētas grāmatā „Divdesmit gados apkārt pasaulei.” Dažiem attēlojumiem šais atmiņās, vai nu noilguma vai citu apstākļu dēļ, jāpieiet ar zināmu skepsi, bet tur minēti arī tādi notikumi, kas nebija zināmi. Irene Vailija raksta (pēc „Laika” 8.XII 62.): „Munters bija lielisks jauns cilvēks, kas bija ļoti aktīvs Tautu Savienībā un pazīstams visā Eiropā. Kad krievi ienāca Latvijā, pie manis ieradās Muntera kundze un lūdza, vai mēs sūtniecībā nevarētu dot patvērumu viņas diviem maziem bērniem. Es to apsolīju. Bet dažas nedēļas vēlāk, kad krievi Latvijā jau bija nostiprinājušies, viņa atkal atnāca un pateica, ka mūsu palīdzība viņas bērniem nebūšot vairs vajadzīga. Viņa paskaidroja ka „viss ar mums ir kārtībā.”

„Dažas dienas vēlāk, kad mēs automašīnā atgriezāmies no sūtniecības Tallinā, nobraucām garām Muntera vasarnīcai (Siguldā, U.). Uz to veda garš dārza celiņš, noaudzis kupliem krūmājiem. Kad mēs tuvojāmies vasarnīcai, redzējām Munteru sēžam dārzā pie galda. Kopā ar viņiem bija Padomju Savienības tirdzniecības atašejs ar sievu. Rīgā baidījos, ka šis atašejs, nevis sūtnis, esot galvenā persona Padomju Savienības sūtniecībā. Galda vidū bija liels grozs ar augļiem, saldumiem un dzērieniem. Acīmredzot, atašeja dāvinājums. Neievēroti, mēs devāmies projām.”

Vispirms dažas piezīmes pie sūtņa Vailija kundzes atmiņām. Patvērumu Muntera bērniem sūtņa kundze gan varēja apsolīt, bet tikai sūtniecībā. Sūtniecību likvidējot, kas bija nenovēršami sagaidāms, izvest Muntera bērnus no Lat-

vijas nebūtu bijis iespējams, jo izbraukt būtu varējušas tikai diplomātiskajā sarakstā ierakstītās personas, arī tikai sūtņa ģimenes locekļi. Muntera kundze sūtniecībā varēja ierasties ne dažas nedēļas, bet gan dažas dienas vēlāk. Munters pēc 17. jūnija Latvijā palika tikai nedaudzas dienas. 17.VI Latviju okupēja, 21.VI valdība formāli nolika savas pilnvaras un dažas dienas vēlāk Munteru no Siguldas aizveda. Advokāta Sūnas vasarnīca Siguldā atradās vietā, kur ceļi bija krūmājiem noauguši. Bet, ja „vasarnīcai tuvojoties” ar auto, caur šiem krūmiem varēja skaidri saskatīt tos, kas sēdēja dārzā pie galda un ja varēja redzēt, ka uz galda atrodas augļi un saldumi, kāpēc no dārza nebūtu varēts redzēt piebraucam automobili, kas taču lielāks par saldumu sainišiem, un pie tam vēl ievērojot motora troksni? Arī tirdzniecības atašejs, šķiet, būs samainīts ar toreizējo sūtniecības sekretāru Vetrovu. Rīgā ne tikai baumoja, bet arī bija tā, ka padomju sūtniecības sekretāram Vetrovam politiskās lietās bija liela noteikšana. Tāpēc, liekas, ka arī pie Muntera būs bijis un runājies Vetrovs un ne tirdzniecības atašejs.

Bet pāri visām šīm niansēm, vairāk vai mazāk ticamām, svarīgs ir tas fakts, ka Muntera kundze vispirms ir bijusi Amerikas sūtniecībā lūgt patvērumu viņas bērniem, un kad tas apsolīts, vēlāk ierādušēs un teikusi, ka patvērumus bērniem vairs nav vajadzīgs, jo „viss ar mums ir kārtībā.” Ko tas var nozīmēt un ko no tā var secināt?

Ir zināms, ka pēc 21. jūnija krievu speciālo iestāžu pārstāvji uzmeklējuši dažus ministrus un augstākos ierēdņus un piedāvājuši sadarbību, personīgo drošību un aicinājuši uz līdzdarbību. Nav vajadzības šī apstākļa nozīmi tuvāk paskaidrot. Var tikai piezīmēt, ka daži uzmeklētie bija sarunās no sākuma ielaidušies, lai noskaidrotu, kas aiz tāda gājiena slēpjas un kad par nolūku vairs nav bijis šaubu, steidzami pazolējuši papēžus.

Nebūs lielu šaubu, ka šādus apmeklējumus un piedāvājumus būs piedzīvojis arī Munters un — tos pieņēmis, tādā variantā, ka Muntera uzdevumā būs bijis atvērt visus sa-

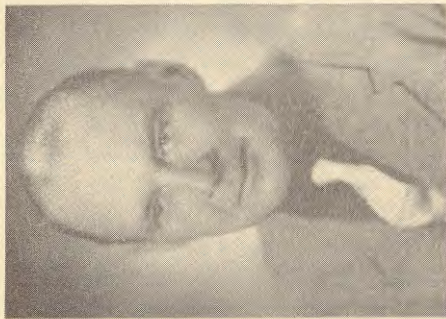
vu zināšanu apcirkņus par Latvijas ārpolitiku un tās slepenajām saistībām. Ievērojot Muntera neseno lomu Tautu Savienībā un viņa daudzpusīgos un plašos ārēias politikas informācijas avotus, speciālajām krievu iestādēm šim avotam varēja būt liela vērtība. un tāpēc ar Munteru, viņam piekrītot, ir panākta arī attiecīga vienošanās. Munters un viņa kā dzīva, kaut arī pagaidām noslēpta, liecinieka zināšanas krieviem varēja būt noderīgas, bet no „likvidēta” Ulmaņa valdības ārlietu ministra viņiem ne toreiz, ne vēlāk nebūtu bijis nekāda labuma. Tā izskaidrojama Muntera tik ātrā aizvešana kopā ar visu ģimeni no Latvijas uz Voronežu, kur viņš veselu gadu, līdz kara sākumam ar Vāciju, ir varējis nodzīvot pilnīgā brīvībā un uz kuriem viņam no Rīgas ir pārsūtītas pat mēbeles. Pārējie deportētie šādas privilēģijas nebaudīja. Pieņemot šādu iespēju, var arī saprast Muntera kundzes rīcību, kad tā vispirms lūdza Amerikas sūtņa kundzi dot patvērumu viņas bērniem, bet vēlāk paziņoja, ka patvērumš vairs nav vajadzīgs.

6. MUNTERS ČEKAS PROTOKOLĀ

Ir vēl kāda cita indīcija, kas var apstiprināt šīs varbūtības pareizību. 1944. gada pavasarī kādas personas rokās ļoti dīvainā veidā (ši persona ir brīvajā pasaulē) bija nokļuvis Latvijas politiskās pārvaldes priekšnieka J. Fridrichsona nopratināšanas protokols čekā. Šo protokolu pieminētā persona iedeva man izlasīšanai. Tas bija rakstīts ar rakstāmmašīnu uz 42 folio formāta lpp. Šai protokolā bija dažas reizes pieminēts arī Munters. Bet uzkrītošs un raksturīgs bija apstākļš, ka pēc katras personas un katra notikuma pieminēšanas, pratinātājs tūdaļ visos sīkumos pratināmo iztaujājis, ko viņš par to zina, visu cēlonību un blakus sakarības. Turpretim, tikko minēts Muntera vārds, pratinātājam par to vairs nav nekāda interese un nav arī neviena papildjautājuma. Piem. — jautājums: „Vai jums bijuši kādi sakari ar angļu Secret Service?” — Atbilde: „Jā. Braucot uz policijas darbinieku kongresu (minēta vieta un gads), es



Vilhelms Munters 1938. gadā
Latvijas ārlietu ministrs un
Tautu savienības padomes
prezidents .



Vilhelms Munters 1962. gadā
Padomju ideoloģijas funkcio-
nāra lomā.

satiku un apspriedos ar Secret Service pārstāvi (minēts vārds).” Jautājums: „Kā jūs ar viņu nonācāt kontaktā?” Atbilde: „Ārlietu ministrs Munterš man iedeva līdzīgu angļu sūtņa vēstuli, kas bija domāta kā rekomendācijas raksts.” Tikko pratināmais ir pieminējis Munterš vārdu, tā, pretēji citām personām, pratinātājam nav vairs neviena papildjautājuma un nekādas intereses par to. Ar Munteršu tā tas ir visos gadījumos protokolā. Tas var nozīmēt, ka viss, kam sakars ar Munteršu, citādi tik ļoti ziņkārīgajam čekas pratinātājam, ir tik labi zināms, ka viņam par to nekas nav noskaidrojams un jautājams. No šīs raksturīgās paradības politiskās pārvaldes priekšnieka nopratināšanas protokolā var secināt, ka 1940. g. jūlija vidū, kad protokols rakstīts, Munterš zināšanu un sakaru apcirkņi ir bijuši jau visā plašumā atvērti. Jāatkārto, ka tas ir tikai secinājums. Loģisks secinājums uz pretenciozu indīciju pamata.

7. MINISTRA AMATĀ — BEZ NACIONĀLĀ PAMATA

Iepriekš sacītais ir lieks pierādījums ieskatam un dībiņātai pamatprasībai, ka par valdības locekļiem nacionālās valstīs nevar celt cilvēkus bez nacionālās prioritātes. Kad 1936. g. 11. aprīlī K. Ulmanis bija kļuvis arī par Latvijas valsts prezidentu, trīs mēnešus vēlāk, 14.VII 36., viņš iecēla Munteršu par ārlietu ministru — pretēji latviešu sabiedriskās domas noskaņojumam.

1950. gadā trimdā rakstot tai pašā gadā izdoto grāmatu „Neatkarības Saulrietā,” nodaļā par Munteršu pēc toreiz zināmo faktu izvērtējuma, kad vēl nebija zināms tas, kas tagad, sevišķi par Munteršu likteni un lomu Padomju Savienībā, bija teikts, ka Munterš mūsu diplomātijas skatuvē ir bijusi traģiska figūra. Viņš būtu varējis būt ideāls, apdāvināts un piemērots ārlietu ministrs. Kaut arī Munterš dotības šim amatam pārsniedza tā prasības un arī agrākos precedentus, viņš tomēr nekad nedrīkstēja būt atbildīgais Latvijas ārlietu ministrs, un pie tam divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, viņš nebija latvietis. Viens no vecākiem viņam bija vācietis,

otrs igaunis. Pat Lāčplēša kara ordeni Munters nebija izpelnījis kā Latvijas, bet kā Igaunijas armijas karavīrs. Bet otrs un galvenais iemesls tas, ka Munters nebija ne saaudzis, ne iesakņojies latviešu dzīves un kultūras tradīcijās. Ir vis-elementārākais sociālais likums, ka politiķi, valdības vīri, tiesneši un ideologi nevar nevienai tautai būt no cittautiešiem. Vai Munters kā ārlietu ministrs godīgi un sirdsapzinīgi aizstāvēja Latvijas intereses starptautiskajā politikā? Nav šaubu, ka Munters darija visu, ko spēja, Latvijas labā. Munters būtu darījis pat pārcilvēcīgo, lai Latvijas stāvokli nostiprinātu un uzlabotu, jo tā bija arī cīņa par paša stāvokli un labklājību. Bez Latvijas un bez Ulmaņa Munters nekad nebūtu bijis tas, kas viņš bija. Bet aprādīto iemeslu dēļ panākumi nerezultējās ar īsti sekmīgu ārpolitiku (33, 34, 36).

Arī Dr. f. Hēns svā iepriekš apskatītā grāmatā aizrāda, ka latviešu sabiedrība Munteram neticējusi viņa vāciskās izcelsmes dēļ (48, 49). Vācu vēsturnieks sniedz arī īsu Muntera biogrāfiju, pie kam viņa vārdu kā vienīgo iekavās sniedz arī vācu rakstībā. Hēns raksta, ka Munters dzimis (1898) ģimenē, kuŗa varbūtēji cēlusies no latviešiem, bet jau ilgi bijusi germanizēta. Muntera mātes senčiem esot tīri vāciska izcelsme. Pēc citām ziņām, M. māte ir bijusi igauņiete, vai vismaz sen ģermānizējusies igauņiete. Munters pats pēc igauņu brīvības kara pieslējies latviešiem un sācis savu karjēru Latvijas ārlietu ministrijā.

8. MUNTERS J. VIGRABA VĒRTĒJUMA

Ļoti zīmīgu Muntera personības un darbības raksturojumu ir devis agrākais Muntera kollēga ārlietu ministrijā Juris Vigrabs. Viņš ir bijis dažādos ārlietu ministrijas amatos, nodaļu vadītājs, bibliotēkārs un beidzot sūtniecības padomnieks Berlīnē. Vigrabs ir sev arī nodibinājis respektējama vēsturnieka vārdu ar vairākām nopietni sacerētām un publicētām grāmatām. Trimdā, Gettingenā dzīvodams, savā mūža pēdējos gadus Vigrabs veltīja plašam pētījumam par Latvijas ārpolitiku. Autoram nomirstot, šis darbs palika

manuskriptā. Kad piecdesmito gadu vidū laikraksts „Latvija” vairākos numuros ievietoja garāku sensācionālu rakstu par Munteru un Latvijas ārpolitiku, daļa materiālu rakstam bija ņemti no Vīgraba avotiem, bet tie, pēc V. izteiciena, tā sagrozīti un tik nelietpratīgi iestrādāti rakstā, ka V. bija ļoti sašutis un gatavojās par šo lietu pat tiesāties. Vēlāk J. Vīgrabs no sava pētījuma piesūtīja man kādu daļu, kas skar Muntera personību. Šis raksturojums daudz neatšķiras no tā, kāds izteikts „Neatkarības Saulrietā.”

V. Munteru J. Vīgrabs raksturo tā: „Munteram bija ass prāts un caurbļojošs skats. Viņš atšķīra svarīgo no nesvarīgā un skaidri saskatīja cilvēkos viņu stiprās un vājās puses. Sēdēs un apspriedēs viņš pienagloja katru paviršību un nezināšanu, ko izteica ne tikai latviešu lietpratēji, bet arī ārzemju valstsvīri. Gandrīz visās apspriedēs viņam it kā pati no sevis piekrita vadītāja loma. Viss tas viņam sagādāja daudz skauģu un ienaidnieku, jo viņš pie tā apzinājās savu pārkāpumu un ar saltu ironiju un sarkastisku asumu nekautrējās citus aizvainot. Ja turpretim Munteru vērtē kā cilvēcisku personību, tad spriedums par viņu noteikti būs nelabvēlīgs. Pasaules vidus punktā viņam stāvēja tikai viņš pats. Visu, ar ko viņš saskārās, viņš vērtēja tikai no tā, cik tālu tas viņam varētu noderēt kā līdzeklis uz mērķi, t.i., kā līdzeklis viņa personības izcelšanai. Kas viņam vairs nederēja, tam viņš ar vienaldzību atļāva krist, arī cilvēkiem.

Kādā internā vācu ārlietu ministrijas ziņojumā Munters tiek apzīmēts kā nacionāls latvietis. Dabīgi, tāds viņš nekad nebija, neievērojot visu nacionālo izlikšanos. 1919. gadā Munters ir piedāvājis savus pakalpojumus arī Igaunijas ārlietu ministrijai, bet viņš ir noraidīts. Ja viņš būtu pieņemts, droši vien, viņš būtu kļuvis par nacionālu igauni.

No latviešu puses ir bieži apgalvots, ka Munters ir strādājis padomju interesēs, pat bijis tieši aģents. Kaut kādi pierādījumi par šo viņa eventuālo nodevīgo darbību tomēr nav uzrādīti. Ir teikts, ka viņš izjaucis austrumu paktu, lai tā Latviju izslēgtu no pārējo valstu aizsardzības un beidzot iespēlētu Padomju Savienības rokās. Tas dibinas uz

sekojošiem nepareiziem priekšnoteikumiem: 1) Austrumu pakta radišana galvenokārt atkarājās no Baltijas valstīm; 2) ka Baltijas valstis izteikušās pret šo paktu, kas patiesībā nekad nav noticis; 3) ka Munters noteicis Baltijas valstu politiku. Tā nav patiesība, jo viņam līdzās stāvēja Seljamaa un Lazoraitis, ievērojami vīri, kuŗiem bija pašiem sava doma un kuŗi to arī prata aizstāvēt. Un virs Muntera atrodās Ulmanis, Latvijas autoritārās valdības galva. Tiek apgalvots, ka Munters Ulmani ārpolitiskās lietās — ar atļauju teikt — iebāzis vienkārši maisā, un Ulmanis ticīgi visu to atkārtojis, ko Munters viņam ieteicis. Tas viss ir pilnīga aplamība. Ulmanis nekādi nebija tas virs, ar kuŗu varēja tā apieties: viņam bija liela stūrgalvība un patiesībā Munters vienmēr pakļāvās Ulmaņa gribai, jo viss latviskais bija pret Munteru kā ārlietu ministru. Muntera stāvoklis atkarājās tikai no Ulmaņa labvēlības. Visa šī pasaciņa ir izdomāta, lai nomazgātu Ulmani no tās atbildības, kas pēc minēto kritiķu domām ar nepareizu ārpolitiku novedusi Latvijai pie bojā ejas. Bet tieši tādu pat politiku piekopa arī Igaunija un Lietuva. Un kā Baltijas valstis lai būtu rīkojušās, to šie gudrinieki vēl tagad — pēc visa tā, kas ir noticis — nevar pateikt. Muntera loma Baltijas valstu ārpolitikā vispār tiek pārspilēta. Acumirkļa drūzmā Munters prata spidoši orientēties, bet viņš nebija valstsvīrs, kas kādai idejai uzticīgi kalpo. Viņš kalpoja tikai pats sev.”

9. MUNTERS SPOGULĪ

Visos Muntera raksturojumos tomēr trūkst vienas lietas: nekur nav pieminēti paši pirmie pakāpieni, uz kuŗiem stāvēdams, Munters ir sācis savu žilbinošo karjēru uz augšu. Un raksturīgākais, ka šos savas karjēras sākumus ir noklusējis arī Munters pats. 1962. g. aprīlī Maskavas valdības lielajā avīzē „Izvestija” Nr. 24 veselā lapaspusē ir ievietota Muntera biogrāfija (laikraksts „Čiņa” šo pašu rakstu ir pārspiedis 85. nr. 3. un 4. lpp.). Šī Muntera biogrāfija ir caur-austa ar notikumiem viņa ārlietu ministra darbības laikā, kā

arī Tautu Savienības padomes prezidenta amatā un tās nolūks ir bijis rietumu pasaulei rādīt (jo šis raksts piedzīvoja diezgan lielu atbalsi rietumu presē), ka Latvijas okupēšana un iekļaušana Padomju Savienībā 17.VI un 5.VIII 1940. ir bijusi „reālpolitiska latviešu tautas dzīvā spēka saglabāšana, tās labklājības, mierīgas dzīves un nākotnes nodrošināšana.” Šis raksts, kas asi vēršas arī pret latviešu trimdinieku politisko darbību, liecina, ka Munters savu darbību un ieska-tus tagad pilnīgi iekļāvis komunistu ideoloģijā. Dibinādamies uz savu ilggadīgo darbību Latvijas ārlietu ministrijā, Mun-ters cenšas iestāstīt, ka ja pašreizējās Latvijas vietā būtu pirmskaŗa Latvija, un ja tai būtu jāizvēlas, tā šodien izvēlē-tos sociālistisko nometni, jo šodien lielum lielais apzinīgo cilvēku vairums savā sirdī esot sociālisti, kā Chrustčovs un Munters savā izpratnē sauc komunistus.

Šajā autobiografiski ideoloģiskās maiņas rakstā Mun-ters arī atklāj, ka 1940. g. jūnijā, pēc aizvešanas no Sigul-
das, viņš nav vis apcietināts, kā to tolaik pieņēma, bet gan aizvests uz Voronežu, kur dzīvojis pilnīgi brīvi un strādājis svešvalodu skolotāju institūtā. Lai tomēr censtos iegūt rie-
tumu pasaules simpatijas sev, Munters min, ka 1941. g. 26. jūnijā viņš apcietināts un dažādos Krievijas cietumos pava-
dījis 13 gadus. Un, lūk, 13 gadu ilgas pārdomas viņu pievēr-
sušas sociālistiskās taisnības ideoloģijai.

Bet Muntera apcietināšanas fakts izskatītos daudz sa-
vādāks, ja viņš nebūtu noklusējis iemeslu, kamdēļ tas noti-
cis pēc vesela gada pavadīšanas pilnīgā brīvībā. Kad 1941.
gada 22. jūnijā hitleriskā Vācija iesāka kaŗu ar Krieviju, pēc
Krievijas kommunistu partijas CK lēmuma apcietināja, vai
arī deportēja uz darba nometnēm visus kaut cik redzamākos
vāciešus, arī vācu komunistus, atskaitot dažus Staļinam pa-
visam uzticīgos un padevīgos, bet arī vairumam no tiem bija
jādodas izsūtījumā uz tālām Sibīrijas vietām. Iemesls bija
tas, ka krievi, kaŗam sākoties, neticēja vāciešiem un pat vā-
cu komunistu lojālītai. Krieviem taču bija skaidri zināms,
ka Munters ir vācietis un tāpēc šī neuzticība apcietinājuma
veidā 4 dienas pēc kaŗa sākuma skāra arī Vilhelmu Munteru.

Starpība ir vienīgi tā, ka daudzi, ļoti daudzi no vācu komunistiem apcietinājuma laikā ir nolikvidēti, bet Munters, kā toreiz vēl nekomunistiski noskaņots vācietis, ir savu dzīvību saglabājis, bet paturēts drošības apcietinājumā. Viņš ir glabāts tam laikam, kad viņš būs vajadzīgs. Un šis laiks ir pienācis piecdesmito gadu beigās.

Savā „Izvestijā” un „Cīņā” ievietotajā plašajā biogrāfijā Munters ir izdarījis kādu ļoti zīmīgu viltojumu. Jādomā, ka tas darīts eventuāla iespaida dēļ rietumos. Nav ticams, ka krieviem šis viltojums būtu nezināms. Munters raksta, ka esot dzimis Rīgā un tikai no 1915.-1918. gadam bijis Krievijā. Sākumā kā evakuētā Rīgas politehniskā institūta students Maskavā un vēlāk kaņaskolas junkurs un pēc oktobra revolūcijas „Treugolņika” rūpnīcas eļļotājs Ļeņingradā. 1920. gadā viņš atgriezies Latvijā, atsācis studijas Latvijas universitātē un sācis darbu ārlietu ministrijā. Tas, ko Munters še raksta, ir klaja nepatiesība. Patiesība ir pavisam cita, bet to Latvijā līdz otrajam pasaules karā, šķiet, neviens nav zinājis, un ja kāds varbūt ir zinājis, tad tas ir klusējis. Zinājuši patiesību ir gan igauņi, bet arī tie, vairāku iemeslu un varbūt arī zināmu aprēķinu dēļ, līdz otrā pasaules kara beigām ir klusējuši.

10. AR STUČKAS SARKANARMIJU UZ LATVIJU IGAUNU GŪSTĀ

Pēc otrā pasaules kara ir bijuši pieejami daži ticami igauņu avoti un publikācijas un pēc tiem par Muntera darbības sākumu iegūstam šādu ainu: Kā Kerenska laika kadets Munters oktobra revolūcijas dienās ir pārgājis komunistu armijas rindās un, kā dzimis rīdzinieks, nokļuvis sarkanajos latviešu strēlniekos, kas pēc Latvijas valsts proklamēšanas nāca uz Latviju gāst jauno nacionālo valdību. 1919. g. ziemā Munteru kādā kaujā Igaunijas dienvidfrontes rajonā kopā ar 11 citiem latviešu sarkanajiem strēlniekiem sagūsta igauņu nacionālā kaņaspēka vienības. Tā kā Muntera māte bija Igaunijas vāciete un viņš labi prata igauņu valodu, tad

šis apstākļis, liekas, izglābis Muntera dzīvību. Visus pārējos sagūstītos sarkanos latviešu strēlniekus igauņi nošāvuši, izņemot Munteru. Igauņi paši par to tagad saka tā: „Tā kā Munters bija kadets, viņu nenošāva, kā pārējos sagūstītos latviešu komunistus.” No kāda cita igauņu avota šo Muntera nenošāšanu izskaidro mazliet savādāk: „Munteru sagūstīja 6. igauņu pulka 1. bataljons, kuru komandēja vēlākais ģenerālis Jaaksons, kurš ļoti mīlēja mūziku. Tā kā Munters labi spēlēja klavieres, Jaaksons aizkavēja viņa nošāšanu.” Šī versija liekas mazāk iespējama, jo grūti ticēt, ka sagūstītajiem sarkanarmiešiem igauņi pirms nošāšanas būtu pārbaudījuši mūzikalitāti.

Ticama toties ir versija, ka Munteru kā vienīgo no nāves izglābusi igauņu valodas prašana un tās veikla izlietošana. Tāpēc arī Munteru tūlīt pēc sagūstīšanas ieskaita tā paša 6. pulka 1. bataljona sastāvā. Tagad igauņi saka, ka pēc ieskaitīšanas viņu armijas rindās, kādam no uzticamiem Muntera līdzkareivjiem dota slepena pavēle Munteru pastāvīgi uzmanīt un pie pirmās nodevības vai pārbēgšanas pazīmēm — tūdaļ nošaut. Šādas pazīmes Munters nav uzrādījis. Otrādi! Viņš igauņiem kalpojis uzticīgi un sevišķi izcēlies ar izlūku gājieniem. Slepenā pavēle atsaukta, un Munters paaugstināts par junkuru (līpnik) un vēlāk par pilnu virsnieku. Igauņu armijā Munters nokalpojis līdz miera noslēgšanai ar Padomju Savienību un visu miera laiku, arī būdams Latvijas ārlietu ministrs, Munters ir bijis igauņu 6. pulka rezerves virsnieku sarakstā.

Kad pēc brīvības cīņu beigām Latvija Igaunijai, kā savai sabiedrotai, nodod vairākus Lāčplēša kara ordeņus, to karavīru apbalvošanai, kas cīņās izrādījuši varonību pret kopīgo ienaidnieku un tā veicinājuši arī Latvijas atbrīvošanu, tad vienu šādu blanko Lāčplēša kara ordeni igauņi piešķir Munteram, kurš nu jau ir devies uz Rīgu, pie sava baltvācu tēva un strādā Latvijas ārlietu ministrijā par sekretāru. Šim apbalvojumam tā tad ir politisks reciproci-tātes raksturs. Strādādams ārlietu ministrijā un toreiz šai ministrijai ļoti bija vajadzīgi veikli cilvēki, kas prata vairākas valodas, Munters iestājās arī Latvijas universitā-

tē turpināt Politehniskajā institūtā pasāktās studijas, bet viņa īstais mērķis ir iekļūt latviešu korporācijā Talavijā, kuras filistrs ir viņa šefs — ārlietu ministrs Z. Meierovics. Munters iegūst Meierovica ievēribu, un tas ir viņa augšupējas sākums ārlietu ministrijā. Pēc tam Munters ārlietu resorā kļūst par ļoti prasītu ierēdni, pēc kuŗa tiecas vairākas nodaļas, vairākas sūtniecības.

11. MUNTERA „VAROŅDARBI” IGAUNIJĀ

Kādā citā igauņu pēckaŗa publikācijā Vilhelma Muntera karjēras sākums no Stučkas sarkanarmieŗa līdz neatkarīgās Latvijas ministram aprakstīts vēl reljefāk. 1953. g. Stokholmā iznāca igauņu pulkveŗa Villema Saarsena grāmata par igauņu brīvības cīņu virspavēlnieku ģenerāli Laidoneru: „Juhan Laidoner.” Šīs grāmatas 217.-219. lpp. par Munteru teikts sekojŗšais: „Jaunais ŗtaba priekŗnieks ģenerālmajors Aleksandrs Jaakŗsons (tas pats, kuŗa bataljons 1919. g. Munteru kopā ar 11 latvieŗu komūnistiskajiem sarkanarmieŗiem sagūŗtīja) otrās nodaļas ŗefa pavadībā 24. janvāri (1940. g.) izdarīja vienas dienas apmeklējumu Latvijas ŗtaba priekŗniekam ģen. Rozenŗteinam. Apmeklējuma nolūks bija personīgi iepazīties ar latvieŗu amata brāli, apmainīties ar abpusēju informāciju un nokārtot tekoŗās lietas. Pirmais un svarīgākais sarunu temats bija par krievu bāzēm. Kā pie mums, tā arī Latvijā bij. ŗtaba pr-ka M. Hartmaŗa vadībā bija nodibināta komisija, kuŗai ar krievu bāzēm saistītie jautājumi bija jāapsprīeŗ un jāizŗŗkir, iekāms tie tika nodoti valdības vai piekritīgo iestāŗu galīgai izlemŗšanai. Lai gan ŗo jautājumu diskusijas ar sarkanās armijas vadību bieŗi sagādāja ģŗūtības, latvieŗi apliecināja mūsu ģenerālim, ka līdz ŗim vēl nav raduŗās tādas situācijas, kad vairs nebūtu izejas. ŗtābu priekŗnieki vienojās, ka par kaŗa politiskiem notikumiem jānodibina cieŗāks kontakts kā līdz ŗim. Nekas ŗtāba priekŗnieku apspriedes laikā neliecināja par kādu nelaimi vēŗtījoŗu nemieru. Pats par sevi saprotams, ka mūs nospieda

tas apstākļi, ka svešs karaspēks atradās zemē, un daudzas lietas radīja rūpes par nākotni.

Diena Rīgā aizritēja ātri. Pili ģenerālis Jaaksons ierakstījās prezidenta viesu grāmatā, izdarīja nepieciešamās vizītes un apmeklēja savu agrāko pulka biedru brīvības kara laikā, Vilhelmu Munteru, kas sēdēja Latvijas ārlietu ministra krēslā. Ievērojamu maiņu bagāts bija šī vīra dzīves gājums. Viņš bija gājis Igaunijā skolā un vēlāk Rīgas politehnikumā studējis ķīmiju. 1919. g. mūsu 6. pulka ļaudis viņu Latvijā sagūstīja, un bija gatavi ar viņu ātri un asi izrēķināties (Salīdzināt iepriekš teikto — kā igauņi pārējos sagūstītos 11 latviešu komunistus nošāva!). Kad Munters tekošā igauņu valodā pateica, ka viņš ir igauņis, viņu noveda pie bataljona komandiera kapt. A. Jaaksona, kurš gūstekni norīkoja virtuves dienesta darbā. Vēlāk, kad ciņu stāvoklis to atļāva, Munters bataljona virsniekiem spēlēja klavieres. Pateicoties savam krietnumam un spējām, Munters ātri uzdienēja līdz virsnieka vietniekam. Karu nobeidzot, Munters jau bija brīvības krusta kavaleris.

Pēc nesekmīga mēģinājuma iekļūt Igaunijas ārlietu ministrijas dienestā, Munters parādās Rīgā un piedzīvo neparasti ātru augšupeju ar Latvijas ārlietu ministrijas piešiem. Viņš ir Baltijas valstu nodaļas vadītājs ārlietu ministrijā, tad ģenerālsekretārs un beidzot visu varenais vadonis Kārlis Ulmanis viņu iecēla par ārlietu ministru. Tas notiek neievērojot latviešu sabiedrības un viņa tuvākā līdzstrādnieka ģen. Baloža pretestību. Daudz putekļu radās, kad Munters apprecēja advokāta Sūnas šķirto kundzi, dzim. krievieti. Personas, kas stāvēja tuvu Latvijas valdības aprindām, zināja teikt, ka 1932. g. Munters pretojies franču ārlietu ministra Bartou ierosinātajam austrumu paktam, kuŗa nolūks bija garantēt Baltijas valstu neatkarību. Munters savās mājās esot pratis pārliecināt, ka Latvijai šāds pakts nav vajadzīgs (Salīdzināt J. Vīgraba teikto par šo jautājumu. U.).

Sarunā ar Igaunijas štāba priekšnieku Munters par Eiropas politisko stāvokli izteica ļoti pesimistiskas domas. „Kad Eiropa nenaslēgsies ciņai pret komūnismu, mēs iesim tumšam laikam pretim.” Tāds bijis Latvijas ārlietu minis-

tra domas rezumējums. Atvadoties abi kungi uzsvaidzināja atmiņas par kaujām un kopīgiem piedzīvojumiem brīvības karā. „Vai tu vēl atceries, Munter, kā es tevi pēc kaujas pie N. ciema jautras iedzeršanas laikā, ar revolveri draudot, piespiedu ar pliku dibenu uz saplīsušām šnabja pudelēm sēdēt?” — jautāja Igaunijas štāba priekšnieks Latvijas ārlietu ministram. Un ministrs to atcerējās. Klātesošiem likās, ka abi augstie kungi, neievērojot acumirkliģo smago stāvokli, bija saglabājuši savu brīvības kara laika humoru. Nākošā diena štāba priekšnieku atkal redzēja pie parastā darba Maiznieku ielā.” Grāmatas turpinājumā rakstīts, ka armijas komandieris ģen. K. Berķis 12.II 40., atgriežoties no Helsinkiem, vienu dienu pavada Tallinā pie sava bij. skolas biedra ģen. Laidonera un ir pieminēti daži brīvības cīņu epizodi un cīņu rezultāti starp latviešiem un igauņiem.

Šis igauņu sulotais apraksts par Latvijas ārlietu ministra pagātni un viņa žilbinošo karjēru sevišķu godu latviešu nacionālai pašapziņai nedara. Bet ja šis karjēras turpinājums ir ietērpies Barabas mētelī, tad viss tas smeldz kā nepatīkama patiesība.

* * *

IV

NO

17. JŪNIJA LĪDZ 5. AUGUSTAM

1. Latvijas apbedīšanas komanda Maskavā	141
2. Maļenkovam zem deguna	142
3. Viņš ieteic sarkanarmijas pirmo virspavēlnieku	142
4. Bībele palīdz kļūt par sarkano komandieri	143
5. Staļina cīņa ar latviešu ģenerāli	144
7. Pie valsts šūpuļa	146
8. Viņš paņēma aiz pogas nacionālo virspavēlnieku	147
9. „Tikai pēc manas nāves”	148
10. 17. jūnija pēcpusdiena	149
11. Otrreizējā elle	151
12. Vakars pie pils	153
13. Cilvēks, kam vienmēr labi	154
14. Ko Dambītis teica 17. jūnija vakarā	155
15. P. Blaua pašrocīgais vekselis	156
16. Kā pils gūsteknis redzēja dažus notikumus	157
17. Satikšanās ar Višinska kara ministru	159
18. Tie, kas Višinskim uzstādīja prasības	161
19. Ko Dambītis teica Vācijas sūtnim	163
20. „Izglābies”	164

1. LATVIJAS APBEDĪŠANAS KOMANDA MASKAVĀ

5. augusta vakarā 1940. gadā latvieši sakniebtām lūpām un sažņauptām dūrēm sēdēja pie radio aparātiem. Jūtīgākiem acis pildījās asarām. Ar smagām skumjām sirdīs viņi uzņēma ziņu par Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā, ko bija izdarījusi PSRS augstākās padomes 7. sesija tās dienas sēdē Maskavā. Šī radio ziņa bija pēdējie kapa zvani neatkarīgajai un brīvajai Latvijas valstij.

Lēmums par Latvijas iekļaušanu Padomijā bija pieņemts pēc „latviešu delegācijas lūguma,” ko izteica agr. Latvijas universitātes profesors A. Kirchenšteins. Otrā dienā lielajos Maskavas laikrakstos, līdzās augstākās padomes sēdes aprakstam, bija ievietota fotogrāfija, kur „latviešu delegāciju” redz stāvam padomes sēdē prezidija un valdības tribiņu priekšā. Šo uzņēmumu vēlāk pārspieda arī Latvijas komunistu laikraksti u.c. izdevumi. Runātāju tribīnē tur redzams A. Kirchenšteins, bet no tās pa labi valdības ložā pirmais sēd Staļins un pa kreisi Molotovs un Mikoļjans.

Priekšā latviešu kapraču delegācijā, kas sastāv no veciem komūnisma cīnītājiem un pagrīdniekiem, redzam arī 5 vīrus, kas Latvijas neatkarības laikā bija diezgan pazīstami un atbildīgos amatos. Tie ir Juris Pabērzs, kas bija latgaliešu deputāts Saeimā un vairākkārtīgs ministrs, „Jaunāko Ziņu” atbildīgais redaktors un nacionālā dzejnieka Pēterā Blau'a dēls P. Blaus, „Atpūtas” redaktors Jūlijs Lācis un rakstnieks An-

drejs Upītis. Par to, kā šie vīri kļuva par Latvijas kapračiem, nebūtu daudz ko teikt.

2. MAĻENKOVAM ZEM DEGUNA

Lielāku ievēribu gan saista tas vīrs, kas šai Latvijas apbedīšanas uzņēmumā stāv netālu no Staļina un viņa pēcnācējam Maļenkovam tieši zem paša deguna. Šis vīrs ļoti izaicinoši saista uzmanību jau ārēji — ar savu ietērpu. Viņš ģērbies Latvijas neatkarības laika armijas ģenerāļa uniformā un viņam pie izgāstajām krūtīm redzams Lāčplēša kara ordenis, ko piešķīra tikai par sevišķiem nopelniem Latvijas brīvības izcīnīšanā. Bet uz fotografijas pie Lāčplēša ordeņa gandrīz vai piedužas Padomijas prezidenta Kaļiņina kazas bārzdiņa, kas sēd ieblakus Maļenkovam.

Šis vīrs patiešām ir stāvējis pie Latvijas valsts dibināšanas šūpuļa. Aktīvos un atbildīgos amatos viņš bijis brīvības cīņu laikā un neatkarības pēdējos gados. Valsts tapšanas posmā viņš bija iekšlietu ministra biedrs apsardzības lietās (faktiski pirmais kara ministrs) un neatkarības laikā — galvenā štaba priekšnieka palīgs. Viņa vārds: Roberts Dambītis. Kā šis vīrs iekļuva Latvijas kapraču komandā? Politiski nepiepildītas godkāribas, vienkāršas naivitātes vai arī šķietamas karjēras turpināšanas dēļ? Nav viegli uz šiem jautājumiem dot pareizu atbildi. Es esmu šo vīru labi pazinis, daudz, daudz ar viņu tērzējis, viņu izjautājis un savā laikā no viņa dabūjis dažu labu vērtīgu materiālu par mūsu valsts dibināšanas un brīvības cīņu posmu. Bet galvenais — man ir bijušas ar viņu interesantas satikšanās Latvijas tumšāko dienu laikā, no kuŗu attēlošanas daļēji varēs iegūt kādus secinājumus augšējiem jautājumiem.

3. VIŅŠ IETEIC SARKANARMIJAS PIRMO VIRSPAŅĒLNIĒKU

Krietnus gadus atpakaļ kādā laikrakstā rakstīdams par divām Anglijā izdotām Staļina biografijām, es atzīmēju epizodi kā latviešu strēlnieku pulku komandieris ģenerālis Vācietis

kļuva par sarkanās armijas virspavēlnieku. Bet tur nebija atzīmēts šī epizoda avots. Tas bija ģenerālis Dambītis

Krievijas revolūcija Robertu Dambīti pārsteidz kā strēlnieku pulku intendantu pulkvežleitnanta vai pat pulkveža pakāpē. Intendanta amats kara laikā sevišķu dotību cilvēkiem ir tiešām ar priekšrocībām. Tas, pirmkārt, ir ložu drošāks un, otrkārt, krietni trekns amats. Un abas šīs īpašības kopā dod iespēju attīstīt trešo — izveidot kušetes filozofiju kara un politizēšanu. Bet visas šīs īpašības sēd Dambītim kā laba skrodera darināts uzvalks.

Pēc revolūcijas izcelšanās strēlnieku pulku intendantūra atrodas kādā Vidzemes muižā. Turpat ir arī pulkvedis Vācietis ar savu štabu. Latviešu strēlniekiem ir lielisku cīnītāju slava visā Krievijā. Bet komunistiem, kas pēc oktobra revolūcijas pārņēmuši varu, nav nevienas militāras autoritātes, kas būtu spējīga vadīt to aizsardzības cīņas pret balto ģenerāļu un pulku uzmākšanos no vairākām pusēm. Šai laikā komunistu partijas štabā, kas atrodas Pēterpilī, agrākajā Smoļņas institūtā un kuŗā atbildīgos amatos r vairāki latviešu revolūcionāri, rodas doma, ka par sarkanās armijas virspavēlnieku aicināms kāds populārs latviešu strēlnieku virsnieks, jo daļa strēlnieku ir pārgājuši komunistu pusē un tas Sarkanās armijas cīņas spējas var tikai celt. No Smoļņas institūta uz Vidzemi izsūta emisāru meklēt sarkanajai armijai virspavēlnieku.

Šis emisārs kādā Vidzemes muižā vispirms uzmeklē strēlnieku pulku intendantu Dambīti, ar kuŗu konsultē par sarkanarmijas virspavēlnieka amata kandidātu. Šodien ir grūti teikt, vai tā ir bijusi nejaušība, vai notikumu cēloniska sakarība, ka komunistu centrālkomitejas emisārs brauc pie Dambīša meklēt sarkanajai armijai virspavēlnieku, bet šāds notikums tiešām ir bijis. Dambītis par sarkanās armijas virspavēlnieku ieteic populāro pulka komandieri Vācieti, kuŗš pie latviešu strēlniekiem kā kaujas virsnieks ir ļoti iecienīts.

4. BĪBELE PALĪDZ KĻŪT PAR SARKANO KOMANDIERI

Vācietis nevar izšķirties, vai aicinājumu pieņemt. Viņš lūdz mazliet laika lietas apsvēršanai. Viņš prasa padomu arī

Centrālkomitejā uzsāk netīru melu un intrigu spēli pret Vācieti un panāk rīkojumu, ka CK Vācieti atceļ no amata un apcietina. Trockis, kuņam tad vēl bija liela autoritāte, Vācieti izglābj un atbrīvo, jo „izmeklēšana rādīja, ka pret viņu celtie apvainojumi par kontrevolūciju bija nedibināti.” Tomēr vēlāk, kad Trocki aizsūta uz Brest - Lītovsku miera sarunām ar Vāciju, Staļins izlieto atkal savu melu spēli un panāk, ka Vācieti otrreiz apcietina. Ar Trocka intervenciju viņu gan atkal atbrīvo, bet izslēdz no aktīvās armijas, norīkojot par lektoru kara akadēmijā. Trockis saka, ka Staļins savā atriebībā aizvien ir gājis līdz galam. Viņš bijis vīrs, kas neko neaizmirst un nevienu pretēju domu nekad nepiedod. Vai 23 gadus vēlāk, kad Dambītis Maskavā Augstākās padomes sēdē, kā tas uz fotogrāfijas redzams, stāvēja Staļina tribīnes priekšā, zem viņa rokas elkoņa, kuņā tas bija atbalstījis savu galvu, iedomājās sava kādreizējā paziņas Vācieša likteni, ko viņš bija ieteicis par sarkanās armijas virspavēlnieku, jeb arī viņš no tā bija mācījies, ka staļiniskā līnija prasīja tikai aklu paklausību un ka tad nekāda apcietināšana nedraud?

6. NACIONALO KAĶAVĪRU ORGANIZĒŠANA

Dambītis negāja Vācietim līdzī uz Krieviju. Viņš palika Latvijā, jo nebija taču zināms, vai revolūcija Krievijā uzvarēs. Drīzāk likās, ka nē. Iešana uz turieni katrā ziņā bija risks. Arī tie strēlnieki, kas palika Krievijā un iestājās Maskavas un Kremļa kalpībā, nebija nekādi komunisti. Viņi bija piedzīvojuši ļoti daudz sarūgtinājumu un nodevības frontē. Sarūgtinājums un nelabvēlīgie apstākļi daudzus uzveda uz sarkanā ceļa. Turpretim Latvijā Nacionālā padome un Demokratiskais bloks bija stājušies pie valsts dibināšanas priekšdarbu veikšanas. Arī tie strēlnieki, kas nebija pieslēgušies komunistiem, sāka organizēties un pulcēties nacionālam kopības darbam.

Nodibināja latviešu kaķavīru Nacionālo apvienību, kuņas organizēšanā Dambītis bija bijis aktīvs un tāpēc viņš iekļuva tās priekšniecībā. Šī savienība sāka savu darbību ar skaistām deklarācijām. Sabiedroto virspavēlniekam Fošam tā sūtīja te-

legrammu, ko iespieda laikraksti, un runāja 30,000 latviešu nacionālo karavīru vārdā. Šis skaits gan drusku tā kā par lielu, pat uz papīra, kad prāva daļa bija aizgājusi uz Krieviju, bet tas bija deklarāciju laiks un tādas lietas labi skanēja. Bet viens tomēr bija pozitīvs un pie tam lielā mērā — nacionālie strēlnieki bija sākti organizēt. Ar to tiem, kas negribēja pieslieties komunistiem, sarkanās modes laikā bija parādīts pozitīvais ceļš. Izkostrelam ar to bija atņemts monopols runāt latviešu karavīru vārdā.

Drīzi arī nāca notikumi, kas latviešu karavīru Nacionālajai savienībai piešķīra nozīmīgumu un deva tai iespēju pozitīvā virzienā ietekmēt latviešu tautas attīstību. Nodibinājās Latvijas valsts un nacionālo karavīru savienība bija tā, kas varēja dot tai pirmos aizsardzības spēkus, 30,000 karavīru, no kā būtu varēts izveidot nacionālos aizsardzības spēkus, nesāncā, bet daži simti gan. Un kopā ar studentiem un Cēsu skolniekiem arī tas kaut kas bija.

7. PIE VALSTS ŠŪPUĻA

Bet arī valsts dibināšanas gaitu zināmā mērā ietekmēja Nacionālo karavīru apvienība ar R. Dambīša aktivitāti. Lietuvas republika bija proklamēta 16. februārī, Igaunijā 22. februārī. Pēc tam bija atnācis jau novembris, bet Latvijas valsts vēl nebija nodibināta. Partijas ilgi sprieda un nevarēja vienoties. Tad novembra sākumā latviešu karavīru Nacionālā savienība pieņēma rezolūciju, kurā partijām atgādināja to nokavēto pienākumu un prasīja nevilcināties ar Latvijas valsts nodibināšanu un proklamēšanu. Uzsverot, ka pretējā gadījumā tā atstāj sev brīvas rokas iniciatīvas pārņemšanai. Ilgāki vilcināties un gaidīt vairs nevarot.

Šī rezolūcija skanēja gandrīz kā ultimāts. Par rezolūciju rakstīts tā laika „Rīgas Ziņās” un tās teksts iesniegts arī Rīgas Demokratiskajam blokam. Domas daudz nedalīsies, ka šī ultimatīvā rezolūcija paveicināja politisko partiju saprašanos un Latvijas valsts nodibināšanu 1918. gada 17. novembrī. Šīs rezolūcijas pilnu tekstu es trīsdesmito gadu sākumā dabūju no

R. Dambīša un tas iespiests manā brošūrā „18. novembris un 15. maijs.” Ja atmiņa pa šiem gadiem nav tapusi kļūdaina, tad rezolūcijas teksta autors ir pats R. Dambītis. Tāpēc, kad nodibinājās jaunā valdība, R. Dambītim piešķīra izcilāko amatu aizsardzības lietās. Kara vai apsardzības ministra jaunajā valdībā nebija, bet bija gan iekšlietu ministrs (Dr .M. Valters) un militāros jautājumus kārtoja iekšlietu ministra biedrs apsardzības lietās, kādā amatā iecēla R. Dambīti. Viņam tā tad piekrita uzdevums būt par latviešu nacionālās armijas pirmo organizātoru. Un te viņš atdūrās uz lielām grūtībām, jo nebija daudz tādu karavīru, kas būtu gribējuši stāties jaunās nacionālās valdības rīcībā kā tās sargi un aizstāvji.

8. VIŅŠ PAŅEM AIZ POGAS NACIONĀLO VIRSPAVĒLNIKU

Viens no pirmajiem, kas stājās jaunās valdības rīcībā, bija plkv. leitn. Oskars Kalpaks. Viņš nebija cīnījies latviešu strēlnieku pulkos, bet krievu karaspēka vienībās un revolūcijas dēļ no tā aizgājis. Padzirdējis par jauno nacionālo valdību, kas uzņēmusies cīņu pret komunistiem, Kalpaks no savas dzimtenes Meiranos, kur viņš bija atgriezies no irstošās krievu armijas, devās uz Rīgu un tūdaļ stājās Pagaidu valdības rīcībā. Viņš bija viens no pirmajiem jaunformējamo rotu (Cēsu) komandieriem.

„Redziet, tur es ieraudzīju Balodi, kad viņš bija atgriezies no gūsta, un aiz pogas paņēmis, aizvedu viņu uz mūsu karaspēka formēšanas vietu,” teica man reiz Dambītis, kad mēs sēdējām „Lunas” kafejnīcā pie loga un tērzējām. Ar roku viņš norādīja uz Kaļķu ielu pie švarca vīntirgotavas, kur viņš bija saticis savas puses cilvēku un savu karaskolas biedru Viļņā, no vācu gūsta pārnākušo kapteini Jāni Balodi. Dambītim paklausīdams, Balodis bija iestājies nacionālajā armijā un kļuva par virsnieku formējamās rezerves, vēlāk Neatkarīgās, rotas komandieri.

Dambītis vairākkārt bija neatlaidīgi iestājies, ka jaunajā valdībā ir vajadzīgs kara ministra postenis. Nepieciešamība tiešām arī piespieda radīt Apsardzības ministriju. Tikai par

ministru nekļuva vis plkv. Dambītis, bet gan civilists, agrākais latviešu domnieks Krievijas valsts domē Jānis Zālītis, kas kopā ar Goldmani bija radījuši latviešu strēlnieku pulkus. Dambītis tomēr palika atkal apsardzības ministra biedra amatā. Ar tiešo priekšnieku Zālīti viņam tomēr labi nesaskanēja. Arī tas gars, kas valdīja nacionālās un patriotiskās jaunatnes kalpakiešos, Dambītim bija pasvešs. Viņš nebija tur varējis atrast pozitīvai sadarbībai nepieciešamo saskanīgo kontaktu.

9. „TIKAI PĒC MANAS NĀVES”

Kā apsardzības ministra biedrs Dambītis tomēr bija visu tā laiku notikumu labā kursā. Trīsdesmito gadu sākumā, ar viņu tērzējot par mūsu valsts dibināšanas pirmo posmu, es no Dambīša uzzināju tādas lietas, kas citiem nebija zināmas vai par ko atklātībā nerunāja. Pārbaudot šos notikumus pie citiem avotiem, izrādījās, ka tie bija patiesi. Tādēļ pēc Dambīša stāstījuma es konstruēju notikumus un pierakstīju ar tiem pilnu kladi. Vēlāk Dambīti satiekot, es viņam to iedevu izlasīt un jautāju, vai attēlotie notikumi ir patiesi? Dambītis atbildēja: „Jā”. Tad es lūdzu, lai viņš ar savu roku klades beigās ieraksta, ka viss aprakstītais ir patiesība un lai to paraksta. To Dambītis negribēja, aizbildinādamies, ka tad viņu daudzi noēdīšot. Vienojāmies par šādu formulu: Dambītis ar savu roku uzrakstīja, ka visi attēlotie notikumi saskan ar patiesību, bet pirms viņa nāves tie nav atklātībā publicējami. Šī klade ar Dambīša paraksta apstiprinājumu palika manā mājā Latvijā, bet noraksts Rīgas Latviešu Biedrības vēstures nodaļas arhīvā.

Ja tagad atceras visas sarunas ar ģenerāli Dambīti un pārskata vēlāko notikumu kopsakarību, nevar atbrīvoties no iespaida, ka Dambītis jau toreiz dažos notikumos un parādībās ir spēlējis it kā jaunā gara lomu. Protams, situācija toreiz bija ļoti sarežģīta un grūta, bet ar vienas personas un grupas netiešu kūdišanu pret otru sarežģītas situācijas neatvieglo. Tāpēc arī Dambītim drīz nācās šķirties no sava apsardzības ministra biedra amata un viņš atgriezās intendantūrā, kas bi-

ja viņa istā vieta. Tā viņš aizvadīja atbrīvošanas kara un miera laika posmu līdz 1934. gada 15. maijam. Pirmajos pēckara gados viņš gan piedzīvoja sava mūža lielāko neveiksmi: zaudēja vietu intendantūrā un par it kā koruptīviem darījumiem viņu nodeva tiesai. Tomēr tiesā nekādus sevišķus pārkāpumus viņam pierādīt nevarēja un viņš atkal atguva savu darbu intendantūrā un arī algu par piespiestās „bezdarbības” laiku. Bet visus 16 gadus viņš palika tādā pat dienesta pakāpē, kādā Latvijas armijā bija iestājies.

Pēc 1934. g. 15. maija, kad Jānis Balodis nāca prezidenta vietnieka un kara ministra amatā, pienāca arī R. Dambīša ilgi gaidītā avansēšanas stunda. Viņš tika pie ģenerāļa zvaigznēm un viņu iecēla par armijas štaba priekšnieka palīgu. Tomēr reizē ar Baloža aiziešanu, krievu bāžu laikā, norietēja arī Dambīša zvaigzne Latvijas armijā. Kā armijas štaba priekšnieka palīgu viņu pensionēja. Līdzās ģenerāļa pensijai viņš gan vēl saņēma Armijas ekonomiskā veikala revidenta solīdu sinekūru. Kopā ar Balodi un Romani ar šī veikala izpalīdzību viņš bija kļuvis arī par liela piecstāvu nama līdzīpašnieku Ausekļa ielā.

Francijas cīņu vidus posmā pie operas mani reiz apstādināja R. Dambītis un ļoti gribēja runāties par vispārējo stāvokli. „Es neparedzu nekā laba, kas nu būs, kas nu būs? Man ļoti dreb sirds, kas nu būs?” — lielā nobažīgumā atkārtoja R. Dambītis.

10. 17. JŪNIJA PĒCPUSDIENA

17. jūnijā, šai melnākajā dienā, kādu mūžā nācies piedzīvot, novakare mani saveda atkal kopā ar R. Dambīti. Bet pirms šī notikuma vēl nāca pieredzes bagāta pēcpusdiena. Līdz pusdienai, kamēr vēl notikumi, pārsteidzīgi un neparasti, blīvējās viens aiz otra, kaut kā šīs dienas smagumu vēl varēja nest, kaut arī likās, ka debesis sāk grūt kopā šai skaistajā saulainajā mirdzumā. Bet pēcpusdienā, kad Rīga jau bija pilna sarkanarmiešiem un visas iestādes tanku ielenktas, kad uz ielām iznāca pagrīde un sāka šturmēt prefektūru un pastu, kad atskanēja šāvieni un sāka braukt sanitārie automobiļi ar ievainotajiem, ko pastiprināja vēsts par ģenerāļa Bolšteina pēkšņi sāka tramdīt un atrāsīt šo summu norēķinus. Sekre-

tragēdiju, šķita ka nu dzīve un visa pasaule ir zaudējusi katru pamatu un debesu jums kļūst aizvien šaurāks un žņaudzoši spiedīgāks.

Sirdi bija pārņēmis tāds līdz tam nepazīts nemiers, ka mieru un vienaldzību vairs nevarēja atrast ne tukšajā darba vietā, ne mājās. No nepanesamības tādos brīžos dažkārt var glābt tikai kustība, staigāšana. Kaut ielas ar savu padibeņu domināciju bija vispār atbaidīgas, ar sievu izgājām ārā, ar nolūku izvairoties no tām vietām, kur bija izveidojušies „dienas notikumu kamoli” — no pasta, prefektūras, stacijas, Elizabetes ielas pie Vērmaņa parka.

Ap launaga laiku no Olava mājas, Marijas ielā, kur dzīvojām, pa Lāčplēša ielu devāmies Valdemāra ielas virzienā. Lāčplēša iela bija gandrīz ļaužu tukša. Rets gājējs, kā novakarē aizkavējusēs vista, steidzās pazust namu blokos. Arī Brīvības iela, galvenā kustības maģistrāle, bija ļaužu pustukša. Turpretim pa Valdemāra ielu braukāja krievu vieglie bruņū auto. Uz Pumpura ielas stūpa satikām somu sūtniecības atašēji Hellgrena kundzi. Kopā ar viņu, kas steidzās uz savu sūtniecību un kas Somijai cīnoties bija pasargāta no tāda likteņa, kāds viņu pārsteidza Rīgā, nogājām gar krievu sūtniecību Antonijas ielā. Tās ārpuse tai dienā un tai stundā neliecināja par notikumiem, kas no tās tika diriģēti un vadīti. Sūtniecības apakšstāva logi bija aizslēgoti. Bija klusi un mierīgi. Tikai dažī šķietami „maskavieši” bezbēdīgi staigāja pa Kalpaka bulvāri un demonstratīvi smaidot aplūkoja sūtniecības namu.

Kad iegriezāmies Strēlnieku dārzā, tas bija ļaužu diezgan pilns. Uz soliem un ietnēm redzēja daudz nemiera urdītu seju. Piena restorāns un tā atklātā terase bija gandrīz pārpildīti. Bet tur bija kaut kas no krogus skaļuma, bija vairāki, kas bija stipro dzērienu restorānos ēduši pusdienas un še „atvēsinājās.” Šajās dienās Rīgā dzēra daudzī nedzērāji, kas alkoholā meklēja aizmirstību un patvērumu no izmisīgā haiguma. Bet vērotājam tas atstāja tādu iespaidu it kā dzīres nāvnieku kamērā.

11. OTRREIZĒJĀ ELLE

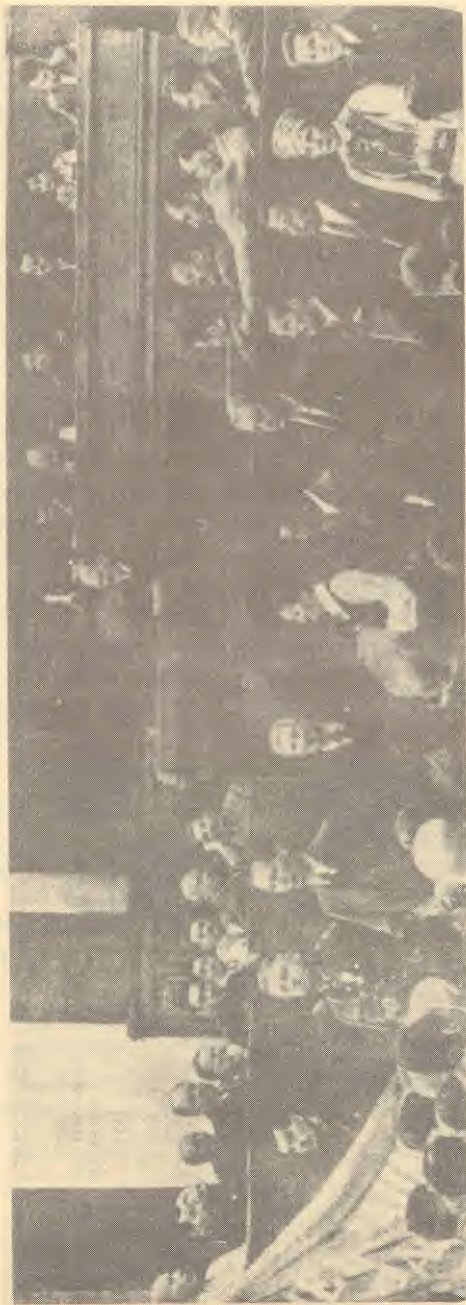
Kad ar sievu apsēdāmiešiem un pasūtījām kefiru, pie mūsu galdiņa pēkšņi parādījās un uz krēsla sabruka rakstnieks Kārlis Lapiņš. Viņš nevaldīja vairs par saviem nerviem un uz galdiņa sakņupis raudāja kā izkults bērns. „Man jau otrreiz dzīvē pasaule sabrūk pār galvu. Pirmo reizi es vēl izkļuvi, bet kā būs šoreiz?” — viņš šņukstēdams teica. Es nebiju līdz tam redzējis cilvēku tādā izmisumā kā Lapiņu todien.

Par viņu agrāk ieskati un domas dalījās, arī man. Tas, šķiet, bija viņa duālistiskā rakstura dēļ. Viņš bija mazturīgu vecāku dēls no Vidzemes, ar zināmu iedzimtu ideālismu un literārām dotībām. Viņā iemājoja vieglprātīgs bohemisms, bet arī kaut kas griezīgi agresīvs, atmaksas kārs, ko urdīja kādi neapmierināti kompleksi. Viņš bija bijis strēlniekos, revolūcijas entuziasma aizskalots sarkanā spārnā. Tur viņš kļuva neiecietīgs revolūcionārs, kas savos avīžu rakstos ar K. Merta vārdu gribēja „buržujus izgērbt līdz pēdējam kreklam.” Viņš uzdienēja līdz komisāram, bija izcilos amatos Maskavā, bet nepastāvīgais raksturs, protams, radīja vilšanos un dažu iecerējumu nepiepildīšanos. Kā Padomju Savienības delegācijas loceklis miera sarunām ar Poliju viņš nokļuva Varšavā, kur dzertēja no komunistiem un pārbrauca Latvijā. Kā literāts un politisks cīnītājs ar to pašu K. Merta vārdu sāka darboties labajā spārnā, Nacionālajā klubā un Latvijas Sargā (namsaimnieku izdevniecības laikā), bet gandrīz no visām vietām viņš šķīrās ar rūgtuma atraugām, ko iznesa uz āru. Palika iespaids, ka viņš aizvien „spļauj akā, no kuņas dzēris.” Ar tādu virsrakstu es par viņa darbību uzrakstīju pat kādu ievadrakstu. Bet viņš rakstīja diezgan interesantus rakstus par Padomju Savienības politiku un tās aizkulisēm. Šie raksti sevišķi patika „Latvja” ideologam A. Bergam. Un tā K. Merts, kas nu rakstīja ar savu pilsonisko vārdu K. Lapiņš, nokļuva arī „Latvja” redakcijā, kur iznāca ar viņu strādāt kopā. Bijām katrs savas nodaļas vadītāji

Par Lapiņa rakstiem un grāmatām par Padomju lietām toreiz palika iespaids, ka viņš nepasaka visu, ka baiļu vai kādu citu iemeslu dēļ viņš neiet līdz galam. Bet tad nāca kāds

gadījums, kas lietu padarīja vēl aizdomīgāku. Kādā polemikas rakstā starp „Pirmdienas Rītu” (redaktors un izdevējs J. Bankavs) un „Latvijas Sargu” (D. Miesiņš) par K. Lapiņu - Meru bija teikts: „Bijušais čekists un kas zin (?)...” Uz šīm smagajām aizdomām nākamā „Latvijas Sarga” numurā kā atbilde bija ievietots vēl smagāku aizdomu gaŗš raksts par pulkveŗa Brieŗa nodoŗanas lietu ķekai. Bija nepārprotami, ka ŗis aizdomas vērstas pret J. Bankavu, par kuŗu un vŗl ķādu jaunsaimnieku partijas darbinieku ŗai lietā diezgan daudz bau-moja. Rakstā bija pateikts, ka redakcija par Brieŗa nodevŗ-bas lietu ieguvusi noteiktas ziņas, ko turpmāk publicēs. Bet nevienā no nākamiem numuriem par plkv. Brieŗa nodoŗanas lietu „Latvijas Sargs” nerakstŗija vairs nevienu rindu un mēms „bijuŗā ķekista un kas zin (?)” lietā palŗka arŗ „Pirmdienas Rŗts”.

Kad K. Lapiņŗ sķa ķetrādāt „Latvŗ,” es vŗnam jautāju, ķālāb tŗkai ar pŗteŗikumu aplkusa strŗlnieku varoŗa plkv. Brieŗa nodoŗanas noskaidroŗanas lieta. Vŗņŗ atbildēja: pŗc pieminētā raksta parādŗšanās „Latvijas Sargā,” pie vŗna atnŗ-cis ŗurnālists Kr. un lŗdzŗs uz ķādu ŗņabi Vērmaŗa parkā. Pie restorāna aŗzejot, Kr. teŗcis — „tur pŗiekŗā bŗs arŗ Jānis (Bankavs), jums jāŗzŗlgst.” Lapiņŗ negŗŗbŗgi restorānā iegŗjis, vŗņŗ sadzēruŗi un nolēmuŗi abām lietām pārvielkt strŗpu. Pie-zŗmēt te varētu vŗl to, ka pŗc lielŗnieku pirmā gada okupāci-jas, kad manās rokās nokŗuva Latvŗjas bijuŗā polŗtŗskās pār-valdes pŗiekŗnieka J. Frŗdrŗchsona 42 lpp. gaŗais nopratŗnā-ŗanas protokols ķekā, Frŗdrŗchsons J. Bankavu tur bija uzde-vis ķā polŗtŗskās pārvaldes izcŗlu aŗentu. Te var atklāt, ka J. Bankavs ir viens no tiem latvŗŗu literātiem, kas minēti grā-matas „Neatkarŗbas Saulŗietā ” 16. lpp., sakarā ar Frŗdrŗch-sona pratināŗšanas protokolu. Varbŗt tas bija iemesls, ķālāb J. Bankavu ķeka drŗzi vien apcietŗnāja un vŗņŗ pŗc tam pazu-da. Bet K. Lapiŗa izturēŗšanās pie mŗsu galda 17. jŗnŗja no-vakarē liecŗnāja, ka daļējas aizdomas, ķādas pastāvēja pret vŗņu, ir bijuŗas nedŗbinātas. Pŗc tam L. vŗl neŗlgu laiku lika mierā. Rudens pusē vŗņŗ pat organizēja daŗus literātus un ar



Latvijas inkorporācijas akts Padomju savienībā Krenli 5. augustā 1940. gadā. Runātāju tribīnē Latvijas uzņemšanas lūgumu Padomju Savienībā izsaka prof. A. Kirchenšteins. Priekšā pirmā rindā Padomju Latvijas delegācijas locekļi, no kreisās: P. Plēsums, ģen. R. Dambītis, Andrejs Upītis, D. Krūze, T. Birģele, Ž. Spure, Jūlijs Lācis, P. Blaus, J. Pabērzs un Ieva Paldiņa. Ložā pa kreisi: Timošenko, Moskatovs, Dimmuhametovs, Kasumovs, Badajevs, Kaļiņins, Čiivali, Maļenkovs, Ždanovs, Chrustčovs un Staļins. Pa labi: Mikoĵans, Molotovs, Kaganovičs, Vorošilovs, Bulģaņins un Višinskijs.

tiem tīri demonstratīvi brauca labprātīgos mežu darbos, bet diezgan drīzi viņu apcietināja un arī viņš aizgāja tam pašam liktenim pretī, kā daudzi tūkstoši latviešu.

12. VAKARS PIE PILS

Radio ziņu laikā, šķiet plkst. 8 vakarā, mēs atstājām galdiņu, lai nojumes priekšā, piena restorāna otrā pusē skaļrunī noklausītos pirmās vakara ziņas. Tādu ziņu noklausītāju tur bija daži simti. Kad atskanēja parastā radio ziņotāja (Z. Krastiņa) balss, visi ar aizrētu elpu klausījās, kādus notikumus vai rīkojumus radio pavēstīs. Bet šajās ziņās, ārpus parastās kronikas, nebija nekas, kas prātus nomierinātu. Interesi radīja vienīgi paziņojums, ka plkst. 10.00 radio runu teiks prezidents Kārlis Ulmanis. Lai mazliet mīkstinātu baigo īstenību, vai arī, lai ļaudīm rādītu, ka vēl pie varas ir vecā valdība un spēkā ir vecā kārtība, ziņas noslēdza ar „Tev mūžam dzīvot, Latvija” plates atskaņošanu. Bet šī dziesma tik asi un griezīgi kontrastēja dienas notikumiem Rīgā, ka panāca tieši pretējo iespaidu. Varēja redzēt, ka ļaudīm, sevišķi pazīstamu virsnieku kundzēm, acis pildījās asarām. Ne prieka, bet liktenīga baiguma asarām, ko izsauca šī dziesma, atgādinādama to pretējo reālību, kas uzvaroši sāka solot pa Rīgas ielām.

Saule jau grima aiz namu horiconta, kad pārgājām pāri kanāļa tiltiņam un gar universitātes jauno ēku un Nacionālo teātri devāmies iekšpilsētas virzienā. Ielas šē bija gandrīz kā noslaucītas. Tumšais Saeimas nams stāvēja vientuļš un atstāts, kad gar to un gar katoļu bīskapijas namu iegriezāmies Mazajā Pils ielā. Ieejot Lielajā Pils ielā, pirmais cilvēks, ko ieraudzījām, bija prezidenta privātsekretārs J. Rudums ar savu melno baretī galvā. Viņš jau atradās pretim pils galvenai ieejai, un steidzīgi pārgājis ielai, pazuda pilī. Acīmredzot, arī viņš prezidenta uzdevumā bija izgājis ārā pavērot Rīgu. Gar pils frontālo pusi tai stundā bija kluss un mierīgs. Neredzēja nevienu cilvēku, nekādu jaunās varas posteni, nedz vērotāja aci.

13. CILVĒKS, KAM VIENMĒR LABI

Gar anglikāņu baznīcu iegriezāmajos Daugavmalā. Uz pirmā soliņa pie zālāja sēdēja Saeimas kancelejas direktors M. Cepurīts, kas dzīvoja Saeimas namā un prezidentūras sekretāriāta vadītājs J. Grandaus, kas dzīvoja pilī. Viņi nelaida mūs tālāk, bet lūdza apsēsties un aprunāties. Cepurīts bija reālists. Viņš jau agrāk bija teicis, ka krievi ir spēks, ar ko jā-rēķinas. „Mēs jau varam tos saukāt par Vaņkām, bet redziet, ko viņi ir izdarījuši un izdara.” Bet šai vakarā Cepurīts sēdēja drūms un arī diezgan nobažījies.

Turpretim Grandaus bija ļoti labā omā, vai vismaz centās tādu rādīt. „Būs labi, būs labi,” viņš teica. Kad mana sieva neslēpa par šādiem vārdiem izbrīnu, viņš atsmaidīja: „Bet, kundze, kaut kādām bažām taču nav vietas.” Tā runāja konjunktūras cilvēks, kāds Grandaus bija vispilnīgākā veidā. Viņā bija kaut kas no taleirāniskām īpašībām. Pret priekšniekiem, vienalga kādiem, viņš bija neatdarināmi pakalpiņš, pret cilvēkiem ar stāvokli, vienalga kādiem, viņš izkusa laipnībā. Kaut arī pirmajos revolūcijas gados viņš pie komunistiem bija bijis atbildīgos amatos, Latvijā atbraucis, viņš ar savām raksturīpašībām pie Čakstes kļuva par prezidenta sekretāru un prata šai amatā noturēties arī vēlāk. Kad Ulmani deportēja un prezidenta amatu nolikvidēja, Grandau'u iecēla par prezidenta sekretāriāta likvidatoru. Tad viņš bija pakļauts augstākās padomes prezidija loceklim Gailim, kurū viņš visur atkal ļoti slavēja — esot vienkāršs kokstrādnieks, bet tik labi saprotot un vērtējot lietas kā rutinēts valstsvīrs.

Šai laikā ar Grandau'a rīcību es gandrīz iekļuvu lielās nepatikšanās. 2. jūlijā atcelts no amata, nolūcīgi un pamatīgi revidēts, lai atrastu kādu „saimniecisku korrupciju,” es pēc tam centos nokārtot visas pārējās lietas tā, lai ne no vienas puses es vairs nebūtu meklējams. Arī par kādu lielāku kontu no prezidenta speciālā fonda es sastādīju norēķinu un ar attaisnojošiem dokumentiem nodevu prezidenta sekretāriātā. Bet septembrī, kad pilī jau valdīja pionieri, un sekretāriāta likvidatūra atradās kādā mazā dzīvoklītī Brīvības ielā, mani

tāriātā tie valrs nebija atrodami un neviens par tiem nekā nezināja. Bet uzmanības dēļ pie norēķinu nodošanas es biju uz tā noraksta lūdzis atzīmi par dokumentu nodošanu. Šo atzīmi Grandaus lika izdarīt sekretāriāta nodaļas vadītājam Kamparam. Tikai tad, kad es aiznesu un parādīju šo atzīmi, atradās arī norēķins un dokumenti. Lielinieku okupācijas gads Grandau'ū neskāra, viņš mira vācu okupācijas laikā, savā dzimtajā pusē, pie Dobeles. Viņam personīgi attaisnojās 17. jūnija vakarā sacītais, ka viss jau būs labi.

14. KO DAMBĪTIS TEICA 17. JŪNIJA VAKARĀ

Kamēr sēdot tērzējām, gar Daugavmalu, kas bija gandrīz pilnīgi tukša, no tiltu puses gar apstādījumiem tuvojās kāds korpulenta auguma vīrietis civilā. Jau pa gabalu varēja pazīt, ka tas ir ģenerālis R. Dambītis. Iegriezies pie mūsu sola, viņš tūdaļ smaidot apsēdās. Jautāju — no kurienes viņš tik vientuļš nāk? „Nāku no tās puses, kur šauj,” joviāli atteica Dambītis. Viņš bijis pie pasta, kur šaudīšanās un nemieri vēl turpinoties. Pie pasta un prefektūras viņš burzā esot pavadījis gandrīz visu pēcpusdienu.

Dambītis tad izteicās ļoti negatīvi par Rīgu okupējošiem krieviem. Viņš tos izsmēja vārda tiešā nozīmē. Atceros gandrīz burtiski šādu viņa frazi — ap plkst. 3 pie pasta burzā atskanējuši atkal vairāki šāvieni. Pēkšņi no kāda krievu tanka izlēcis kāds virsnieks un saucis: „Kto streļal? Ja tut komandant. Kto streļal?” — Kas šāva? Es esmu šeit komandants, kas šāva? Uz to Dambītis piezīmēja: „Kas tev, tādām ķēmam, teiks kas šāva! Vajadzēja tikai pašam ielaist pa stilbiem.” Dambītis nebija nospiests. Palika iespaids, ka viņš par notikumu ārējo norisi interesējas ar tādu ziņkāri, kā pusaudzis, kas redz ko raibu un kinētisku. 17. jūnija notikumu vērošana viņam sagādāja pat prieku, bet ne aizsimpatijas pret krieviem.

Dambīša raksturu kaut cik pazīstot, ar noteiktību griibas apgalvot, ka 17. jūnija vakarā viņš nespēlēja teātri un pat nesapņoja, ka divas dienas vēlāk būs jaunais Višinska

valdības kara ministrs. To apliecina arī mana sastapšanās ar Dambīti 19. jūnijā. Kaut 17. jūnija vakarā Dambītis bija ļoti runīgs un gribēja ilgi spriedelēt, mēs ar sievu steidzāmies pie radio, lai noklausītos Ulmaņa pēdējo runu, kurā viņš paziņoja, ka paliek savā vietā, aicinādams katru palikt savā. Tikai prezidenta balss intonācija un starptoni liecināja par to, ko viņš izjuta un pārdzīvoja šo pēdējo radio runu sakot. Motīvi, no kuriem Ulmanis vadījās tā runājot un rīkojoties, attēloti „Neatkarības Saulrieta” 17.-23. lpp.

15. P.BLAU'A PAŠROCĪGAIS VEKSELIS

Ne tikai R. Dambītis, bet arī „Jaunāko Ziņu” atbildīgais redaktors P. Blaus, aizsargu rotas komandieris, pat 18. jūnijā vēl nezināja un nevarēja iedomāties, kādas lomas tēlošanu viņam bija paredzējis režisors Vetrovs. To var secināt no šāda fakta. Ar 17. jūnija karstgalvīgajiem demonstrantiem komunistu okupācijas vara ārēji vēl tūdaļ it kā nesolidarizējās, kaut faktiski visas izrīcības diriģēja no vienas vietas. Lai neļautu pagrīdei pilnīgi dominēt un lai ar to nedotu iemeslu okupācijas varai teikt, ka vietējā administrācija vairs nav spējīga uzturēt kārtību un tāpēc tā ir spiesta tūdaļ pārņemt visu kārtības aparātu savās rokās, Rīgas prefekts 18. jūnijā ar nelieliem naudas sodiem administratīvā kārtā sodīja dažus 17. jūnija nemieru cēlājus, pret kuriem bija sastādīti protokoli. Kad šo ziņu ar sodīto vārdiem prefektūrā izsniedza preseī, „Jaunāko Ziņu” policijas notikumu reportieris ziņojumam bija uzlicis virsrakstu Administratīvi sodi. Bet kad saliktais teksts korektūras slejās bija nokļuvis atbildīgā redaktora P. Blau'a rokās, tas šo virsrakstu nosvītrojās un uzrakstījis: „Pelnīts sods dauzoņiem.”

Ja P. Blaus būtu bijis lietas kursā un tam jau iepriekš būtu bijis kāds konspiratīvs sakars ar Antonijas ielas diriģentu Vetrovu, viņš dienu pirms savas iecelšanas par ministru nebūtu šī paša Vetrova diriģētus demonstrantus pašrocīgi apzīmējis par dauzoņiem. Protams, Jaunāko Ziņu” korektūras sleju atzīmju saturs tad arī varbūt vēl nevarēja būt Vetrovam zināms.

No šiem piemēriem var diezgan ticami secināt, ka 19. jūnijā Višinska sastādītā Kirchenšteina valdībā vairums locekļu bija tikai nenozīmīgas leļļu figūras, kas nāca no pusliberālām aprindām, bija ar populāriem vārdiem, bet bez pārlicības un personības iezīmēm. Viņiem aiz muguras rīkojās citi un savas lomas viņi uzzināja tikai tad, kad tiem rokās iedeva to tekstus. Šādu slēdzienu pastiprina arī tas veids, kā notika mana satikšanās ar ģenerāli R. Dambīti 19. jūnijā, kad viņam tā lomas teksts, šķiet, jau bija iedots rokā. Lai līdz šim gadījumam nokļūtu, mums vēl jāizmet kāds mazs likums kādā sāņu ielā.

16. KĀ PILS GŪSTEKNIS REDZĒJA DAŽUS NOTIKUMUS

Šajās sajukumū un trako notikumu dienās, kad prezidents Kārlis Ulmanis kā gūsteknis dzīvoja Rīgas pilī, kad viņš bija ne tikai izolēts no tautas vides un saskārsmes ar cilvēkiem, bet sāka kļūt arī atstāts, jo ļaudis parasti vairas no zūdošas varas reprezentantiem, man dažbrīd uzmācās šaubas, vai Ulmanis īstenībā pilnīgi izprata radušās pārmaiņas un kurp tās ved? Sacīto ilustrēšu ar dažiem piemēriem.

Kultūras fonda dome bija nolēmusi pirkt vairākus simtus sabiedrības „Grāmatnieks” izdoto „Praktisko angļu — latviešu vārdnīcu.” Grāmatas uz Kultūras fonda Draudzīgā aicinājuma biroju bija jau aizsūtītas, bet nauda sabiedrības kasē nebija vēl iemaksāta. Boļševikiem ienākot, tie paši vecie Kultūras fonda ierēdņi, agrākās Ulmaņa uzticības personas, jūtot varas avotus citur, ne vairs Rīgas pilī, vilcinājās un negribēja parakstīt orderi par naudas pārskaitīšanu „Grāmatniekam.” Kad es caur T. Veichertu to ziņoju Ulmanim, viņš bija noteicis: „žēl, mums vajadzēja to paredzēt un jau agrāk grozīt noteikumus par Kultūras fondu, nosakot, ka Kultūras fonda domes priekšsēdis ir Valsts, nevis ministru prezidents.” Pēc agrākiem noteikumiem, Kultūras fonda domes priekšsēdis bija ministru prezidents un Ulmanis, būdams Valsts un ministru prezidents, bija arī Kultūras fonda priekšsēdis, bet tagad tas bija Kirchenšteins.

Sabiedrības Rīgas veikalā es biju pieņēmis darbā kādu Latvijas laika augstāku ierēdni, kurš kādreiz bija sodīts par pārkāpumiem naudas lietās. Viņš savā laikā bija bijis arī žurnālists un man vairākkārt želojās, ka notiesāts nepareizi, jo visas naudas lietu kombinācijas esot izdarījušas politiskās partijas un viņam par to nācies ciest. Man bija šī cilvēka žēl un es viņu iesaistīju darbā. Viņš bija ļoti veikls un izdarīgs ierēdnis. Savā centībā pat drusku apvaldāms. Normālos apstākļos sevi viscaur attestēja kā lietojamu darbinieku, bet boļševikiem ienākot, arī viņš kā „pilsoniskās Latvijas laikā cietušais, kas ilgāki sēdējis cietumā,” domāja, ka nu arī viņam ir pienācis laiks atkal tikt uz augšu. Viņš sāka luncināties un ar visādām mēlnesībām par mūsu sabiedrību iet pie jaunajiem varas vīriem. Kad bija atradis dzirdīgas ausis, ar avansēšanās cerību vien tam nepietika. Viņš sāka uzstādīt nedibinātas materiālas prasības arī pret veikalu. Kad to dabūja zināt Ulmanis, viņš kā savos vecajos varas laikos, deva striktu pavēli šo ierēdni atlaist no vietas. Bet viņš nebija iedomājies, kādas tam varēja būt sekas. Es aprādīju, ka šī vīra rīcība, kuŗa pieņemšanā es pats biju vainīgs, pagaidām jāpiecieš. Ulmanis tad tam piekrita.

Bija sastādīts un sabiedrība „Grāmatnieks” bija nolēmusi izdot lielu rakstu krājumu „Vienības gaismā” (Ulmaņa paša radīts virsraksts). Grāmatu iespieda A. Gubja tipografijā Ausekļa ielā. Šīs lielās un augtās tirāžas grāmatu Gulbja tipografijai iespiest nodeva pēc Ulmaņa norādījuma, lai palīdzētu glābt Gulbja firmu no saimnieciskām grūtībām. 1940. g. aprīlī vecā A. Gubja firma bija nokļuvusi lielās maksāšanas grūtībās. Firmas īpašnieks A. Māļītis griezās pie Ulmaņa sekretāra Ruduma un lūdza prezidenta palīdzību, aprādot, ka pretējā gadījumā nevarēs noslēgties arī Latviešu konversācijas vārdnīcas izdošana. Ulmanis pieprasīja Gulbja firmas bilanci, bet it sevišķi sīku pārskatu par Konversācijas vārdnīcu. Lai firmu un Konversācijas vārdnīcu glābtu, Ulmanis no ziedojumu fonda lika izmaksāt Māļītim 50,000 ls, kā pretekvivalentu prasot vairākus Konversācijas vārdnīcas komplektus, ko piešķīra dažādām kultūras istādēm

un personām. Arī minētās grāmatas iespiešana, par ko jau iepriekš samaksāja, bija šāds materiāls atbalsts Gulbja firmai. Līdzekļus grāmatas izdošanai Ulmanis kredīta veidā piešķīra no viņa rīcībā esošā ziedojumu fonda. Bija paredzēts, ka no tipografijas grāmata varēs iznākt jūnija beigās, bet lieliniekiem ienākot, dažas grāmatas pēdējās loksnes vēl nebija iespiestas. Tad Ulmanis teica, lai pasteidzinot grāmatas izdošanu, pirms amatā ir stājusēs jaunā valdība, jo tad varbūt varot iznākt sarežģījumi ar jauno cenzūru (grāmatas saturā galvenokārt bija dažādi apcerējumi un pārskati par sasniegumiem un uzplaukumiem Latvijā Ulmaņa laikā). Bet tas nebija viegli, jo grāmatu iespieda desmit tūkstoš eksemplāros. Pie tam tipografiju burtliči ir bieži bijuši kreisi noskaņoti. Pēc lielinieku ienākšanas, pie šīs grāmatas iespiešanas neviens burtlicis vairs negribēja strādāt. Kad es to caur Valsts kancelejas vicedirektoru T. Veichertu paziņoju Ulmanim, viņš likās nevarēja saprast, kāpēc burtliči drukātavā vairs negrib iespiest grāmatu „Vienības gaismā,” kas runāja par viņa valdīšanas laiku Latvijā. Beidzot Ulmanis noteicis: „Nu, tad lai Unāms parunā ar Māļiti, lai viņš iespiestās loksnes noglabā kaut kur bēniņos, vai pagrabā, ka mēs tās vēlāk atkal varam lietot.” Bet Māļītis, kuŗa tipografija bija pilna ar šīs grāmatas iespiestajām loksņēm, par to tagad bija ļoti nelaimīgs un viss iespiedums lielā steigā aizgāja makulatūras ceļā, ko Ulmanis pat vairs nedabūja zināt.

17. SATIKŠANĀS AR VIŠINSKA KAĶA MINISTRU

19. jūnijā — notikumu drāmatiskajā juklī mana ģimene bija pat piemirsusi, ka tā ir mana dzimšanas diena — bijām ar Māļiti norunājuši „Vienības gaismas” iespiestās loksnes apskatīt Gulbja spiestuvē Ausekļa ielā, t.s. Forburgas namu blokā. Turpat uz stūŗa viens no bloka piecstāvu namiem nesen bija kļuvis par ģen. Baloŗa, Dambiŗa un kapt. Romaņa īpaŗumu. Kad iespiestās loksnes ar Māļiti bijām apskatījuŗi un viņŗ paziņoja, ka nav telpu un nav reālas iespējas tās uzglabāt, ka iespiestās loksnes var tikai laist ma-

kalatūrā, lai atbrīvotu spiestuves telpas, bija skaidrs, ka Ulmaņa nodoms ar iespiestajām loksnēm nav īstenojams. Notikumu reālitate toreizējos apstākļos runāja citu valodu. Mālitīs vēl palika savā vēl nenacionālizētajā spiestuvē. Bet es, izgājis uz ielas, dažus desmitus soļus no trejviru nama atkal satiku R. Dambīti. Tas bija apm. plkst. 12.00. Bet tagad Dambiša izturēšanās bija pavisam citāda, pilnīgi pretēja 17. jūnija vakara nostājai. Ja tad, tāpat kā dažkārt agrāk, viņš bija bijis tā sakot „klāt lipīgs,” tad tagad viņš bija ļoti aturīgs. Viņa ārējā izturēšanās vien jau izteica uzsvētu distancēšanos. Viņš likās vīrs ar vērtību, cilvēks, kam ir svarīgs azdevums un kas to apzinas.

Dambiša pirmie vārdi pie apsveicināšanās bija: „Redziet, kā mani apsargā.” Tas bija teikts ar domātu ironiju, kas tomēr pēc tādas neizklausījās, kad viņš norādīja uz diviem krievu tankiem, kas stāvēja viens Daugavmalā, otrs Ausekļa ielas stūrī, gandrīz pie pašas ieejas Dambiša namā. Saruna lāgā neveicās. Vareja redzēt, ka viņš gribēja to pārtraukt un neveikla tam, liekas, šķita arī tāda lieta. Pēc vairākām tukšām un konvencionālām frazēm, viņš norādīja uz savām jaunajām, tikko Armijas ekonomiskā veikalā pirktām korpēm, vecās viņš nesa sainī padusē, un teica: „Man briesmīgi spiež jaunās kurpes, un bez tam sieva jau labu laiku gaida pusdienās” (plkst. 12.00!). Ar to atvadišanās iemesls bija pateikts un Dambītis aizgāja.

Viņam tiešām spieda kurpe, jo jau stundu atpakaļ, 19.VI plkst. 11.00 Višinskis Ulmanim Rīgas pilī bija nodevis izsludināšanai jaunās valdības sastāvu ar R. Dambīti kā kara ministru, un viņš steidzās mājās, varbūt, ka pusdienas radio ziņās jau varēs izziņojumu dzirdēt. Tomēr uz šī notikuma izziņošanu Dambītim bija jāgaida vēl vesela diena.

12. jūlijā es Dambīti redzēju vēlreiz. Šai dienā ar prezidenta vec. sevišķu uzdevumu ierēdni Alfrēdu Briedi un valsts kancelejas vicedirektoru T. Veichertu man bija norunāta satikšanās Virsnieku klubā, kur gribējām paēst pusdienas. Tur tad vēl varēja satikties un aprunāties. Kad ēdām pusdienas, ēdamzālē pēkšņi parādījās arī Dambītis. Viņš ta-

gad bija Latvijas ģenerāļa uniformā, ar dažiem ordeniem. Dambītim līdzīgs bija armijas komandieris ģenerālis R. Kļaviņš un daži krievu virsnieki. Mani ieraudzījis, viņš sveicināja ar tādu smaidīgu laipnīgumu kā dažkārt vecajos laikos. Kas tā gan ir par likteņa ironiju — pirmais brīvās Latvijas kara ministrijas pārvaldnieks ir arī Latvijas kapraču valdības kara ministrs, teica A. Briedis. Tā bija arī pēdējā reize, kad biju kopā ar šo lietišķo un apdāvināto cilvēku. Viņu liktenis aizveda uz Sibīriju. Bet pirms tam vēl nāca 5. augusts un ģen. Dambīša brauciens uz Maskavu — apbedīt Latviju.

18. TIE, KAS VIŠINSKIM UZSTĀDĪJA PRASĪBAS

Pārejas laikā no Ulmaņa uz Kirchenšteina valdību diezgan bieži tika minēts zv. adv. un dzejnieka A. Ķēniņa vārds. Arī viņam piedēvēja kādu posteni jaunajā valdībā. Vēl vairāk — stāstīja, ka Ķēniņš būšot viens no galvenajiem motoriem „jo viņš, lūk, esot Višinska studiju biedrs un tml. Ķēniņš latviešu kultūras dzīvē kādreiz bija spēlējis izcilu lomu. Nerunājot par Zalkša laikmetu un viņa skolām pirms pirmā kara, Ķēniņš bija bijis Latvijas sūtnis, izglītības ministrs. Zemnieku savienībā viņš nebija labi ieredzēts, tālab pēc 15. maija Ķēniņš nekur neizvirzījās, kaut viņam patika politiska un sabiedriskā aktivitāte. Atvirzīšanās advokātūras pasīvitātē viņam ļoti kremta. Reiz viņš plānoja kādu lielu darbu par latviešu kultūras 100 gadiem, kam centās mani ieinteresēt, bet atklāti mūsu ceļi nevarēja kopā iet. Ķēniņa garīgās un kultūrālās intereses man tomēr bija simpātiskas. Bet lielinieku bāžu laikā viņš it kā pārvērtās. Reiz uz ielas mani apturot, viņš teica: „Visur notiek kolosālas pārvērtības, vai uz tām gatavojas, bet mēs guļam. Mēs nesekojam laika garam. Kā mēs atbildēsim savas sirdsapziņas un nākamo notikumu priekšā?” Kad es pēc šiem vārdiem nekā neatbildēju, bet jautājuši, it kā neizprasadams, uz viņu skatījos, lai viņš izsakās mazliet konkrētāk, Ķēniņš, it kā aizvainots, pēkšņi pasniedza man roku un aizsteidzās.

Kad 20.VI 40. izziņoja jaunās valdības sastāvu un Ķēniņa vārds tur nebija minēts, kaut arī dažu ministru amati vēl

nebija aizņemti, es iegriezpos pie Ķēniņa viņa dzīvoklī, lai dzirdētu viņa paša domas un informāciju par politisko notikumu norisi. Ar Ķēniņu dzīvojam tuvu kaimiņos un viņš mani bija vairākkārt apciemojis. Ķēniņš apstiprināja, ka ar viņu vestas sarunas par iestāšanos jaunajā valdībā. Uz jautājumu, kālab tad viņš palicis ārpusē, Ķēniņš atbildēja, ka viņš uzstādījis noteiktas prasības, bez kuŗu garantēšanas nav gribējis valdībā iestāties. Kad paahteresējos par šo prasību raksturu, Ķēniņš bez deklarētajām „demokratiskajām brīvībām” minēja prāvu rindu tīri konkrētu kultūras lietu, ko viņš stādījis kā noteikumus. Ķēniņš bijis domāts par izglītības ministru.

Kad jautāju — kā Višinskis uzņēmis Ķēniņa prasības, viņš atbildēja, ka esot solīts tās apspriest un „kā redziet, tas tiek darīts, jo man domātais amats ir vēl neaizņemts.” Šķiet, ka Ķēniņa jautājuma dēļ sākumā izglītības ministra amatā negāja arī agr. P. Lejiņš. Iejautājos, vai Ķēniņš bijis viens, kas savu iestāšanos valdībā darījis atkarīgu no dažu prasību garantēšanas? Ķēniņš teica, ka sociāldemokrats Buševics, kas bijis domāts finansu ministra amatam, arī ieminējies par dažām kondicijām, kuŗu skala bijusi gan ļoti niecīga, bet arī Buševica jautājums tāpēc atlikts apspriešanai.

No autentiskām sociāldemokratu aprindām toreiz bija informācija, ka daļa vadošo sociāldemokratu sanākuši pārrunāt savas izturēšanās un rīcības nostāju, sakarā ar lielinieku okupāciju. Vairums bijis par to, ka ar lieliniekiem nekāds kopīgs ceļš nav ejams. Bet Buševics deklarējis: „Jūs varat lemt un darīt, kā jums patīk, bet es esmu izlēmis un noteikti iešu līdzī.” Buševicam bijuši arī nedaudzi domu biedri. Ne tikai Ķēniņš, bet pat Buševics toreiz laikam vēl nezināja, ka komunistiem citas partijas vai to pārstāvji nekādas prasības stādīt nevar.

Buševics ar savu mazās skolas prasību neievērošanu samierinājās, viņu iecēla par centrālās vēlēšanu komisijas priekšsēdi un šai darbā, kompartijas direktīvas stingri ievērodams, viņš savus mazos prasību grēkus daļēji izpirka. Bet

A. Ķēniņš sāka organizēt otro sarakstu vēlēšanām un tāpēc čeka viņu ievietoja „Zviedru gardiņu sanatorijā.”

Vēlā rudenī dzejniece Austra Dāle, A. Ķēniņa kundze, man rādīja vēsti, ko viņa bija saņēmusi no sava vīra no Centrālcietuma. Viņa bija aizsūtījusi A. Ķēniņam uz cietumu veļu un dažas pārtikas vielas, kur līdzās bijis saraksts, ar lūgumu to kvītēt. Zem priekšmetu saraksta Ķēniņš ar savu roku bija uzrakstījis: „Visas še minētās mantas esmu saņēmis, Miļu paldies! A. Ķēniņš.” Tāda bija šī Ķēniņa vēstule un viņa dzīvības zīme no Centrālcietuma.

1944. gada maijā, kad Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta informācijas nodaļa Iekšlietu ministrijas nama bij. čekas pagrabos sarīkoja antiboļševismā izstādi un A. Ķēniņš tur bija izcelts kā moceklis un nacionālās pretestības organizētājs lielinieku okupācijas gadā, Austra Dāle ieradās pie manis un lūdza visus eksponātus, kas attiecas uz A. Ķēniņu, no izstādes izņemt. Tie varot viņam kaitēt. Tas notika pēc tam, kad Ķēniņš no Sibīrijas bija atvests uz Maskavu un tur jau izmantots kā propagandists radio raidījumiem uz Latviju. Austrai Dālei bija tiesības izteikt prasību par eksponātiem, kas skar viņas vīru un to ievēroja.

19. KO DAMBĪTIS TEICA VĀCIJAS SŪTNIM

Pēc Latvijas inkorporācijas, kad mūsu valsts arī tiesiski izbeidza pastāvēt, ārzemju sūtniecības Latvijā likvidējās un no Rīgas aizbrauca. Izmantojot šo apstākli, Vācijas sūtnis f. Kotze bija gājis arī no Dambīša atvadīties, kas vēl līdz 26.VIII 40. rezidēja kaŗa ministrijā. Kā neatkarības laika ģenerālštāba priekšnieka palīgs viņš bija viesojies arī Vācu sūtniecībā. Šādām atvadīšanās vizītēm tādos apstākļos bez parastās konvencionālītātes dažkārt ir arī vēl cits nolūks.—

No ticamas puses ir informācija, — kad sūtnis ieradies pie Dambīša ministrijā, viņš sarunu sācis diezgan patētiski un tēlojis sevi it kā gūstekņa lomā. Viņš izvilcis kabatas pulksteni un teicis: „Man ir atļauts 10 minūtes ar Jums sa-

runāties. Bet — lai viņi nāk, lai mani ņem un aizved! Es runāšu, cik ilgi Jums tikai patīk. Lai viņi nāk!” Tā kā Dambītis bijis nervoza kompleksa iespaidā, nekas nopietns nav runāts un sūtnis nav gribējis ievest Dambīti „aizvešanas dzīvības briesmās,” kālab „atļauto laiku” centies nepārsniegt.

26.VIII 40. Dambītis, reizē ar pārejas valdības likvidēšanu, zaudēja kara ministra amatu. Tanī viņš bija sabijis tikai 2 mēnešus un 4 dienas. Bet par šī laika pakalpojumiem viņam piešķīra augstākās padomes prezidija locekļa amatu, kas īstenībā bija nenozīmīga sinekūra.

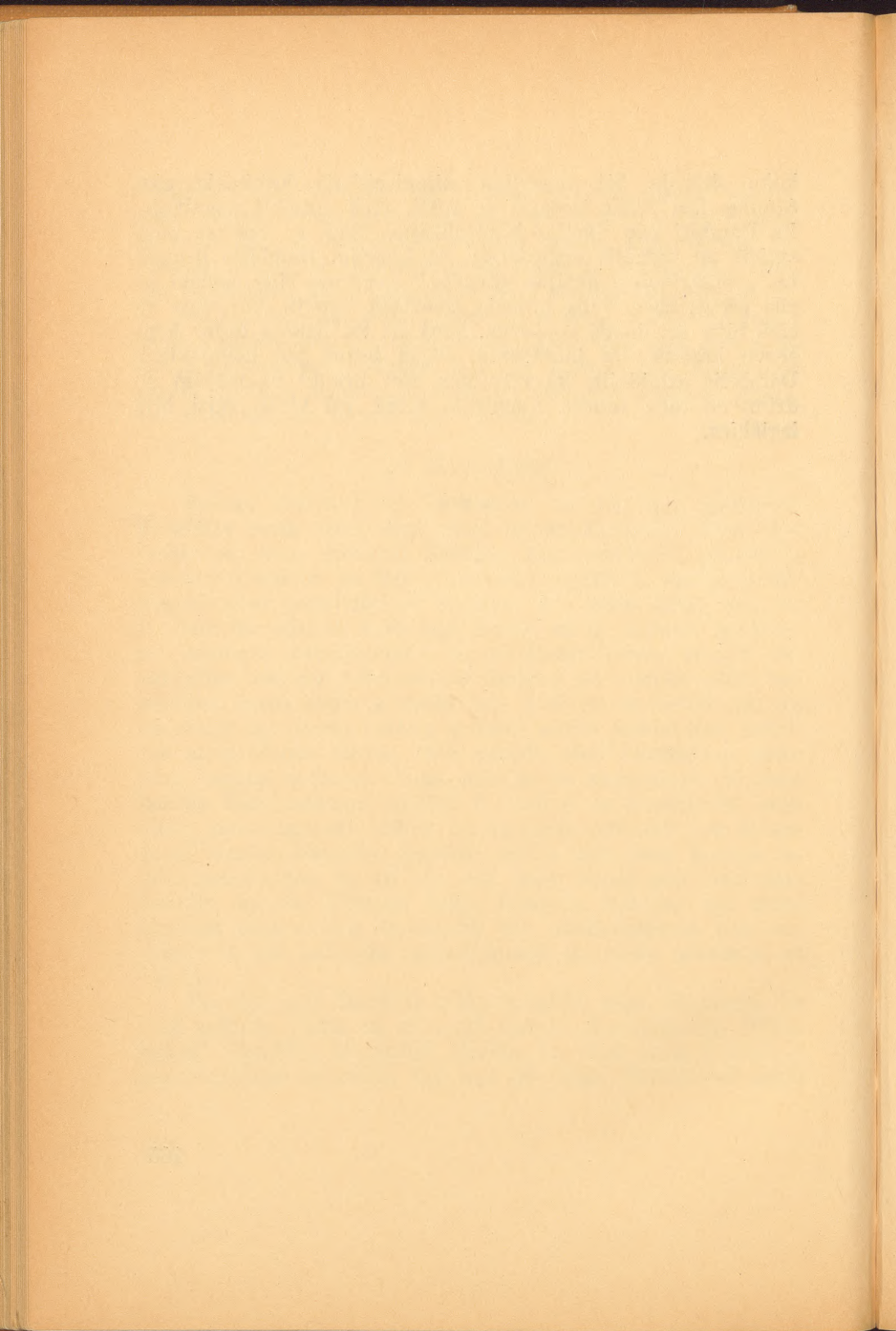
20. IZGLĀBIES

Karam sākoties un lieliniekus no Latvijas padzenot, Dambītis devās tiem līdzī, tikai ne uz Maskavu. Viņš bija devies uz savu dzimteni Trikātu, kur patvēries. Vāciešiem Latviju okupējot un Rīgā, Latviešu Biedrībā, sākot darboties latviešu organizācijas centram, tur kādu dienu saņēma R. Dambīša vēstuli, kurā viņš ziņoja, ka ir „laimīgi izglābies no lielinieku varmācībām” un piedāvāja savus spēkus un palīdzību Latvijas atbrīvošanas darbam. Šī vēstule palika bez atbildes. Savu cieņu latviešu acīs viņš ar to nevairoja. Ja Dambītis par jaunu nebūtu gribējis aktīvi iesaistīties Latvijas atbrīvošanas darbā, viņš varbūt vācu okupācijas laiku būtu varējis nodzīvot tikpat mierīgi un neuzkrītoši kā viņa kollēga Kirchenšteina valdībā P. Lejiņš un daudzi citi lielinieku gada augstāki ierēdņi un deputāti, pat tādi, kas 5. augustā runāja Maskavā. Gestapo nebija pret šiem ļaudīm sevišķi neiecietīga, jo arī tie taču bija bijuši pret nacionālo Latviju un pret Ulmaņa laiku. Dambīša tieksme būt atkal aktivam panāca tikai to, ka SD pēc noklaušināšnas viņu neatbrīvoja, bet paturēja apcietinājumā un vēlāk pārsūtīja uz Vāciju.

Pēc tam par Dambīti trūka noteiktu ziņu. Baumoja, ka viņš nošauts, miris un tml., arī Latvju Enciklopēdijā (Stokholmā) Dambīša biografijā minēts, ka viņš miris Dachavas koncentrācijas nometnē. Bet kad pēc kara Oldenburgā kādu

laiku dzīvoja bij. Latvijas saimnieciskais darbinieks agr. Staune, kas vēlāk izceļoja uz ASV, viņš noteikti apgalvoja, ka Dambīti pēc Vācijas kapitulācijas 1945. g. vasaras pusē saticis un redzējis aizbraucam uz Latviju. Dambītis braucis t.s. „repatriācijas akcijas ietvaros.” Bet viņš bijis sevišķi izcils repatriants. Viņš braucis atsevišķā kupejā, kur viņa rīcībā bijis arī daudz konservu. Viņš arī St. iedevis dažas konservu kārbas. Uz jautājumu, kālab brauc pie lieliniekiem, Dambītis atbildējis, ka rīkojums esot braukt uz mājām un dzimtene taču saucot. Dambītis tāpat vēl vienu reizi bija izglābies.

* * *



VII

TUMSO DIENU ATBALSIS

PĀDOMAS PAR M. VALTERA SARAĶSTI AR
K. ULMANI UN V. MUNTERU

1. Atklāta vēstule sūtnim	169
2. Vīra stāja Ženēvā	170
3. Grāmata, kas aizdzen miegu	170
4. Vai bez Muntera Latvijas liktenis būtu savādāks?	171
5. Vai vienā valstī var būt divas ārpolitikas?	172
6. Ko Hitlers teica Munteram?	173
7. Lielās tirgus dienas Kremli	174
8. Pie Ulmaņa „lielā, gudrā prāta”	174
9. K. Ulmanis „šķirējtiesneša” lomā pret Ulmani	176
10. Novēlots disputs ar Ulmani par satversmi	177
11. Ģen. Balodis ignorē šķirējtiesneša lomu pret Ulmani.. un Munteru	178
12. Vārdi, no kuņģiem prāts atsakās	179

1. ATKLĀTA VĒSTULE SŪTNIM

Ļoti cienījamais Sūtņa kungs!

Kad Stokholmas latviešu avīzē izlasīju sludinājumu, ka iznākusi Jūsu grāmata „Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru,” man kļuva skumji. Jūsu dēļ. Jūsu personas, Jūsu stāvokļa un tās vietas dēļ, ko Jūs ieņemat Latvijas vēsturē kā valsts idejas pirmais un galvenais cīnītājs un piepildītājs, kā viens no tuvākiem Kārļa Ulmaņa līdzgaitniekiem un draugiem! Jūs esat viens no retajiem, ja ne vienīgais, ar kuŗu Kārlis Ulmanis vēl savas varas un lielās vientulības gados, kā arī drūmajās pēdējās dienās ir saucies uz TU, un starp kuŗiem abpusēji ir valdījusi draudzības dik-tēta pietāte un iecietība.

Bet kad četrdesmito gadu beigās, un grūtajā emigrācijas posmā, manuprāt pavisam citu iemeslu dēļ (par kuŗiem plaši un līdz šim neapstrīdēti, arī no Jums, rakstīts manā grāmatā „Laiku Atspulgā”, nod. „Ulmanis un Valters”), Jūs sākāt cīņu pret t.s. „ārkārtējām pilnvarām,” Jūs asi vērsāties arī pret Kārļa Ulmaņa personu, it sevišķi brošūrā „15. maija noziegums.” Jūsu raksti un priekšlasījumi šai jautājumā atdūrās pret ļoti noteiktu un krasu latviešu trimdas sabiedrības noraidījumu. Tā rezultātā Jūs atļāvāt apstākļiem sevi ievirzīt tik nepiemērotā un necienīgā pozīcijā, kas man — tāpēc ka biju un esmu ar Ulmaņa un Jūsu izcīnītās valsts ideju saaudzis, — ļoti sāpēja. Tas gan bija mūsu emigrācijas laika sākuma posmā, tomēr man liekas, ka ir pagājuši jau daudzi, daudzi gadi, kopš kādas Jūsu vēstules ierosmē mums sākās plaša sarakste un diskusijas par Latvijas valsts vēstures jautājumiem un tās liktenīgajām dienām. Ja šo mūsu saraksti iespiestu grāmatā, ko Jūs sākumā ierosinājat,

bet vēlāk pēc tā vairs necentāties, tad šī grāmata būtu krietni biežāka nekā Jūsu sarakste ar Ulmani un Munteru. Jau toreiz Jūs atsaucāties uz šo saraksti ar Ulmani un Munteru, un es Jūs lūdzu to nublicēt — Jūsu pašu dēļ, vismaz tagad ne. Ar to jautājums toreiz aplkusa.

2. VĪRA STAJA ŽENĒVĀ

Un tad nāca gadījums Ženēvā, 1955. g. vasarā, „Lielo konferences” laikā, kad Jūs ar savu ricību un stāju, — nacionālu, godprātīgu, drosmīgu — bezbailīgi paceldams Latvijas jautājumu lielajā forumā, atkal par jaunu uzspodrinājāt savu lielā Latvijas valsts idejas cīnītāja pozīciju. Es tolaik smagi un ilgstoši slims gulēju slimnīcā un notikumiem varēju drusku pasekot tikai kā transa stāvoklī. Bet Jūsu uzstāšanās ar cerības un ticības spēku piestaroja slimnīcas istabu. Jūsu uzstāšanās Ženēvā radikāli grozīja trimdas sabiedrības vairuma noskaņu Jums par labu. Izlasot Stokholmas pieteikumu par „Sarakstes” iznākšanu, uzmācās bažas, ka tas varētu atkal radīt pagriezīenu atpakaļ, tāpat kā pēc „15. maija nozieguma” iznākšanas. Tāpēc bija skumji. Jūsu dēļ.

3. GRĀMATA, KAS AIZDZEN MIEGU

Vakar saņēmu Jūsu sūtīto grāmatu ar sirsnīgo cieņas veltījumu „cīņai un draudzībai.” Lasīju grāmatu visu nakti. Tā radīja daudz nemierīgu pārdomu, pārspriedumu, salīdzinājumu, apsvērumu. Rezultāts: grāmatu izlasot, to aizvēru ar dalītām jūtām. No tās runā vecais revolucionārs Valters, lielais bezkompromisa cīnītājs. Bet raugoties uz lielajiem mērķiem, kas ir svēti, viņš nepiešķir vērību sīkajiem oļiem, ar ko bruģēts ceļš, kas ved uz šo mērķi. Ja šis ceļš nebūtu bruģēts, uz mērķi vispār nevarētu nemaz tikt. Ir vajadzīga sīko, reālo un lielo lietu sinteze. Tikai tā ved uz pilnveidību. Kas pārāk pedantiski nodarbosies ar ceļa bruģēšanu, tas mērķi nesaskatīs un līdz tam netiks. Kas grūto un nogurdinošo ceļa bruģēšanas darbu ignorēs, tas mērķi neaizsniegs, kaut arī par to geniāli un ceļvedoši runātu. Tā tas mēdz būt

dzīvē un nereti arī valsts politikā. Sintezes trūkums vai nelīdzsvarotība starp reālpolitiku un mērķtiecību ir viena lieta, ko es izlasu Jūsu jaunajā grāmatā. Es nesaku, ka tas tā ir, bet cik es apstākļus pārzinu un kā izprotu Jūsu attieksmes pret dažiem notikumiem, tad tāds iespaids paliek.

Un otra lieta: priekšizspriedumi. Arī tie spēlē zināmu lomu dzīvē. Vai šinī gadījumā uz šī konta nekā nevarētu likt? Jums ir aizspriedumi pret Munteru, pret viņa personu, pret politiku ārlietu resorā. Šie aizspriedumi dažās lietās ir dibināti, piem., Cešinas gadījumā, kur M. rīcība bijusi pilnīgi nemorāla un vēl šodien nosodāma. Bet Munters jau bija tikai izpildierednis. Liniņu noteica Ulmanis. Lai Jūs mani nepārprastu, aizrādišu uz nodaļu „Munters” (grāmatā „Neatkarības Saulrietā”), kur pirmo reizi kritiskāji vērtēta M. loma Latvijas ārpolitikā. Ministra amatā nevar būt cilvēks, pret kuŗu tautai nav uzticības, kauču arī tas būtu ar tīri vai pārcilvēcisķām spējām apveltīts. Munters bija viena no Ulmaņa lielākām kļūdām un par atklātām kļūdām nav grūti cilvēkus tiesāt.

4. VAI BEZ MUNTERA LATVIJAS LIKTENIS BŪTU SAVĀDĀKS?

Bet pieejot jautājumiem no lietišķības viedokļa un bez nacionāli sabiedriskiem aizspriedumiem, rezultāti izskatās mazliet savādāki. Bez Muntera Latvijas liktenis nebūtu bijis ne maz savādāks. Kāds izcils atklātības darbinieks par Ulmaņa laika pēdējiem gadiem reiz teica: „Latvijas liktenim savādāku virzienu nevarēja dot ne Ulmanis, ne cits kāds, bet pēdējie raženie un sekmīgie gadī varēja gan būt mazliet cildenāki.” Piekritīsim tam arī attiecībā uz Munteru. Es nekādi nevaru akceptēt Jūsu daudzkārt pausto domu, ka Latvijas liktenis būtu savādāks, ja Latvijā būtu valdījis vecais parlamentārisms. Lietuvas un Igaunijas liktenis taču bija līdzīgs. Jūsu 1940. g. 20. janvāra garajai kritikai par Muntera ārpolitiku vēstulē Ulmanim grūti izturēt analītisku kritiku. Ka dažu citu valstu ārlietu ministri uz Munteru skatījušies greizi — pareizi. Bet tas ir dabiski un nacionālās greisirdības diktēta izturēšanās.

Tā tas ir bijis ne tikai Muntera un Latvijas, bet arī citu valstu un ministru gadījumos. Nenoliegsim, ka Munters Latvijas vārdam bija pievērsis arī diezgan labu skaņu, piem. Tautu Savienībā.

5. VAI VIENĀ VALSTĪ VAR BŪT DIVAS ĀRPOLĪTIKAS

Sākums Jūsu domstarpībām ar Munteru, kas izraisa visus tālākos notikumus un ir „Sarakstes” cēlonis, ir raksts „Latvijas Kareivī” 16.X 38. par Latvijas ārpolitiku (žēl, ka raksts nav pārspiests). Šis raksts, pēc Muntera ieskata, nesaskan ar ārlietu ministrijas viedokli, un viņš Jūs lūdz atturēties no politiska satura rakstu publicēšanas dienas presē, vismaz ar pilnu vārdu. Īstenībā tas ir aizliegums Jums rakstīt par Latvijas ārpolitiku. Tā ir no vienas puses brutāla rīcība. Tas Jums sāp, Jūs drusku aizvaino. Bet no otras puses — kurš amatā esošs sūtnis kurā valstī gan varētu rakstīt par ārpolitiku un izteikt pretējus viedokļus ārlietu ministrijai? Nevienā valstī, ne autoritārā, ne demokrātiskā tas tā nevar notikt un nenotiktu bez sekām. Tas taču ir dabiski. Vienā valstī nevar būt divi ārpolitikas.

Jautājums, kurš viedoklis ir pareizāks — sūtņa vai ministra — svarīgs ir tikai vēsturiskā, bet ne aktuāli politiskā plāksnē. Šai parādībā meklējams arī īstais cēlonis Jūsu 8 garajiem kritiskajiem rakstiem par ārlietu ministra Muntera 26.IV 39. apkārtrakstu. Šis apkārtraksts nav īsti veikli formulēts, bet tas tomēr ir diezgan konkrēts un satura un izvērtējuma ziņā tālu pārsniedz dažu sūtņa ziņojumus uz Rīgu, ko ir bijusi izdevība lasīt. Visneveiklākais gan ir neprecīzētais pusteikums par Rūzvelta vēstījumu. Bet Jūs savos 8 ziņojumos šo apkārtrakstu analitiski izkritizējat tā, ka tur gandrīz vairs nekas pāri nepaliek. Tiesa, ārēji Jūsu kritika ietverta tādā formā, ka to var uzskatīt par meistardarbu. Bet būtiski tā ir tāda, ko neviens ārlietu ministrs no sūtņa sev viegli nepieļautu. Ja kritika būtu konstruktīva, ministrs to varētu kaut kā sagremot, lai necieš viņa prestižs, bet šī-

nī gadījumā no katra ļoti solīdi un diplomātiski pateikta domu gājiena apakštonī runā — kritika kritikas dēļ. Pie tam dažos gadījumos kritiķis runā lietai drusku garām.

Rakstos un it sevišķi garajā vēstulē Ulmanim teikts, ka Munters vedis pārāk vācisku ārpolitiku. Bet vai tā bija? Man šē atkal jāatgādina doma, kas izteikta „Neatkarības Saurietā” 36., 37. lpp.: „Zinādams savu situāciju, savu vācisko izcelšanos un noraidīgo izturēšanos pret to latviešu sabiedrībā, Munters ārkārtīgi centās radīt nevācisku ārpolitiku. Bet tā atkal bija kļūda, jo Muntera rīcība nebija brīva, nacionālu interešu vadīta, bet to noteica bailes no paša ēnas. Tāpēc M. ļoti bieži Latviju iemanevrēja ārpolitiskas izolācijas stāvoklī. Tas notika arī pret Vāciju, it sevišķi 1939. gadā.”

6. KO HITLERS TEICA MUNTERAM

Jums nebūs nezināms, ka Latvijas ārpolitikas attieksmēs ar Vāciju toreiz valdīja liels saspīlējums. Lai to nolidzinātu, Munters centās tikt audiencē pie Hitlera. Bet tas 3 reizes noraidīja Muntera lūgumu pēc audiences. Tikai ar Musolini starpniecību Munters 1940. g. pavasara pusē pieļuva pie Hitlera. Šī satikšanās Latvijas ārpolitisko saspīlējumu ar Vāciju drusku atslābināja. Bet tikai drusku. Kad Munters bija sniedzis par savu sarunu ar Hitleru Ulmanim sīku ziņojumu, arī autoram vēlāk no diezgan tiešiem avotiem tika zināms īss šīs sarunas saturs. Hitlers, pastāvīgi knipjus Munteram zem deguna sīzdams, bija teicis (cik pēc 18 gadu atstarpes var atcerēties): „Latvija man ir vajadzīga. Viņas spēķis, sviests, kokmateriāli. Tāpēc esmu ieinteresēts, lai Latvija pastāvētu. Es to varu atļauties darīt. Cits to nevarētu atļauties.” Šīs sarunas laikā Jūsu ārpolitikas kritiskie raksti bija jau bijuši Ulmaņa rokās un pēc tam aizsūtīti arī ģenerālim Balodim.

7. LIELĀS TIRGUS DIENAS KREMLĪ

1939. g. Jūs iesakat Latvijas ārpolitikai aust ciešākas saites ar Franciju un Angliju. Bet kā gāja Čehoslovākijai, kuŗu šie sabiedrotie piespieda atdot savu nocietinājumu sistēmu Hitlera Vācijai? Bez tam 1939. g. vasarā angļu un franču delegācijas Maskavā veda sarunas ar Kremli. Šķērslis bija piespiedu garantijas Baltijas valstīm. Šo sarunu laikā kādā no lielākiem un iespaidīgiem Londonas laikrakstiem (pa šiem gadiem ir piemirsies nosaukums, bet to var konstatēt kādā bibliotēkā) parādījās raksts, kuŗa pamatdoma bija apm. šāda: „Vai mēs gribam līgt līgumu ar Krieviju vai nē? Ja gribam — tad mums arī jānāk pretim krievu interesēm un drošībai.” Tas bija domāts par piespiedu garantijām Baltijas valstīm. Līdzīgi izteicās vairāki iespaidīgi angļu laikraksti. Ja krievi būtu tikai gribējuši, tad līgums tādā veidā arī būtu nolīgts, bet Staļins toreiz izšķīrās, ka viņam ir izdevīgāks līgums ar Hitleru. Vienīgi tikai šī iemesla dēļ angļi un franči līgumu ar Kremli nevarēja noligt. Staļins atzina par izdevīgāku Baltijas valstis ietirgot ar Hitleru. Tātad ārpolitikā, tāpat kā politikā vispār, ir grūti novilkt darbības līniju pēc vienkāršotības receptes. Te ir vajadzīga liela elastība un reālitate.

8. PIE ULMAŅA „LIELĀ, GUDRĀ PRĀTA”

Ka Jūsu smalki stilizētie un daudzos gadījumos arī labi pamatotie raksti ir varējuši Munteram nepatikt, ir skaidrs. To liecina viņa neapvaldītā un nediplomātiskā atbilde. No 8 rakstiem viņš ir saņēmis tikai 5, kad jau raksta sūtnim, ka būtu ieteicams šos rakstus neturpināt, jo atbildēt uz tiem „laika trūkuma dēļ” viņš nevarēsot un to saturu un virzienu akceptēt viņš arī nevarot, jo tie „stāv tālu no konkrētās ārpolitikas situācijas.”

Ir skaidrs, ka starp ministrijas viedokli un sūtņa viedokli ir liela diference. Ir arī skaidrs, ka katrā citā gadījumā diferences būtu ar nenovēršamām sekām. Tikai šinī ga-

dījumā tas tā nav, jo viens partneris ir respektējamais valsts prezidenta draugs. Šis personīgi draudzīgās attiecības ir tiešām ciešas, ko liecina sūtņa 1.V.39. vēstule prezidentam: „...vienmēr domās pie Tava lielā, gudrā prāta un pie Tavas draudzības...” Vēl vairāk — šai laikā sūtņis ir pasūtījis māksliniecei Zariņai prezidenta Ulmaņa ģimetni, un 27.VII.39. viņš prezidentam par to ziņo: „Mīlais un cieņtais draugs! Šodien Tev rakstu priecīgā sajūtā: atnesa Tavu ģimetni. Tu būtu pārsteigts, cik labi tā izdevusies. Tā ir gleznota pēc kādas Tavas fotografijas un Tu redzēsi no fotografiskā attēla, kuŗu lieku no gleznojuma izgatavot, cik labi darbs izdevies... Esmu pārliecināts, ka vēl labāk izdotos darbs - Tava glezna, ja Tu atļautu viņai (māksliniecei A. Zariņai) Tevi uzgleznot pēc dabas... Nupat notikušajā saviesībā, sūtniecībā, visi apskatīja ar lielu sajūsmu skaisti un raksturīgi dzīvi izstrādāto māksliniecisko darbu”.

Jautāsim, vai šis gadījums ar gleznu ir tikai draudzības jūtu žests, pietāte pret valsts galvu, vai galmnieciska pieglaimošanās valdniekam, kāda tolaik bija modē arī diplomatiskajā korpusā?

Raksturīga ir K. Ulmaņa reakcija uz to. Pēc atsūtītās fotografijas viņš gleznu atrod par „patiesi labu”, tikai „par gleznošanu man gleznotājam „sēdot” ir vēl par agru runāt — neesmu vēl pārvarējis savu tīri zemniecisko atturību, un tas tā laikiem paliks vēl ilgi.” Šais Ulmaņa vārdos izjūtams smalkjūtīgas atturības kontrasts, salīdzinot ar sūtņa Valtera vēstuli. Šie vārdi smeldzīgi atgādina seno izteicienu par laiku, cilvēku un arī tikumu mainīšanos. Līdzīgi apstākļi kādreiz ar K. Ulmaņa ģimetni ir bijuši arī Londonas sūtniecībā. Bet vai Jūs zināt kā portrets tagad goda vietā karājas pie sienas Londonas sūtniecībā? Bet 1952. g. 4. septembrī, kad LNPL Londonā sarīkoja K. Ulmaņa 75 g. dzimšanas dienas atceri (ar prof. A. Spekes referātu) un meklēja arī Ulmaņa ģimetni, ko novietot sarīkojuma telpā, tā bija gan atrasta sūtniecībā, bet nama bēniņos.

9. K. ULMANIS „ŠĶIRĒJTIESNEŠA” LOMĀ PRET ULMANI

Ir tiešām intereasnti vērot, kā 1939. - 40. g. veidojas un nobriest konflikts starp sūtniecību Briselē un ārlietu ministriju Rīgā. Saņemot Muntera 11. maija nediplomātisko un noraidīgo vēstuli, sūtnis ar to neapmierinās, bet sagatavo visu saraksti norakstā un ar 30. maija vēstuli piesūta savam draugam prezidentam Ulmanim informācijai, izvērtēdams arī Muntera lomu. — „Nešaubos, ka Tavš taisnīgais prāts to atzīs un man piedos, ka, iedams vecas draudzības ceļu, nesu Tev savas domas un vaļsirdīgos novērojumus.”

Norakstu sūtīšana īstenībā ir lieka, jo jau 18.V 39. sūtnis ar vēstuli ir lūdzis ministru ar visiem viņa ziņojumiem iepazīstināt prezidentu, kas arī izdarīts. Būtu pieticis tikai ar vēstuli prezidentam. Un vēl kas — ir taču skaidrs, ka Munters savu noraidīgo vēstuli prezidenta vecākajam draugam nerakstīja pēc savas galvas, bet saziņā ar Ulmani un ar tā akceptu. Griezties tādā gadījumā tai pašā lietā vēl ar sūdzību pie Ulmaņa. nozīmē to nostādīt neērtā stāvoklī, resp. Ulmanim sūdzēt Ulmani. Ja nebūtu ērti šādā jautājumā izsaukt Ulmani par šķirējtiesnesi pret Ulmani (Munteru), tad ir vēl grūtāks spriedums, resp. atbilde šādā lietā. Nav viegli rakstīt tādu vēstuli draugam, kādu 26.VI 39. sūtnim Valteram ir rakstījis Ulmanis. Viņš apstiprina, ka arī ārlietu ministrs ir jau informējis viņu par to pašu lietu, par ko runā divi pasta sūtījumi no Briseles. Un viņš apstiprina to pašu, ko ir rakstījis Munters: „mans uzskats, ka nav vēlama polemika ārpolitikas jautājumos, ne ārlietu ministrijā, ne laikrakstos... ārlietu ministrs savu politiku saskaņo ar visu kabinetu un arī ar mani (Ulmani)”. Un beidzot šo īso, lakonisko, bet loģiski konsekvento atbildi, kas var aizvainot un sarūgtināt, Ulmanis noslēdz ar kādu tīri ulmanisku teikumu un nomierinošu žestu: „Apsveicu Tevi ar iecelšanu par Liepājas (V. dzimtā pilsēta) aizsargu pulka goda šefu. Man bija liels prieks beidzot atrast iespēju izpildīt šo man ļoti patīkamo goda pienākumu.”

10. NOVELOTS DISPUTS AR ULMANI PAR SATVERSMI

Ne mazāk interesants par ārpolitiskajiem pārspriedumiem sūtņa sarakstē ar Ulmani ir satversmes, resp. parlamentārisma atjaunošanas jautājums. Tikai šķiet, ka šis jautājums sākts diskutēt daudz par vēlu. Kad Ulmanis 1939. g. 18. novembra runā, kad Latvijā jau bija krievu bāzes, ieminas par tautas pārstāvību (es biju šai sarīkojumā un vakariņās klāt), Jūs par to 27.XI'39. Ulmanim izsaka nokavētu pārmetumu: „Ne Tev bija jāsaka 18. novembra vēstījumā vārds, ka tautas pārstāvības radīšanu aizkavējošs kara laiks. Tu sapratīsi, ka tas nepārliecina. Tas izsauc sarūgtinājumu, kā katrs vārds, kas skan nepatiesi... Tev jāatrod normālas saistības ar zemi — Tavā labā, Tava goda labā, bet vēl vairāk — vai man tas vēl jāsaka? — Latvijas labā. Neuzskati manus vārdus par teorētiku izteikumiem, nedz arī par tādkiem, kas meklē kaut ko sev — nē, tā ir tikai draudzība, kas te runā uz Tevi un kas izlūdzas piedošanu, ja tā Tevi ar izteikumiem vārdiem sāpinātu.”

Un 12.XII'39. K. Ulmanis atkal atbild isi: „Mīlais draugs! Tik daudz gribētos piezīmēt pie abām Tavām gaņajām vēstulēm, ka es nekad nebūtu ieminējies par tautas pārstāvību savā 18.XI uzrunā, ja es šo domu būtu izmetis no prāta. Ar to tagadējos kara laikos tomēr būs jāapmierinās.” Un, sūtņa kungs, jautāsim atklāti, vai šī Ulmaņa doma tajos laikos bija tik galīgi nepareiza? Kas būtu noticis, ja krievu bažu laikā būtu pārkārtota valsts politiskā struktūra? Vai dezorganizācija nebūtu bijusi daudz lielāka, vai tā nebūtu jau pietuvojusies anarchijai? Tie ir jautājumi, kas katrā ziņā apsverami, iekāms dod atbildi.

Ševišķi nozīmīgas ir sūtņa 20.XII'39. un 20.I'40. vēstules Ulmanim, jo tās runā par iekšpolitiskiem apstākļiem un it sevišķi asi un nosodoši vērsas pret dažiem Ulmaņa tuvākiem līdzstrādniekiem — Munteru, kuņu sūtnis pats kādreiz ļoti gribējis par sekretāru uz Parīzes sūtniecību, Alfrēdu un

Andreju Bērziņu u.c. Pie šīm vēstulēm jāievēro divi svarīgi apstākļi: 1) Tikai valsts un lielu iestāžu vadītāji zina, cik grūta ir labu un piemērotu līdzstrādnieku izvēle. Kas vienam ir labs, tas otram būs slikts. Bet vadītājam, kas par visu atbildīgs, svarīgi, ka līdzstrādnieki precīzi izpilda viņa nodomus un idejas. Prasīt šādu līdzstrādnieku nomaiņu smagas krīzes dienās, kaut arī tam būtu vairāki dibināti pamati, nav sevišķi gudri, jo tad atslēgas pozīcijās vajadzīgi cilvēki, kas apstākļus labi pārziņa, nevis jauniesācēji, kam notikumos un lietās jāiedzīvojas. 2) Šīs vēstules un to saturs, kaut arī senas draudzības un pieklāvīgas padevības briljanti formulētā ietvarā, liecina, cik Ulmanis ir bijis pacietīgs un iecietīgs. Viņš to visu ir uzklusījis un pieņēmis. Vai varējis realizēt, vai atzinis par pareizu, tas cits jautājums. Nekādas negatīvas reakcijas, par atreibību nemaz nerunājot. Vai tā rikojas „diktatori?” Protams, viņš ir bijis ļoti skops, pat aizkaroši lakonisks savās atbildēs. Uz pārējām divām vēstulēm viņš nav paspējis, vai arī nav gribējis atbildēt. Tas viss. Bet kā Jūs reaģējat uz visu to? Vai es maldos, ka Jūs sajūtāties atstumts, kad nav ievērotas un realizētas Jūsu domas? Tiesa, Jūs nedabūjat taisnību un attaisnojumu savām labajām domām, domām par Latvijas valsts un tautas likteni un nākotni. Bet cik bieži tas tā cilvēkam nav? Ir dažreiz jābūt pacietīgam un jāprot gaidīt, nogaidīt.

11. ĢENERĀLIS BALODIS IGNORE ŠĶIRĒJTIESNEŠA LOMU PRET ULMANI UN MUNTERU

Kad Jūs nedabūjat savu taisnību par Munteru un Bērziņu pie Ulmaņa, kad Jūs nedabūjat taisnību par Ulmani pie Ulmaņa, Jūs nepaliekat mierā. Tikai trīs nedēļas pēc savas pēdējās vēstules Ulmanim, uz kuŗu viņam varbūt tiešām tais grūtajās dienās nebija laika vēl atbildēt, jo viņš Jums visas personīgās vēstules rakstīja pats ar roku, Jūs meklējāt taisnību par Munteru, Bērziņu un pašu Ulmani pie ģenerāļa Baloža. Visu savu saraksti ar Munteru, kā ministru, kas notikusi dienesta ietvaros un kam jāpaliek ārlietu ministrijas avotos,

visu savu privāto un personīgo saraksti ar prezidentu Ulmani, arī tās vēstules, ko Jūs pats esat apzīmējis par privātām un personīgām, Jūs norakstos apvienotas piesūtat ģenerālim J. Balodim (14.II 40.).

Atstājot pie malas jautājumu, vai B. bija piemērotākā persona, kam tajos grūtajos laikos šo saraksti nosūtīt — kaut interese viņam šādos jautājumos bija liela, bet viņa uzticības persona starp diplomātiem bija bijušais sūtnis, senātors K. Ducmanis, — par šo Jūsu rīcību domas noteikti dalīsies. Daži te saskatīs tīri disciplināru pārkāpumu par ārpolitisko dienesta rakstu kopēšanu un nosūtīšanu citiem avotiem. Daži, kam draudzības jēdziens ir svēts, manifestētas draudzības pilnīgi privātu vēstuļu nodošanu citās rokās neuzskatīs par sevišķi cildenu rīcību, kaut arī tas darīts lielu mērķu vārdā. To grūti attaisnot arī tādiem vārdiem Jūsu pavadvēstulē: „godbijības sajūta un cieņa pret valsts prezidenta vārdu, ar kuru, kā Jums zināms, mani saista ilgus gadus, kopš pašas jaunības, draudzības saites, man liek to jo vairāk darīt, kur nepieciešams mēģināt redzēt visu to patiesību, saskatīt visus novirzienus ieskatos un apsvērt visas pārdomas.” Un kādi ir rezultāti? No grāmatas nav redzams, ka ģenerālis Balodis par šiem jautājumiem ar Jums būtu ielaidies jebkādas diskusijās. Viņš Jums nav pat atbildējis. Tā ir drusku smagāka alga par to, ko Jūs esat saņēmuši no Muntera un no sava drauga Ulmaņa. Ticiet, ka šī atziņa man bija sāpīga, Jūsu saraksti lasot.

12. VĀRDI, NO KUŅIEM PRĀTS ATSAKAS

Bet pāri visam tam visvairāk mani saskumdināja Jūsu grāmatas priekšvārds. Tur ir teikumi, ko prāts neņem pretim, ko tas nevar aptvert, nevar izprast. Jūs rakstāt, ka grāmata grib sniegt to, kas ir „mūsu dzīves vainas vakar un šodien.” Jūs noliekat lasītājam priekšā saraksti ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru, lai tas tajā atrastu vēsturi — cilvēcīgu un sabiedrisku, valsts jautājumus, mūsu likteņdienas, draudzīgus vārdus un sāpīgas jūtas; vēl vairāk — dažos vār-

dos runās svētas dusmas, pilsonisks naids pret Latvijas gremdētājiem (vai tad tiešām Ulmanis, vai kāds no viņa tuvākiem līdzstrādniekiem saucami par Latvijas gremdētājiem — tišiem gremdētājiem?). Kas tie tādi? (Jūs jautājat un atbildat). — Vai šodien tas vēl jāsaka, kad dzīve pati jau devusi atbildi, tik baigu, tik pelnītu un nepelnītu — Par noziegumiem, kas slēpušies viltībā, greizā — asociālā politikā, personiskās godkaislēs, slimīgās iedomās — visā tai iejomā, kas izpaužas šais lapās.”

Kamēr Ulmanis vēl bija un kamēr Latvija vēl bija, Jūs gandrīz līdz beigām esat Ulmanim rakstījuši ļoti sirsnīgas draudzības ietvaros formulētas vēstules, kaut arī saturā. Jūsu domas un ieskati ir bijuši dažādi, dažādu pārliecību, dažādu izpratņu diktēti. Bet pāri pavisam neskārtas ir palikušas senās draudzības un jaunības dienu nacionālo cīņas ideālu saites. Kas gan labāki to apliecina kā Jūsu 1.V 39. vēstules vārdi Ulmanim: „vienmēr domās pie Tava lielā, gudrā prāta un pie Tavas draudzības. Tu redzi, kāds ir laiks, un ar to jau daudz kas teikts. Es gribētu būt Tev neieinteresēts palīgs. Ja draud briesmas, liec mani zaldātos — esmu priekš tā vēl pietiekoši spēcīgs. To saku ar dziļāko nopietnību.” Vai ir kāda dziesma, kur draudzības jēga būtu skaistāki apdziedāta, kā šais Jūsu vārdos par draudzību pret Ulmani? Un tagad, kad Ulmaņa vairs nav — viņš sava likteņa kausu ir izdzēris daudz rūgtāku kā citi, arī kā Jūs — un kad arī Latvijas vairs nav, Jūs rakstāt vārdus, kas vieliski un būtiski attiecas uz Ulmani — Latvijas gremdētāji, noziegumi, kas slēpušies viltībās u.t.t. Vai tā nav iepriekšējās draudzības himnas nozārkāšana? Vēl vairāk — tā ir paša izjūtu un cēlāko vārdu zaimošana. To tā smagi izjutis daudzi lasītāji. Tas ir ļoti smags efekts, kas neietveras vairs vēstures avotos. Vēsture izprot un vērtē, vēsture nesoda. Jūs kvalificējat un sodāt. Un vai pareizi? Jūs gribat sodīt citus, bet vai Jūs nejutat, ka ar to Jūs smagi apsūdzat un nosodāt pats sevi.

Visu šo laiku, pēc Jūsu grāmatas izlasīšanas esmu stāgājis skumjās. Bija novembris — Latvijas mēnesis. Bet Jūsu grāmata izraisa sērīgumu — par Latvijas likteni, par Ul-

maņa likteni, par Latvijas valsts idejas lielo un seno cīnītāju Dr. M. Valteru, kas ar dažiem neapdomīgiem teikumiem ir pazemojis pats sevi. Un par to sirds ir sāpju pilna.

Lai tomēr, sūtņa kungs, 18. novembrā gaišais atstarojums viegli iemirdz arī Jūsu cīnītāja sarūgtinātajā sirdī.

* * *



VIII

2:1 PAR LABU KĀRLIM ULMANIM

1. Objektīvā un subjektīvā vēsture	185
2. Viens vīrs pret veselu paaudzi	186
3. Nemotivēta ieskatu maiņa	188
4. Trimdas būtībā ieslēptā naida sakne	188
5. Ulmaņa nievājums turpinās	189
6. 2:1 par labu Kārlim Ulmanim	191
7. 5:0 par labu Ulmanim	192

1. OBJEKTIVĀ UN SUBJEKTIVĀ VĒSTURE

„Latvijas Amerikā” 4.I 58. numurā bija ievietots T. Puišāna raksts „Kaut kas nav kārtībā,” kur izteiktas piezīmes par manu apceri par Dr. M. Valtera saraksti ar K. Ulmani un V. Munteru „Tumšo dienu atbalsis.” Reizē ar šo avīzes numuru saņēmu arī sūtņa Dr. M. Valtera vēstuli, kurā rakstīts, ka pret manu rakstu „Latvijai Amerikā” viņš piesūtījis vairāku burtnīcu garu apcerējumu ar citāda veida aprādījumiem. Šīs piezīmes lai būtu atbilde uz abiem rakstiem. Dr. M. Valtera garajos apcerējumos paliks neievērota viena otra sīkāka nianse, bet nianse jau aizvien aizved uz pārāk tāliem blakus ceļiem. Galvenais, kas vispirms jāuzsver, ir pamatdoma, ka objektīvā vēsture un to veidotāji noteikti šķirami no subjektīvā personīguma, un ka pilnīgi nevietā un nedibināti ir Kārļa Ulmaņa personas nievājumi kā grāmatās, tā avīžu rakstos. Personas nievājums un zaimojums nav darbības kritika. Tās ir divas gluži dažādās un šķiramas lietas. Nevarēja domāt, ka tas kādreiz notiks par Kārli Ulmani no tās puses, no kuŗas to vismazāk varēja gaidīt.

Nevarēja domāt, ka tie, kas ir bijuši ilggadīgi un tuvākie Ulmaņa līdzstrādnieki, ļaus tam mierīgi notikt bez jebkādas pretakcijas. Vēl vairāk. Pirms dažiem gadiem kādā trimdas laikrakstā bija lasāms ievadraksts par Draudzīgo aicinājumu. To bija rakstījis kāds cilvēks, ko Ulmanis savā laikā izvirzīja augstā un atbildīgā amatā. Tagad trimdā Draudzīgo aicinājumu viņš bija aprakstījis visos sīkumos, bet šī pasākuma autoru — Ulmani — aizmirsis pieminēt. Es nejutos sevišķi aicināts aizstāvēt Ulmani un viņa laiku, kurā ir arī šis tas kritizējams, bet tāds ir bijis un tas pieder

jau vēsturei. Bet tā ka Ulmaņa tuvākie cīņu biedri klusē, tad tieši aprādītās parādības ir tās, kas pamudina ņemt vārdu un rakstīt ne tā, kā „viena, otra vēsma pūš.”

Sākumā minētā raksta autors T. Puisāns sevi stāda priekšā kā jaunu vēsturnieku. Ir patikami, ka mūsu jaunā paaudze interesējas par Latvijas vēsturi un tās liktenīgajām dienām. Tā ir pazīme, ka mūsu tautas zaļais koks tik ātri nekaltīs. Kas turpretim attiecas uz rakstos skartajiem būtiskajiem jautājumiem, tad žēl, ka jaunais vēsturnieks nav pacenties manu rakstu izlasīt uzmanīgāk, tad nebūtu radušies daži acīmredzami pārpratumi un autoram nebūtu palicis neskaidrs mana raksta nolūks. T. Puisāns manu rakstu esot sapratis tā, ka es „nosodot Dr. M. Valteru par to, ka viņš vispār publicējis savu saraksti ar K. Ulmani un V. Munteru” un ka „ši grāmata esot it kā traips brīvās Latvijas idejai.” Es neko tamlīdzīgu neesmu teicis. Arī mani vēsture drusku interesē, un es priecājos par katru jaunu darbu un publicējumu, kas objektīvi apgaismo Latvijas jautājumus. Bet ir divējādas vēstures: objektīvā un subjektīvā. Objektīvā ir neitrāla un patiesa, subjektīvā ir personīga, un dažreiz tā var būt arī netaisna. Ja ir pareizība domai, ka naidā cilvēks var būt patiess, tad sarūgtinājumā cilvēks dažreiz var būt arī netaisns un nodarīt daudz ļauna ne tikai notikumiem un citiem cilvēkiem, bet arī pats sev. Un Dr. M. Valters pēdējos gados ir ļoti sarūgtināts.

2. VIENS VĪRS PRET VESELU PAAUDZI

Ja Kārlis Ulmanis, kā pirmais, ilggadīgais un pēdējais Latvijas valdības galva, zināmā mērā simboliski saplūst kopā ar Latvijas jēdzienu, tad arī Dr. M. Valters manās acīs ir ļoti cienījama persona — viņš ir lielākais no vēl dzīvajiem Latvijas valsts idejas pirmajiem cīnītājiem. Bet savā sarūgtinājumā, ka viņš pēc Latvijas okupācijas nedibināti atbidīts no aktīvi politiskās dzīves, Dr. M. Valters sāka dažās brošūrās un rakstos nonievāt ne tikai „ārkārtējās pilnvaras”, bet arī Kārli Ulmani, kas šīs pilnvaras bija devis labā ticībā,

ka ar tām varēs palīdzēt Latvijas stāvoklim. M. Valters savu agrāko draugu K. Ulmani sāka apzīmēt par noziedznieku, par Latvijas gremdētāju, viņa politisko darbību par asociālu politiku u. t. t. Ja M. Valters būtu sakopojis un publicējis tādus faktus, kas lasītāju par to pārlicina, pret to nebūtu nekādu iebildumu, bet tas, ko raksta Valters, piemēram, brošūrā „15. maija noziegums”, atstāj vienkāršas zākāšanās iespaidu. Un tas bija ļoti asi vērsti ne tikai pret Kārli Ulmani vien, bet pret visu Latvijas neatkarības laika pēdējo gadu paaudzi. Protams, nevar Dr. M. Valteram noliegt arī zināmu varonību: vienam pašam stāties cīņā pret veselu paaudzi! Tāpēc arī es savā rakstā uzsvēru, ka šāda Dr. Valtera rīcība bija atdūrusies pret ļoti krasu trimdas sabiedrības noraidījumu un „Valters pats sevi bija atļāvis apstākļiem ievirzīt ļoti nepiemērotā un necienīgā pozīcijā.”

Ženēva Valtera stāvoklis radikāli grozīja. Zinādams Valtera nepareizos subjektīvos ieskatus par Ulmani, un tādi ir radušies tikai pēc kara, man bija bažas, ka Valters savā sarakstē varētu palikt savas sarūgtinātās subjektivitātes gūstā un atkal nepatiesi un nedibināti sākt zaimot Kārli Ulmani un radīt atkal tikpat negatīvu trimdas sabiedrības noskaņojumu pret sevi kā četrdesmito gadu beigās. Tās bija bažas — Valtera stāvokļa dēļ — ko bija gribēts nepārprotami izteikt rakstā. Žēl, ka jaunais vēsturnieks to ir sapratis citādi. Bažu pirmā puse tiešām ir ļoti sāpīgi attaisnojušies. M. Valters, par nožēlošanu, ir atkal smagi nonievājis Kārli Ulmani. Kā tas norādīts raksta pēdējā nodaļā — „Vārdi, no kuriem prāts atsakās” — M. Valters savas grāmatas ievadā Ulmanim un viņa līdzstrādniekiem veltījis spēcīgus epitetus. Cik es pazīstu Ulmani un Latvijas laiku, manās acīs Ulmanis nav ne noziedznieks, ne Latvijas gremdētājs, ne asociāls politiķis. Kamēr Valters to nav varējis pierādīt, es par šādiem vārdiem aiz kauna nosarkstu Valtera vietā, un uzskatu tos par viņa necienīgiem.

3. NEMOTIVĒTA IESKATU MAIŅA

Tas, ko Dr. M. Valters tagad saka par Dr. Kārli Ulmani, ir tik lielā kontrastā tam, ko viņš ir teicis par Ulmani tad, kad pēdējais vēl bija amatā un arī pat vēl 1943. g. par ārkārtējām pilnvarām, ka šis jautājums jau 1943. gadā prasījās pēc psiholoģiska un vēsturiska noskaidrojuma. Tā radās nodaļa „Ulmanis un Valters” grāmatā „Laiku atspulgā.” Būtu ieteicams vēsturniekam T. Puisānam un ikvienam jaunākās paaudzes pārstāvim šo nodaļu uzmanīgi izlasīt. Tad nevarētu rasties tāds iespaids, ka man varētu būt kāda pretestība pret vēsturisku dokumentu publicējumiem.

Ja T. Puisāns meklē mana raksta nolūku, tad vienā daļā viņš tam piegājis diezgan tuvu, teikdams: „Ja ž. Unāms ar savu rakstu ir gribējis izteikt dokumentos ieturēto jautājumu kritiku vai arī nodot latviešu publikai šo dokumentu vispusīgu izvērtējumu... tad par to autors pelnītu vissiltāko pateicību.” Tikai žēl, ka rakstītājs to ir gan pateicis, bet tūdaļ arī secina, ka raksts tādu iespaidu neatstājot. Un otrs — ne deklarētais, bet ar faktiem un citātiem aprādītais — raksta nolūks, kas sevišķi pasvītrojams, ir nostāja pret Kārļa Ulmaņa un viņa piemiņas nepamatotu nievāšanu. Ja kāds sāktu nedibināti zaimot Dr. M. Valteru, es uzstātos arī pret to, īstenībā esmu to jau vairākkārt darījis.

4. TRIMDAS BŪTĪBĀ IESLĒPTĀ NAIDA SAKNE

Sūtņa Dr. M. Valtera nostājas maiņu pret Kārli Ulmani, ierindojojot pēdējo noziedznieku un asociālo politiķu kategorijā, pēc mēģinājuma šīs parādības cēlonību skaidrot, var kaut cik saprast, bet nekādi attaisnot. Viens iemesls būs meklējams trimdas būtībā, kas cilvēkus pilnīgi atrāvusi no dzimtās zemes, izsitusi no normāliem apstākļiem, no darba, no eksistences. Kailā eksistence trimdinieku dzīvē spēlē lielu lomu. Jaievēro, ka lielajam nacionālās un valsts idejas cīnītājam Dr. M. Valteram ar pāri par 85 gadiem smagi jācīnās arī par ikdienišķo eksistenci. Vairāki Latvijas bij. diplomāti un pat nediplomāti saņem dzīves eksistences līdzekļus

no debloķētā Latvijas valūtas fonda vai no konsulāro ienākumu konta, bet M. Valters no turienes nesaņem nevienu santīmu. Arī tas var cilvēku sarūgtināt un padarīt skarbi netaisnu. Sevišķi tas sakāms par vecāko paaudzi. Jaunākai paaudzei to būs grūtāki saprast.

Bez tam trimdā cilvēki vispār ir nesaticīgi. Jau Rāinis par saviem trimdas gadiem Kastaņolā rakstīdams, ir norādījis uz savstarpējo nesaticību kā vienu no galveniem trimdas ļaunumiem. Savās atmiņās par 1913. gadu Rāinis raksta: „Toreiz trimdinieku dvēseles atmosfāra bija tapusi smaga kā priekšpērkoņa gaiss. Bija smaga toreiz trimdinieku atmosfāra ne vien no vispārējām trimdas nastām, bet arī no biedru savstarpējiem konfliktiem un citāda gara orientācijas un uzskatiem disciplīnas un etikas jautājumos. Tas bija polemikas laikmets...” Bet tagad, kad dzimtene trimdiniekiem vairs nesniedz nekādu morālo, nedz materiālo atbalstu, pretēji 1905. g. emigrantiem, šī savstarpējā nesaticība ir daudz lielāka. Kas notiek latviešu nometnēs, latviešu kolonijās? Dominē nesaticība vai ierauššanās savrupībā. Varētu še norādīt uz 2 spilgtiem piemēriem. Kādā nometnē dzīvo 2 Lāčplēša kara ordeņa kavalieri, bet nav lielāku ienaidnieku kā abi šie karavīri, kas apveltīti ar augstāko Latvijas brīvības cīņu ordeni. Kādā citā nometnē vienkopus dzīvoja 2 bruņinieku dzelzs krusta kavalieri, bet viņu nesaticība bija kļuvusi leģendāra un iegājusi pat trimdas vēsturē. Vai lielie valstsvīri un politiķi šai ziņā lai būtu izņēmums?

5. ULMAŅA NIEVĀJUMS TURPINĀS

Ka Dr. M. Valtera „Sarakstes” viens nolūks, līdzās Latvijas ārpolitikas dažu aizkulišu atklāšanai, ir ļaut vaļu rakstītās rindās izsāpēt savam dvēseles sarūgtinājumam un reizē ar to nonievāt savu bijušo draugu Ulmani, to pierāda M. Valtera raksts „Amerikas Vēstneša” 24. 12. 57. numurā. Raksts iespiests pēc grāmatas iznākšanas, — „Paskaidrojumi pie sarakstes ar K. Ulmani un V. Munteru” un tā nolūks ir bijis pašam vērst lasītāju uzmanību uz šo grāmatu. Autors tad arī tur vaļsirdīgi pasaka, ka „Sarakstē ar Ulmani un

Munteru" aiz oficiālās valodas, kas grib celt un piedot, — sāp kāda cilvēka dvēsele — šī trešā (Dr. M. Valtera). Tur Valters vispirms atkal vaino Ulmani tragiskajos notikumos, kas „noveda pie Latvijas verdzības”. Bet ja Ulmaņa vietā būtu bijis Valters, vai vismaz sēdējis viņam pie labās rokas kā ārlietu ministrs, vai tad Latvija būtu palikusi brīva un tragisko notikumu neskārta? Vai jā?

Tālāk ar lielu pārākuma apziņu Valters izsakās par Ulmani studiju gados Šveicē: „Zemnieks, lopkopis un agromoms — tādu redzēju vienu Baltijas Zemkopja līdzstrādnieku, nemitīgu strādnieku, dalībnieku lopkopju ekskursijās Šveicē, par kuŗām varēja stāstīt, priecāties. Tā viņu redzu, bez kādām citām interesēm. Nedaudzie latviešu studenti Cīrihē viņu neinteresēja, viņš bija dzīvojis savā studiju darbā. „Latvija?” — jautā Valters par Ulmaņa nacionāliem centieniem un atbild: „Latvija bija zemkopju zeme, tai vajadzēja audzēt, uzbarot lopus, gādāt par labu sviesta eksportu u.t.t. Kas gan nepazīst šo skaisto zemniecisko politiku — tikai viens jāievēro: tā vēl nav nacionāla politika. Nacionāls ir kas cits, tā ir valsts ideja kā nacionālās idejas uzviņa.”

Kā nevarīgu un neapzinīgu zemnieku M. Valters rāda Ulmani pat 17./18. novembrī 1918. g. Viņš raksta: „Un kad pienāca 18. novembris, dienu iepriekš, 17. novembrī, Kārlis Ulmanis, kuŗu liku priekšā kā valdības galvu, pēkšņi jautāja man: „Kas tad mēs īsti būsīm?” Paplētu acis. Protams, nu taču vajadzēja zināt, kas noticis. Latvija proklamējas par suverēnu valsti, bet manis priekšā liktais šīs suverēnās valsts valdības galva jautā, kā nu valdība un tās locekļi sauksies. Es atbildēju: „Ministri, taču ministri...” Kā varēja lopkopības lauku cilvēks, zemkopis, uzreiz izprast šo pārmaiņu! Šī sajūtā slēptā bailība, zemapziņā iegājusi mazvērtības pazīme (!), jā — tas bija Baltijas zemkopja cilvēks.” Valters še raksturo Ulmani kā mazvērtības kompleksu cilvēku, kuŗu viņš bīdījis un izbīdījis. Ja tā būtu patiesība, tad gan jājautā: vai Valters gan pats nav vainīgs, ka viņš šādu mazvērtības kompleksu cilvēku izbīdījis par Latvijas valdības galvu un vai ar tādu pašu mazvērtības kompleksu neslimoja visi

Tautas padomes locekļi, ka viņi Ulmani par ministru prezidentu ievēlēja — vienbalsīgi? Bet pirms tam jau Ulmanis savas administrātoras spējas bija parādījis bēgļu aprūpes darbā un Vidzemes vicegubernātoras amatā. Vai arī par gubernātoriem vēlēja tikai mazvērtības kompleksu cilvēkus? Un ja tā, kādēļ vēlāk Valters pats Ulmanim ir glaimīgi rakstījis, ka viņš vienmēr domās ir pie Ulmaņa lielā, gudrā prāta? Vai te nav kāda nesaskaņa, pārāk liels aizspriedumu diktēts subjektīvisms?

6. 2:1 PAR LABU KĀRLIM ULMANIM

Ja Dr. M. Valtera tagadējos ieskatus par Dr. Kārli Ulmani mēs salīdzinām ar citu autentisku un objektīvu liecinieku spriedumiem, piem. ar Annas Brigades, Ivandes Kaijas, O. Nonāca, angļu rakstnieka B. Numena u.c. liecībām, kas atzīmētas un citētas jau citā vietā, tad kontrasts ir tiešām ļoti liels. Šim kontrastam būtu pievienojams vēl kāds personīgas pieredzes raksturojums. 1919. gadā kā Jelgavas ģimnazists es piedalījos 2 neaizmirstamās sapulcēs. Aprīlī, drīzi pēc tam, kad no Jelgavas bija izdzīti lielinieki un to bija ieņēmušas vācu dzelzs divīzijas vienības (latviešu karaspēks bija novirzīts uz Tukumumu un Ķemeriem), Jelgavā ieradās pagaidu valdības iekšlietu ministrs Dr. M. Valters un tautas sapulcē informēja par pagaidu valdības darbību. Sapulcē redzēja krietni daudz vācu karavīru un virsnieku. Tas atstāja iespaidu, ka jaunais iekšlietu ministrs nejūtas īsti brīvs ne savā rīcībā, ne valodā. Viņš tomēr runāja ļoti pārlicinoši, noteikti un, kaut pasalti un diplomātiski, tomēr sludināja jauno nacionālās valdības priecās vēsti jelgavniekiem. Kā tas jauniešiem sildīja sirdis!

Tā paša gada novembrī, pēc Jelgavas atbrīvošanas no bermontiešiem, Jelgavā ieradās ministru prezidents Kārlis Ulmanis un tirgus laukumā runāja par nacionālās cīņas uzdevumiem un jaunās valsts mērķiem. Ja M. Valters sildīja sirdis, tad Kārlis Ulmanis tās iededzināja, aizrāva un apbūra, sevišķi ar Latvijas karoga skūpstu (ši sapulce un tās lielais iespaids aprakstīts rakstā „Novembra ticība.”) Ja Dr.

M. Valters atstāja solida ierēdņa — diplomāta iespaidu, tad Ulmanis — bija tautas tribūns. Pēc 45 gadiem abas šīs sa- pulces un to runātāji stāv kā dzīvi acu priekšā. Tie nav aiz- mirstami. Bet abus runātājus un viņu iespaidu uz tautu sa- līdzinot, vislabāk to var novērtēt ar sportistu terminoloģiju: 2:1 par labu Ulmanim.

7. 5:0 PAR LABU ULMANIM

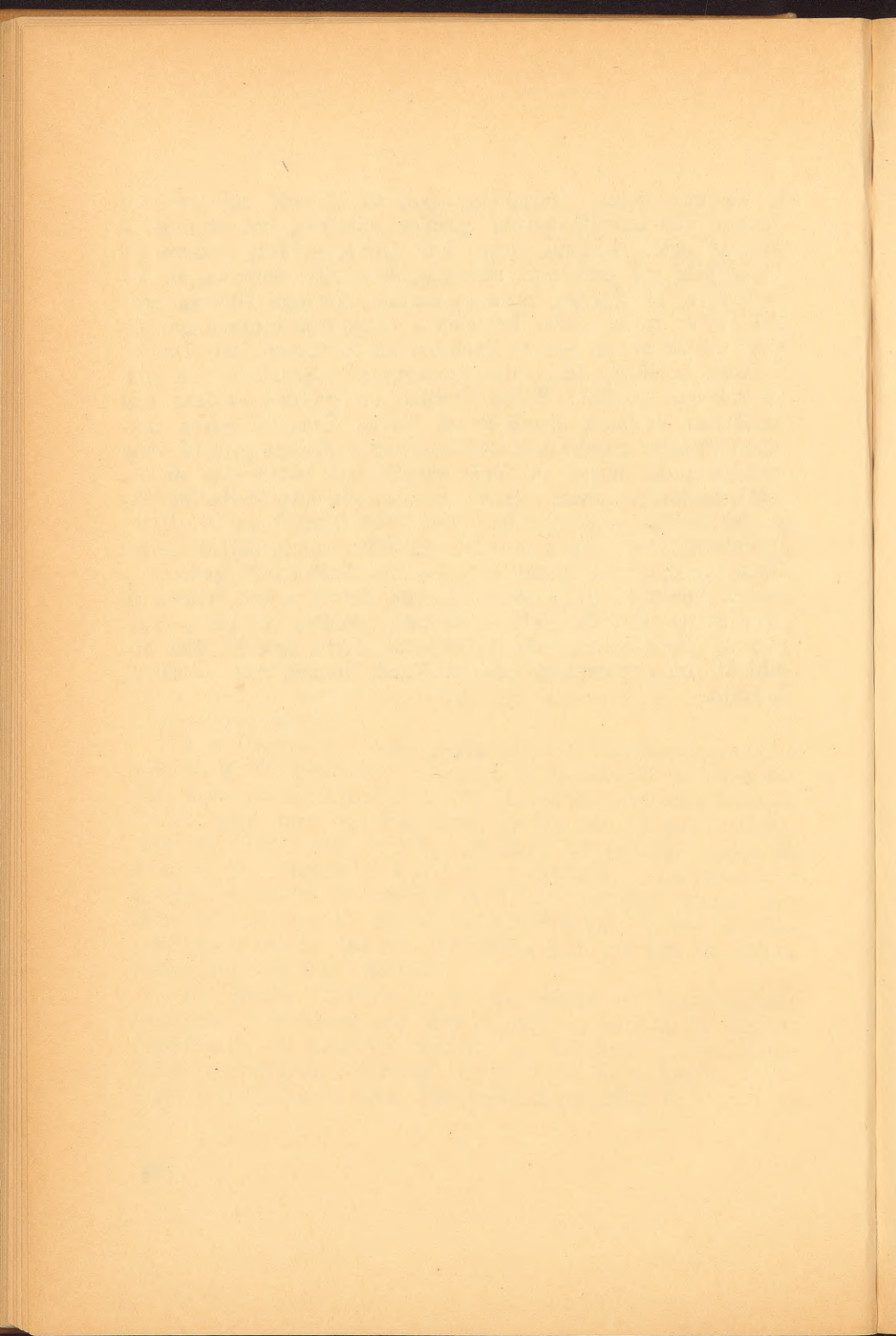
„Amerikas Vēstnesis,” ievietodams pieminēto M. Valte- ra rakstu, tam kā sava līdzstrādnieka sacerējumam licis pie- zīmi, ka Valters piederot pie tās titānu cilts, kas nodibināja Latviju (formulējumam var piekrist) un tādēļ viņam esot tiesība būt subjektīvam. Arī T. Puisāns raksta, ka Valters atsedzot Latvijas ārpolitikas aizkulises savā subjektīvā ska- tījumā. Bet ievērosim, ka tas, kas vakar bija politika, šodien ir jau vēsture, un kas pirms 20 gadiem bija ārpolitika, šodien ir negrozāma vēsture. Bet vēsture nepazīst un nedrīkst pa- zīt subjektīvismu. Subjektīvismā ir daudz personīgā un vien- pusības. Ja subjektīvisms jau robežojas ar personīgu nievā- jumu, tad tas notikumu vērtējumam atņem katru vēsturisku nopietnības pamatu.

Kas attiecas uz jaunā vēsturnieka T. Puisāna apgalvoju- mu, ka M. Valters tomēr ir skaistu un bagātu domu īpašnieks, tad, tas nav apšaubāms, bet ka tā domātu trimdas latviešu lielākā daļa, tam negribas ticēt, jo tad jau tā pati trimdas latviešu lielākā daļa domātu arī tāpat kā pēckara gados M. Valters, ka Ulmanis ir Latvijas gremdētājs, noziedznieks un asociāls politiķis. Vai tiešām tā ir? Kā trimdas latviešu lie- lākā daļa uzņēma to, ka M. Valters nievāja Ulmani četrdes- mito gadu beigās, tas bez jebkādiem komentāriem daudziem, liekas, būs vēl labā atmiņā.

Arī Kārlis Ulmanis ir skaistu rakstu un bagātu domu īpašnieks. Nerunāsim par tām domām un idejām, ko viņš ir iedzīvinājis un iebūvējis Latvijā — Kultūras fondu, Draud- zīgo aicinājumu, Vēstures institūtu, Studiju fondu, Kārļa Ulmaņa civillikumu u.t.t. Tās vecākai paaudzei ir visiem la-

bi zināmas lietas. Aizrādīsim tikai uz Ulmaņa rakstiem un runām, kas Latvijā iznāca vairākos sējumos, bet es neesmu atradis tajos nevienu vietu, kur Ulmanis būtu nozaimojis, nonievājis vai personīgi aizkāris kādu citu personu, ne ienaidnieku, ne draugu, nedz to darbus. Nevienā Ulmaņa rakstā nevar atrast tādus izteicienus un kvalificējumus par citiem cilvēkiem un par to darbību, kā to varam lasīt Dr. M. Valtera brošūrā „15. maija noziegums,” „Sarakstē” un avižu rakstos. Darbam, darba vērtībai un svētībai neviens nav skaistāku dziesmu dziedājis kā Kārlis Ulmanis savos rakstos. Ulmanis mīlēja darbu. Tas viņam sagādāja prieku. Viņš vērtēja savu darbu un tāpēc cienīja arī katra cita darbu. Viņš nenievāja nevienu darbu un nevienu citu darba darītāju. Tā ir liela atšķirība starp Dr. Kārli Ulmani un Dr. Miķeli Valteru, šiem abiem lielajiem Latvijas valsts idejas cīnītājiem, kas latviešu tautai ar valsts neatkarības 22 gadiem ir devuši konkrētu vēstures saturu un dzīves mērķi. Galva ir jānoliec ne tikai M. Valtera uzskatu priekšā, bet vēl jo vairāk arī Kārļa Ulmaņa domu, ideju un darba priekšā. Kas nedibināti un nepamatoti nonievā Kārli Ulmani, tas — zaimo Latviju.

* * *



IX

KALPAKA MARTS

1. Brīvības simbolika	197
2. Piezīmes par kādu Kalpaka vēstuli	198
3. Kalpaka sidraba marta iecerēs	200
4. Rozenberga pirmais brauciens uz Rīgu - 15. maijā ..	202
5. Rozenbergs otrreiz Rīgā	205
6. Kā Rozenberga Rīgas brauciens ietekmēja Kalpaka .. nāves dienas piemiņu	207
7. Pēdējais šāviens pret Kalpaku un neatkarības domu ..	211
8. Māras baznīcā	214
9. Uz Airītēm	215
10. Hitlera delegāts pie Kalpaka pieminēja	219
11. No Hitlera portrejām līdz Kalpaka dienas sprediķim ..	222

1. BRĪVĪBAS SIMBOLIKA

Latvijas valsts bruņoto spēku pirmā virspavēlnieka Oskara Kalpaka nāve 1919. gada 6. martā bija smaga mūsu topošās nacionālās armijas nelaime. Kalpaka tēls tomēr mūsu vēsturē kļuva par brīvības cīņu simbolu, kas drošsirdīgos karotājus izvadīja līdz Latvijas atbrīvošanai. Šie pirmie nogurdināmie brīvības cīnītāji, kas pulcējās zem Kalpaka karoga, vēl līdz šai dienai ir saglabājuši stingru un nelokāmu nacionālo stāju un brīvības mīlestību. Viņi, kaut vairs nedaudzi skaitā, kalpakiešu vārdu nesdami, ir arī mūsu trimdas nacionālais mugurkauls.

Kalpaka simbols bija cildens paraugs arī otrā pasaules kara latviešu leģiona cīnītājiem, kuŗu cīņas jēgai par mērķi sludināja cīņu par Latvijas atbrīvošanu un atjaunošanu. Latviešu leģioiāri šim viegli un drusku vieglprātīgi palaistajam sauklim ticēja. Bet kā nežēlīgi reāls pretstats tam norisinājās Kalpaka 25 gadu nāves dienas piemiņas svinības Latvijā 1944. g. 5./6. martā. Šim notikumam cauri audās tāda politika, kas atklāja latviešu tautas tragēdiju visā tās dziļumā.

Ja Kalpaka nāve bija nacionālā kara spēka nelaime, tad Kalpaka nāves 25. gadskārta parādīja mūsu nācijas nelaimi — skaidrāk un skaudrāk kā jebkuŗš cits notikums. Tas skan savādi, varbūt drusku neticami. Bet toreiz, pirms 20 gadiem, par to nerunāja. Un nevarēja runāt. To zināja un saprata tikai nedaudzi cilvēki.

Toreiz Latvijā es biju Kalpaka piemiņas svinību galvenās komisijas priekšsēdētājs. Man ar šiem notikumiem bija jāsaskaras. Reāli, neticami un nežēlīgi. Ne tikai jāparedz, bet jāriskē arī ar konsekvencēm. Tagad, pēc 20 gadiem, par šiem notikumiem, to cēloņiem un sekām, es gribu atmiņās pastāstīt savas pieredzes.

Ja no vēstures notikumiem var ko mācīties, tad Kalpaka 25. nāves diena ir laba, ļoti laba mācība mūsu nacionālās stājas un valstiskās domas vēsturei. Bet vispirms vēl daži vārdi par kādu retu latviešu nacionālo spēku virspavēlnieka vēstuli.

2. PIEZĪMES PAR KĀDU KALPAKA VĒSTULI

Trīsdesmito gadu pirmajā pusē akc. sab. Valters un Rapa uzdevumā es sarakstīju grāmatu par Latvijas brīvības cīņām. Šai aprakstā galvenais centrējums bija likts uz brīvības cīņu vadību un vadoņiem. Grāmata, kas piedzīvoja divus izdevumus, tāpēc saucās „Trīs brīvības cīņu vadoņi — Kalpaks, Balodis, Radziņš.” Par Kalpaku šī grāmata sniedza pirmo biografisko eseju, par ģenerāli Radziņu, atbrīvošanas cīņu galvenā štāba priekšnieku, vēlāko armijas komandieri, kas trīsdesmito gadu sākumā mira mīklainos apstākļos, — pirmo un vienīgo eseju.

Kad grāmatas pirmais izdevums bija iznācis, mani uzmeklēja Kalpaka bataljona kādreizējais štāba priekšnieks A. Grāmatiņš un uzlika uz galda — sensāciju, kādu Oskara Kalpaka pašrocīgi rakstītu vēstuli, kas no Rudbārziem bija sūtīta viņa štāba priekšniekam uz Liepāju. Šis apmeklējums notika 1934. g. septembrī, tā tad 4 mēnešus pēc 15. maija. Pirms tam es A. Grāmatiņu personīgi nebiju redzējis. Paziņu viņu tikai vārda pēc. Viņš bija mācījies par pareizticīgo garīdznieku, pēc tam studējis tieslietas. Pēc brīvības cīņām bija kādu laiku strādājis kara tiesā un bijis tās priekšsēdētājs. Bet drīzī no armijas atvaļināts un pēc tam strādāja kā privāttadvokāts Gulbenē. Pēc 15. maija kalpakieši maz pa mazam sāka ieņemt diezgan atbildīgus amatus, bet A. Grāmatiņš palika turpat Vidzemes vidienā par privāttadvokātu. Viņš teica nācis ar mani runāt par brīvības cīņām un vispār par nacionālo jautājumu. Šo sarunu ievadot, viņš tūdaļ man parādīja O. Kalpaka vēstuli. Līdz tam tā bija nepazīstama, jo tad tā noteikti būtu izmantota Kalpaka biografiskajā esejā. Vēstule lielā mērā saistīja manu uzmanību, jo tur bija

skārtas tās pašas problēmas, kas daļēji uzskatāmas par 15. maija cēloņiem. Kalpaka vēstulē, no frontes stāvokļa raugoties, bija izteikta liela neapmierinātība ar politizētāju aizmuguri, ar to stāvokli, kāds valdīja Liepājā un ar politisko partiju neizpratni nacionālajai cīņai frontē. Tur bija diezgan stipri pārmetumi politiķiem un to neaktivitātei par neprašānu koncentrēt un mobilizēt nacionālos un saimnieciskos spēkus. Bija arī teikts, ka tā tas nevar turpināties vai — kaŗavīriem jāņem lietu vadība savās rokās. Tā tad jau 1919. g. februāŗa beigās mūsu nacionālās armijas virspavēlniekam O. Kalpakam frontes ikdienas pieredzē bija radusēs apm. tāda pat doma, kāda vadīja Ulmani un J. Balodi 15. maija pārmaiņas plānojot un realizējot.

Šī Kalpaka vēstule, toreiz publicēta un lietā likta, varēja būt diezgan svarīgs morāls attaisnojums 15. maija notikumiem. Bet šai vēstulei bija arī viens vēsturisks mīnus: Rudbāržos to rakstot, bija skaidri pārskatāma tikai stāvokļa viena puse — frontes apstākļi. Ģenerāļa Golca specifiskais svars, kuŗa spēkos Kalpaka bataljons formāli ietilpa, un sabiedroto politiskā spēle Liepājā bija pārrēdzami labāk kā Rudbāržos, un ar šiem apstākļiem Pagaidu valdībai un Tautas padomei bija jārēķinās.

Ar A. Grāmatiņu runājot, es nevarēju noslēpt savu sevišķo ieinteresētību par šo Kalpaka vēstuli, kas atradās man priekšā. Es viņam izteicu lūgumu — atļaut man vēstuli saturiski izmantota kādā grāmatā. Viņš teica — jā, viņš man iedošot vēstules norakstu. Oriģinālu viņš negribot no rokām izlaist. Kāda impulsa vadīts, es pēkšņi gribēju vēstules saturu norakstīt un jautāju sarunas partneram, vai viņš to man neatļautu. Mechaniski es to sāku jau darīt. Tad G. pasniedza roku it kā pēc vēstules un teica: „Ja Jums par šo vēstuli, kuŗa ir tiešām svarīgs dokuments, ir tik liela interese, tad Jums ir vajadzīga tās fotokopija. To es izgatavošu un Jums noteikti atnesīšu.” Mēs norunājām vēl satikšanos un pārrunas.

Bet pēc tam Latvijā es vairs netiku redzējis ne A. Grāmatiņu, nedz arī Kalpaka vēstuli. Man bija nodoms šo Kalpaka vēstules fotokopiju (varbūt kā Kalpaka rokkraksta paraugu) ievietot „Brīvības cīņu vadoņu” otrajā izdevumā, bet tā ka pārfotografējumu nedabuju, nodoms nebija realizējams. Man nav atmiņā, ka Latvijā šī O. Kalpaka vēstule kādreiz būtu tikusi iespiesta vai saturiski izmantota.

1949. g., īsi pirms Kalpaka nāves 30. gadskārtas, gadījās būt Londonā, D.V. namā. Tur ienāca arī A. Grāmatiņš, kurš tagad bija latviešu pareizticīgo mācītājs Anglijā. Viņš Kalpaka piemiņai bija uzrakstījis kādu rakstu, ko kopā ar DV gatavojās novilkt šapirografētā brošūrā. Es šo manuskriptu tiku toreiz pat drusku pašķirstījis, bet neatceros, vai tajā bija iestrādāta Kalpaka vēstule. Vēlāk šo brošūru, ja tā vispār izdota, nav izdevies sameklēt. Būtu labi, ja Kalpaka minētās vēstules autentisks saturs būtu saglabājies kaut vai tur. Es šo Kalpaka vēstuli pēc vienreizējas lasīšanas pirms 30 gadiem un atstāstīju pēc atmiņas. Tāpēc šai atstāstījumā saturiski iespējama arī kāda maza nosliece.

3. KALPAKA SIDRABA MARTA IE CERĒS

Kalpaka nāves 25. gadskārtas piemiņas svinības bija iecerētas kā latviešu leģiona nacionālpolitiskās cīņas jēgas attaisnojums un kā Latvijas neatkarības pretenziju atkārtots pieteikums un atgādinājums.

Starp latviešu leģionāru cīņu un kalpakiešu cīņu, vismaz līdz 1919. g. 16. aprīļa notikumiem, varēja saskatīt zināmu paralellismu. Ne analogiju, bet paralellismu. Protams, ar lielu valsts tiesisko starpību. Kalpakieši kā suverenās Latvijas valsts nacionālais karaspēks līdz 16. aprīlim un pat līdz jūnijam (Cēsu kaujas) gāja pret vienu mērķi kopējā cīņā ar vācu karaspēku. Sākumā kalpakieši tiem bija pat formāli pieskaitīti un kauju dislokācijas un apgādes ziņā no vāciešiem zināmā mērā atkarīgi. Leģions bija pilnīgi iekļauts vācu spēkos — kā apgādes, tā formas, ieroču un pavēļu ziņā. Leģionu dibinot, latviešu pārstāvjiem un arī leģionāriem bija doti zinā-

mi solījumi. Neko nesološi, neko neizteicoši pussolījumi. Ne rakstos, ne dokumentos, bet mutvārdos. Ne oficiālu personu oficiāli protokolēti solījumi. Bet piektās, sestās garnitūras pusvārdos izteikti pussolījumi, kuŗus viegli padarīt neesošus vai deklarēt par pārpratumu. Šādi miklaini, neskaidri norādījumi, ka latvieši ar savu leģionu cīnas par savas tautas neatkarību, daži pat teica — paši par savu latviešu valsti, ko veidos jaunajā Eiropā, pēc uzvaras — šādas domas kā vilinātājs norādījums bija izteiktas. Un mēs tam ticējām, vai vismaz gribējām ticēt. Kalpaka nāves 25 gadu pieminēšana bija domāta kā liecinājums šai ticībai un kā tās atklāts atgādinājums. Bet ka tā bija lielākā vilšanās, ko piedzīvoja Latvijas politika, uz to norādīja ne tikai okupācijas laika pēdējā posma politiskā prakse, bet to baigā atklājumā atklāja vācu slepenie politiskie dokumenti, kas kļuva pieejami pēc kara, sevišķi Nirnbergas internacionālā tribunāla protokolos. Raksturīgākais šai ziņā ir Hitlera apspriedes un rīkojumu protokols 1941. g. 16. jūlijā, kas izvilks kā pielikums ievietots šīs grāmatas beigās.

Ar Kalpaka piemiņas svinību plašu rīkošanu bija gribēts skaidri konkrētizēt paralēlismu starp kalpakiešu un leģionāru cīņām, un lai no šī paralēlisma praksē sāktu veidoties latviešu nacionālo mērķu neapstrīdamība. Bet kas no domātā un iecerētā iznāca? Tragēdija, gandrīz katastrofa aiz nolaista priekšvara.

Latviešu nacionālpolitiskajām cerībām un illūziju politikai smagu sitienu un Kalpaka piemiņas svinībām pilnīgi citu saturu deva Vācijas valdības okupēto austrumu apgabalu ministra Alfr. Rosenberga ierašanās Rīgā īsi pirms Kalpaka piemiņas svinībām. Tāpēc šo notikumu sakarībā vispirms jārunā par Alfr. Rosenberga Rīgas braucieniem. Šis Hitlera austrumu ministrs, ko Nirnbergā pakāra, Rīgā oficiāli bija divas reizes un katru reizi šim braucienam bija ļoti jūtamas sekas.

4. ROZENBERGA PIRMAIS BRAUCIENS UZ RĪGU — 15. MAIJĀ

Pirmo reizi Rīgā A. Rozenbergs ar lielu pompu ieradās 1942. g. 15. maijā. Vai viņa pirmā oficiālā vizīte Rīgā šai dienā bija nejauši gadījies, vai arī ar nolūku izvēlēta, grūti pateikt, bet 18. novembris un 15. maijs bija neatkarīgās Latvijas lielās svētku dienas un tāpēc ir zīmīgi, ka tieši 1941. gada 18. novembrī publicēja sen parakstītu rīkojumu par Latvijas iekļaušanu Rozenberga ministrijā un atkal tieši 15. maijā viņš pats ieradās Rīgā. 18. novembra un 15. maija izvēle abiem šiem notikumiem bija tiešām zīmīga.

Vācu civilā pārvalde sarīkoja Rozenbergam lieliskas sagaidīšanas svinības un latviešu pašpārvalde cerēja, ka varēs ar Rozenbergu pārrunāt daudzus sasāpējušus jautājumus un ka šīs pārrunas daudz ko noskaidros un vērsīs par labu lietas, kas iegājušas nepareizās sliedēs. Latviešu pašpārvaldes ģenerāldirektori līdz tam nebija varējuši personīgi tikt un sarunāties ne pie valsts komisāra Lozes, ne pie ģenerālkomisāra Drekslera, atskaitot vienīgi oficiālo priekšā stādīšanās vizīti, kad ģenerāldirektorus iecēla amatos un tos visus kopā pieņēma ģenerālkomisārs. Vēlāk ģenerāldirektori bija varējuši piekļūt tikai pie ģenerālkomisāra nodaļu vadītājiem vai augstākais pie viņa palīga Bennera.

Kad Rozenbergs pirmo reizi ieradās Rīgā, ģenerāldirektoriem neizdevās arī viņam piekļūt un ar to personīgi runāt. Arī kāds memorands, kas bija sagatavots iesniegšanai Rozenbergam, palika neiesniegts. Ģenerāldirektoriem gan piesūtīja biļetes operas izrādei, ko sarīkoja par godu Rozenbergam un tos ielūdza arī uz mielastu, ko Lielajā Ģildē sarīkoja Rozenbergam, bet Rozenberga tuvumā viņi nebija varējuši tikt. Tad kontroles šefs (bij. sociāldemokrāts) P. Vanags, kas visdedzīgāk bija iestājies par runāšanu ar Rozenbergu, viens pats bija devies uz valsts komisāriātu un pieprasījis audienci pie Rozenberga, lai viņam varētu iesniegt sastādīto memorandum, bet bija saņēmis pavisam vēsu atbildi: „Tas nav paredzēts”.

Arī Latvijas pašpārvaldes ģenerāldirektori, illūziju politikas pirmā vilņa šūpoti, varbūt vēl nebija isti izpratuši ne vispārējo situāciju, ne arī savu stāvokli un tie bija aizmirsuši vai nebija ievērojuši kādu atklātības dokumentu, kas 20.VIII 42. bija publicēts Himlera avīzē „Das schwarze Korps.” Ar virsrakstu „Ģermanizēt?” tur bija ievietots ievadraksts par vācu politikas mērķiem austrumos. Tajā bija teikts, ka tas, ko tagad vācu ieroči un vācu asinis austrumos ieguvuši, bijis nepieciešams vācu tautas dzīvības interesēm, bet ar iegūšanu vien nepietiekot. Iegūtais esot arī jānodrošina un nodrošināt nevarot ar ieročiem vai ar cietokšņiem vien. Ar to nekas nevēlētu līdzēts, ja vācietībai iegūto telpu austrumos gribētu nosargāt ar uzbūvējamiem cietokšņiem un militāro spēku. Šī telpa esot jānodrošinot un jānosargājot būtiski. Ierosinātās un izteiktās domas par austrumu telpas ģermanizēšanu arī nekādu lielu drošību nesolot. Liekas, ka tāpēc jau arī virsrakstam (Vai ģermanizēt?) autors bija pielicis jautājuma zīmi. Vācu iekaroto telpu austrumos varēšot nodrošināt tikai tādējādi, ja tajā valdīšot vācu gars un vācu asinis. Tāpēc nevarot runāt arī par to iedzimto un vāciem draudzīgo arisko tautu ģermanizēšanu, kas esot austrumos. Tik tālu bija runājis vācu politiski iespaidīgā laikraksta autors. Protams, viņš nebija izteicis domu līdz galam. Viņš bija gan pateicis, ka austrumos esošās tautas, kas dzīvo vācu iekarotā telpā, nevajag pārvācot. Kad šis raksts dažās aprindās sacēla uztraukumu, vācu draugi, pret to argumentējot, sevišķi uzsvēra, ka vācieši nemaz negribot latviešus pārvācot. Bet patiesībā šai rakstā bija pateikts daudz kas cits un svarīgāks, — ka vācu iekarotā telpā austrumos ir jāvalda vācu garam un vācu asinīm, citiem vārdiem, ka tām nevācu tautām, kas tur dzīvo, ir jāpazūd, ka tās jāpārviesto kaut kur uz citurieni, uz krievu vai citiem apgabaliem. Tā šai rakstā neuzmanīgi bija pasprukuši vācu istās politikas mērķi austrumos un reizē ar to arī Latvijā.

Šie vācu austrumu politikas mērķi apspriedē pie Hitlera izlemti jau 16. jūlijā 1941. gadā, tā tad tikko 3 nedēļas pēc Vācijas kara sākuma ar Krieviju. Bet tai pašā reizē arī no-

lemts šos mērķus turēt stingrā slepenībā, jo „mēs negribam kaut kādus ļaudis priekšlaicīgi padarīt par saviem ienaidniekiem.” Nošaušanas, pārvietojumus u.c. mūsu mērķu vajadzības mēs jau varam tā kā tā darīt (Norīkojis Hitlers), tikai nedrīkst kļūt atklāti zināms, ka ar to veidojas galīgs nokārtojums. Ar Hitlera norādījumu jau 16.VII 41. nolemts visu Baltiju (Igauniju, Lietuvu un Latviju) iekļaut Vācijas valstī. Šī kūka, teicis Hitlers, ir tā jāsadala, lai to pirmkārt varētu valdīt, otrkārt pārvaldīt un treškārt izmantot.

Šādiem uzskatiem valdot hitleriskās vācu politikas augšgalā, par latviešu pašu pārvaldi, autonomiju vai kaut ko citu tamlīdzīgu varēja gan domāt un runāt un pēc tās censties, bet eventuāli panākumi bija ieslēpušies jautājuma zīmē. Apmēram tā tas turpinājās līdz 1942. gada beigām, kad vācu pasāktā vasaras ofensīve, pēc iepriekšējās ziemas katastrofas, nebija devusi gandrīz nekādus efektīvus panākumus. Vācieši bija gan ielauzušies Kaukazā, izlauzušies pat līdz Volgai, bet pie Staļingradas iestrēguši un gaidāmā ziema nesolīja neko daudz labāku kā iepriekšējā. Kādā runā Hitlers jau bija pateicis, ka savu mērķu sasniegšanai nesaudzēsot arī svešas asinis. Tas varēja nozīmēt zināmu pagrieziena pret citām, iekārotajām un pakļautajām tautām, jo tās nu vācieši gribēja piesaistīt sev vai tā dēvētiem kopējiem mērķiem arī ar asins upuriem, ne vairs tikai saimnieciski izmantot un kā darba spēku kalpināt.

Saimnieciski ar līdzšinējām metodēm vācieši no Latvijas bija izņēmuši maksimālo. Arī darba spēks no Latvijas bija deportēts uz Vācijas bruņošanās rūpniecības uzņēmumiem diezgan jūtamā apmēros, bet tagad vāciešiem bija vajadzīgs arī latviešu asiņu spēks kaujas laukos un tāpēc latvieši arī varēja sākt cerēt, kaut arī nereāli un, kā tagad izrādās, nedibināti, uz politiskā kursa maiņu un latviešu pašpārvalde, kas sākumā bija radīta kā dekorācija, varēja varbūt iegūt zināmu nacionālpolitisku nozīmi. Vismaz illūziju politika, ko nu šūpoja otrs spēcīgāks vilnis, uz to cerēja. Katrā ziņā viens ir skaidrs: ar vācu 1942. g. vasaras un rudens ofensīves saplakšanu austrumu frontē un ar ziemas iestāšanos,

Latvijas pašpārvalde tika nostādīta jaunu problēmu priekšā un tās darbība iegāja jaunā fazē. Šai illūziju politikas otrā viļņa uzplūduma laikā un tam, toreiz arī varbūt nereāli, bet tomēr ticēdams, ka latviešu nacionālpolitiskā laukā varēs darīt kaut ko konkrētu, arī es iestājos Latvijas pašpārvaldes atbildīgā amatā, uzņemdamies kultūras un sabiedrisko lietu direktora pienākumus.

5. ROZENBERGS OTRREIZ RĪGĀ

Ja 1942. g. 15. maijā Rozenbergam pirmo reizi ierodoties Rīgā, viņam nelaida tuvumā nevienu latviešu atklātības darbinieku, tad otrreiz šī notikuma ārējā norise bija pretēja. Rozenberga otrreizējo ierašanos Rīgā 1944. g. marta sākumā vai februāra beigās izkārtēja un akcentēja tā, ka viņš bija kopā ar latviešu pārstāvjiem. Ģenerālkomisārs Drekslers savā dzīvoklī Raiņa bulvārī sarīkoja Rozenbergam pusdienas, uz kurām bija aicināti arī 3, resp. 4 latviešu pārstāvji. Kad visi šie latvieši dažādās situācijās sarunā ar Rozenbergu bija nofotografēti un avīzēs kopā ar informāciju ievietoti, varēja rasties ārējs iespaids, ka ir notikušas kaut kādas svarīgas sarunas un apspriedes.

Uz pusdienām kopā ar Rozenbergu aicinātie latvieši bija: iekšlietu ģenerāldirektors Dankers, izglītības ģenerāldirektors Prīmanis un latviešu leģiona ģenerālinspektors Bangerskis ar savu štāba priekšnieku plkv. Plensneru kā tulku. Apstākļu zinātāji par šo „apspriedi” stāstīja paasu, bet patiesu anekdoti. Bet tā būtu viegli pārprotama, ja tās ietvaram nedotu plašāku ārējo apstākļu interpretējumu, kas savukārt novestu uz pārāk maziem blakus ceļiem. Tāpēc šo anekdoti atstāsim kādai citai piemērotākai vietai. Tūdaļ pēc šīs latviešu apspriedes ar Rozenbergu, man par tās saturu bija saruna ar diviem šīs apspriedes latviešu dalībniekiem. Abu atstāstījums gandrīz burtiski sedzās. Tāpēc tas pieņemams par pareizu.

Šai „apspriedē” īstenībā nebija pārrunāti nekādi svarīgi politiski jautājumi un vispār nekas principiāls. Pie pusdienu galda sēdot, kā parastā sabiedriskā konversācijā, pieskārušies

arī vienam otram latviešu sadzīves jautājumam, bet tā runāja latvieši ar vāciešiem daudzās vietās. Svarīgākā „politiskā saruna” notikusi pēc pusdienām, kad visi sagājuši kopā uzpīpot un kafiju dzert. Saruna novirzījusies uz austrumu politikas apstākļiem un Prīmanis, kā izglītības ģenerāldirektors, Rozenbergam teicis, ka labi, ka viņš braucis pats uz austrumiem, kur viņam ir daudz bērnu, par kuriem jārūpējas un jāgādā. Rozenbergs atbildējis, ka šis bērnu skaits gan pastāvīgi samazinoties un tagad esot palicis jau pavisam mazs. Tad Prīmanis, Dankeram piebalsojot, teicis: „jo bērnu mazāk, jo viņi mīlāki un par viņiem vairāk rūpējas”. Uz to Rozenbergs atbildējis, ka tā jau tas laikam gan esot. Apmēram šāds bija bijis tik plaši atklātībā izreklamētais Vācijas austrumu ministra Rozenberga un latviešu pārstāvju „apspriedes” saturs.

Bet tik nenozīmīgas un nesaturīgas gan nebija tās apspriedes, ko Rozenbergs noturēja Rīgā ar valsts un ģenerālkomisāriem un to augstākiem ierēdņiem un tās direktīvas, ko viņš tiem bija devis. Šo apspriežu un direktīvu saturs sīkumos nav zināms, bet to var gandrīz nešaubīgi uzminēt pēc to notikumu iekšējās norises, kā pēc Rozenberga viesošanās Rīgā sāka izturēties vācu iestādes un attiecīgie ierēdņi. Pret latviešiem un latviešu politiku sākās ļoti jūtams vācu nacionālsociālisma šovinizms, tikai ne ārēji un uzkrītoši, bet gan neuzkrītoši un ļoti konsekventi. Iestājās straujš pagrieziena uz ļauno pusi tai vācu labinājumam un viltību politikā, ko hitleriešu centrālās iestādes Berlīnē agrāk piekopa pret latviešiem, solot un it kā gatavojoties dot autonomiju. Tā tas bija 1943. g. janvārī, kad vācieši gribēja lai latvieši nodibina savu leģionu un tā tas bija novembrī, kad vajadzēja piedabūt latviešu pašpārvaldi pie vispārējās mobilizācijas izsludināšanas. Viļinājumi un solījumi no vāciešu puses tad bija vislielākie. Tik lieli, ka par Berlīnes politiku un istajiem nolūkiem nebija informētas un skaidrībā pat vācu iestādes Rīgā. Tās šai laikā bija pilnīgi zaudējušas galvu un bija pārliecinātas, ka Latvijā vara nu pilnīgi pāriēs pašu latviešu rokās. Tikai vēlāk noskaidrojās, ka tas ir bijis ārkārtīgi veikls Berlīnes paņēmieni, lai no Latvijas pašpārvaldes izdabūtu

leģiona dibināšanas un vēlāk — vispārējas mobilizācijas lēmumu. Rozenberga otrreizējā ierašanās Rīgā tagad šai politikai uz burta i uzlika punktu. Hitlerieši nu domāja, ka politiski — militārā situācija latviešiem ir tāda, ka viņiem nav nekas vairs jāsola, nekas no viņiem jāizvilina, lai tos kā palīgspēkus piedabūtu vācu lietai. Viss izvilamais no tiem jau ir dabūts un nu latvieši ir tādā situācijā kā zirgs, kas arklā iejūgts līdz šim uz priekšu ir skubināts ar auzu tarbas nešanu 2 soļus iepriekš, bet tagad viņam arklis ir jāvelk arī tad, ja viņu no aizmugures tikai pātago. Tāpēc vairs nav jānopūlas ar auzu tarbas nešanu viņam priekšā. Apmēram tik ciniski, bet tikai diplomātiskā valodā vācu politiku iepretim latviešiem kādā sarunā man acīs nekautrējās pateikt vācu sūtnis Latvijā Dr. Vindekers.

Jau dažas dienas pēc Rozenberga aizbraukšanas pirmās jaunā politiskā kursa pazīmes bija tās, ka daudz stingrāka kļuva vācu cenzūra latviešu preses izdevumiem. Vairāku latviešu preses izdevumu redaktori žēlojās, ka rakstos nevarot vairs pieminēt 1919. gadu, pat ne salīdzinošā nozīmē. Cenzūra to bez žēlastības striņķojot vai aizliedzot ievietot pat visu rakstu. Tāpat absolūti nedrīkstot vairs pieminēt nedz atsaukties uz Latvijas agrārreformu. Bet galvenokārt jaunās politikas kurss lika sevi manīt Kalpaka piemiņas svinībās.

6. KĀ ROZENBERGA RĪGAS BRAUCIENS IETEKMĒJA KALPAKA NĀVES DIENAS PIEMIŅU

Latviešu nacionālo bruņoto spēku pirmo virspavēlnieku plkv. Kalpaku vācieši kaut cik bija cietuši. Viņi atļāva par to runāt, viņu pieminēt grāmatās un rakstos. Pat Zemgales novada komisārs fon Mēdems, kas 1919. gadā Latvijā komandēja kādu vienību cīņā pret lieliniekiem un bermontiādes laikā bija stāvējis pretim Latvijas armijas vienībām un kas savās runās nereti niecināja latviešu nacionālo inteliģenci, Kalpaku bija vairākkārt pieminējis labvēlīgi un kā paraugu. Protams, šādai parādībai bija spekulatīvs nolūks, lai pielabinātos latviešu patriotiskajām jūtām.

1944. g. 6. martā bija Kalpaka nāves 25. gada diena. Lai to cienīgi atzīmētu, es ierosināju visā Latvijā sarīkot plašākas Kalpaka piemiņas svinības, ko tad varētu izmantot aprādītiem mērķiem. Sastādīja Kalpaka piemiņas rīcības komisiju, par kuŗas priekšsēdētāju latviešu ģenerāldirektoru padome iecēla mani. Komisija izstrādāja Kalpaka piemiņas svinību programmu, pēc kuŗas bija paredzēts piemiņas dievkalpojums Rīgā Māras baznīcā un akti ar oficiālu personu piedalīšanos pie Kalpaka nāves vietas Airītēs un viņa dzimtajā pagastā Meirānos. Bez tam Kalpaka piemiņas akti bija sarīkojami arī lielākos centros un skolās. Jau februāra sākumā, sakarā ar izdotajiem priekšrakstiem, šādu programmu iesūtīja ģenerālkomisāriātam apstiprināšanai. Tai pašā reizē tur saņēma mutiski principiālu piekrišanu Kalpaka piemiņas svinībām visā Latvijā. Pēc apm. 2 nedēļām no ģenerālkomisāriāta saņēma arī oficiālu rakstu, ka nav iebildumu pret Kalpaka piemiņas atzīmēšanu programmā paredzētos apmēros.

Svinību kulminācija bija domāta pie Kalpaka pieminekļa Airītēs, kur oficiālās personas un iestāžu pārstāvji būtu nolikuši vainagus un sacījuši runas. Nacionāli ideoloģiskais centrējums bija domāts tai runā, ko nolasītu Latvijas pašpārvaldes vadītājs. Šo runu, nosakot attiecīgos vadmotīvus, es uzdevu sastādīt departamenta ierēdnim dzejniekam Vilim Cedriņam. Par pamatu bija ņemama tā doma, kas izteikta Kārļa Ulmaņa esejas ievadā. Es atzīmēju arī citus materiālus, kas bija runā izmantojami. Kad runa bija uzrakstīta, es to izkorigēju un noslīpēju tā, lai vācu cenzūra nevarētu nacionālajiem momentiem pieķerties un tad aizsūtīju uz ģenerālkomisāriātu cenzēšanai. Latvijas pašpārvaldes oficiālu personu runas un rakstus parasti cenzēja ģenerālkomisāra adjutants un politiskās nodaļas vadītāja vietnieks Grosmanis, kas kā Baltijas vācietis labi prata latviešu valodu un pazina Latvijas apstākļus un propagandas pārvaldes priekšnieks Dresslers un viņa palīgs Verhāns. Pāris dienas pēc runas aizsūtīšanas, es piezvanīju uz ģenerālkomisāriātu un jautāju, vai Dankeram domātā runa ir jau izcenzēta, jo



Oskars Kalpaks.

pēc tās mēs gribētu sastādīt konspektu provinces svinību rīkotājiem. Man atbildēja, ka runa esot izlasīta, tikai izsniegt atpakaļ to vēl nevarot, jo izlasīt to gribot arī vēl pats ģenerālkomisārs, bet laikam gan nekādu iebildumu pret to nebūšot. Pēc pāris dienām mums runas cenzēto eksemplāru piesūtīšot.

Bet pa to laiku Rīgā bija ieradies Rozenbergs un noturējis savas apspriedes un devis direktīvas. Un kad 3 dienas pirms Kalpaka piemiņas svinībām es apjautājos departamenta sekretāriātā pēc runas cenzētā eksemplāra, izrādījās, ka tas nebija atsūtīts. Piezvanīju uz ģenerālkomisāriātu un tur man atbildēja, ka runa neesot akceptēta. Jautāju, kādas vietas viņiem nav patīkamas? Atbildēja, ka esot daudz kas nepielaižams un tāpēc būtu vēlama mana ierašanās ģenerālkomisāriātā. Aizbraucu. Mani jau visi kopā gaidīja: Dresslers, Grosmanis, Verhāns. Viņiem priekšā bija arī runas teksts. „Šī runa nu gan nav pielaižama”, teica Dresslers. Prasīju, lai pasaka atsevišķas vietas, kurās nebūtu pielaujamas, ka mēģināsim tās izkorrigēt. Atbilde bija, ka šādu atsevišķu vietu neesot, bet visa runa, tās tonis un stils esot tādi, ka tā neesot atklātībā sakāma un laižama. Sacīju, ka tas mani pārsteidz, jo runā nav nekā tāda, kas vāciešus aizskaņ, vai ar ko viņi varētu būt neapmierināti un runas ar līdzīgu saturu ir teiktas un publicētas jau vairākas.

Jā, tā jau esot tā lieta, iebilda Dresslers, ka mēs kontrabandas veidā un tik uzmanīgi, ka atsevišķās vietās tam nevarot pieķerties, sākot sludināt 1919. gada idejas. Bet 1919. gada notikumi nekad vairs neatkārtotosies. To lai ņemot vērā.

Atbildēju, ka 1919. gads ir daļa no Latvijas vēstures, kurā brīžiem notikumi ir gājuši kopā ar vācu interesēm un brīžiem arī pret tām, un, ka par tiem apstākļiem, kur 1919. gadā latviešu un vācu intereses ir krustojušās, kas ir vēsturiska patiesība, mēs tagad ar nolūku nemaz nerunājam un tas nav arī šai runā. Dresslers iebilda, ka tā gan esot, bet visa runa nekas cits neesot kā tīrās markas ulmanisms. Trūkstot tur tikai vēl tā, ka būtu runa par Liellatviju. Sacīju, ka es šai runā nekādu ulmanismu, par nožēlošanu, saskatīt ne-

varu. Tad Grosmanis paņēma runas latvisko tekstu (aizsūtīts bija arī vācu tulkojums) un sāka lasīt tās ievadu par lieliem vīriem un viņu nozīmi tautu dzīvē un par Kalpaku kā par vienu no ievērojamākiem latviešu nacionāliem varoņiem. Lūk, tas esot ulmanisms. Lūk, tā esot Ulmaņa laiku lielummanija, — viņš teica. Un, uzmeklējis to vietu, kur bija runa par Kalpaku kā par Latvijas nacionālās armijas virspavēlnieku, Grosmanis jautāja, vai pāris rotas varot saukt par armiju? Atbildēju, ka šai ziņā tie ieskatī, kādus izsaka viņi, nesakrīt ar tiem ieskatiem, kādi ir latviešiem. Un kas attiecas uz runu, tad viņi kā cenzori taču var strīpot to, ko atrod par nepielaižamu. Atsevišķu vietu, ko strīpot šai runā neesot, un tāpēc vajagot uzrakstīt citu runu citādā veidā. Atbildēju, ka citu runu uzrakstīt vairs nevarēs, vismaz mana departamenta ierēdņi to nedarīs, ka akceptēt var, kauču ar lielākiem vai mazākiem grozījumiem tikai šo runu, vai arī tās noraidīšanas gadījumā Kalpaka piemiņas svinības būs jāatceļ. — „To nu gan darīt nav vajadzīgs”, ieteicās Dresslers un jautāja, vai Dankers domājot tāpat kā es. Es biju pilnīgi pārliecināts, ka Dankers šinī gadījumā manu viedokli akceptēs un tāpēc es noteikti atteicu: „Jā!”

Iestājās neveikls klusums. Nu, tad būšot jāmēģina izcenzēt šī pati runa, teica Grosmanis un sākās runas cenzēšana. Dažas vietas tika nostrīpotas, dažas labotas runas ievadā, kur bija runāts par lielu vīru nozīmi tautu dzīvē. Tai vietā, kur bija teikts, ka jaunās Latvijas valsts valdībai uzticīgas palikušas tikai 3 rotas: Studentu, Neatkarības un Cēsu rota, kas no Rīgas sekojušas uz Liepāju, vārdus valsts un valdība cenzori izstrīpoja, palika tikai Latvijai. Arī citur runā tika strīpots vārds valsts un šis tas koriģēts, bet runas kodols un galvenā doma, kauču arī apgrauzīti, palika tie paši. Šādi izcenzētās runas tekstu es varēju paņemt sev līdzī.

Bet otrā dienā man pa telefonu piezvanīja Verhāns un sacīja, ka runā esot jāizdara vēl viens grozījums. Tas bija tai vietā, kas jau bija vienreiz grozīta tādi, ka Latvijai (vārdu valsts nostrīpojot) bija palikušas uzticīgas tikai 3 rotas. Vārda Latvijas vietā vajagot likt latviešu tautai. Atbildēju,

ka likšu to priekšā Dankeram, un ja viņš tam piekritīs, lieta būs kārtībā. Un Dankers, kā jau parasti, tam arī piekrita.

Tā tad šai runā, kas bija sakāma Kalpaka 25 gadu nāves dienas piemiņas svinībās 1944. g. 6. martā, nekur vairs nefigurēja Latvijas, Latvijas valsts un Pagaidu valdības vārds. Nebija arī Latvijas armijas, bet bija tikai latviešu karaspēka vienības. Nebija arī Latvijas armijas virspavēlnieks, bet bija tikai latviešu karaspēka pavēlnieks. Tā ir pirmā runa, ko vācu okupācijas laikā šādā veidā izcenzētu ir nācies teikt kādam atbildīgam latviešu darbiniekam. Un tomēr arī tad vēl runā, kas iespiesta „Tēvijas” 1944. g. 7. marta numurā, bija palicis vēl ļoti daudz no patriotiskā kodola un nacionālās pašlāvības. Es ilgi glabāju šīs runas cenzēto eksemplāru, kur bija redzams, kāds ir tās pirmteksts.

7. PĒDĒJAIS ŠAVIENS PRET KALPAKU UN NEATKARĪBAS DOMU

Kalpaka svinību priekšdiena, kas Rozenberga brauciena ietekmē tuvojās ar lielām grūtībām un sarežģījumiem ar politiskās uzraudzības iestādēm, tomēr atnesa vissmagākā kalibra šāvieni pret Oskaru Kalpaku un pret latviešu brīvības simboliku. Sinību ievadījums bija paredzēts jau 5. marta pēcpusdienā ar dievkalpojumu Doma baznīcā Rīgā, lai otrā dienā jau agri varētu braukt uz piemiņas aktu Airītēs. Arī provincē vairākās viētās Kalpaka piemiņas svinības bija noliktas jau 5. martā. Svinību kārtība bija izziņota laikrakstos un radiofonā.

Bet 5. marta rītā darbā ieradies, es saņēmu ģenerālkomisāra rakstu, ka visas Kalpaka piemiņas svinību runas, kas paredzētas dažādās sarīkojumu vietās Latvijā, vācu tulkojumā jāiesniedz ģenerālkomisāriātam vai apgabalu komisāriem iepriekšējai cenzūrai. Šāds ne telefoniski vai ar mutvārdiem, bet rakstiski dots rīkojums, Kalpaka piemiņas svinību jautājumu nostādīja uz naža asmeņa. No vienas puses tas svinības praktiski padarīja neiespējamā. Tādas prasības agrāk no vācu administrācijas nevienā gadījumā nebija izteiktas. Jācenzē bija tikai lielās, atbildīgo pašpārvaldes va-

dītāju runas, ko publicēja prese vai radiofons. Bet provincē un arī citur teica tādas runas, kas nemaz iepriekš nebija uzrakstītas. Īsā laika dēļ nekādi nebija iespējams nodomātās runas ne uzrakstīt, ne pārtulkot, ne aizsūtīt cenzēšanai. Visi apstākļi runāja par to, ka būtu labāk Kalpaka piemiņas svinību sarīkošanu atcelt, kaut gan tas draudēja ar sarežģījumiem, jo visur svinības jau bija izsludinātas, it sevišķi koncerti un piemiņas dievkalpojumi.

Svinību atcelšanu varēja gan paziņot tikai rīkotājiem, bet ne publikai, kas uz sarīkojumiem būtu aizgājusi un atradusi durvis noslēgtas. Bet saņemtā raksta toni un starprindu domas uzmanīgi izlasot, bija jāapsver varbūtība, ka arī svinību atcelšana var nebūt pareizākā izeja no grūtā stāvokļa. Varbūt uz to tikai gaidīja, lai tad to iztulkotu kā nedraudzīgu demonstrāciju vai pat provokāciju pret vācu administrāciju, jo citādi pēdējā brīdī nebūtu sūtīts raksts ar praktiski neizpildāmu saturu. Bez tam taču toreiz nebija iespējams par radušos stāvokli atklāti runāt un to atklātībai noskaidrot.

Otra iespēja bija ļaut Kalpaka svinībām notikt, bet nekur nelasīt garākus referātus un nesacīt garākas runas, bet aktus, ja tādi bija kopā ar koncertu, atklāt ar dažiem uzrunas teikumiem. Tāpat ar dažiem uzrunas teikumiem pie Kalpaka kapa Meirānos un pie viņa nāves vietas pieminēja Airītēs nolikt vainagus. Vienīgā runa būtu tā, ko teiktu Dankers, kas bija cenzēta un ko pēc tam varēja publicēt. Nebija arī tik svarīgi, vai Kalpaķu pieminēja ar vairāk vai mazāk runām, ar garākiem referātiem vai pāris teikumiem. Galvenais, ka viņu visā Latvijā pieminēja. Bet runāšana pusvārdā vai nemaz nerunāšana, ja puslīdz brīva runāšana aizliegta, bija tomēr tāda demonstrācija, ko varēja saprast un pareizi novērtēt.

Ja uz toreizējiem notikumiem mēs lūkosimies no tagadējās brīvās pasaules un demokratisko brīvību viedokļa, tad mums nebūs viegli saprast nacionālo traģiku, kādu atklāja Kalpaka piemiņas svinību aizkulises. Bet mums jāiedomājas okupācijas apstākļi visā dziļumā un plašumā, un pie tam tā-

di apstākļi, kas tuvojās savam negribētam galam, jo frontē bija sākusēs plašā atpakaļ kustība, kas jau pavisam tuvu bija pietuvojusēs arī Latvijas robežām. Ka okupācijas varas politikā pret latviešiem bija izplānots un jau iesācies kāds pagrieziens, tas tiem, kam ar šo politiku bija jāsaskaras, pēc Rozenberga brauciena nebija vairs noslēpums. Tikai par šīs priekšgala politikas virzienu un mērķiem nebija īstas skaidrības, jo to turēja slepenībā. Bija bažas un diezgan dibinātas bažas, ka vismazāko kļūdu vai neuzmanību Kalpaka piemiņas svinībās, kā visas nācijas notikumā, var izlietot kā ieganstu, lai latviešu tautai uzliktu kādu represiju vai nepelnītu nastu. Ikdienas prakse mazākos un atklātībā vēl nezināmos gadījumos šē līdzīgā veidā bija sniegusi diezgan daudzus piemērus, kaut vai Dundagas apgabala zemnieku pārvietošanas jautājumā, it sevišķi šī notikuma aizkulises un motīvus ievērojot u.d.c., par ko būs runa kādā citā reizē. Katrā ziņā visi šie gadījumi, okupācijas laika vispārējie apstākļi un vēl neapgaismotā šīs politikas prakse jāpatur acu priekšā, lai saprastu, ka pēc ģenerālkomisāra 4. martā parakstītā un 5. martā saņemtā raksta, lieta negrozījās ap parastām un konvencionālām Kalpaka piemiņas svinībām, bet gan ap latviešu nacionālo jautājumu vispār. Tāpēc nebija viegli pēc raksta šai lietā pieņemt lēmumu, kas varēja būt tikpat nepareizs kā vienā tā otrā virzienā. Jautājumu pārdomāt visās konsekvencēs, izanalizēt un izspriest kādā kompetentā apspriedē nebija arī vairs laika.

Lēmumu vajadzēja pieņemt ātri un rīkoties. Vadīties vajadzēja vairāk tikai no intuīcijas. Un tā ieteica otro iespēju. Es paspēju par radušos sarežģīto un nepatīkamo stāvokli vēl ziņot tikai latviešu pašpārvaldes vadītājam O. Dankeram. Arī viņš atzina otro iespēju par pareizāku, un tāpēc es liku izziņot visiem Kalpaka piemiņas svinību sarīkotājiem provincē, ka plašākas runas uz vietām varēja Kalpaka piemiņai sacīt tikai tad, ja tās bija cenzējuši novadu komisāru censoři. Ģenerālkomisāriātam pēc viņa raksta es atbildēju, ka īsā laika dēļ runas, kādas būtu sakāmas Kalpaka piemiņas svinībās ārpus Airītēm, kur runu sacīs Dankers un pārējie no-

līks tikai vaiņagus, cenzēt nav iespējams un ka tāpēc nekur nekādas runas nebūs, bet vainagus noliekot vai aktus atklājot, tikai dažu teikumu īsas uzrunas, atskaitot gadījumus, kur runas uz vietām būtu cenzējuši novadu komisāru cenzori.

Tādā garā Kalpaka 25 gadu nāves dienas svinības visā Latvijā arī noritēja, kaut gan dažās vietās svinību rīkotājus šie norādījumi vairs neaizsniedza. Bet nekāda liela nelaime tur arī nenotika, jo arī vietējos vācu ierēdņus tur speciālās ģenerālkomisāra direktīvas bija aizsniegušas par vēlu, kad svinības jau bija garām un nekas vairs nebija darāms. Tikai pāris gadījumos bija radušies mazāki pēcsarežģījumi, bet tur vietējo pašvaldību vadītāji bija tik asprātīgi, ka viņi no šiem meklētiem pēcsarežģījumiem bija pratuši izkārtot veiklus farsus.

8. MĀRAS BAZNĪCĀ

Rīgā Kalpaka pieminēšana un godināšana bija centrēta uz svinīgo dievkalpojumu 5. marta pēcpusdienā Māras baznīcā. Dievkalpojums bija savienots ar garīgu koncertu. Lielais dievnams bija ļaužu pārpildīts. Sprediķis, ko teica mācītājs Teriņš, bija nacionālas domas un patriotisma caurstrāvots. Bet kad es vēroju, kas dažādās vietās sēdēja baznīcā un ar kādu interesi tie sekoja mācītāja vārdiem, tad atceroties ļoti nepatīkamo tincināšanu par valsts 25 gadu atceres svinībām, bija secināms, ka vēl būs nepatīkšanas.

No baznīcas iznākot, es satiku Kalpaka bataljona biedrības priekšnieku B. Einbergu ar dažiem bataljona valdes locekļiem. Tā kā 6. martā arī Einbergs ar dažiem kalpakiešiem bija paredzējis izbraukt uz Airītēm un tur nolikt vaiņagu, es Einbergu informēju par radušos stāvokli un par rakstu, kādu esmu saņēmis no ģenerālkomisāra un aizrādīju, ka tāpēc ir lēmums, atskaitot Dankeru, citiem vaiņagus noliekot tikai pateikt no kādas iestādes vai organizācijas tos noliek. Einbergs atbildēja, ka viņš ar šādiem apstākļiem samierināties nevarot. — „Jūs taču sapratīsiet, ka man Kalpaka nāves dienā latviešu tautai ir kas vairāk ko teikt”, sacīja

Einbergs. — „To es vairāk kā saprotu”, atbildēju. — „Bez tam ir arī vēl citi, km Kalpaka nāves dienā būtu kas ko teikt. Arī es ar šādiem apstākļiem negribu samierināties, bet kā rīcības komisijas priekšsēdētājs es biju spiests tos pieņemt, vai arī Kalpaka piemiņas svinības pavisam atcelt. Ar neapmierinātību šāds stāvoklis tomēr ir pieņemts un mans pienākums ir informēt par apstākļiem tos, kas pašpārvaldes rīkotā piemiņas aktā Airītēs grib piedalīties un nolikt vainagus. Ir cits jautājums, vai šo paziņojumu ievēro vai nē. Bet tādā gadījumā atbildība no manis atkrīt un varētu priecāties, ja Einbergs pats uz savu atbildību pie Kalpaka piemiņkļa sacītu garāku runu.” Einbergs teica, ka viņš tiešām to darišot. Ārējie apstākļi bija tādi, ka ar Einbergu pilnīgi atklātu valodu pie baznīcas runāt nevarēja. No viņa šķīroties palika kaut kāds neapmierinātības dzelonis sirdī.

9. UZ AIRĪTĒM

Otrā dienā agri kopā ar ģenerāli Dankeru devāmies ceļā uz Airītēm. Mēs braucām uz vēsturisku vietu pieminēt vēsturisku notikumu automašīnā, kurai arī bija īpatnēja vēsture. Šī automašīna, „representabls limuzīns”, kādreiz bija pieredzusi Ķīnas sūtnim Berlīnē. Kad Vācija ar Japanu izveidoja kopīgu kara fronti (Japana ar Ķīnu karoja jau no 1935. gada), Ķīna pārtrauca ar Vāciju diplomātiskās attiecības un tās sūtnim no Berlīnes aizbraucot, viņa reprezentācijas automašīna, kas atgādināja krietnu kuģeli, nāca tirgū. Bet pie kara laika bencīna racionācijām tik lielas lītražas mašīnai Berlīnē neradās neviens pircējs. Tad to nopirka Latvijas pašpārvalde un, piebūvējot gāzģenerātoru, izlietoja tālākiem braucieniem. Tāpēc arī ērtajā 6 sēdekļu automašīnā varēja viegli paņemt līdzī kā pašpārvaldes, tā kultūras iestāžu lielos vainagus.

Šis brauciens uz Airītēm skaistajā priekšpavasara dienā psiholoģiski tomēr bija diezgan smags. Pārdomas un bažas kā piektais neizdzēnamais pasažieris brauca mašīnā līdzī, kaut tur bija tikai četri braucēji, bez ģen. Dankera vēl šo-

fers Siliņš un adjutants Kuplis. Bija bažas, vai visur svinību rīkotāji un dalībnieki ievēros vajadzīgo nacionālo disciplīnu, bez izlēcieniem, ko pie ārpusē nezināmā saspīlētā stāvokļa varēja izlietot lielākām vai mazākām represijām. Bet galvenais, ka cīņa ap šīm svinībām un to saturu parādīja, ka mūsu nacionālā politika nestāv pat vairs uz salmu kājām. Tā atklāja, ka tai vairs nav nekādu kāju. Ir tikai apbružāts un iedragāts rumpis, ko tur tā, lai neredzētu, ka tam vispār vairs nav kāju... Tas kremta sirdī, smeldza.

Gaismas ausma mūs ieveda Jelgavā. Kad uzbraucot uz Lielupes tilta, pa labi sniegotos kokos pavidēja Jelgavas pils, kuŗas Lauksaimniecības kameras spārnu savai rezidencēi bija paņēmis Zemgales komisārs Medems, piektais līdzbraucējs kļuva vēl durstīgāks. Tikai nedaudzas dienas iepriekš Jelgavā man bija iznākusi smaga sadursme ar šo Zemgales „hercogu”. Atklātā aktā viņš bija dabūjis morālu izplaukājumu. Tas notika Zemgales mākslas mūzeju atklājot. Latvijas pašpārvaldes vārdā šo mūzeju Jelgavā atklāt biju aicināts es. Bet aktā bija ieradies arī Zemgales apgabala komisārs Mēdems un pēc garīdznieka svētīšanas vārdiem un mūzeja direktora Dr. D. Biskapa ievadrunas, viņš tūdaļ ņēma vārdu un ļoti neglaimīgi izteicās par latviešu glezniecību vispār un necildeni arī par tiem autoriem, kuŗu darbi bija reprezentēti Zemgales mākslas mūzejā. Tam pretstatā viņš cildināja vācu glezniecību, it sevišķi Hitlera laika nonivelēto glezniecības stilu.

Kas savā laikā bija apmeklējis galvenos vācu mākslas mūzejus; un kam bija kāds kontakts arī ar modernajiem vācu glezniecības pārstāvjiem pat Hitlera laikā, un ne visi tie bija hitlerieši (pat Latvijā bija viesojušies noteikti antihitlerieši), tos Mēdema runas tonis aizskāra ne tikai nacionāli, bet arī būtiski. Nerunājot par praktiskajām un tehniskajām zinātnēm, glezniecībā tālu priekšgalā tomēr stāvēja itaļu, holandiešu beļģu un franču skolas un virzieni. Un latviešu tēlotāja māksla bija tuvāka pēdējiem.

Augstprātīgi necinošais tonis, kādā runāja Mēdems par latviešu mākslu, bija ne tikai izaicinājums, bet pat apvainojums latviešu mākslai un kultūrai. Pieņemt to nevarēja, ar klusu ciešanu ignorēt arī — nē. Viņa runa man sadzina asinis sejā. Tāpēc es savā atklāšanas runā nevarēju un negribēju ievērot diplomātiskās konvencionalitātes robežas. Uz komisāra Mēdema runu es reaģēju tā, kā viņš to bija pelnījis, vai, kā Blaumanis kādreiz teica — viņam kā krievam no biksēm lielīgi izlaistais kreklis bija jāiebāž viņa paša biksēs atpakaļ. Pēc oficiālajiem vārdiem es pieskāros arī tēlotājas mākslas būtībai un, citējot kādu Rembranta tēzi, kas ir laikus pārdzīvojusi un gadu simtus būs vēl dzīva, aprādiju, cik nepareizi ir iepriekšējā runātāja (f. Mēdema) izteiktie ieskatī par tēlotāju mākslu vispār un ka tāpēc tie stāv tālu arī no tā, lai saprastu augstvērtīgo latviešu mākslu.

Kad es sāku runāt, Mēdems, kas puslīdz saprata arī latviešu valodu, tūdaļ piesauca savu adjutantu, kas viņam manu runu teikumu pēc teikuma tulkoja pie auss. Kad Mēdems bija saņēmis tādu atklātu reakciju par savu mākslas izpratni un latviešu mākslas noniecinājumu, varēja redzēt, ka arī viņa seja piesarka. Kad es biju beidzis, bet akts vēl turpinājās, Mēdems pienāca man klāt un sāka taisnoties, ka īstenībā taču starp mūsu ieskatiem neesot lielas starpības. Viņš mani aicināja apskatīt dažas mūzejā izstādītās gleznas, lai to pierādītu. Atteicu, ka to varēsīm labi darīt, kad akts nobeigsies.

Kāds žurnālists (Saturns), kas Zemgales mūzeja atklāšanā bijis šī akta dalībnieks, laikrakstā „Latvija Amerikā” 1955. g. 29. janvāra numurā šo gadījumu starp citu apraksta tā: „Žanis Unāms rādīja labu piemēru ar to, ka nelocījās melnā bruņinieka pēcteču varas priekšā. Tas bija, kad okupācijas laikā Zemgales komisārs Mēdems, atklājot Zemgales mākslas mūzeju augstprātīgi pamācīja latviešu gleznotājus palikt tikai pie latviskiem tematiem. Viņš norādīja uz L. Liberta Itālijas ainavām, kas nekad nespēšot sacensties ar itaļu gleznotājiem. Pašpārvaldes pārstāvis departamenta direktors Žanis Unāms droši atbildēja Mēdemam, ka latviešu

māksla ir uz augsta līmeņa un var un drīkst sacensties pat svešu zemju ainavu gleznošanā. Ludolfs Liberts ir augsti novērtēts lielo tautu mākslas mūzejos. Tā bija bezkompromisa latviska nostāja tajos laikos, kad daudzi lieca muguru svešas varas priekšā.”

Šis starpgadījums ar Mēdemu, kas vēl gaidīja savu „atmaksu” (bija skaidrs, ka tāda nāks ar gadījumu, kaut vai nejaušu), kā spoks automobili brauca līdz līdz pat Dobelei. Ar Kalpaka piemiņas svinībām tam bija tik daudz sakara, ka Mēdems, kas sevi sauca par Kalpaka kādreizējo kaŗabiedri un draugu un kas pat uz Rīgu reiz brauca par Kalpaku lasīt referātu, uz Kalpaka piemiņas svinībām Airītēs 1944. g. neierādās. Vainagu gan ar kādu ierēdni bija atsūtījis. Tad nāca Bērze un Annenieki ar savu mežu svaigumu, kur gadu vēlāk katra pēda zemes ir slacīta ar latviešu cīnītāju sviedriem un asinīm. Ģar meistera Voldemāra Tones dzimteni braucot, kā pretstats atkal sevi atgādināja Mēdema latviešu mākslas niecinājums. Pat emigrācijā ar Toni tiekoties, viņš pēc jēlgavnieku kādreizējā stāstījuma, atgādināja šo scenu ar Mēdemu.

Pie Bikstiem domas automobili atkal sastapās ar B. Einberga tēlu. Bija mazliet skumji iepriekšējās dienas sarunas dēļ pie Māras baznīcas, kur it kā izskanēja dažī nesaprašanās tonī. Bija mazliet žēl, ka citu klātbūtnes dēļ nebiju Einbergam teicis visu pilnīgā atklātībā. Viņam to varēja teikt. Kā Kalpaka bataljona biedrības priekšnieks un persona viņš bija ar nelokāmu stāju un cildināmu nacionālā jautājuma un tautas liktenības izpratni. Bija bažas, vai viņš nebūs sarunu pārpratis, vai būs no pusvārdiem un starptoniem novērtējis stāvokli? Airītes un Einberga izturēšanās pret mani vēlāk rādīja, ka viņš stāvokli bija izpratis un novērtējis ļoti pareizi. Nedaudzus mēnešus vēlāk, kad latviešu tautas liktenis iegāja ārējā akūtā krīzē, B. Einbergs ar kādu atklātu uzstāšanos atkal parādīja tik cildenu un nacionāli izprastu stāju, kas daudziem atbildīgos amatos esošiem vīriem būtu bijis jāņem par paraugu. Laikam taču par to B. Einbergs vēlāk ir apcietināts un caur Suthofas koncentrācijas nometni aizgājis mocekļa ceļu. Kā tas ir noticis, tas man ir tikai aptuveni atstāstīts, jo

es pats pirms tam biju kļuvis par Gestapo arestantu. Tomēr šis stāstījums, kas var būt arī neautentisks, nedod labu liecību par dažu cilvēku neaktivitāti mēģināt glābt Kalpaka bataljona priekšnieku no mocekļa ceļa. Pieminot Kalpaka nāves dienu, ar goddevību mums jāpiemin arī Kalpaka bataljona kādreizējā priekšnieka Bernharda Einberga nacionāli varonīgā stāja un nelokamā personība.

10. HITLERA DELEGATS PIE KALPAKA PIEMINEKĻA

Ar ģenerāli Dankeru Airītēs ieradāmie īsi pirms pusdienas. Lielākā daļa delegāciju jau tur bija ieradušās no Rīgas, no Kuldīgas, kurās aprīnķa teritorijā ietilpa Kalpaka nāves vieta ar pieminekli un mūzeju. Vēl tikai bija jāsagaida Liepājas delegācijas. Pāris dienas pirms tam Liepājas pilsētas galva bija piezvanījis uz Rīgu un pieteicis liepājnieku delegāciju ierašanos. Mēs norunājām laiku, kādā visiem pie mūzeja satikties. Viņš teica, ka līdzī braukšot arī Liepājas jūras komandants. Esot lāga vīrs un latviešiem labvēlīgs. Es viņu kā vietējo apstākļu pazinēju lūdzu Liepājas delegācijas sagrupēt pēs svarīguma kārtības, lai nebūtu pārpratumu vai aizvainotības. Bet izrādījās, ka civilistiem nav īsta pārskata par militārajiem rangiem un svarīgumu. Liepājas jūras komandants nestāvēja pat Liepājas delegāciju priekšgalā. Arī es nepietiekamas uzmanības dēļ šai lietā neizdarīju vajadzīgo informēšanos un Liepājas jūras komandantu noturēju par kādu militāru ostas priekšnieku. Bet tā bija liela un neveikla protokolāra kļūda.

Kad Liepājas grupa ieradās, es pie Kalpaka muzeja tūdaļ sargrupēju runātāju un vainagu nolīcēju kārtību. Pirmais bija Latvijas pašpārvaldes vadītājs ģenerālis O. Dankers kā latviešu tautas pārstāvis ar vienīgo garāko ideoloģisko runu. Tad ar vainagu sekoja latviešu leģiona ģenerālspektors R. Bangerskis kā latviešu bruņoto spēku pārstāvis, tad austrumu apgabala valsts komisāra Lozes vainags, ko nolīkt bija sūtīts Liepājas apgabala komisārs, agrākais valsts komisāra nodaļas vadītājs Rīgā, tam sekoja Latvijas ģenerālkomisāra vainags

un pēc tā kā piektais latviešu kultūras direkcijas un kultūras padomes vainags, ko biju paredzējis es pats nolikt, tad Kalpaka bataljona biedrības vainags un tad nāca provincieši, vispirms liepājnieki: pilsētas valdes, aprinča vecākā, Liepājas jūras komandanta u.c. vainagi. Kuldīdznieki bija pēdējie, pie kam Kuldīgas aprinča vecākajam A. Jansonam kā vietējam saimniekam vainagu noliekot bija paredzēti arī noslēguma pateicības vārdi.

Kad visi diezgan daudzie delegāti ar vainagiem tā bija sagrupēti gājiena kārtībā, gājiens no muzeja nelielo gabaliņu pa ceļu devās uz Kalpaka nāves vietu, kur viņam ir celts pieminekļis un kur atdusas arī reizē ar viņu šai pārpratuma kaujā kritušie vācu karavīri. Garīgo ceremoniju orķestra pavādībā izpildīja Skrundas mācītājs A. Grīnbergs, kuŗa sprediķis bija ar kodolīgu un piemērotu nacionālu saturu. Mācītāja A. Grīnberga stāja šai zīmīgajā Kalpaka piemiņas dievkalpojumā palikusī atmiņā ar savu cienīgumu un respektu. Kad ģenerālis Dankers bija nolasījis jau pieminēto pagaro runu, pārējie delegāti ar nedaudzu teikumu uzrunām paredzētā kārtībā nolika savus vainagus.

Bet kad pienāca patālā kārta Liepājas jūras resp. iedomātajam ostas komandantam un viņš bija pateicis tikai pirmo teikumu, man kļuva pavisam neveikli. Viņš teica: „Lielvācijas vadonis man ir uzdevis Lielvācijas bruņoto spēku virspavēlniecības vārdā nolikt pie latviešu bruņoto spēku pirmā pavēlnieka piemiņķļa vainagu, jo viņš kādreiz ir bijis mūsu cīņas biedrs, tāpat kā tagad latviešu drošsirdīgie cīnītāji ir mūsu kara biedri.” Te nu bija tas, kas nebija gaidīts. Te bija apstākļu nejaušības nomests akmens, uz kuŗas varēja viegli paklupt.

Hitlera delegātu, kas noliek vainagu vācu bruņoto spēku virspavēlniecības vārdā, ierindot tik tālu runātāju kārtā, bija ne tikai neveikls protokola pārkāpums, bet to varēja arī iztulkot kā tišu apvainojumu. Pie tam izrādījās, ka Liepājas jūras komandants nav kaut kāds ostas komandants, bet gan augstākais militārais pavēlnieks visā Kurzemē un Baltijas jūras telpā, kas kontrolē un pārziņ arī visus militāros jūras ceļus. Iedomīgs un uzpūtīgs cilvēks to nekad nebūtu atstājis

bez gandarījuma prasīšanas un saņemšanas sev vai vismaz vācu armijai. Ir skaidrs, ka viņam kā Vācijas visu bruņoto spēku virspavēlniecības delegātam bija jādod vārds tūdaļ pēc ģen. Dankera kā pašpārvaldes vadītāja un latviešu tautas pārstāvja runas. Latviešu legions bija tikai Vācijas bruņoto spēku sastāvdaļa un austrumu valsts komisārs, ģenerālkomisārs un apgabalu komisāri bija tikai Hitlera ierēdņi.

Ja kāds nāca ar Hitlera tiešu uzdevumu, tad viņam toreizējos apstākļos bija jādod vārds tūdaļ pēc pirmā un galvenā latviešu pārstāvja. To prasīja protokols. Tur nelīdzēja taisnošanās par nepareizu informāciju, vai par pārpratumu. Tam varēja ticēt, bet kad negrib, var arī neticēt un uzskatīt par nolūcīgu rīcību. Bija arī grūti spriest, vai Hitlers Liepājas jūras komandantam bija devis uzdevumu bruņoto spēku virspavēlniecības vārdā ierasties uz Kalpaka piemiņas svinībām, vai arī viņš to bija darījis pēc savas iniciatīvas un uz Hitleru pēc sava amata kā augstākais militārais komandieris Kurzēmē tikai atsaucās vainagu noliekot labskanības dēļ. Pirmajā gadījumā skandals bija neizbēgams, otrajā, arī tad, ja komandants bija neuzpūtīgs goda vīrs, stāvoklis neērts. Pirmais gadījums būtu liecinājis, ka Rozenberga ministrijas un vācu civilās pārvaldes politika un tās izrīcība Kalpaka piemiņas svinību gadījumā nesedzas ar vācu militārās virspavēlniecības nostāju. Tās uz vietām diezgan bieži kontrastējās. Bet savas direktīvas nesenajā braucienā uz Rīgu Rozenbergs nu laikam gan nebija devis tikai no savas galvas vien. Tāpēc bija jāpieņem par pareizāku otrā variācija, kas vēlāk tiešām izrādījās par pareizu. Bet šī protokolārā kļūda un gudrošana, kā tas izpaudīsies atgriežoties Rīgā saspīlētajās attiecībās ar ģenerālkomisāriātu, atstāja nepatīkamu iespaidu.

Kad ziedi bija nolikti arī uz vācu virsnieku kapiem, kas bija krituši kopā ar pulkvedi Kalpaku, un pēc mācītāja Grinberga beigu svētīšanas vārdiem, visi svinību dalībnieki devās atpakaļ uz Kalpaka piemiņas vietas sarga mājiņu, kur vienā telpā bija klāts pusdienu galds. Tur gribētas nejaušības dēļ man iznāca sēdēt līdzās Hitlera delegātam. Pēc pirmā šnabja es viņam teicu, ka man ir ļoti nepatīkami par pārpratumu, ka

viņš kā virspavēlniecības pārstāvis ierindots nepareizā runātāju kārtas vietā. Es lūdzu viņu šo gadījumu atvainot. Viņš teica, ka „skaistuma kļūdas” jau dažkārt gadoties un arī še esot bijusi tikai maza skaistuma kļūda (ein kleiner Schoenheitsfehler). Es iebildu, ka to ūzskatu ne par vienkāršu skaistuma, bet par nepareizas informācijas kļūdu. Ar to šis starpgadījums vismaz ar tā tiešo partu pagaidām likās izlīdzināts. Otro šnabi viņš dzēra ar lielu omulību un arī man tas garšoja labāki. Šis vācu komandieris bija džentlmenis. 20. jūlija notikumos viņš bija bijis revolucionāru pusē (tāpat kā ziemeļu frontes virspavēlnieks ģenerālpulkvedis Lindemanis Siguldā) vai arī tiem vismaz simpatizējis. Diezgan drīzi pēc tam viņa simpatizējumam revolucionāriem nāca uz pēdām un viņu „atcēla”. Bet dienu pirms tam viņš vēl paspēja man izdarīt kādu lielu glābēju personīgu pakalpojumu.

11. NO HITLERA PORTEJĀM LĪDZ KALPAKA DIENAS SPREDIĶIM

7. marta agrā priekšpusdienā mani pēkšņi izaicināja uz ģenerālkomisāriātu. Pēc pieredzes varēja spriest, ka būs atkal netikama skaidrošanās par Kalpaka svinībām. Es vispirms pārbaudīju visas pieejamās ziņas no provinces, vai kaut kur nav noticis kāds starpgadījums, kāds šāviens pār sētu? Nebija. Tad nu varēja sagaidīt runāšanu par Hitlera delegāta „nobīdīšanu lejā” pie Kalpaka pieminekļa. Šai ziņā uz mana konta jau skaitījās divi smagi minuss punkti.

Uzņemdamies departamenta vadību, es savā darbistabā pie galvenās sienas aiz rakstāmgalda atradu lielu Hitlera ģimetni, kādas gleznaš standartizētu litografiju, bet kādā tumšā kaktiņā uzkārtu nelielu Mangolda glezniņu. Sēdēt zem Hitlera bildes Latvijā man tomēr likās piedauzīgi. Bet Hitlera „novākšana”, ja viņš jau bija „pakārts”, nebūt nebija tik viegla. Tas būtu „demonstratīvs” solis pret modi un pret „lojalitāti”. Tad es sapirku vairākas lielas gleznas un izdarīju departamenta „pārdekorējumu”. Hitlera bildi es liku uzkārt uzgaidamās telpās. Savā darbistabā pie galvenās sienas es

novietoju lielu Erasta šveica ainavu un otrā pusē kādu izteiksmīgu Skrides ainavu un Ubana gleznu. Kad man vēlāk uz Hitlera izjurgošānu ironiski aizrādīja, es atbildēju, ka mākslas departamenta direktora kabinetā ir jābūt mākslas darbiem, ne fotografijām.

Orts gadījums, bija skandāls ar B. Zemgala gleznoto Hitlera portreju vispārējā mākslas izstādē. 1943. g. pavasarī Rīgas pilsētas mākslas muzejā vispārējo mākslas izstādi sarīkojot, bija iesniegta arī liela formāta Hitlera portreja. To bija gleznojis B. Zemgals un pasūtījis rektors M. Prīmanis savam darba kabinetam universitātē. Izstādes žūrijas komisijā es biju iecēlis Mākslas akadēmijas rektoru prof. J. Kugu, prof. B. Dzeni, prof. V. Toni, prof. L. Libertu, E. Šveicu un manu glezniecības referentu Jūliju Jēgeri. Žūrijā arī es piedalījos kā „vērotājs”. Darbu bija iesniegts ļoti daudz. Izstādei gribēja dot kvalitatīvu līmeni. Kad žūrija nonāca pie Hitlera portrejas, varēja redzēt, ka tā nevienam lāgā nepatika, gleznieciski tā bija viduvējā līmenī, bet nevienam negribējās pirmajam teikt noraidošo vārdu. Tad, laikam, L. Liberts teica: „Nu, ko ar šito darīsim?” Gandrīz visu sejās bija neizteiksmīgs smīns. Atzinums bija, ka šī glezna īsti neietilpst izstādes līmenī un ka no autora ir bijusi ne visai liela korektība šādu gleznu iesniegt izstādei, jo to noraidīt ir neērti tās temata - Hitlera dēļ. No žūrijas nebija neviena, kas būtu iestājies par gleznas izstādīšanu, bet visi arī saprata event. sekas gleznas noraidīšanas gadījumā. Tāpēc nebija nekāda priekšlikuma. Visu acis vērsās uz „vērotāju” un gaidīja Zalamana spriedumu. Es kaut kur biju redzējis šīs pašas gleznas pirmavota iespaidumu. To sadabūju, visi apskatīja un to ņēma par iegāsti Hitlera portrejas noraidīšanai.

Pēc tam visu noraidīto darbu autoriem paziņoja, lai viņi savus darbus no mākslas muzeja izņem. Bet Hitlera portrejas autors pēc savas gleznas nenāca. Tai vietā viņš bija devies uz vācu drošības dienestu sūdzēties par to, ko vispārējās mākslas izstādes žūrija manā vadībā esot izdarījusi ar Hitlera portreju. B. Zemgals šādā vārdā bija pārdevējies tikai Ulmaņa laika pēdējos gados. Agrāk viņš bija saucies kādā poliski ska-

nošā vārdā. Latvijas armijā viņš bija bijis virsnieks un beidzis arī Mākslas akadēmiju vai arhitektūras fakultāti.

Zemgala iešana uz Reimersa ielu bija uguns pakulās. Man gribas domāt un ticēt, ka viņš nebija vienīgais un arī ne ļaunākais šī ceļa gājējs. To bija darijuši arī citi noraidītie autori un Zemgala portreju tikai izlietojuši kā urdīšanas iemeslu. Sevišķas pazīmes norādīja uz kādu aktīvu dāmu, kurai no 4 darbiem 2 bija noraidīti un kuŗas vīrs Reimersa ielā bija kā savās mājās.

Tikko visu pakalpīgo garu pavedieni bija saplūduši Reimersa ielā, man piezvanīja vācu drošības dienesta kultūras nodaļas vadītājs un paziņoja, ka pēc tā, kas noticis ar Hitlera portreju, izstādi pagaidām atklāt nevarot. Hitlera portreja esot noraidīta, bet „izvirtušās mākslas” darbi pielaisti. Es aizrādīju, ka tā ir latviešu gleznu izstāde, un ka latviešiem nav „izvirtušās mākslas”. Atsaucos arī uz kompetento personu žūrijas atzinumu. Jā, tā jau viņi esot domājuši, ka es atrunāšoties. Tāpēc viņi esot izsaukuši no savas dienesta vietas centrāles, no Berlīnes, kādu mākslas speciālistu, kas rītu būšot Rīgā un izstādes darbus apskatīšot.

Otrā dienā noliktā laikā es muzejā sasaucu arī žūriju, kas par stāvokli bija informēta, jo bija tiešām radusēs neiespējama situācija, kas izvērtās cīņas stāvokli, no kuŗas vairs nevarēja atkāpties. Uz otro žūriju nebija vairs ieradies prof. V. Tone, kas laikam bija izbraucis uz laukiem. No vācu drošības dienesta bija ieradies kultūras nodaļas referents Valprechts un no Berlīnes izsauktais kāds augstāks SD virsnieks, vārdā Dr. Bergs. Viņš uzskatīja sevi par mākslas speciālistu un mūsu glezniecību daudz kritizēja. Valprechts nerunāja nekā.

Procedura tad nu noritēja tā: mēs gājām cauri visām mūzeja telpām un katru darbu par jaunu apskatīja. Berlīnes speciālists daudzus darbus nokritizēja, vairākus atzina par neiespējamiem izstādīt. Kad viņš to bija pateicis, es latviešu valodā jautāju žūrijas komisijas atzinumu. Kad žūrijas atzinums bija: izstāde un tās līmenis necietīs, ja šo darbu neizstādīs, es liku darbu izņemt. Kad žūrija Dr. Berga neatzītu darbu

atzina par labu, es liku to pagriezt šķībi, bet atstāt savā vietā. Par Hitlera portreju vācu drošības dienesta un tā speciālista prasība bija, ka tā katrā ziņā izstādama. Žūrija pret šādu kategorisku prasību sevišķus iebildumus vairs necēla un negribīgi sacīja, ka apmeklētāji jau delikāto situāciju sapratīšot. Kad visi izstādes darbi tā bija pārbaudīti, apm. 8% darbu bija izmesti bez sevišķiem žūrijas iebildumiem un kādi 5% darbu bija palikuši zem jautājuma. Arī Zengala glezna bija izstādīšanai atstāta. Bet šos 5% es nu upurēt negribēju. To es noteikti paziņoju arī SD glezniecības speciālistam, piebilstot, ka ja grib, tad šo gleznu dēļ, kuņas žūrija neatzīst par noraidāmām, var arī izstādi neatļaut atvērt. Dr. Bergs paaicināja Valprechtu sāņus mazai apspriedei. Tad viņš paziņoja, ka izstādīt varot arī zem jautājuma atstātās gleznas, kaut pareizi tas neesot, jo šīs gleznas nereprezentējot pozitīvo, veselīgi uzņēmējo virzienu. Galvenais jau tomēr grozījās ap Hitlera portreju un tur SD bija savu panācis.

Tomēr tik viegli arī šai ziņā negribējās piekāpties. Hitlera portreju bija uzspiests izstādīt, pie tam ar skandalu un draudu neatļaut visu izstādi. Bet daudz kas atkarājās arī no darbu novietojuma izstādē. Izstādes darbus galīgi izkārtojot, Hitlera portreju mēs nenovietojām nevienā izcilā vietā, pat nevienā izstādes telpā kopā ar citiem darbiem, bet gan mūzeja vestibilā kā vestibila dekorējumu. Es vairs labi neatceros, bet ja atmiņa neviļ, tad Hitlera portreja nebija pat atzīmēta izstādes katalogā, kaut mūzeja telpās vispār tā redzama bija; tāpat kā tas bija ar Hitlera ģimetni departamentā.

Ar šādām pagātnes nastām par Hitlera portrejām apgrūtināts es devos uz ģenerālkomisāriātu un sagaidīju, ka protokolārais starpgadījums ar Hitlera delegātu Kalpaka svinībās nu prasīs savus meslus.

Bija jānoklausas smagi pārmetumi par Kalpaka piemiņas svinībām. Kāpēc neesot ievēroti vispārējie norādījumi par svinību saturu? Tie ir ievēroti, atbildēju. Man nav zināms neviens gadījums, kur kas būtu pārkāpts. — Tas esot noticis Doma baznīcā. Teicu, ka pats tur biju, nekā tāda neredzēju un arī nekas nevarēja būt, jo tur taču tikai bija dievkalpojums

ar koncertu. Jā, tieši dievkalpojuma sprediķis esot bijis tīrās markas ulmanisms un Liellatvijas sludinājums. Iebildu, ka es neko tādu nesaklausīju. — Ko negribot dzirdēt, to nedzirdot. Man esot vajadzējis rūpēties, lai Kalpaka sarīkojumā nesludinot „ulmanismu” arī baznīcā. Teicu, ka tas nav mans pienākums. Mācītāji savos sprediķos taču ir brīvi, tie ir atbildīgi Dieva, augstākās baznīcas priekšniecības un savas sirdsapziņas priekšā. — Jā, tā neesot pirmā reize, bet pēdēja gan, kad nacionālu sarīkojumu pārnesot uz baznīcu, lai tur sludinātu nacionālu šovinismu un Liellatvijas idejas. Lai taču vienu par visām reizēm saprotot, ka 1919. gads nekad neatkārtotosies. To mēs neatsauksot, arī ar sludinājumu baznīcā — nē.

Tas bija pateikts strupī, ar brutālu cinismu. Tā tiešām arī bija pēdējā reize, kad Latvijā Hitlera okupācijas laikā notika lielāks nacionālas domas vadīts sarīkojums. Drīzi nāca citi notikumi, kas mūsu tautas likteni ierāva vēl nežēlīgākos dzirnu akmeņos.

* * *

X

ASPAZIJA DZĪVES RIETĀ

1. Raiņa aiziešana	229
2. Neiespiestais A. Dauges nekrologs par Raiņi	231
3. Duālisms Raiņa bērēs	239
4. Pēc Raiņa nāves	241
5. Dzejnieces pēdējā dzimšanas diena	249
6. Dzejnieces bēres	253

1. RAIŅA AIZIEŠANA

Neviens latviešu rakstnieks aizmūžā nav iegājis caur tik masīviem duālišma vērtiem kā Rainis. Neviena latviešu rakstnieka dzīves slieksni nav pārkāpis ar tādu demonstratīvu skaļumu kā Aspazija. Ne par vienu latviešu rakstnieka bērēm nav izdarītas tik intensīvas politiskas prašības un sarakstīti tik gari protokoli un ziņojumi kā par Aspazijas. Tas notika drūmajā vācu okupācijas laikā, 1943. g. novembrī. No vienas puses Aspazijas bērēm dienas noslēgumu var uzskatīt par patriotisku manifestāciju, par kuŗu kā toreiz, tā arī tagad es ieieikšēji klusu nopriecājos. Bet tā ka šo demonstrāciju konspiratīvi partejiskos nolūkos inscenēja sociāldemokrātu partijas bijušais deputāts F. Cielens, no kuŗa partijas Aspazija jau krietnus gadus pirms tam atklāti un skaļi bija šķīrusēs, tad tas notikumam piešķīra ne tik cildenu notonējumu kā tas to būtu varējis pelnīt.

Aspaziju apbedīja uz tautas rēķina, un kaut arī man kā dzejnieces izvadīšanas komitejas priekšsēdīm uz savas muguras vajadzēja sajūst visus vācu gestapo pratinājumu un izmeklēšanas dūrienus, kā cilvēks es šim F. Cielena „huzāru trikam” klusi aplaudēju, kaut politiski to akceptēt nevarēju un nevaru. Pēc tam par Aspazijas bērēm cirkulēja dažādas leģendas, kuŗām, kā jau leģendām, piemīta tā īpašība, ka tās diezgan tālu aizgāja no patiesības. Pēc kuŗa kādu no šīm leģendām nācās lasīt kādā laikrakstā. Bet cik šādu leģendgan nav cirkulējis par smagajiem okupācijas gadiem?

Pēc tam vārdu šai jautājumā ir ņēmis tik autentisks vīrs kā šī notikuma mans tiešais kontrahents F. Cielens, kuŗš pēc Aspazijas bērēm, kā pats saka, „tūdaļ nozudis pagrīdē”, bet es paliku SD tvērienā un no manis prasīja atbildību par Cielena rīcību. F. Cielens ir uzrakstījis atmiņu un pārdomu grāmatu „Rainis un Aspazija” (Ziemeļblāzmas apgāds, 143. lpp.) kuŗā ir aprakstījis arī Aspazijas aiziešanu un viņa inscenēto demonstrāciju pie Aspazijas kapa (134, 135 un

136. lpp.). Cielens kā tiešais avots notikumu vispārējos vilcienos attēlojis diezgan precīzi. Tur nav trešās auss stāstījuma leģendārisma.

Bet atmiņu rakstīšana vispār ir delikāta lieta. Parasti atmiņas raksta vecumā, kad cita nekā vairs nevar darīt. Tas no vienas puses ir minuss, jo tad cilvēka atmiņa jau ir kļuvusi vājāka. Aizmaršības robus cenšas aizpildīt ar piedomājumu un reālos likumus iztaisnot un izdailināt. Tā dažkārt rodas labi lasāms stāsts, kur ir daudz kas paties, bet kam nav nešaubīgas vēsturiskā kriterija mērauklas.

Istenībā atmiņas vajadzētu rakstīt vēl spēka gados, pēc katra dzīves vai darba posma noslēguma un rakstīt tās tīri protokoliski, ne idealizēt un iztaisnot. Tikai tad atmiņām var būt nešaubīga un vērtīga vēstures avotu nozīme. Bet latvieši ir vairāk pieraduši pie ideoloģijas un idealizēšanas. Šie jēdzieni dominē arī mūsu publicistikā un memuāru literatūrā. Tam, ko mēs šai ziņā varētu nosaukt par lielo literāro robu, mums īstenībā nav vēl nemaz vārdiska apzīmējuma. Šis lielais robs būtu saucams par realoģiju, — reālu, pat pilnīgi naturālu publicistiku un memuāru literatūru, pretstatā ideoloģijai. Citām tautām šāds literārs virziens jau ir. Mums publicistiskā realoģija ir vēl jāmeklē un jāizveido.

Arī Cielēna atmiņas par Aspazijas aiziešanu ir ideālizētas. Galvenās kontūras novilkta pareizi, bet sīkās sijas iztaisnotas un izskaistinātas, lai celtnē izskatītos impozantāka. Tās varētu būt arī „ideālizētas” atmiņas kļūmes sīkumos, bet šāds notonējums rada mazliet savādāku ainu, nekā tas bijis īstenībā. Ideoloģija to attaisnos, realoģija cels iebildumus. Raksta beigu daļā uz šīm nosliecēm aizrādīsim un tās izlabosim, lai aina par Aspazijas aiziešanu būtu pareizāka. Kā daudzās lietās, tā arī šinī ir svarīgi turēties pie seno romiešu tiesas principa. Kad tiesas procesā viena puse bija uzklāusīta, tiesnesis nekad neteica spriedumu, bet ar vārdiem — *audiatur et altera pars* — lai tiek uzklāusīta arī otra puse, de va vārdu pēdējai un tikai tad sekoja spriedums.

Rieta blāzmojums Aspazijas dzīves apvārkšņa malā sāk kļūt redzams jau ar Raiņa nāvi. Kaut Aspazija ir tikko 61 ga-

du veca, kad vēl varētu attīstīt it raženu literāro darbību, tomēr Raiņa aiziešana uz viņu atstāja tik dziļu iespaidu, ka viņas dzīve un garīgā personība lielā mērā pārveidojas. Var piekrist dzejnieku pāra ilggadējam pazinējam Cielenam, kad viņš saka: „Pēc Raiņa nāves Aspazija pamazām sagura. Viņa iesli- ga kādā fatālā pasivitātē, kuŗu centās pārvarēt ar narkotiski- em saskurbinājumiem, bet tie viņu vēl vairāk sagurdinā- ja... Viņa veica maz literārā darba” (131). Aspazija tūdaļ arī šķiras no sociāldemokratu partijas, kas Raini ļoti sarūg- tinājusi un kas arī Aspazijas darbību grib ierobežot un pat cenzē. Kad Aspazija tam nepakļaujas, partija viņu 1932. g. izslēdz no sava vidus; partijas avīzē to atklāti garos rakstos nozaimojot. Bet īstenībā ideoloģiski Aspazija no partijas šķi- rās jau Raiņa bēru dienā (15. 9. 29.) un tiešais impulss tam, kā redzēsim, laikaņ gan būs meklējams F. Cielena izvad- nā pie Raiņa kapa.

2. NEIESPIESTAIS A. DAUGES NEKROLOGS PAR RAINI

Kad Rainis 1929. g. 12. septembrī nomira, es strādāju laikraksta „Latvis” redakcijā, kur biju Rīgas un mākslas no- daļas redaktors. Šis nacionālās pilsonības vadošais laikraksts savā laikā piedzīvoja vairākas vadības krīzes. Un tieši Rai- ņa nāves gadījumā tur sākās atkal šāda krīze vai, pareizāki sakot, tās tiešais, bet ne aktuālais cēlonis bija Raiņa nekro- logs. „Latvja” galvenie vadītāji tā dibināšanas un uzplauku- ma laikā bija Arveds Bergs un Hermanis Asars. A. Bergs, kā Saeimas deputāts, bija avīzes ideologs un politiskais re- daktors. Viņš bija arī izdevniecības valdes priekšsēdis un gal- venais materiālais subsidētājs, jo bija ļoti turīgs cilvēks. Bez klusām līdzīpašuma tiesībām uz nesadalīto mantojuma masu, kas ietvēra Berga bazāru un tam pierobežojošos lielos namus starp Marijas, Elizabetes un Kr. Barona ielām, A. Bergam piederēja divi 5-6 stāvu nami Kr. Barona ielā (Nr. 5 un 7).

Bet tad Berga svainis kokrūpnieks Balodis bija nonācis finansiēlos sarežģījumos. Viņu no katastrofas varēja glābt tikai vairāku miljonu kredīts. Berga kundze smagi slima būdama, īsi pirms nāves bija lūgusi savu vīru neatteikties parakstīt svainim galvojuma vekselus kredīta dabūšanai. Kaut Bergs zināja, ka svaiņa kokrūpniecība no bankrota vairs nav glābjama, viņš izpildīja savas slimās kundzes lūgumu un vekselus par lielu summu parakstīja. Bet drīzi pēc tam kokrūpniecība nobankrotēja, Berga vekseli nonāca protestā un viņa nami u. c. īpašumi ūtrupē. To namu, kur A. Bergs pats dzīvoja (Kr. Barona ielā 7), kas pierobežojās viņa brāļa Edgara namam, Kr. Barona un Dzirnāvu ielas stūrī, nopirka pēdējais, bet namu Nr. 5 — zv. adv. H. Rūsis. No konkursa Bergs paglāba tikai nedaudzas akcijas dažās akc. sabiedrībās. Materiāli pilnīgi ruinēts Bergs ar to vēl nebija. Viņš varēja dzīvot samērā pieklājīgi no tiem ienākumiem, ko viņa ģimenei deva bazāra mantojuma nesadalītā masa. Pēc deputāta gadiem Bergs saņēma arī prāvo Saeimas deputāta pensiju. Bet kad viņam kādcs preses izdevumos par to izdarīja dažus adatu dūrstījumus, Bergs varēja sev atļauties augstsirdību — no deputāta pensijas atteikties.

Bet protestētie Berga galvojuma vekseli tomēr ļoti kļūmīgi ietekmēja „Latvja” virzienu un likteni. Kamēr Bergs vēl bija bagāts cilvēks, viņš bija ne tikai galvenais „Latvja” materiālais atbalstītājs, bet ar viņa ieskatiem ļoti rēķinājās pārējie avīzes izdevēji. Šī situācija sāka mainīties ar A. Berga īpašumu izūtrupēšanu un izvērtās viņam aizvien sliktākā stāvoklī. Tas, ka avīzes spiestuve un redakcija atradās vienā no Berga bazāra blokiem, bet kantoris un ekspedīcija viņa bij. namā, zem viņa dzīvokļa, bija vairs tikai ārēja saite. Kad kaut kas neiet, aizvien meklē vainīgos vai istā vai neistā vietā. Un „Latvja” bagātie, bet paskopie līdzizdevēji to meklēja daļēji A. Berga personā. Nedibināti. Beigu posmā bija pat gadījums, ka Bergs reiz ar rakstu atteicās no „Latvja” valdes priekšsēža amata. Es redzēju cik grūts Bergam bija šis solis. Atteikšanās rakstu viņš parakstīja redakcijā. Kad bla-

kus istabā aiz vaļējām durvīm viņš paņēma ar mašīnu pār-
rakstīto rakstu parakstīšanai, viņš labu laiku pie raksta pa-
lika domīgi sēžot, iekams to parakstīja. „Latvja” valde Ber-
ga atteikšanos gan nepieņēma un lūdza viņu palikt amatā.
Bergs tam piekrita, bet viņa stāvokli tas nenostiprināja.

Berga stāvoklis „Latvī” sāka drusku šķobīties un šīs
avīzes vadības krīze iesākās ar Hermana Asara atlaišanu.
Hermanis Asaris, šis agrākais revolūcionārs un sociāldemokra-
tu sākuma ideologa Jāņa Asara brālis, bija ļoti apdāvināts,
bet arī ass un drusku neiecietīgs žurnālists. Līdz pirmajam
pasaules karam viņš strādāja kreisajā un liberālajā avī-
niecībā kā viens no izcilākajiem spēkiem. Bet ap viņa bezkom-
promisa aso personību vienmēr saistījās daži skandalozi gadī-
jumi. Tā piekto vispārējo dziesmu svētku laikā (1910.), ko
rikoja Rīgas Latviešu Biedrība ar nacionālo pilsonību, H. Asa-
ris „Dienas Lapā” šai svētku rīkošanā daudz ko asi kritizēja
— no kreisā spārna politiskā viedokļa. Par to šai avīzei, lai
Asaris neiekļūtu dziesmu svētku apmeklētāju goda vietās,
nepiesūtīja preses karti. Asaris tādu bija dabūjis no kādas
īgauņu avīzes un goda vietās kā žurnālists ieradās. Bet dzies-
mu svētkos Asari izplaukāja.

Kara laikā Asaris pieslējās latviešu nacionālai kustībai
un Latvijas valsts izcīnītājiem. Sibīrijā viņš bija vadošs Latv.
nac. padomes darbinieks. Ar imantiešiem atgriezies Latvijā,
viņš iestājās „Latvijas Sarga” redakcijā, kur vērsa uz sevi
uzmanību kā viens no krasākiem nac. virziena ievadniekiem.
Kad 1921. gadā nodibinājās „Latvis”, kas apvienoja konser-
vatīvās un mantīgās pilsonības ideoloģiju, Arveds Bergs ai-
cināja Hermani Asari par savu palīgu un avīzes faktisko re-
daktoru. Asaris avīzes redakcijas darbā bija nenogurdināms
un neaizstājams darba zirgs. Abi ar Bergu viņi bija avīzes
sejas galvenie veidotāji.

Bergs deva spīdošus ievadrakstus un noteica avīzes po-
lītisko līniju. Kā Saeimas deputāts savas neaizkaramības dēļ
viņš vienu laiku avīzei parakstījās arī par atbildīgo redak-
toru. Bet tas praktiski padarīja neiespējamu preses prāvas,
kālab nebija iespējams arī dabūt gandarijumus tiesā par ap-

vainojumiem presē. Kad Saeima par to izdeva ierobežotājus noteikumus, avīzes diezgan bieži sev meklēja un ielika speciālus „sēdēšanas reaktorus”, kuŗu uzdevums bija par rakstiem atbildēt likuma priekšā un, ja vajadzīgs, iet nosēdēt arī cietuma sodu.

Hermanis Asaris bija avīzes faktiskais redaktors un kā Saeimas referents arī — praktiskais politiķis. Bergs un Asaris kopīgi bija labi funkcionējošs liela laikraksta divjūgs. Bet Asaris piederēja tam cilvēku tipam, kas sadzīvē pret citiem ir laipns un pieklājīgs, bet ar spalvu pret sadzīves nevēlamām parādībām vērsās ļoti asi. Tādi cilvēki sev sagādā draugus un arī daudz ienaidnieku. Un Asarim netrūka kā vienu, tā otru.

Saeimas vēlēšanu laikā Asarim no Vidzemes jūrmalas rajona nāca tik daudz balsu kā nevienam kandidātam un tomēr viņš Saeimā neiekļuva. Citi viņam veikli aizslidēja garam. Objektīvi vērojot, tā bija demokrātijas kļūda, jo Asaris bija gudrs cilvēks. Tas viņu padarīja rūgtāku un rakstos vēl asāku, arī kā Saeimas referentu. Reiz Saeimā Bruno Kalniņš, lai atspēlētu pilsoniskajam spārnam par aizrādījumiem uz sociāldemokrātu kreiso līniju, sevišķi valsts dibināšanas posmā, nolasīja veselu rindu pilsonisko politiķu un sabiedrisko darbinieku vārdus, kas agrāk bijuši kreisi un pat komunistu dienestā. Par to Asaris „Latvī” uzrakstīja ievadrakstu „Banditisms Saeimā”. To Saeimas deputāti ņēma ļaunā un ar balsu vairākumu nolēma Asarim atņemt Saeimas referenta karstiņu. Ar to Asarim aizvērās Saeimas durvis arī kā žurnālistam. Atceros par šo lietu diezgan asas debātes arī kādā rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības gada sapulcē. Daži biedri pārmeta valdei, ka tā lietā nav ieņēmusi stāvokli, nav protestējusi un Asari aizstāvējusi. Tad augšā lēca eksplozīvais Alfr. Bilmanis (toreiz vēl ne Dr.) un noteica: „To arī nevarēja darīt! Uz „augsto namu” attiecināt vārdu „banditisms”!

Pēc šī notikuma Asari diezgan drīzi arī no redakcijas izbīdīja ārā. Bet laikraksta vadības krīze mazināja arī tā tiražu un no savām saimnieciskām grūtībām avīze vairs nekad īsti neatkopās.

Pēc Asara „Latvis” kādu laiku bija bez stingras faktiskās vadības. Tad par „Latvja” galveno redaktoru aicināja Aleksandru Grīnu, ar kuŗu tolaik strādāju kopā „Brīvās Tēvijas” redakcijā. Grīns sabija kādu gadu vai pusotra un — aizgāja, kā pats teica — nevarēdams paciest to intrigu garu, kāds valdījis redakcijas vidējos slāņos, kas tiecās „uz augšu”. Reizē ar Grīnu „revolūcijā” piedalījās arī Kārlis Students, kas vadīja „Latvja” lauku nodaļu. Bet viņš pēdējā brīdī pārdomāja un no redakcijas nešķīrās. Pēc tam par „Latvja” galveno redaktoru nāca Aleksandrs Dauge, populārais un smalkjūtīgais Latvijas universitātes profesors. Bet arī viņš ar savu tolerenci un smalkjūtību nespēja neitralizēt to smagnējo atmosferu, kāda valdīja šai redakcijā.

Aleksandra Dauges stāvoklis drīzi kļuva jo grūts tamdēļ, ka viņš gan bija „Latvja” galvenais, bet nebija atbildīgais redaktors. Uzņemdamies avīzes vadību, A. Dauge bija uzstādījis noteikumu, lai viņam avīze nebūtu jāparaksta kā atbildīgajam redaktoram. Viņš negribēja būt nekādās darīšanās ar tiesu, kas varot notikt, kā pats teica, pat kādas policijas kronikas ziņojuma gadījumā. A. Dauges laikā arī es pārgāju uz „Latvja” redakciju.

Kad 12. septembra pēcpusdienā Majoros Rainis pēkšņi bija miris, Rīgas jūrmalas policijas priekšnieks to tūdaļ pa telefonu paziņoja arī „Latvja” redakcijai. Es telefoniski tad sazvanījos ar Aspaziju, kuŗu kondolēju un cerēju dabūt avīzei tuvākas ziņas par Raiņa nāves apstākļiem. Bet viņa bija tik satriekta, ka nevarēja gandrīz pat normāli runāt. Viņa nekā tuvāka nevarēja teikt, jo Raiņa nāves stundā bija bijusi Rīgā, bet Rainis Majoros bija bijis viens. Tad es piezvanīju uz Jūrmalas policijas iecirkni un ievācu tur tuvākas ziņas. Ja pareizi atceros, savas vasarnīcas lielo māju dzejnieku pāris bija izīrējis, bet paši dzīvojuši mazajā mājīnā. Rudenī,

pēc vasarnieku aizbraukšanas, kad Aspazija bijusi Rīgā, Rainis kravājies no mazās mājiņas uz lielo, lai tur vēl kādas dienas padzīvotu. Pats nesis laikam kādu smagāku grāmatu kastī. Piepūlējies, pārāk apgrūtinājis savu sirdi. Un tūdaļ, vai drīzi pēc tam viņš atrasts vasarnīcas pagalmā miris. Apm. tādi ir atmiņā Raiņa nāves apstākļi.

Raiņa vasarnīca Majoros, Aleksandra ielā, starp Jūras un Jomas ielu, atradās ļoti klusā vietā. Ielas vidus nebija brūgēts, tur bija tikai pelēkā sabraukti atšķaidītā kāpu smilts. Vienīgi gājēju ietnes ielas malās bija izliktas ar cementa plātēm vai koka dēļiem. Grūti saprast, kālab Rainis ar saviem nevisai mazajiem rakstnieka ienākumiem un Saeimas deputāta algu savas vasarnīcas galveno ēku izīrēja vasaru citiem, bet pats dzīvoja mazajā „pagalma mājiņā”? Izskaidrojums laikam gan būs jāmeklē tai apstākļi, ka dzejnieka radošā iejūta prasījās pēc klusuma un netraucētības. Raiņa galvenā māja atradās diezgan tuvu ielas žogam, gar kuŗu vasarās gāja daudz peldviesu uz jūru un viņu soļi nemitīgi klauzdēja uz trotuāra. Māja bija arī lielo koku stipri apēnota, bet sētas mājiņā iespīdēja vairāk saules un tur arī sezonas laikā valdīja liels miers, vajadzīgs dzejnieka darbam. Līdzīga parādība un izskaidrojums bija novērojams kādreiz apmeklējot Ģētes māju Veimarā. Savā lielajā divstāvu mājā Ģēte savai darba istabai bija izvēlējis neglītāko un neērtāko telpu visā namā: tumšu un nesimetriski iekārtotu. Bet tā bija visnošķirtākā no pārējām dzīvojamām telpām un sētas pusē, nost no ielas trokšņa — arī toreizējā zirgu un ekipažu laikmetā. Liekas, tā pati prasība, kas Ģēti bija vadījusi viņa darbistabas izvēlē, arī Raini bija aizvadījusi uz viņa sētas mājiņu.

Kad redakcija saņēma ziņu par Raiņa nāvi, galvenais redaktors vēl nebija redakcijā ieradies. Es pieņēmu, ka viņš, kas bija liels Raiņa dzejas talanta cienītājs un universitātē bija ļoti populārs ar savām lekcijām par pasaules literatūras lielajiem gariem Ibsenu, Šekspiru un Ģēti, pats rakstīs nekrologu par Raini. Tāpēc es uzrakstīju vispārīgu rakstu par

Raiņa nāvi, kur viņa dzejnieka un personības vērtējumam pieskāros maz, bet vairāk gan notikuma ārējiem apstākļiem. Rakstu es vēl nesūtīju uz tipografiju, lai to saturiski saskaņotu ar Dauges eventuālo rakstu.

Kad Aleksandrs Dauge ieradās un es viņam pateicu par Raiņa nāvi, tas Daugi acīmredzami un jūtami satrieca. Viņš apsēdās pie sava galda, atbalstīja galvu rokās un atkārtoja: Rainis miris, Rainis... Tikai tad viņš sāka jautāt par apstākļiem, kur un kā tas noticis. Tos izstāstījis, es ieminējos, ka būtu labi, ja viņš pats uzrakstītu nekrologu — vērtējumu Raiņa piemiņai, un ka informātīva veida rakstu par Raiņa nāvi es jau esmu uzrakstījis. Tam Dauge piekrita un savas darbistabas durvis aiztaisījis, sāka strādāt pie Raiņa nekrologa. Pēc pāris stundām Dauge iedeva man uzrakstīto rakstu par Raini. Pirms nodošanas spiestuvē, es to vēl pārlasīju, lai redzētu, vai manā rakstā nav kāda analogiska doma, kas būtu izsvītrojama.

Dauges raksts par Raini bija dziļi izjustas pietātes pilns pret lielo dzejnieku un pret viņa vārda mākslu. Skanīga dziesma, himnisks slavinājums Raiņa dzejas ģenijam un nacionāli valstiskajām idejām. Savā pamatdomā Dauges nekrologs par Raini bija ļoti līdzīgs K. Skalbes dziļi izjustajai piemiņas runai, ko viņš teica Nacionālajā teātrī Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības rīkotajā Raiņa piemiņas aktā dzejnieka bērū dienā. Dauges raksta virsraksts bija: Rainis miris un to viņš parakstīja ar pilnu vārdu. Manam rakstam virsraksts bija: Rainis (krusts), bez paraksta, varbūt arī ar iniciāļiem. Rakstu nodevis, A. Dauge kādu pusstundu vēl uzkavējās redakcijā un tad aizgāja uz māju.

Kad vēlā vakarā redakcijā ienesa rakstu salikumus, redakcijas sekretārs, kas parakstījās arī par avīzes atbildīgo redaktoru, sāka Dauges raksta salikumu lasīt un cilāt. Viņš ilgi domāja un likās nevarēja par kaut ko izšķirties. Kad atnāca Saeimas referents, ar ko viņam labi saskanēja ieskati, viņš deva rakstu lasīt tam un prasīja, vai to nevajadzētu aizturēt? Pēdējais tam piekrita. Tad atbildīgais redaktors pateica, lai šis A. Dauges raksts paliekot neiespiests līdz rī-

tam. Par Raiņa nāvi iespieda vienīgi manu nekrologu. A. Dauges uzrakstītais un saliktais nekrologs par Raini tā arī palika neiespiests. To motivēja it kā ar politisko līniju, jo raksts pārāk jūsmīgi slavīnot Raini, sociāldemokrātu deputātu Saeimā. Bet tā manuprāt bija vienpusīga pieeja. A. Dauges rakstā bija goddevība mirušam latviešu tautas dzejniekam un ne Saeimas sociāldemokrātu deputātam, bez tam pie zārka jāapstājas katrai personīgai un politiskai pretešķībai. Bet ļoti var būt, ka šim gājienam bija arī vēl kāds cits netiešs iemesls: galvenajam redaktoram A. Daugem, kas dažiem redakcijas darbiniekiem nepatika, radīt neērtu stāvokli un parādīt, ka par viņu ir arī stiprāki spēki, kaut arī tie nāk no apakšas. Varbūt es drusku kļūdodos. Bet tādas bija parastās redakciju intrigu spēles, kas dažās redakcijās sevišķi zēla.

Kad otras dienas priekšpusdienā redakcijā ieradās A. Bergs, redakcijas sekretārs viņam rādīja Dauges raksta salikumu un teica, ka viņš tā iespīšanu pagaidām aizturējis un lūdza Berga atzinumu par rakstu. A. Bergs rakstu ļoti uzmanīgi izlasīja un varēja redzēt, ka viņam stāvoklis nepatika. Arī viņš palika domīgs. Bet Bergs bija pavisam citas amplitūdas cilvēks kā Dauge. Viņš nebija arī pēdējā cienītājs. Situācijas izpratnei te jāatgādina arī tas, ko Rainis par Bergu rakstījis savā (vēlāk publicētā) dienas grāmatā par kādu sašveicināšanos ar viņu Saeimā. Par A. Dauges nekrologu Bergs teica, ka īsti piemērots tas „Latvim” neesot. Par daudz jūsmīgs. Varbūt ir bijis labāk to neievietot. Pietiekot ar jau iespiesto manu nekrologu. Varēja redzēt, ka Bergam šādas domas izteikšana nedarija prieku. Bet Berga dabā vispār bija segt savus līdzstrādniekus un nostāties aiz tiem, arī tad, ja viņš pilnīgi nepiekrita to rīcībai.

Ar to bija izšķirts ne tikai Raiņa nekrologa, bet arī A. Dauges kā galvenā redaktora liktenis. Ar nepatīkamu sajūtu es gaidīju Dauges ierašanos redakcijā, jo Raiņa nekrologu viņš bija rakstījis pēc mana lūguma, man nodevis, bet iespiests tas nebija. Dauge uz redakciju nāca pēcpusdienās. Kad viņš ieradās, tuvumā nebija neviena cita darbinieka. Bet kad Dauge kādu stundu par rakstu nebija pat apjautājies, es viņam iene-

su raksta salikumam un pateicu, ka tas politisku motīvu dēļ aizmirsēts. Es neaizmirsīšu to brīnišķīgo smaidu, kāds pārlaidās Dauges sejai, kad viņam to teicu. Un tikpat sirsnīgi smaidīdams Dauge atbildēja: „Jā, ir divi pasaules — ideālā un reālā, vai reālpolitiskā. Atvadu vārdus Rainim rakstot, es biju to aizmirsis un iedomājies, ka ir tikai viena pasaule”. Drīzi pēc tam Dauge šķīrās no „Latvija” galvenā redaktora amata, ko viņš lielāko tiesu bija uzņēmis, lai aizpildītu robu savā budžetā. Bet Dauges neiespiestā Raiņa nekrologa rokrakstu un tā vienu salikuma novilkumu es paņēmu savā rīcībā kā bibliogrāfisku retumu.

3. DUALISMS RAIŅA BĒRĒS

Raiņa bēres piederēja lielajiem sabiedriskajiem notikumiem. Pēc Kr. Barona, Zigfrida Meierovica un pirmā valsts prezidenta Jāņa Čakstes, tās bija lielākās un grandiozākās bēres, kādas brīvā Latvija piedzīvojusi. Tikai viena partija (sociāldemokrāti), ar kuŗu Rainim pēdējos dzīves gados, kā šīs partijas formālam piederīgam, bija ļoti vēsas attiecības, jo partijas vadība gan bija izmantojusi Raiņa popularitāti politiskai propagandai, bet ar savu rīcību tā viņu nelaida atbildīgos valsts amatos, un tāpēc bija dzejnieku ļoti, ļoti sarūgtinājusi, — dzejnieka bērnu dienu centās izmantot savas partijas prestiža celšanai tautas masās. Tas pamazām savilka mākonus, kas pie Raiņa kapa izlauzās kā negaiss skaļā Aspazijas reliģiskas nozīmes deklarācijā.

Arveds Bergs izteica vēlēšanos, lai uz Raiņa bērēm to aprakstīšanai es nesūtot kādu reportieri, bet, ja iespējams, lai es to darot pats. Viņam bija iepatikušies daži mani sabiedriskās dzīves ainu attēlojumi. Lai izlīdzinātu gadījumu ar neiespiesto Dauges nekrologu, Raiņa izvadišanas aprakstam vajadzēja būt plašam. Raiņa bēres rīkoja uz valsts rēķina, bet rīcību savās rokās turēja ne valsts iestāžu, bet sociāldemokrātu partijas pārstāvji ar strādnieku sporta un sarga organizāciju. Bēru diena bija svētdiena. Tā bija saulaina, skaista un vēl silta rudens diena. Gājienā un uz ielām bija daudz ļaužu.

Pie iestādēm un arī privātēkām sēru karogi plīvoja pusmastā. Raini izvadīja no ziediem piebērtā Saeimas nama. Valsts sēru aktam piemērotas runas teica valsts prezidents (G. Zemgals) un Saeimas priekšsēdētājs (P. Kalniņš).

Bet pirmo disonanses izjūtu pilsoniskajiem pavadītajiem, kas gāja atdot pēdējo godu lielam dzejniekam un nacionālam cīnītājam, jau radīja gājiena organizatoriskā puse — redzēja daudz sarkano karogu un strādnieku sportistu formas. Pēdējie formās stāvēja arī gar gājiena ielu malām. Tā ka tie bija sociāldemokrātu aizsardzības un cīņas organizācija, tad tas radīja divainu sajaukumu starp oficiālo valsts reprezentāciju un vienas partijas partejiskumu, pret ko diezgan daudziem bija jūtams un dibināts aizspriedums. Vispirms tas jau notika ar strīdīgo kapu izvēles jautājumu, kur virsroku guva partejiskā ideoloģija.

Atskaitot Maskavas latviešu vakarnieku vadītāju trijotni Kr. Valdemāru, Kr. Baronu un Fr. Brīvzemnieku, kas līdzās atdusējās V. Ģetrūdes kapos, visi galvenie un izcilie latviešu kultūras un valsts darbinieki savu pēdējo miera vietu bija atraduši skaistajos Meža kapos. Bet ar sociāldemokrātu partijas gādību pilsētas domē bija nodibināti jauni kapi, pa kreisi no Brāļu kapiem, kas galvenokārt bija domāti bezkonfesiju aizgājējiem. Tāpēc arī kapi nebija baznīcas iesvētīti un tauta tos sāka saukt par pagānu kapiem. Atskaitot principiēlos baznīcas pretiniekus, tur ļaudis ne labprāt gribēja savus piederīgos apbedīt. Partijas vēlēšanās bija arī Raini tur apbedīt. Ja atmiņa neviļ, Aspazija sākumā ar to itkā nebijusi mierā. Bet tad kapus nolēma nosaukt par Raiņa kapiem un partija izveda savu gribu. Raini apbedīja kapu centralajā vietā, galvenās ejas galā, blakus viņam paredzot vietu Aspazijai.

Raiņa izvadīšana uz šiem kapiem notika bez garīgās ceremonijas. Mācītāja vietu kapos aizpildīt un galveno izvadīšanas runu teikt partijas vadība bija uzdevusi F. Cielenam. Viņš savā garajā runā Raini galvenokārt cildināja kā strādnieku šķiras vadoni. Protams, viņš pieminēja arī Raiņa ģeniālos literāros darbus, viņa nacionālo un valstisko ideoloģiju. Bet akcents tomēr bija likts uz strādnieku šķiras ideoloģisko vadību.

Rainis bijis strādnieku šķirai vislielākais vadonis, vislielākais pravietis. Cielens savu runu noslēdza ar aicinājumu pie Raiņa kapa apņemties sekot viņa sociālismam. Zinot Raiņa saspilējumu ar sociāldemokrātu partijas vadību, nepārsteidza neapmierinātība Aspazijas sejā šo runu klausoties, bet ka turpat vēlāk šī neapmierinātība izpaudīsies pilnīgi pretējā virziena deklarācijā, to nevarēja pat iedomāties. Atmiņā palicis, ka ļoti korektu un valsts vīra cienīgu runu pie Raiņa kapa teica Saeimas priekšsēdētājs Dr. P. Kalniņš, arī sociāldemokrātu partijas biedrs.

Kad garā runātāju rinda bija izbeigusēs, nolikti daudzie vainagi un ziedi, uz runātāju estrādes parādījās — Aspazija. Viņas pirmie vārdi bija satraukti. Balss itkā aizlūzusi. Bet tad viņas runa kļuva droša, kā skaļa saucēja balss apkārtējā partijas karogu un dogmas tūksnesī. Aspazija teica, ka viņa sajūtot, it kā visas Latvijas skumjas būtu nolijušas pār viņu. Bet Rainis viņai atstājis savu spēku tās nest un arī pildīt viņa uzlikto un atstāto uzdevumu. Un ar savu balsi un runas veidu vien jau protestējot pret šauro un vienpusīgo partejiskumu, kādā bija ietīta Raiņa grandiozā izvadīšana, Aspazija teica: „Rainis tagad ir iegājis pārvērtībā. Viņš nav miris”. Pretēji Cielenam, citējot bībeles vārdus, Aspazija ar skaļu patētiku teica: „Ko jūs meklējiet dzīvo pie mirušiem. Viņš ir augšā cēlies!” (Lūkasa evaņģ. 24. nod. 5., 6.p.) „Rainis bija ticīgs cilvēks”, teica Aspazija. Izsacijusi visiem pateicību par līdzdalību Raiņa izvadīšanā, Aspazija nobeidza ar Raiņa vārdiem no „Uguns un nakts”: „Vēl cīņa nav galā un nebeigsies, Tev, Lāčplēsi, Spīdola palīgā ies”.

Tas bija atklāti izteikts duālisms un šķaļš protests pret partijas šauro loku, kurā pat ar pēdējo gājienu uz aizmūžu centās ieslēgt Raini. Tāpēc arī Raiņa izvadīšanas aprakstam „Latvī” es liku virsrakstu „Duālistiskas bēres”.

4. PĒC RAIŅA NĀVES

Pēc Raiņa nāves Aspazijas dzīve manāmi pārveidojās. Vispirms viņa to pārkārtoja ārēji. Kārtojot Raiņa mantoju-

mu ar pārējiem mantiniekiem, Aspazija galveno vērību pievērsa Raiņa literārajam mantojumam, kur viņa gribēja paturēt sev vienīgās tiesības, un reizē ar to arī brīvu rīcību Raiņa uzskicētos darbus literāri nobeigt, sakārtot un izdot. Pārējām vērtībām viņa lielu vērību nepiegrieza. Tā arī Raiņa vasarnīca Majoros, kur Rainis bija miris, nonāca viņa māsiņas A. Paegles kundzes īpašumā. Aspazija bija nodomājusi likvidēt arī iedzīvi Rīgā un nomesties uz dzīvi Rīgas jūrmalā. Viņa ieguva māju Dubultos, kur sāka strādāt pie Raiņa atstātā literārā mantojuma kārtošanas.

Aspazijas māja atradās tuvu Dubultu stacijai — uz Majoru pusi, bet ļoti neizdevīgā un neērtā vietā. Tā bija uz šauras zemes strēmeles, ko pie Dubultu stacijas kopā saspieda dzelzceļa līnija un Jomas iela, resp. Rīgas — Ķemeru — Tukuma šoseja. Pa dzelzceļa sliedēm, it sevišķi vasarās, ik pa 12 — 15 minūtēm vienā vai otrā virzienā ripoja vilcieni, kuriem no Dubultu pietātnes ieloka iznākot ļoti kauca sliedes. Trokšņaina bija arī šoseja. Mājas gruntsgabals tā šauruma dēļ bija tik mazs, ka pie mājas bija tikai dārza butaforija.

Bet galvenais bija vilcienu lokomotīvu kvēpainie dūmi, kas visu dzelzceļa malā nokūpināja melnu. Bieži tie lida pa logu iekšā. Tiesa, pāri ielai tūdaļ tuvu bija aizsniedzama jūra, un tūdaļ aiz sliedēm bija lokā izliekta skaistā Lielupes lenta. No mājas otrā stāva atvērās skaists skats uz Lielupes melndriem pieaugušo ieloku un Salas pagastu, bet tālāk pa kreisi gar Majoru muižas stūri varēja redzēt augsto Lielupes smilšu krastu, kur pēc dažu archeologu pētījumiem ir atradusēs senā Zemgales osta, 6 km augšup Lielupes grīvai. Bet šis skaistais vienreizējais skats tomēr nedeļa dzejnieces mājai nepieciešamo ārējo mieru. Katrreiz ejot vai braucot šai mājai garām, vai arī tajā kādreiz iegriežoties, uzmācās jautājums — kamdēļ sava dzīves vakara mītni un darba vietu dzejniece izvēlējusēs tik neērti trokšņainā un kvēpainā vietā? Bet varbūt viņai vilcienu pastāvīgā kludzēšana gar logiem sagādāja zināmu iekšēju mieru.

Arī sabiedriskā ziņā, ar nomešanos uz dzīvi Dubultos, Aspazija gāja vientulības virzienā — savu un Raiņa ideju un tēlu

piepildītajā kopībā. Tas ideoloģiskais aizlūzums, kas Aspazijas un viņas partijas attiecībās radās pie Raiņa kapa, vēlāk izvērtās skaļā un neveiklā sadzīves konfliktā. F. Cielens, to daļēji diplomātiski tušējot, par to saka tā: „1932. gadā Aspazija nonāca asā konfliktā ar politisko partiju, pie kuŗas visu mūžu bija piederējis Rainis un kuŗā arī viņa bija iestājusies. Patiesību sakot, pie sociāldemokrātu partijas Aspaziju saistīja Rainis un tradīcijas. Konflikts ar partijas vadību Aspazijai radās sakarā ar Raiņa dienas grāmatas publicēšanu nedēļas žurnālā „Atpūta”. Rainis šad un tad bija pierakstījis īsas piezīmes par dažādiem notikumiem savā dzīvē. Tās par dienas grāmatu nemaz nevar saukt, jo tur trūka autora pārdzīvojumu attēls un apkārtējo cilvēku zīmējums. (Nepareiza uztvere, ka par dienas grāmatu varētu saukt tikai to rakstu veidu, kur ir apkārtējo cilvēku zīmējums. Dienas grāmata ir tā, kur autors chronoloģiski atzīmē savus piedzīvojumus un pieredzes un no tiem izrietošās pārdomas. Raiņa publicētajā dienas grāmatā viss tas bija. Ž.U.). Tikai retumis viņš tur bija piespraudis dažiem partijas redzamiem darbiniekiem savus spriedumus. Viņš tomēr bija stipri uzmanīgs savās kvalifikācijās, jo, kā es to personīgi biju vairākkārt novērojis, viņš šad un tad sajuta ļoti asu rūgtumu pret partijas līderiem. (Še Cielens pats atzīst, ka Raiņa rūgtums pret partijas līderiem ir bijis lielāks un asāks, nekā viņš par to rakstījis savā dienas grāmatā. Ž. U.). Partijas oficiālā vadībā, kas nu atradās Mendera un Buševica rokās, jutās ar Raiņa piezīmēm tā aizvainota, ka nolēma ievest Raiņa dienas grāmatai cenzūru, pieprasot no Aspazijas uz priekšu nosvītrot šādus negatīvus raksturojumus vai pārtraukt dienas grāmatas publicēšanu. Aspazija nedarīja ne vienu, ne otru, motivējot savu rīcību ar to, ka Raiņa domas viņai jārespektē pilnā mērā. Par šādu centrālās komitejas lēmuma neievērošanu, Aspaziju izslēdza no partijas. Turklāt tas nenotika klusā, neuzkrītošā veidā, bet ar lielu troksni: partijas centrālorganā divos rakstos Aspaziju nonievāja(!). Tas liecināja par brutālu neiecietības garu, kas bija iestājies līdz ar kreisā virziena uzvaru partijā”.

Aspazijas tā laika izturēšanos pareizi un simpātiski novērtējot, F. Cielens par to turpina: „Aspazija nu kļuva pilnīgi vientule. Tomēr viņa šai nievu sārtā nejutās sadedzināta. Savā dabā būdama vētrauna un galejīga, Aspazija uz partijas vadības naidu pret viņu atbildēja ar vēl niknāku naidu pret partiju un tās vadību”. Bet tas, kjo Cielens Aspazijai nekādi nevar piedot un kas liecina par viņu galīgu ieskatu izšķiršanos, ir Aspazijas labvēlīgā nostāja pret 15. maiju un simpātijas pret Kārļa Ulmaņa personu. Tāpēc F. Cielens saka, ka „tas (Aspazijas naidis pret partiju)žultaini izlauzās pēc 15. maija apvērsuma, kad viņa atklāti noniecināja sociāldemokrātu partijas toreizējos līderus un slavinaja nacionālo diktatūru”. (129, 130).

Tā kā Cielens bija un ir viens no „žultainākiem” 15. maija pārmaiņu un arī Ulmaņa personas pretiniekiem jau valsts izveidošanas sākumā (F. Cielens: „par svarīgu mērķi mēs stādījām (1922. g.!) nepieļaut valsts prezidenta amatam K. Ulmaņa personu 85.), nav brīnums, ka viņam Aspazijas aiziešana šinī virzienā sāp un ka viņš pat lielieku laikā, kad no šveices atgriezās Latvijā, nebija turējis par vajadzīgu dzejnieci apmeklēt — toreiz, kad Aspazijai katrs atbalsts un mierinātājs vārds bija vajadzīgs. Par šo laiku F. Cielens tikai saka: „Par Aspazijas stāju Ulmaņa diktatūras laikā viņu smagi tiesājuši un viņai atliebušies komunisti. Boļševiki viņai pirmajā baigajā gadā atņēma Raiņa literārā mantojuma tiesības un arī mājiņu Rīgas jūrmalā (tikai īpašuma tiesības, jo mājas kvadrātūra pārsniedza nenacionalizējamo namu kvadrāturu. Dzīvokļa tiesības Aspazijai netika skārtas. Ž.U.), atstājot viņu bez jebkādiem ienākumiem”. Arī pēdējais ir nepareizi — lielieki Aspazijai bija piešķiruši rakstnieka pensiju. Šai grūtajā laikā neviens no sociāldemokrātiem, kas agrāk bija viņas draugi, Aspaziju neatcerējās, izņemot vienu. Tas Aspaziju neaizmirsā, nenorobežojās, pie viņas gāja un palīdzēja kā varēja arī šajā smagajā posmā. Tas bija ideālists Hermanis Kaupiņš. Cielens negrib saskatīt arī to apstākli, vismaz viņš par to nerunā, ka Aspazija aiziešanai uz citu sadzīves pasauli pagriezās pie Raiņa kapa, pēc F. Cielena runas.

Ar mazu skepsi var uzņemt Cielena stāstījumu, ka Aspazija jau 1938. g. norobežojusēs no 15. maija varas. Pieminējis M. Skujenieka un ģen. J. Baloža aiziešanu no Ulmaņa, par ķuru iemesliem F. Cielens nav īsti pareizi informēts, viņš saka, ka Aspazijas norobežošanās no ulmanisma notikusi Aspazijas runā pie viņa (Cielena)mātes kapa. Viņa tad teikusi, ka Latvijai draud briesmas, ka tā iet bojā. Esot jāglābjot mūsu valsts, jāsaucot mājās Cielens, „lai viņš nāk palīdzēt glābt Latviju”. Ir jau iespējams, ka Aspazija ir tā teikusi, bet Cielens turpat piebilst, ka „šie vārdi bija bez pārdomāta politiska satura”. Iztulkot tos kā vērstus pret Ulmani, ir tomēr drusku pārdroši (Vēlāk es minēšu, ko Aspazija vēl 1943. g., īsi pirms savas nāves, man teica par Ulmani). Tie drīzāk liecina par lielajiem starptautiskās politikas draudiem, kas baidīgi sāka savilkties pasaulē un arī pār Latviju. Un ja Aspazija kāda impulsa vadīta jau 1938. g. augustā ir teikusi, ka jāsauc mājās Cielens glābt Latviju, kamdēļ tad lielinieku okupācijas sākumā, mājās pārbraukdams, Cielens no Aspazijas turpināja norobežoties līdz pat 1943. g. novembrim? Ir arī pārāk lēti atsaukties uz izbaumoto Virzas leģendu, kas „asā sāpju smeldzē izteicis baigu nojautu par briesmīgo Latvijas valsts galu”. Kādā citā vietā (Laiku Atspulgā, 16., 17.) jau agrāk ar analītiskiem piemēriem ir norādīts, ka Virzas dzejolīm „Baigā vasara” pamatā ir sentimentālais, ne politiskais motīvs.

Tai laikā, kad Aspazija bija izslēgta no sociāldemokrātu partijas un atklāti nozaimota, kad viņa Dubultos bija iegājuši savā vientulības un šķietamā atstātības pasaulē, es biju nejaušs liecinieks kādai aintai, kas savā tragiskā skaistumā ir vienreizīga un dziļāka un patiesāka kā Ibsena drāmatiskās ainas. Tās ir izdomātas un konstruētas. Redzētā bija dabas elementu un dzīves rakstīta ar Aspaziju galvenā lomā. Cienīgu literāro atveidu tai varētu tikai Ibsens vai Hauptmans dot. Pie sausā apskata būs vajadzīga maza iedomas spēja, lai izprastu šī notikuma smeldzīgo skaistumu un dziļumu. Un arī tas būtu grūti, ja notikumam lidzi nedotu dabas simfonijas ieskaņoto ārējo koloritu. Tas notika Mellužos. Trīsdesmito gadu vidū, izbraucis kārtējai nedēļas nogalei uz savu mā-

ju Majoros, es kādas oktobra svētdienas pēcpusdienā sava skotu suņa pavadībā aizgāju līdz jūrai un pagriezos pastai-
gai uz Dubultu un Mellužu pusi, kur agrāk kādas vasaras bi-
ju dzīvojis. Ass vējš nāca no jūras, kuņģā bija lieli vilņi. Tie
bangaini vēlās pret liedagu un šalca savu neatdarināmo Dzin-
tarjūras šalkšanu. Žigli skrēja zemi melni mākoņi, šad tad
nobira asas lietus piles, bet skaudrais vējš mākoņus dzenāja
un ātri klieģēja. Jūrmaalā neredzēja neviena cilvēka. Liedags
bija mitrs, bet augstu plūstošo vilņu nocietināts. Pa to bija
viegla iešana, tikai asais jūras vējš dzina gājēju no jūras
prom.

Pie Jaundubultiem, iepretim prof. Luda Bērziņa mājai,
jūras vējš mani nodzina no liedaga Jūrmalas šosejas koku aiz-
vējā. No šejienes līdz pat Mellužu tirgum šī šoseja ir viena no
skaistākām ielām Jūrmalā. To šai priežu un zemeņu rajonā iz-
dara staltās bērzu rindas, kas sastādītas abpus šosejai un
skaistās ietnes gar bērziem. Iepretim Mellužu piestātnei es
atkal pagriezos uz jūras pusi, lai noietu garām vasarnīcai,
kur agrāk biju dzīvojis un uz kuņģu sauca arī kādas atmiņas.
Savu bijušo saimnieci es redzēju vasarnīcas dārzā strādā-
jam ar grābekli. Pārmainījis ar viņu dažus vārdus, devos
uz jūru. Kāpās tur ir kāds prāvāks neapbūvēts un neiežo-
gots laukums, kas jūru un liedagu atveļ visā plašumā un
skaistuma varenībā.

Uz Asaru pusi liedags bija tukšs un gluds kā noslaucīts,
bet — no Dubultu puses nāca kāda vientuļa sieviete. Nāca
un apstājās. Pagriezās pret jūru, skatījās un domāja, pagrie-
zās pret kāpām, skatījās un domāja. Tad nāca tālāk. Mugurā
viņai bija biezs krietni nonēsāts mētelis, ap galvu prāvs la-
kats. Vai tā bija kāda zvejniece? Tā jūrmalā negāja un neiz-
turējās zvejnieces. Pēc pilsētnieces viņa neizskatījās. Viņas
parādība un izturēšanās tomēr kaut kā saplūda kopā ar visu
apkārtējo dabas simfoniju. Tad viņa uznāca uz laipām, kas
veda uz vasarnīcām, un, apkārtni pavērojusi, iegāja manas
bij. saimnieces vasarnīcas dārzā. Es pēc brītiņa nogāju lied-
gā un pagriezos Dubultu virzienā. Kādā vietā, kur vientuļā
nācēja bija stāvējusi un skatījusies, slapjajā liedaga smiltī

bija dziļi un skaidri iespiedušās kurpju pēdas. Bet tās bija mazas, ļoti mazas kurpju pēdas, kā no bērna kājām iemītas. Citu pēdu jūrmalā nebija. Varēja skaidri redzēt, ka tās noveda līdz dēļu laipām, kur bija uzgājusi vientuļā nācēja. Šī korpulentā izskata biezi sagērbusies nācēja ar bērna kājām — tas tā savādi un dīvaini kontrastēja. Es par to grozīju galvu, bet man prātā neienāca doma par Aspazijas legendāri mazajām kurpītēm, kas atspoguļojas arī kādā viņas dzejā. Tikai, kad Aspazija gulēja zārkā Māras baznīcā un kad to sakārtoja sēru aktam, Paula Jēger-Freimane man norādīja uz Aspazijas mazajām kurpītēm un atgādināja arī lirisko allēgoriju par tām. Tad es arī atcerējos mazās pēdas liedaga smiltīs un kā samulsums par tām mani pagriezta atpakaļ, lai ieskatītos kādas dzīves dziļi traģiska akcenta priekšskara pacēlumā. Toreiz es domāju, ka asais vējš, kas tagad griezīgi pūta pretim, mani ir pagriezis atpakaļ, lai atceļam izmanto tu bērzo un vēju aizsargāto šoseju.

Kad uznācu uz laipām, es redzēju, ka no savas vasarnīcas dārza ir iznākusi mana agrākā saimniece un bažīgi skatās uz visām pusēm. Mani ieraudzījusi, viņa meta ar roku un aicināja pie sevis. Viņa lūdza neiet prom, bet iet līdzī viņas dārzā. Tur esot nesen ienākusi kāda dīvaina sieviete. Viņa izturoties ļoti savādi. Viņai esot bail vienai, jo citi patlaban mājā neesot, lai es paliekot, kamēr savādniece aiziešot. Mēs iegājām dārzā. Savādniece bija redzama turpat tālāk kaut ko vērojam, it kā sevī iegrimumi, kaut ko domājot. Vasarnīcas īpašniece uz viņu norādot, klusu teica, ka viņai izlicies savādi, ka, dārzā ienākot, svešniece viņai garām ejot nav teikusi labdienu un nav arī teikusi sava nāciena iemeslu. Tikai gājusi gar vienu māju, gar otru, skatījusies logos, skatījusies kokos. Tad viņa gājusi svešniecei klāt un jautājusi, ko viņa meklē. Ienācēja gan uz viņu paskatījusies, bet nekā nav atbildējusi. Viņai palicis neērti un viņa gājusi skatīties, vai nav kāds cilvēks tuvumā, bet ienācēja pa to laiku staigājusi pa viņas dārzu un gar ēkām.

Es iedomājos, ka tā var būt kāda cittautiete, kas te agrāk dzīvojusi, un neprot latviešu valodu. Man sieviete neli-

kās pazīstama, viņas sejas lielāko daļu aizsedza lielais galvas lakats. Nezin, kāpēc man pēkšņi un dīvaini radās priekšstatā šveices komponists Eižens d'Albers, kas kādu laiku dzīvoja Rīgā un grieza uz sevi vērību ar savām laulību šķiršanās dēkām, un kurš vairījās no savām bij. sievām. Šī dīvainā priekšstata iedomā teica, ka tā varētu būt kāda no komponista bij. dzīves biedrenēm. Es teicu vasarnīcas īpašniecei iet pie svešnieces un mēģināt ar viņu runāt vācu valodā. Viņa gāja dažus soļus tuvāk un vācu valodā jautāja: „ko jūs, lūdzu, meklējat?” Tad vācu valodā ienācēja arī atbildēja. Viņa vispirms jautājumu gari velkot atkārtoja un teica: „Ko es meklēju?... Es meklēju savu zudušo laimi. Un to jūs man nevarat dot. Pirms daudziem gadiem es šeit dzīvoju ar savu Raini. Jūs taču zināt, kas ir Rainis?... Es atnācu šo laiku apciemot. Es atnācu pamīt tās takas, kur laime gāja ar mani, bet šīs takas nevar vairs atrast... Te viss ir tagad tik svešs, tik savāds...”

Tā bija Aspazija. Pēdējos vārdus viņa izteica ļoti kļusu, tikko dzirdami. Tad viņa skatījās kaut kam it kā pāri. Apkārtni viņa neredzēja. Viņa skatījās uz citu pasauli, uz senu, tālu pasauli. Viņa to meklēja. Vai viņa to redzēja?

Vasarnīcas saimniecei, kas šo īpašumu savā valdīšanā bija ieguvusi pēc tam, kad Rainis ar Aspaziju tur bija dzīvojuši, pie šiem dzejnieces vārdiem nokrita kā zvīņas no acīm. Arī man. Tagad viņa vairs nevarēja pateikt neviena vārda. Lēnām viņa attālinājās no Aspazijas, kā no svētās. Tad Aspazija pagriezās un, itkā neko neredzot, aizgāja. Kad dzejniece nāca garām, mans suns Jefs sāka luncināt asti un Aspazijai pieskrējis, piedūra purnu pie viņas cimdētās rokas, bet dzejniece šo suņa laipnību nemanīja. Viņa devās atkal uz liedagu un pagriezās uz Dubultu pusi. Arī es vēl izgāju kāpās un ilgi vēroju, kā gar jūras krastu viļņu apšalkta gāja kāda lakatā ietinusies vientuļa sieviete ar legendāri mazām karpītēm. Viņa gāja, šad tad apstājās, paskatījās uz bangainajiem jūras viļņiem un gāja atkal. Viņa bija kā parādība vientuļā jūras krastā.

Tas notika daudzus gadus atpakaļ. Bet es vēl bieži pēc tam esmu redzējis un redzu šo vientuļo sievieti, kas vējainā oktobra dienā gar Dzintarjūras bangaino krastu gāja savu zudušo laimi meklēt.

Un tam pretstatā kāda cita pilnīgi pretēja aina. Ikdienišķa. Bet neikdienišķa savā ikdienībā. Mazliet groteska. Tas varēja būt gadu vai divus vēlāk. Agrā pavasarī. Saulainā, bet vēl ļoti aukstā aprīļa dienā. Pavadijis kārtējo nedēļas nogali Jūrmalā, es pirmdienā aizgāju uz Jūrmalas pilsētas valdes namu, kas atradās pie Dubultu stacijas, samaksāt mājas nodokļus, lai pēc tam no Dubultiem brauktu uz Rīgu. Gaidot vilcienu, iegāju šķūnim līdzīgajā Dubultu stacijas bufetes telpā, lai ar glāzi tējas mazliet sasildītos. Bija tepat pusdienas laiks. Te bufetē ienāca kāda biezi saģērbusies sieviete ar lakatu ap galvu. Viņa apsēdās pie kāda galda un sulainiem diezgan skaļi mazliet aizsmakušā balsī izteica savu pusdienu pasūtījumu: „Lūdzu man vienu karbonādi un 2 pudeles alus”. Bet tā taču bija Aspazijas balss, kas izteica šādu sievietei neparastu pasūtījumu. Jā, tā bija dzejniece, kas bija atnākusi uz Dubultu staciju pusdienās. Ka tā nav bijusi nejausība, bet kaut kas līdzīgs paradumam, to atstāstīja arī žurnālists Ernests Blanks, kas līdzīgu Aspazijas pasūtījumu pusdienām Dubultu stacijā bija novērojis kādā vasaras dienā

F. Cielens raksta, ka Aspazija savu fatālo pasīvitāti centusēs pārvarēt ar narkotiskiem saskurbinājumiem. Nevar teikt, ka tas ir sevišķi liels takts, runāt par Aspazijas narkotiku, arī ja tā būtu patiesība. Cielenam pašam varētu būt grūti to zināt, jo viņš pats liecina, ka pirms nāves desmit gadus ilgi Aspaziju neesot personīgi redzējis. Tas var būt tikai dzirdētā tālāk stāstījums. Alus dzeršana pie karbonādes pusdienās vai konjaka iedzeršana launagā var būt ir maza neparastība dāmai, bet tā nav narkotizēšanās.

5. DZEJNIECES PĒDĒJĀ DZIMŠANAS DIENA

Aspazijas 75. dzimšanas diena iekrita vācu okupācijas laikā, 1943. g. 16. martā. Tad nedarbojās neviena kultūras

vai rakstnieku organizācija, kas būtu domājusi un varējusi Aspazijas jubileju sarīkot. Nebija arī nekāds īsti piemērots jubileju laiks. Pāris mēnešus pirms tam, ar 1. janvāri, sākoties nacionālpolitiskās illūzijas jaunam pagriezienam sakarā ar latviešu leģiona dibināšanu, es biju uzņēmies Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta vadību. Es tad arī sarīkoju Aspazijas jubilejas svinības. Bet istie iemesli tam bija ne tik daudz ideālas, cik praktiski karikatīvas dabas.

Vācu laikā dzejniecei materiāli klājās grūti. Tikai kādu pusgadu pirms viņas nāves ar Berlīnes iestāžu starpniecību izdevās atjaunot lielnieku nacionalizētās viņas mantiskās tiesības uz Raiņa literāro darbu ienākumiem. Šī lieta nebija viegla, jo vispār lielnieku nacionalizējumus vācu okupācijas iestādes atzina un atstāja spēkā. Pat zemnieku mājas, kurās zemnieki dzīvoja un ko apstrādāja, okupācijas pārvalde 1943. g. gan sāka atklātos aktos zemniekiem atdot atpakaļ, bet īstenībā šiem reprivatizācijas aktiem bija vairāk propagandas nozīme, jo juridiski izsniegtie papīri nozīmēja, ka agrākie īpašumi ir atdoti atpakaļ tikai turpmākai lietošanai. Būtiski vācieši visu uzskatīja par kara ieguvumu un kādas izskatīsies lielnieku nacionalizēto īpašumu un uzņēmumu civiltiesiskās attiecības pēc kara, ja to uzvarēs, to vācieši paši vēl nezināja vai negribēja teikt. Viņi uz prasībām tikai atbildēja ar neko neizteicošiem solījumiem un centās novilkt laiku.

Tas pats attiecās arī uz nacionalizētajām garīgajām vērtībām, piem. uz Raiņa literāro mantojumu. Šai lietā tā nokārtošanai bija jāpielieto kā morālisks spiediens, tā arī pat patvarība. Tas tika darīts. Līdz tam Aspazijai nekādu citu ienākumu nebija, atskaitot pašas literāros ienākumus, kas arī jau bija krietni sarukuši. Tikko man izdevās atjaunot Kultūras fondu, radās iespēja Aspazijai ap 1943. g. maija beigām no Kultūras fonda izmaksāt regulārus mēneša maksājumus, bet iepriekšējā ziemā Aspazijas materiālais stāvoklis bija bijis gandrīz neapskaužams. To man ziņoja tie viņas cienītāji, kas dzejnieci biežāk apciemoja, it sevišķi Hermanis Kaupiņš. Arī Zenta Mauriņa bija man laidusi ziņu par Aspazijas ļoti grūto materiālo stāvokli un lai tā

uzlabošanai ko darot. Lai Aspazijas materiālo stāvokli uzlabotu, es nolēmu sarīkot dzejnieces plašāku godināšanu viņas 75. dzimšanas dienā.

Visā Latvijā sarīkoja Aspazijai veltītus jubilejas aktus un izrādes. Rīgā šāds akts bija Nacionālā teātri ar Aspazijas godināšanas uzrunu, „Zeltītes” izrādi un Aspazijas teksta koncertdaļu. Pašpārvalde no saviem līdzekļiem dzejniecei piessprieda 8000 RM lielu naudas balvu un kādas 3000 RM viņai deva sarīkojums. Aspazija pati uz savu godināšanas aktu Rīgā neieradās, kaut gan sākumā bija domāts, ka tas tā būs un daudzi viņas cienītāji bija vēlējušies to redzēt. Bet divas dienas pirms jubilejas, Jānis Kārklīšs, bij. „Jaunāko Ziņu” redaktors, kas bieži Aspaziju apciemoja, man piezvanīja un sacīja, ka nebūtu labi, ja Aspaziju vestu uz Rīgu, jo neviens nevarot galvot, ko viņa savā sajūsmā vai impulsivitātē izdara un pasaka jubilejas aktā. Viņa varot pateikt kaut ko tādu, kas sabojā visu jubileju un padara neiespējamā attiecības ar okupācijas iestādēm. Ja es tam piekristu, viņš censtos Aspaziju pierunāt uz Rīgu nebraukt nepiemērotas tualetes un apģērbi dēļ, jo Aspazija bija palikusi pilnīgāka un agrākie apģērbi vairs lāgā nebija uzvelkami. Jubilejas aktā varētu paziņot, ka Aspazija nevar ierasties slīmības dēļ. Izrādījās, ka tas tiešām Aspazijas cieņai un viņas godināšanai nāca tikai par labu. Protams, to iepriekš neziņojot atklātībai, un pie tam to pašu materiālo apsvērumu dēļ, jo viss ienākums no sarīkojuma bija paredzēts dzejniecei, un lai tie, kas bija nolēmuši iet uz godināšanas aktu, nepaliktu mājās.

Jubilejas dienas priekšpusdienā es ar jubilejas rīcības komitejas locekļiem izbraucu uz Dubultiem pie Aspazijas viņu apsveikt un aizvedu tai pašpārvaldes balvu un visu ģenerāldirektoru parakstītu apsveikuma adresi. Aspazija bija moša un priecīga, bet viņa dzīvoja jau īpatnējā gara pasaulē, brīžiem ļoti tālu no reālās un praktiskās dzīves. Nelielā vasarnīca, kurināmā trūkuma dēļ, bija auksta un nemīlīga, dzejniece pate bija apmetusies kādā mazā stūra istabiņā, kas bija vieglāki apkurināma. Tur viņa dzīvoja un, kad va-

rēja, arī strādāja. Vecā uzticamā kalpone Annīna dzīvoja kādā citā tik pat mazā istabiņā vasarnīcas apakšstāvā pie virtuves. Brižiem dzejnieci pārņēma brīnišķīgs gara vizionārisms un tad viņa varēja uzrakstīt dažus no labākiem sava mūža dzejoļiem. Ja viņai šāds vizionārisms uzplūda sarunā, viņa varēja pateikt dažas pravietiskas patiesības un pēc tam atkal ieslīgt pat nesakarīgā pārreālītātē.

Par apmeklējumu un apsveikumiem Aspazija bija ļoti priecīga, bet pasniegtās balvas viņai šķita pati vienaldzība. Bet kad es apsveikumā Aspazijai teicu, ka šīnī stundā viņu ar pateicību par viņas dzejnieces un cīnītājas darbu piemin visa latviešu tauta, viņu godina skolās un svinīgos aktos, par dzejnieces vaigiem sāka ritēt asaras.

„Es šovakar nu, diemžēl, nebūšu Rīgā, nebūšu pie tiem kas mani gaida un gribētu redzēt, bet tāpēc pasakiet jūs to manai tautai”, Aspazija sacīja, „ka es visu savu mūžu esmu cīnījies par brīvību un to aizstāvējusi, un tāpēc mana sirsnīgākā vēlēšanās vēl tikai ir sagaidīt to laiku, kad atgriezīsies Ulmanis un kad es varēšu nomirt brīvā un neatkarīgā Latvijā”. Tā bija dzejnieces sirsnīgākā vēlēšanās un viņa to izteica kā kategorisku lūgumu un pat vēl atvadoties viņa atgādināja: „Tikai neaizmirstiet pateikt tautai to, ko es sacīju”.

Aspazijas godināšanas aktā Rīgā Nacionālajā teātrī, kas bija apmeklētāju pārpildīts, akta dalībniekiem nododot Aspazijas sveicienu, es viņas novēlējumu izteicu tādiem vārdiem: „Visu savu mūžu dzejiece, kā viņa šodien pateica, ir cīnījies par cilvēku brīvību un garīgo neatkarību un viņas sirsnīgākā vēlēšanās ir arī savus pēdējos spēkus veltīt latviešu gara kultūrai un neatkarībai.” Tīri burtiski Aspazijas novēlējumu nevarēju pateikt, bet gan būtiski, arī Ulmaņa pieminēšanu es izlaidu, jo aktā bija ieradusies arī vācu iestāžu pārstāvji, kas, kā Baltijas vācieši, prata latviešu valodu un bez tam ikvienā lielākā sarīkojumā neiztrūkstoši piedalījās arī Gestapo aģenti.

6. DZEJNIECES BĒRES

Aspazijas vēlēšanās — nomirt brīvā neatkarīgā Latvijā — nepiepildījās. Jau tā paša gada rudenī viņa nopietni saslima. Viņu vajadzēja pārvest uz Dr. Niņana kliniku Rīgā, kur dzejniece 5. novembrī mira. Aspaziju, kā ievērojamāko no latviešu dzejniecēm un lielu sabiedrisku cīnītāju nolēma apglabāt uz tautas rēķina. Dzejnieces bēres, viņas izvadīšana no Doma baznīcas un apglabāšana Raiņa kapos līdzās Rainim rādīja, cik lielu godbijību un cieņu latviešu tauta veltīja savai aizgājušai dzejniecei. Atvadvārdus teica un vainagus pie dzejnieces kapa nolika visas latviešu oficiālās iestādes vācu okupācijas laikā, pašpārvalde, latviešu leģiona ģenerālinspekcija, latviešu kultūras padome u.d.c. iestādes un organizācijas.

Bet sociāldemokrāts F. Cielens bija sadomājis Aspazijas bēres izlietot politiskai demonstrācijai. Nevis dzejnieces nopelnu un nacionālās cīņas demonstratīvam akcentējumam, bet gan, kā viņš pats saka — „lai demokratiskā un nacionālā pretestības kustība droši sevi parādītu uz āru un dotu tautai drosmes priekšzīmi” (134). Tā tad viņa rīcībai ir bijis iecerēts tīri politisks konspiratīvs nolūks un Aspazijas bēres ne visai goddevīgi ir bijis domāts izlietot kā līdzekli — citam mērķim. Ideoloģiskas un literāras tuvības Cielenam ar Aspaziju, kā redzējam, vairs nebija. Veselus desmit gadus pirms tam Cielens Aspazijai bija pilnīgi pagriezis muguru.

Aspazijas apbedīšanas svinību sarīkošanai pašpārvalde iecēla speciālu komisiju, kurā ietilpa universitātes, izglītības ģenerāldirekcijas, rakstnieku un teātru pārstāvji. Mani iecēla par šīs komisijas priekšsēdētāju. Izstrādājot bērū ceremoniju, komisijā izskanēja domas, ka jāuzmanās arī no varbūtējām demonstrācijām vai kaut kādas provokācijas no komunistu puses, kas šādus paņēmienus labprāt lietoja un kas būtu radījis nevēlāmu starpgadījumu, lieku izskaidrošanos ar okupācijas iestādēm un tikai traucējis aizgājējās pēdējo gājienu. Baznīcā šādas lietas nevarēja notikt,

gājienā uz kapsētu arī nē, varbūt gan pašā kapsētā. Tāpēc, it kā kārtības dēļ, nolēma un izsludināja laikrakstos, ka organizāciju un iestāžu pārstāvjiem un visiem, kas vēlas pie Aspazijas kapa nolikt vainagus, iepriekš jāpiesakās departamentā. Pavisam bija pieteikušies apm. kādi 40 organizāciju un iestāžu pārstāvji, kas vēlējās nolikt vainagus. Starp tiem arī no Aspazijas dzimtenes pagasta — Feliks Cielens. Neapšaubāmi, tā bija liela goda parādīšana Aspazijai, ka dzimtais Zaļerieku pagasts gribēja sūtīt viņai uz bērēm vainagu. Kad es skatīju pieteikumus cauri un sargrupēju runātāju kārtību, es par to nopriecājos un Cielenu, kas bija pieteicies ar bērņu komisijas locekļa Dailes teātra direktora E. Smiļģa starpniecību kā Aspazijas dzimtenes pagasta pārstāvi iegrupēju runātāju pirmajās rindās. Tikai pēc notikuma kapsētā redzēju, ka tas bijis nolūcīgi nepareizs manevrs, ka Cielens ir vidzemnieks un kādā Platones pag. lielsaimniecībā tikai iegātnis.

Kad Aspazija nomira, es pats biju tikko piecēlies no diezgan grūtas slimības un patiesībā dzīvokli vēl nevarēju atstāt, bet man bija jāpilda ģenerāldirektoru padomes uzliktais pienākums — rūpēties, lai Aspaziju godam izveda uz pēdējo dusu. Es varēju gan novadīt komisijas sēdes un noteikt galveno kārtību, bet visur pats iet nevarēju. Tāpēc par bērņu tehnisko kārtotāju es iecēlu izdevniecību nodaļas vadītāju Maizīti.

Aspaziju pēdējā gaitā izvadīja ne tikai ar baznīcas svētību, bet arī no baznīcas — no Doma katedrāles. Šādai rīcībai galvenais motīvs bija dzejnieces reliģiskās noslieces runa pie Raiņa kapa pirms 14 gadiem un Lukasa evaņģēlija citējums pēc tam, kad Cielens bija teicis savu bezreliģisko izvadīšanu.

Neskatoties ar savu neveselību, es ierados uz izvadrunu baznīcā un kopā ar ģenerāli Dankeru aizbraucu arī uz kapsētu. Pēc tam, kad Dankers bija nolīcis pašpārvaldes vainagu un es biju nolīcis Latviešu kultūras padomes un mākslas iestāžu vainagu, mēs tūdaļ braucām uz mājām, jo

ne Dankeram, ne man veselība neatļāva ilgi palikt laukā slīktā laikā.

Kad mēs ar Dankeru aizbraucām, Cielens, pienākot viņa runātāja kārtai, bija piegājis pie Maiziša un sacījis, ka viņš no savas runātāja kārtas gribot izstāties citiem par labu un savu vainagu nolikt pēdējais. Pēc tam atkal Cielens bija gājis un teicis, ka šais kapos agrāk esot atskanējuši tikai internacionāle, bet tagad būtu labi, ja pēc visām runām orķestris nospēlētu „Dievs, svētī Latviju!” Turpat klāt bija bijis arī Aspazijas apbedīšanas komisijas loceklis, izglītības ģenerāldirekcijas departamenta direktors Špornieks un arī tas bija piekritis, ka „Dievs, svētī Latviju” var nospēlēt. Tā, bez šaubām, bija kļūda, jo tik lielām bērēm kārtība jau iepriekš bija izstrādāta un noteikta. Ja „Dievs, svētī Latviju!” spēlēšana būtu bijusi atzīta par vēlamu, tā būtu programmā uzņemta. Bet, ja kādās svinībās piedalījās pašpārvaldes vadītājs, tad bija tradīcija, ka tautas himnu varēja atskaņot tikai pēc viņa runas vai saziņā ar viņu, bet nevis pēc kāda cita runātāja runu kārtības vidū vai beigās. Bez tam arī Cielens nebūt nebija tāds nacionālists, kas aiz dziļa patriotisma būtu vēlējis dzirdēt mūsu tautas lūgšanu. Nav dzirdēts, ka Cielens kādreiz lielinieku laikā kaut kur būtu uzaicinājis lai spēlē „Dievs, svētī Latviju!” No savas runātāju rindas izstājies, Cielens bija nogaidījis pašas beigas un tikai tad sācis savu runu. Viņš nebija runājis Aspazijas dzimtā Zaļenieku pagasta vārdā, kā bija pie teicies, bet gan no Aspazijas draugiem. Runā cildinājis demokratismu un brīvību un uzaicinājis nodziedāt tautas lūgšanu. Tas viss ir labi un cildeni, bet ir gan jāzina laiks un vieta, kad var ar šiem jēdzieniem operēt. Svarīgs ir arī nolūks, kādā to dara.

Es šo Cielena runu nedzirdēju, bet emigrācijas laikrakstā „Latvju Domas” 1946. g.14. februāra numurā Cielena uzstāšanās Aspazijas bērēs cildināta kā liela varonība un viss notikums kā plaša latviska demonstrācija pret okupācijas vāciešiem. Šis laikraksts, kuŗa izdevējs arī bija sociāldemokrāts, starp citu raksta: „Bēru gājienā paguvu darba apstākļu dēļ noraudzīties tikai kādu brīdi. Gājiens

bija tik imponants, ka bija jāaptur tramvaja satiksme, jo ielas bija bezgala pilnas ļaužu. Krēslai metoties, steidzos uz kapiem. Daudz tradicionālo runu. Un tad iznāk — no pirmā acu uzmetiena šinī spokainajā lāpu apgaismojumā — pajauns, ne visai liela auguma cilvēks melnā pledā ar lielu baltu zīda kaklautu, Oņēginu vai Čaildharoldu atgādinošs, noņem savu katliņu un sāk runāt.

Tā ir savāda runa. Viņš citē Šilleru. Aspazijai jau no jaunības bijis mīļš Šillers, brīvības gars, kas lielajā vācu dzejniekā bagatīgi iemītis. Viņa šo gara radniecību pierādījusi, nebaidīdamās no vajāšanām... Gājusi līdzī Rainim trimdā piecpadsmit gadus... Atgriezies ar šo garu sirdi dzimtenē, kad tur bijusi nodibināta brīva, neatkarīga, demokrātiska Latvija!

Itin kā manas domas uzminēdams, kāds man blakus čukst otram ausī, bet es dzirdu: — Feliks Cielens.— Dzejniece ticēja, ka Latvija reiz būs atkal brīva, neatkarīga, demokrātiska. Lai dzīvo brīva, neatkarīga, demokrātiska Latvija! Dievs, svētī Latviju!

Kāds pasniedza Cielenam vainagu, ko tas nolika uz kapa. Un tad kāds deva zīmi, un orķestris spēlēja un ļaudis dziedāja no pilnas krūts kā ilgi nebija dziedājuši: Dievs, svētī Latviju!" Tālāk šis pats laikraksts turpina: „Kas ar Cielenu pēc tam notika, nezinu. Skaidrs bija, ka tā bija bijusi pārdroša demonstrācija pret okupantiem. Šī runa padarīja Aspazijas bēres par politisku notikumu. Tas bija Cielena tonī, tāda rakstura darbs, kā Cielena runas 1905. gadā, kā viņa runas demokrātiskās Latvijas laikā tautas sapulcēs, kur sanākuši kopā politiski pretinieki un vajadzīga tikai viena dzirkstele, lai pulveris aizdegtos un „ietu vaļā”.

„Šim notikumam bija arī sava traģikomiska pēspēle. Lieta tā, ka tā sauktie kungi, kuņiem pie kapa bija kļuvīši garlaicīgi vai arī par aukstu, bija laikus — jau pirms krēslas devušies mājās. To starpā arī kāds departamenta direktors, kas skaitījās šo bērū rīkotājs. Aiziedams, viņš bija atstājis par atbildīgo personu savu nodaļas vadītāju, kārtīgu L.K. O.K., brīvības kara cīnītāju, un otrā dienā nekautrējās pē-

dējam rupji uzbrukt, ka tas pielaidis kapos tādas lietas”.

Šis sociāldemokrata izdotā laikraksta apraksts par Aspazijas bērēm ir tikai puspatiess. Puspatiess tamdēļ, ka vienā daļā še dažas lietas sagrozītas, bet otra daļa, vai nu nezinašanas vai negribēšanas dēļ, nemaz nav sniegta. Iekāms nepareizības izlabojam, dosim vārdu vēl pašam Cielenam. Viņš savā grāmatā 134. lpp. raksta: „Laikā, kad Aspazijas un Raiņa bulvāri bija pārdēvēti vācu iekarotāju vārdos, kā kluss protests bija nemitīgā straume uz Doma baznīcu, kur Aspazija kā dzīva gulēja vaļējā šķirstā. Vēl zīmīgāka demonstrācija bija bērņu gājiens, kurā piedalījās ap 10,000 cilvēku, bet Raiņa kapos bērņu ceremonija izvērtās par atklātu nacionālu protestu. Kamēr noritēja bērņu garīgā ceremonija un sākās runas — satumsa. Saskaņā ar nelaiķes izteikto vēlēšanos, ap kapu pacēlās liesmainas lāpas. (Varbūt tā bija dzejnieces vēlēšanās, bet man kā bērņu rīcības komisijas priekšsēdim tas nav atmiņā. Mana atmiņa saka, ka lāpas kapos bija nolemts iededzināt tamdēļ, ka dienas bija jau kļuvušas ļoti īsas un lielo bērņu noslēgums varēja ievilkties līdz lielai tumsai. Šī iemesla un arī svinīguma dēļ, es devu norādījumu kapos tumsā iededzināt lāpas. Ž.U.) Tumsajā laikā, ko pārdzīvoja latvju tauta, šīs liesmas simbolizēja gara uguns sacelšanos pret melno nakti, kurā trakoja brūnie un sarkanie pretspēki. — No pulkveža M., kas bija bērņu ceremonijas izrikoātājs, dabūju zināt, ka mana kārta runāt nolikta uz beigām, priekšpēdējā vietā. To es sajutu kā nepāprotamu nelabvēlību pret mani. (Tā ir nepatiesība. Jau aizrādīts, ka Cilena runa bija paredzēta runātāju saraksta sākumā. Arī runas laiks viņam nebija ierobežots. No runātāju kārtas Cielens izstājies pats, un tā saprotamā iemesla dēļ, ka viņš ar savu runu kā pēdējais un ar valsts himnu ir gribējis radīt beigu efektu. Ja viņš būtu runājis sākumā, pēc viņa bija vēl jārunā citiem, kas viņa runas un himnas efektu būtu mazinājis. M. nekad nav bijis pulkvedis, nedz Lāčplēša kara ordeņa kavalieris Ž.U.). Norunājis ar orķestra dirigentu spēlēt pēc manas runas Latvijas himnu, mierīgi gaidīju savu kārtu. Kad tā tuvojās, pie manis pienāca pulk-

vedis un paziņoja, ka runas nu izbeigtas un es varot klusi nolikt savu vainagu (Es neticu, ka M. tā būtu varējis teikt Cielenam, jo tas bija pilnīgi pretstatā ar izstrādāto un apstiprināto bērnu kārtību. Ja viņš to tā ir teicis, tad runājis nepatiesību. Ž.U.). Uz to es katēgoriskā balsī atteicu: „Tikko beigs patreizējais runātājs, es tomēr runāšu un jūs manu runu varēsīt pārtraukt tikai ar varu, ar policijas palīdzību.” Pulkvedis aizgāja apspriesties ar klātescšajiem ģenerāldirektoriem. (Ne ar vienu ģenerāldirektoru M. apspriedies nav un tie arī nebūtu piekrituši sociāldemokrata Cielena speciālpasībām. Ž.U.) Šādā gaisotnē es sāku runāt. Tumšajā sastrēgumā man spēku deva gara liesma, kas no Raiņa un Aspazijas kapa kopas šķēla tumsu (Cielena runas teksts ievietots viņa grāmatā 135. un 136. lpp.) Kad klātesošie orķestra pavadījumā dziedāja tik ilgi nedzirdēto (Vai tiešām?) valsts himnu, tad visi jutās uz brīdi izrauti no vācu okupācijas važām un no austrumu asins draudiem, vienoti cerībā uz brīvu Latviju. Pēc runas es tūlīt nozudu. No šī brīža es pārgāju dzīvot „zem grīdas”.

Katras rīcības pamatā aizvien ir meklējams kāds motīvs, ar ko to attaisnot, vai izskaidrot. Ja rīcība skar plašākas aprindas vai visu tautu, tad var prasīt un prasa arī pilnvarojumu vai vismaz leģitimāciju. Humāni un pietātes motīvi pret aizgājušo dzejnieci Cielenu vadījuši nav. Viņš tos izskaidro ar tīri politiskiem nolūkiem un formulē tā: „Lai demokratiskā un nacionālā pretestības kustība droši sevi parādītu uz āru un doctu tautai drosmes priekšzīmi”. Pagrīdē nozūdot, Cielens virszemē gribēja atstāt kādu notikumu, kuŗam, sociāldemokratu laikraksta „Latvju Domas” izteicienu lietojot, bija vajadzīga tikai viena dzirkstele, lai „pulveris aizdegtos un ietu vaļā”.

Bet kā ir ar leģitimāciju šādai rīcībai? Cielens, šķiet, ir ļabi sapratis, ka šādu jautājumu var reiz izteikt un tāpēc viņš ir arī mēģinājis dot uz to atbildi savā pašā aprakstītajā pēdējā apmeklējumā pie Aspazijas. Bet ja jautā, vai šai apmeklējumā ir noticis izlīgums, vai ir nolīdzinātas un izzudušas pretešķības, kādas pastāvēja starp sociāldemokra-

tu partiju un Cielenu no vienas puses un Aspaziju no otras puses, tad, pēc apstākļu analīzes un faktu pārbaudes, jāsa-ka, ka stāvoklis ir palicis tikai mēģinājuma stadijā. Pēc Ciele-
lena tēlojuma, Aspazija vācu okupācijas laikā viņu vairāk-
kārt likusi sveicināt un izteikusi vēlēšanos viņu redzēt. Tad
nu Cielens „1943. gada novembra pirmajā svētdienā” aiz-
braucis uz Dubultiem Aspaziju apciemot (132. lpp.). Šķiro-
ties Aspazijas pēdējie vārdi bijuši: „Neatstājiet mani vienu,
ņemiet mani līdzi”.

Šie dzejnieces vārdi varētu liecināt ne tikai par izlīgumu,
bet tie izsaka arī zināmu pilnvarojumu. Tie varētu, bet ti-
kai varētu attaisnot Cielena rīcību pie Aspazijas kapa. Ja
salīdzina Cielena runas domu ar to, ko Aspazija man teica
savā pēdējā dzimšanas dienā, tur ir daudz analogiska, at-
skaitot, protams, nepārvaramo ieskatu atšķirību par K. Ul-
maņa personu. Bet ja atceros to, kas 14 gadus pirms tam
notika pie Raiņa kapa, jautājums kļūst problēmatisks. Vēl
problēmatiskāks jautājums kļūst, ja paņem 1943. gada ka-
lendāru (tādu var dabūt jebkurā publiskā bibliotēkā) un
to salīdzina ar F. Cielena grāmatas tekstu. Aspazija mira
1943. g. 5. novembrī, tas bija piektdienā. Bet novembra
pirmā svētdiena, kad Cielens Aspaziju apciemojis, 1943. g.
ir bijusi 7. novembrī. Ja Cielena attēlojums būtu pareizs,
tad viņš Aspaziju būtu apciemojis un ar viņu izlīdzinājis
divas dienas pēc dzejnieces nāves. Tas nav iespējams un
tāpēc, runājot par F. Cielena politisko demonstrāciju pie
Aspazijas kapa, jāpatur acu priekšā un jāapsver šādi loģis-
ki un psiholoģiski robi notikumu attīstībā:

1) Pēc F. Cielena attēlojuma (130. lpp.) Aspazija 1938.
gada augustā publiski esot teikusi: „Sauksim mājās Ciele-
nu, lai viņš nāk palīdzēt glābt Latviju”. Tas esot noticis
Cielena mātes bērēs pie viņas kapa. Šis ir ļoti zīmīgs iztei-
ciens un tas liecina, ka Aspazija no savas puses ideoloģis-
kās pretešķības uzskatītu par nolīdzinātām vai nolīdzinā-
mām. Aspazija atklāti piedāvā un sniedz roku Cielenam, pie
tam tik zīmīgā vietā. Bet ko dara Cielens? Vai viņš dzejnie-
ces pasniegto roku saņem? Cielens mājās nebrauc. Bet viņš

varētu Aspazijas roku saņemt simboliski. Viņš varētu Aspazijai rakstīt, viņai par cēlo žestu pateikties, ar viņu izlīgt. Cielens savās atmiņās nesaka, ka viņš pat to būtu darījis. Viņš tikai saka: „Šie (Aspazijas) vārdi bija bez pārdomāta politiska satura”.

2) Divus gadus vēlāk, 1940. g. jūlija beigās vai augusta sākumā, kad Latviju ir okupējuši krievi un kad viņam no Rīgas uz Šveici ir aizsūtīti 500 lati ceļa naudas, Cielens pārbrauc Latvijā. Viņš tagad varētu Aspaziju apmeklēt, viņas divus gadus atpakaļ izstiepto roku saņemt un paspiest. Tieši tagad tas Aspazijai vajadzīgs vairāk kā jebkad, jo viņu sāk „smagi tiesāt un atriebties (par stāju Ulmaņa laikā) komunisti” (F. Cielena teksts, 130.). Bet Cielens arī tagad to nedara. Viņš Aspaziju neapmeklē, nemierina, visā lielinieku okupācijas laikā. Un tas pēc tāda žesta, ko Aspazija ir darījusi pie Cielena mātes kapa! Psihologiski to nav viegli izskaidrot, politiski to var saprast.

3) Lielinieku okupācija izbeidzas. Sākas vācu okupācija. Tās sākumā Aspazijai arī klājas grūti. Sevišķi materiālā ziņā. Vai Cielens Aspaziju atceras? Partijas dogma viņam nerāda ceļu uz Aspazijas māju Dubultos pat pēc dzejnieces sveicienu saņemšanas. Pāriet 1941. gads, pāriet 1942. gads. 1943. g. 16. martā ir dzejnieces 75. dzimšanas diena. Ievērojams notikums. Tagad dzejnieci varētu apmeklēt. Ja nu ne iekšēja aicinājuma, tad vismaz no konvencionālītātes vadoties. Ar to būtu atbildēts draudzīgajam dzejnieces žestam pie kādreizējā trimdinieka mātes kapa. Bet Cielenam arī Aspazijas 75. dzimšanas diena nav aicinājums apmeklējumam.

4) Cielens Aspaziju Dubultos apmeklē „1943. g. novembra pirmajā svētdienā”, kad, pēc kalendāra, dzejniece kopš divi dienām jau ir mirusi. Un tas noticis ne Dubultos, bet pēc vairāku dienu slimošanas Rīgā, Dr. Nīmaņa klinikā.

5) Cielena apmeklējumam pie Aspazijas (divas dienas pēc dzejnieces nāves! — ja tā ir atmiņas kļūda, tad ļoti smaga, kas grūti līdzsvarojas ar apstākļu un notikumu loģiku) pamatā ir politiski motīvi.

Tāpēc arī no politiskā, bet ne no nacionālā, morālā vai personīgās draudzības un idejiskas cieņas viedokļa jāvērtē F. Cielena sarīkotā „lielā nacionālā manifestācija” Aspazijas bērēs. No politiskā viedokļa saturiski pret Cielena runu nebija un nav nekādu iebildumu. Bet par veidu, kā viņš izrikojās domas dalīsies. No nacionālā sentimenta un demonstrācijas viedokļa Cielena rīcībai ir dažas priekšrocības pret tiem, kas nostādīti par tādiem, kam „kapos palicis gaŗlaicīgi vai par aukstu”. Ir pat grūti par šādiem „pārmetumiem” skaidroties.

Arī tas, kas pieminētajās „Latvju Domās” teikts par Aspazijas bērņu pēcspēli ir patiesība. Istenībā pēcspēles bija divas, viena tūdaļ pēc bērēm un otra 15 gadus vēlāk. Ir patiesība, ka otrā dienā pēc bērēm es savam ierēdnim tiku teicis dažus diezgan asus vārdus. Man tas bija jādara, lai vēl glābtu, kas glābjams. Bet bez tā es to teiktu arī šodien, jo ierēdnis nekādos apstākļos nedrīkst grozīt speciālas komisijas un savas priekšniecības iepriekš izstrādātu kārtību un noteikumus.

Šim notikumam bija arī cita pēcspēle, par ko laikraksts nerunā, proti tā, ka tūdaļ pie manis ieradās divi Gestapo ierēdņi un sāka mani par notikumu Aspazijas bērēs pratināt un visādi tincināt, kas ilga vairāk kā stundu. Tā tas turpinājās vairākas dienas. Lai no tā izvairītos, es paliku atkal „slims” un uzturējos dzīvoklī, bet arī tur Aspazijas bērņu lietā pie manis pratināšanas nolūkos nāca SD ierēdņi. Es nevarēju un negribēju novelt vainu uz Cielenu, jo atbildīga par šo notikumu taču bija pašpārvalde, kas bēres rīkoja un mans ierēdnis, kas notikumu bija pielaīdis. Ja Cielens līdzīgu demonstrāciju būtu sarīkojis citur, es par to būtu nopriecājies, bet tagad es biju iekļuvis tiešām diezgan lielās nepatīkšanās. Vienīgais, ar ko es varēju mēģināt sevi un notikumu kaut kādi attaisnot, bija tas, ka es vēl nejutos vesels un nebiju varējis kapos palikt līdz svinību beigām, bet mans ierēdnis nebija lāgā izpratis, kas kapos notiek un ka par to viņš no manis ir saņēmis jau stingru rājienu. Es biju par šo notikumu savam ierēdnim licis iesniegt man arī rak-

stisku ziņojumu un tas šo versiju arī apstiprināja. Gestapo ierēdņi šo ziņojumu paņēma līdz, bet ar maniem paskaidrojumiem nebija apmierināti.

Otra pēcspēle Aspazijas bērēm radās 15 gadus vēlāk. Kad laikraksts „Latvija Amerikā” 1958. g. Nr. 92-101 bija ievietojis manas atmiņas par Aspaziju, pēc gandrīz gada divās trimdas avīzēs man sekoja rupjš personīgs uzbrukums. To bija izdarījis tas mana bij. departamenta ierēdnis, kas bija galvenais līdzvaininieks notikumiem Aspazijas bērēs. Bet, ka viņš to nevarēja būt darījis savā iniciatīvā, liecināja tas, ka šie raksti parādījās ar tik lielu novēlošanos un arī — kur tie parādījās. Toreiz es biju asās kontraversijās ar kādas biedrības vadību. Lietai bija materiāli un nacionāltiesiski iemesli, tā nonāca tiesā un kļuva par lielāko trimdas latviešu prāvu, kas ilga tepat 3 gadus. Minētā biedrība šo ilggadīgo un lielo prāvu zaudēja. Šīs biedrības iespaidā bija, vai tās vadības rīcībai tuvu stāvēja daži laikraksti. Un tajos prāvas beigu posmā tad arī man sekoja netieša rupja atmaksa, ko sasaistīja ar Aspazijas bērēm. Tādā formā un veidā, kas latviešu presē, cik es pazīstu tās vēsturi, vēl nebija redzēts. Šiem rakstiem nebūtu piegriežama vērība, jo nevar taču pērt maisu, ja perama būtu lapsa, kas maisā paslēpusies. Bet šais rakstos, ko ir diktējušas tagadējās „trimdas īpatnības”, un kur nav neviena reāli patiesa teikuma, kur pat nenozīmīgi fakti sajaukti ar citiem, kam nevar ne nolūku saskatīt, ne jēgu saprast, ir sagrozīti pieminēts kāds nezolīds spekulatīva darījuma mēģinājums sakarā ar Aspazijas bērēm. Es to nebiju pieminējis tāpēc, ka mēģinājumu izdevās priekšlaicīgi novērst un tāpēc, ka tas varēja būt mazs ēnojums Aspazijas bērū norisē. Bet tā kā šis notikums acīmredzamas priekšlaicīgas tušēšanas nolūkos pilnīgi ačgārnā veidā tomēr ir pieminēts atklātībā („Māras Zeme” Nr. 7-8, 1959), tad par to jāsaka daži vārdi, it sevišķi tamdēļ, ka šī notikuma cēlonība norāda arī uz motīviem, kālab Cielenam tik viegli izdevās realizēt viņa demonstrāciju pie Aspazijas kapa. Notikuma „līdzspēlētājs” un minēto rakstu nominālais autors ir mana bij. departa-

menta ierēdnis V. Maizītis. Uz departamentu pārejot, es viņu tur jau atradu priekšā. Es viņu sevišķi augstu nevērtēju, jo ierēdņa darbu viņš ļoti veikli prata savienot ar visādiem veikaliskiem darījumiem. Bet pret direktoru viņš bija pati iztapība un izdarība visādā nozīmē, kā pirms, tā it sevišķi pēc starpgadījuma Aspazijas bērēs. No viņa atbrīvoties pēc tam, bez dažiem citiem iemesliem, es negribēju arī tamdēļ, ka nevēlējos radīt kādu jaunu „nacionālu mocekli”, tāpat kā bija jau daži nacionāli varoņi. V. Maiziša ierēdnieciskā iztapība pret mani izbeidzās un pārvērtās pretejbībā tikai 15 gadus vēlāk, kādas stipras „aizmugures” ietekmē. Pie visa viņam bija arī krietna lepošanās spēja un tieksme par kaut ko būt. Tamdēļ viņš trimdā pārgāja katoļu ticībā un savos labvēļos dabūja ne tikai kādu biedrību, bet arī tai paklausīgo „Māras Zemi”.

Visos sociāldemokrātu rakstos par Aspaziju M. atļāvis sevi saukt par pulkvedi un par „Lāčplēša” kara ordeņa kavalieri. „Māras Zemes” 7.-8. num. M. citē „Latvju Domu” rakstu, kur viņš apzīmēts par LKOK (Lāčplēsi) un saka: „atrodu, ka viss tur teiktais ir patiesība”. Ne pulkvedis, ne Lāčplēša ordeņa kavalieris M. nekad nav bijis. Viņš nav bijis arī Latvijas armijā, bet gan krievu armijas un latviešu strēlnieku pulku kaŗavīrs. Bet šāda lepošanās ir gājusi pat vēl augstāku. 1949. g. novembrī gadījās būt Emsdetten'es katoļu slimnīcā, netālu no Minsteres. Vācu ārsts, ar kuŗu runāju par kādu apmeklētu slimnieku, uzzinājis, ka esmu latvietis teica, ka pirms pāris nedēļām šai pašā slimnīcā esot ārstējies Latvijas kultūras ministrs. Mums Latvijā tādas ministrijas nav bijis. Kad ārstam jautāju, kā to ministra kungu sauca, viņš atbildēja: „Maiziša kungs”. Es sapratu, pasmaidīju un neteicu nekā. Tas taču bija tik cilvēcīgi, toreiz un arī vēlāk trimdā tik parasti.

Šis augsto amatu vīrs, kuŗam bija nelaime kādu laiku manā departamentā spēlēt iztapīga ierēdņa lomu, pēc 15 gadiem raksta, ka toreiz „viņa sirdsbalss teikusi”, ka „būtu patikami un vēlami” pēc sociāldemokrata Cielena runas pie Aspazijas kapa nodziedāt valsts himnu, kaut arī „apstiprinā-

“tā ceremonijas norisē tas nav bijis paredzēts”. Ja tā būtu tikai „sirdsbalss” lieta, tad ar to rakstītājs būtu parādījis savu nostāju. Bet toreiz tā nebija „sirdsbalss”, bet gan mēģinājums novērst uzmanību no nepatīkamā starpgadījuma ar Aspazijas zārku un to aizsegt ar citiem smagākiem notikumiem. M. tagad raksta, ka Aspazijas bērēm bijušas atļautas tikai 2000 markas un ka tāpēc viņai iegādāts sliktākas kvalitātes zārks (zārka pasūtītājs bija tas pats M.). Kāda soliste esot to pārmetusi un M. lūdzis kādu apbēdišanas biroja īpašnieku dāvināt ozola zārku. Tas esot noticis un Aspazija pārzārkota.

Ir tiešām absurds teikt, ka Latvijas pašpārvaldei ar tās plašo budžetu nebūtu bijis līdzekļu cienīgam dzejnieces zārkam un ka to ziedojis (!) kāds zārku tirgotājs. Nav taisnība, ka Aspazijas bērēm būtu atļauti tikai 2000 marku. Līdzekļu bija atļauts tik daudz, cik vajadzīgs, lai dzejnieci pieklājīgi un godam izvadītu. Bez tam arī departamenta rīcībā bija speciālas summas, no kurām papildus, pēc vajadzības, varēja segt izdevumus. Līdzekļi bija atļauti ozola zārkam un es biju uzdevis tādu nopirkt. Bet ieraugot Aspazijas zārku, es tūdaļ redzēju, ka tas nav ozola, bet tikai ar krāsu imitēts. Es sapratu, ka ar Aspazijas zārku kāds ir gribējis izdarīt spekulāciju (vai tirgotājs?) un pateicu M., ja divu stundu laikā Aspazijai neatvedīs ozola zārku, par kādu ir atvēlēta nauda, tad būs ļoti nepatīkamas konsekvences. Un tiešām, ozola zārku atveda un Aspaziju pārzārkoja. (Sk. plašāku rakstu „Amerikas Vēstnesī” 30.VI 59.). 2000 marku apbēdišanas summu M. ir sajaucis ar komponista Zāliša gadījumu. Par 2000 markām visiem Zāliša bērēm izdevumiem neiznāca ozola zārks. Tad M. nāca pie manis un Zāliša kundzes vārdā lūdza, vai nevarētu atrast līdzekļus ozola zārkam, tāpat kā tas bijis Aspazijai? Es līdzekļus atradu un ozola zārkam piešķīru arī J. Zālītim.

Par imitēto zārku Aspazijai es biju tā sašutis un tā maiņu pret istu pieprasīju tādā tonī, ka, manu raksturu tikai drusku pazīstot, vaininieki vēlāk neko labu nevarēja sagaidīt. Tāpēc ir dabiski, ka tie, kas pie šīs lietas bija biju-

ši klāt, vai nu tieši vai netieši un pusneapzināti, varēja būt priecīgi, ka Aspazijas bērū norisē radās jauna politiska rakstura situācija, kas starpgadījumu ar zārku (un pie tam nokārtotu) pilnīgi aizēnoja. Nav brīnums, ka tad pamodās „sirdsbalss” izstrādātās un noteiktās kārtības jaukšanai. Sliktākā gadījumā Aspazijas bērū komisijas priekšsēdis par to varēja zaudēt savu amatu un brīvību un labākā — skaidroties par nepatikamiem notikumiem un tāpēc nebūtu varējis atgriezties pie tāda sūkuma, kā samainītā zārka lietas.

Ja starpgadījuma nebūtu bijis, Cielens savu nodomāto politisko runu, droši vien, tāpat būtu teicis, bet tai nebūtu bijis tā skaļuma un demonstratīvā ierāmējuma, ko tai deva departamenta ierēdņa piepalīdzība ar disciplīnas un kārtības pārkāpumu. Tad arī atbildība par viņa runas politisko saturu būtu piekritusi viņam personīgi un ne bērū rīkotājiem. Ja Cielens būtu izteicis vēlēšanos runāt pie Aspazijas kapa un nolikt vainagu bij. ministra vai sūtņa personā, neviens viņam arī to nebūtu liedzis, arī satura ziņā bez ierobežojumiem, jo Cielēnu varēja uzskatīt par personu, kas var un spēj atbildēt pats par saviem vārdiem. Vienīgi valsts himnas un runātāju kārtības grozīšanas jautājums neietilpa viņa kompetencē. Bet vai ir sevišķi cildena rīcība, ja kāds atklātības darbinieks piesaka vienu lomu, lai nospēlētu otru, kad uzlaists uz skatuves? Ar sagatavošanos un noiešanu pēc tam „pagrīdē” Cielens rādīja, ka viņš negrib un nedomā atbildēt par saviem vārdiem un par savu rīcību, bet lai to dara citi. Arī tā ir sava veida varonība un varbūt nacionāla varonība.



Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and appears to be a formal document or report.

XI

ČĒRČILS UN STALINS

LATVIJA LIELO VARU ŠACHA SPĒLĒ

1. Nobēla prēmija publicistikai	269
2. Čerčila „likloču politika” Baltijas valstu jautājumā	270
3. Dievs: no Staļina mutes — Čerčila ausī	272
4. Čerčils Staļina privātdzīvoklī	273
5. Staļins apēd veselu sivēnu	274
6. 10 milj. cilvēku upuri ... miera laikā	275
7. „Gadsimti klanas jūsu priekšā.”	276

1. NOBĒLA PRĒMIJA PUBLICISTIKAI

Nobēla prēmiju literātūrā dažus gadus atpakaļ piesprieda Vinstonam Čerčilam. Kaut gan Čerčils savā jaunībā uzrakstījis arī pa romānam un skatuves darbam, tomēr viņa galvenais literārās darbības lauks ir bijusi publicistika, kur viņš, sevišķi memuāros, ir varējis figurēt arī kā vēstures avots. Ja atskaita Čerčila lielo vēsturisko biogrāfiju par britu kara vadoni hercogu Malboro, kas ir tiešs Čerčila priekštecis, tad visa pārējā viņa literārā darbība izriet no politikas tiešās pieredzes avotiem. Bet pie tā nav aizmirstams viens svarīgs apstāklis: tas, kas šodien ir aktīvā politika, rītu būs jau pasīvā vēsture. Tas sakāms par Čerčila publicējumiem par pirmo pasaules karu, uz kuŗa norisi viņam arī bija sava ietekme, bet it sevišķi par otrā pasaules kara memuāriem, kur Čerčils pats kā lielās politikas notikumu līdzlēmējs un virzītājs apraksta savas pieredzes un pārspriedumus, kas aizpilda 6 sējumus (12 grāmatas) un ir tiešām pirmās šķiras vēsturiska publicistika.

Ja Nobēla prēmiju komisija šādai publicistikai piešķir augsto literāro godalgu, tad apstāklim, ka prēmijas ieguvējs ir bijis britu imperijas ministru prezidents, arī bija sava nozīme. Šim godalgojumam bija varējusi būt ne tikai politiska cēlonība, bet arī politiski spekulatīvs raksturs. Tomēr šos apstākļus ignorējot un neievērojot nevienprātību, kāda bija valdījusi komisijā lēmumu pieņemot, kā arī dažas skarbas kritikas, jāsaka, ka Vinstons Čerčils ir viens no spilgtākajiem un spējīgākajiem publicistiem, kādus līdz šim var uzrādīt angļiski runājošā pasaule. Bet tas savukārt nozīmē, ka Čerčils kā publicists pirmā kārtā ir angļis un tāpēc Čerčila darbu izpratnei ir nepieciešami norādīt uz kādu ļoti spilgtu

angļu nācijas pašraksturojumu „The Times Literary Supplement” 1948. g. oktobrī — „Kāda veida tauta ir angļi” (What kind of people are the English).

Čerčila publicista stils ir ļoti izkopts, viņa valoda koncentrēta un problēmu uztvere un risinājums ļoti reljefi un asi tverts. Tikai retam autoram Dievs ir devis spējas savu izvēlēto vielu tik interesanti un saistīgi apstrādāt, kā to visos savos plašajos darbos ir darījis Vinstons Čerčils. Čerčilam kā publicistam ir arī dažas neangliskas īpašības: viņš bieži runā ar lielu atklātību un cieņu arī par negatīvām pārādībām un par personīgām neveiksmēm.

2. ČERČILA „LIKLOČU POLĪTIKA” BALTIJAS VALSTU JAUTAJUMĀ

Čerčila darbos ir maz vāju vietu. No vājām vietām viņš prot veikli izvairīties, vai arī tās nokļusēt. Tā tas ir ar slepenajiem lēmumiem Teherānas konferencē par Baltijas valstu „piešķiršanu” Padomju Savienībai. Kad 1941. g. 16. decembrī Staļins Maskavā Anglijas ārlietu ministram Īdenam uzstādīja prasību, lai sabiedrotie atzīst Padomijas tiesības uz Baltijas valstīm, Čerčils ļoti noteikti uzstājās pret to, jo A.S.V. sabiedriskā doma, bet it sevišķi ārlietu ministrs Hells un arī Ruzvelts ir pret Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu, Čerčils A.S.V. atbalsta dēļ, ļoti rēķinas ar Ruzvelta viedokli, un tāpēc viņš arī savu memuāru 3. sējumā diezgan plaši apraksta kā viņš cīnījies par Latvijas un pārējo Baltijas valstu tiesībām un pret Padomijas netaisnajām robežu paplašināšanas tieksmēm uz Latvijas, Lietavas, Polijas un Rumānijas rēķina. Kad 1951. g. iznāca šis Čerčila memuāru sējums, viņš ar to izpelnījās sirsniņu latviešu emigrantu atzinību un pateicību. Bet tas nebija Čerčila memuāru pēdējais sējums, nedz arī pēdējais „pretstaļiniskais” pagrieziena angļiskajā „likloču politikā”.

Turpmākajos notikumos, ko Čerčils attēlo savu memuāru 4. un 5. sējumos, viņa nostāja pret Staļinu un pret Latviju ieiet atkal tādās sliedēs, kas mūsu atzinības un pateicī-

bas jūtas pārvērš sarūgtinājumā un skepsē. Tikai piecus mēnešus pēc tam, kad Čerčils tik simpatiski ir iestājies par mūsu valsts tiesībām, — 1942. g. maijā, kad Anglija slēdz ar Padomju Savienību sadarbības līgumu, Čerčils piekrīt Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanas klauzulas uzņemšanai līguma tekstā. Vienīgi Hella nelokamā nostāja toreiz vēl glābj Baltijas valstu tiesisko stāvokli. Savos memuāros Čerčils šim saspīlētajam stāvoklim paiet garām klusējot.

Galveno uzvaru Staļins šai lietā panāk Teherānā, kad viņš dabū Ruzvelta slepenu piekrišanu kā Baltijas valstu, tā arī Kersona robežas jautājumā. Zinādams Ruzvelta ieskatu maiņū, Čerčils par Baltijas valstīm tagad pilnīgi piekrīt Staļinam, aizmirsdams savu cīņu par Baltijas valstu tiesībām 1941. g. decembrī un 1942. g. janvārī. Lai šāda viedokļa maina lasītājiem pārāk nedurtos acīs, Čerčils paliek atkal uzticīgs savai izvairīšanās un noklusēšanas taktikai. Kaut Baltijas valstu un Polijas robežu „izkoncesionēšanai” Teherānā Polijas bij. sūtnis Vašingtonā Ciechanovskis savā grāmatā „Defeat in Victory” pēc amerikāņu avotiem veltījis plašu apskatu, Čerčils savu memuāru 5. sējumā šim daudz diskutētajam jautājumam Teherānā paiet garām ar diviem īsiem un pat diplomātiski masketiem teikumiem. Čerčils raksta: „Kad Staļins ierosināja jautājumu par siltu ūdeņu ostu Krievijai, es sacīju, ka tam nebūs šķēršļu” (Cassel’a izd. V,336). Raksturīgi, ka Čerčils še kautrējas pieminēt pat Latvijas vārdu, jo neaizsalstošā osta ir neapšaubāmi Liepāja. Tikai grāmatai pievienotais priekšmetu rādītājs attiecīgā lpp. min Baltijas jūrū, kur bez Liepājas nav citas neaizsalstošas ostas. Še pat uzmanīgam lasītājam Latvija jāsameklē kā ar uguni. Tikai otrā vietā, 20. lpp. tālāk, Čerčils, par to pašu temu runādams, piemin Baltijas valstis, sacīdams, ka „Krievijai kā pirmšķirīgai jūras un gaisa spēku valstij jānodrošina pozīcijas Baltijā” (352).

3. DIEVS: NO STAĻINA MUTES — ČERČILA AUSI

Katra notikuma un katras parādības pirmie iespaidi cilvēka dzīvē ir visspilgtākie un ilgstošākie. Kā pirmā mīlestība ilgi dominē cilvēku emocionālajā pasaulē, tā politiķiem pirmā tikšanās ar izciliem politiskiem partneriem ir ar paliekamu un ilgstošu nozīmi. To var sacīt arī par Čerčila pirmo tikšanos ar Staļinu, kas brīžiem pieņēmusi ļoti dramatisku, brīžiem saudzīgi izligstošu saprašanās raksturu. Par šīs satikšanās politisko nozīmi plašu protokolu uzrakstījis A.S.V. Sūtnis Harimens, kas ievietots „Baltā nama papīros”. Šo satikšanos ir meklējis Čerčils un nevairījies uzņemties ceļa grūtības tālajam ceļam uz Maskavu. Tāpēc ir interesanti lasīt, ko par to raksta Čerčils pats savu memuāru 4. sējumā 2. grāmatas 4. un 5. nodaļā. Sevišķi vērtīgas ir tās vietas, kur Čerčils attēlo savas divsarunas ar Staļinu, kas notikušas ārpus protokolētajām militārajām un politiskajām apspriedēm.

Sarunās ar Čerčilu Staļins diezgan bieži pieminējis Dievu. Kādas dienas laikā Kremli starp Staļinu un Čerčilu noticis šāds dialogs:

Staļins: „Pirms dažiem gadiem mūs apmeklēja Bernhards šovs un lēdija Astor. Pēdējā ierosināja, lai Lloidu Džordžu ielūdzot uz Maskavu, uz ko es atbildēju: „Kāpēc mums to vajadzētu? Viņš bija intervencijas vadītājs”.

Lēdija Astor: „Tā nav patiesība. Čerčils viņu uz to pamudināja”.

Staļins: „Bet Lloid Džordžs bija valdības priekšgalā un piederēja kreisajiem. Viņš nesa atbildību un mums noteikts pretinieks ir miļāks kā šķietams draugs”.

Lēdija Astor: „Nu, Čerčils tagad ir nolikvidēts”.

Staļins: „To es negribētu apgalvot. Ja angļu tauta nonāks grūtībās, viņa var atkal šim vecajam kaujas zirgam pievērsties”.

Čerčils: „Lēdijai Astor bija patiesība. Es ļoti aktīvi intervenciju atbalstīju. Un es negribētu, ka jūs domātu kaut ko citu”.

Staļins smaidījis ļoti laipni un Čerčils jautājis: „Vai jūs man esat piedevuši?”

Staļins: „Tas viss ir pagātnē un pagātne pieder Dievam”.

4. ČERČILS STAĻIŅA PRIVATDZĪVOKĻI

Par Staļina privāto dzīvokli, kas atradies Kremļi un bijis savienots ar viņa dienesta un apspriežu telpām, daudz rakstīts dažādos izdevumos. Turpretim tas, ko raksta Čerčils, ir pilnīgi pretējs daudzam agrāk rakstītam. Kad 15. augusta vakarā (1942), pēc vairāku dienu asām, nelaipnām un beidzot salāpītām sarunām, Čerčils ierodas pie Staļina Kremļi atvadīties, viņi veselu stundu pavada konvencionālās sarunās. Kad Čerčils pieceļas, lai atvadītos, Staļins šķietas pēkšņi ļoti neērtā situācijā un daudz draudzīgākā tonī kā iepriekšējās sarunās saka Čerčilam: „Jūs gribat dienai austot aizceļot. Kāpēc mēs nevarētu aiziet pie manis uz māju un iedzert kādu malku?” — „Tādai lietai es esmu vienmēr dabūjams”, saka Čerčils. Un tad Staļins ved Čerčilu cauri daudzām pasāzām un telpām, kāmēr viņi iznāk uz kādas klusas ielas Kremļa teritorijā. Pa to apm. 200 metru kājām gājuši, viņi nonāk Staļina dzīvoklī.

„Staļins man to parādīja”, saka Čerčils. „Tur bija četras vidēji lielas, vienkāršas, bet priekšzīmīgi iekārtotas telpas: viena ēdamistaba, viena darba istaba, viena guļamistaba un viena liela vannas istaba. Drīz pēc tam parādījās kāda veca saimniece un vēlāk kāda skaista sarkanmatīga meitene, kas savu tēvu pienākuma apziņā noskūpstīja. Staļins uzlūkoja mani ar acu mirkšķinājumu, it kā gribēdams man, šķiet, teikt: „Redziet, arī mēs, boļševiki, pazīstam ģimenes dzīvi”. Staļina meita sāka uzklāt galdu un saimniece sāka šo to uz tā uzlikt. Mājas tēvs pa to laiku sāka atkorķēt pudeles, kuņas pamazām pieauga pār lielām baterijām. Tad viņš teica: „Vai mēs nevaram likt atnākt Molotovam? Viņš ir norūpējies par komunikātu. Mēs varētu to tagad uzvest. Molotovam ir kāda sevišķa īpašība: viņš prot dzert”.

„Tagad es aptvēru”, saka Čerčils, „ka mums priekšā stāv dineja”. Es biju nodomājis atgriezties savā ierādītājā dzīvoklī, kur mani gaidīja poļu armijas komandieris ģenerālis Andersss. Tāpēc es norādīju manam jaunajam priekšzīmīgajam tulkam majoram Birzem telefoniski paziņot, ka es pēc pusnakts būšu atpakaļ. Tad ieradās Molotovs un kopā ar tulkiem mēs sēdāmies pie galda. Majors Birze dzīvoja kopš 20 gadiem Maskavā un stāvēja ar maršalu (Staļinu) ļoti labi. Kādu laiku viņi sarunājās tik dzīvi, ka es nemaz netiku pie vārda”. Majors Birze, Staļina personīgais draugs, ko viņš piekomandējis par tulku Čerčilam, acīmredzot, ir bijis kāds latviešu komūnists Krievijā.

5. STAĻINS APĒD VESELU SIVĒNU

„Pie galda”, saka Čerčils, „mēs sēdējām no 8,30 vakarā līdz 2,30 no rīta. Ēdiens bija šķietami improvizēts. Maltītes tika atkal un atkal celtas galdā. Mēs iestigām garā maltīšu ridā, kā tas Krievijā ir parasts un nogaršojām daudzus izmeklētus vīnus. Molotovs rādīja sevi no laipnākās puses un Staļins viņu bez žēlastības mudināja, lai dabūtu vajadzīgo tempu”.

Plkst. vienā naktī Čerčila padomnieks Kedogens atnes komunikāta uzmetumu, ko viņi kopīgi izredīgē. Tad galdā tiek likts liels sivēns. Čerčils saka: „Līdz šim Staļins no visām maltītēm bija tikai nogaršojis, bet tagad, pusdivos no rīta, bija pienākusi viņa kārtējā ēšanas reize. Viņš uzaicināja Kedogenu mielastā piedalīties un kad es manu draugu atvainoju, nama tēvs viens pats metās virsū upurim un kad viņš to bija pieveicis (apēdis lielo sivēnu), viņš devās blakus istabā, lai noklausītos frontes ziņojumus, ko viņam vienmēr paziņoja pēc 2 no rīta. Kad pēc apm. 20 min. Staļins atgriežas, Čerčils paziņo, ka viņam ir jātaisa beigas. „Manu galvu dauzīja kā āmuri, pie manis pavisam kaut kas neparasts”, saka Čerčils.

6. 10 MILJONI CILVĒKU UPURĪ ... MIERA LAIKĀ

Šai sešu stundu ilgajā dinejā starp Čerčilu un Staļinu notiek šāda saruna:

Čerčils: „Sakiet man, lūdzu, vai kaŗš jums personīgi sagādā tikpat lielas grūtības, kādas jums bija jāpārvar kolektīvās lauksaimniecības iekārtojumā?”

Staļins: „Nē, nē. Lauksaimniecību kolektivizācija prasīja briesmīgu cīņu”.

Čerčils: „Es vienmēr esmu pieņēmis, ka tam vajadzēja sagādāt jums lielas rūpes, jo šīnī gadījumā jums nebija darīšana ar dažiem 10 tūkstošiem aristokrātu vai lielgruntnieku, bet ar miljoniem mazo ļaužu”.

Rokas paceļot, Staļins saka: „10 miljonu. Tas bija briesmīgi. 4 gadus man vajadzēja cīnīties, bet Krievijai tas bija vajadzīgs — zemi ar traktoriem apstrādāt. Tikai tā varēja periodiskos bada gadus novērst. Mums vajadzēja mūsu lauksaimniecību mechanizēt. Bet kad mēs zemniekam devām traktoros, pēc pāris mēnešiem tie bija sabojāti. Tikai kolektīvas saimniecības ar mašīnu stacijām var ar traktoriem apieties. Mēs veltījām lielas pūles, lai to zemniekiem ieskaidrotu, bet bija bez nozīmes ar tiem diskutēt. Pēc tam, kad zemniekam bija viss pateikts, kas jāsaka, viņš atbildēja, ka viņam jāiet mājās ar savu sievu un savu ganu aprunāties”. Čerčils piebilst, ka šīs pēdējās attiecības viņam esot bijis kaut kas jauns. Staļins turpina: „Un kad viņš ar pēdējiem bija runājis, viņš parasti paskaidroja, ka nevēlas kolektīvu saimniecību un labāk atsakas arī no traktoriem”.

Čerčils jautā: „Vai tie bija jūsu terminoloģijā t.s. kulaki?” — „Jā”, atbild Staļins, šo vārdu neatkārtojot. Pēc ilgākas pauzes Staļins saka: „Tas viss bija ļoti briesmīgi un grūti, bet nepieciešami”.

Čerčils: „Kā viss tas norisinājās?”

Staļins: „Jā, beidzot daudzi piekrita ar mums kopā iet. Dažus izsūtījām uz Tomskas un Irkutskas provincēm un vēl tālāk uz ziemeļiem, kur viņiem deva zemi apstrādāšanai. Bet lielā masa bija ļoti neieredzēta un tika no viņu kalpiem nonāvēta”.

Kad Staļins to ir pateicis, iestājas ilga pauze. Tad viņš turpina: „Mēs esam mūsu pārtikas vielu ražojumus ne tikai daudzuma ziņā kāpinājuši, bet arī to kvalitāti pāri visām iespējām pacēluši. Agrāk bija ļoti dažādi labības veidi, bet tagad no vienas zemes malas līdz otrai drīkst sēt tikai padomju standarta labību. Kas tam pretojas, tiek smagi sodīts. Tas rada tālāku lielu pārtikas vielu ražošanas kāpinājumu”.

Čerčils no savas puses pie šīs sarunas piebilst: „Es uzrakstu šīs atmiņas tā, kā tas norisinājās un domāju pie tā stiprā iespaيدا, ko uz mani atstāja tas liktenis, kas bija piemeklējis miljonus pārvietotu cilvēku vai arī izdzēsis to dzīvības. Bez šaubām, es domāju, nāks jauna paaudze, kuŗa nekā nezinās par viņu šausmām, bet tā noteikti varēs labāki pārtikt un svētīs Staļina vārdu. Es necitēju Burkes izteicienu: „Kad es reformas bez netaisnības varu realizēt, es negribu nekādas reformas”.

7. „GADSIMTI KLANAS JŪSU PRIEKŠĀ”

Šīs atmiņas, kur augšējā aina aprakstīta, Čerčils ir rakstījis 1951. gadā, bet iespiests attiecīgais sējums ir pusgadu vēlāk. Ja nu tanī laikā, kad Padomju Savienība vairs nav ne Anglijas, nedz A.S.V. sabiedrotais kuŗā, Čerčils ar tādu autoritāti, kāda viņam ir visos angļiski runājošos kontinentos, raksta, ka nākošās paaudzes svētīs Staļina vārdu (Would...bless Stalin's name), tad tas liek daudz, daudz ko pārdomāt un izprast mazliet savādāki, nekā mēs to dažkārt darām un vēlamies.

Ikvienas valsts varas pienākums, kā senatnē, tā tagadnē, ir bijis aizsargāt un aizstāvēt visus tās zemes iedzīvotājus, kas šai valstī dzīvo. Tādas valsts varas līdz šim kultūras vēsturē vēl nav bijis, kas miera laikā atļautu, vai pat veicinātu miljoniem savu iedzīvotāju fizisku iznīcināšanu. Jau komunistu partijas īsajā kursā, kas ir konspektīva Padomju Savienības valsts vēsture, ir teikts par miljoniem zemnieku kā šķiras likvidēšanu. Tur nav skaidri pateikts, kādā veidā šī likvidēšana ir notikusi. Bet sarunā ar britu

imperijas ministru prezidentu, Padomju Savienības valsts šefs ir skaidri un nepārprotami pateicis, ka 10 miljonu cilvēku tiek iznīcināti. Tie ir bijuši mazie cilvēki — zemnieki un Staļins saka, ka šos mazos cilvēkus ir nogalinājuši viņu kalpi. No Staļina paskaidrojuma izriet, ka šī 10 miljonu cilvēku likvidēšana notikusi Padomju Savienības valsts sistēmas un politikas interesēs. Vai tas nenozīmē, ka uz pasaules vēstures skatuves ir uzņākusi tāda valsts vara, kas nesargā un neaizstāv miljoniem savu iedzīvotāju dzīvības un ka Ruzvelta un Čerčila politika kara laikā bija tāda, kas šādai valsts varai atļāva nostiprināties un kļūt par vienu no stiprākām lielvarām pasaulē?

Čerčils Staļina stāstu par miljoniem cilvēku iznīcināšanu noklausas no vienas puses ar lielu interesi, bet no otras puses ar lielu vienaldzību. Viņš nebūt nav neapķērīgs cilvēks, viņam nav svešas ne pasaules, nedz atsevišķu valstu politiskās un ekonomiskās dzīves problēmas. Staļina stāstu par kolektivizācijas ieviešanu un par kulaku likvidāciju klausoties, viņam nebūt nerodas jautājums: Kad Krievija ražoja vairāk pārtikas — tad, kad tai bija privātās lauksaimniecības, vai tad, kad tā pārgāja uz kolektīvajām lauksaimniecībām, un kad cilvēki plašajā un bagātajā Krievijā bija labāki paēduši un apgērbušies — komunistiskā režīma vai nekomunistiskā režīma laikā? Tādas domas un pārdomas Čerčilu nenodarbina, ne ar Staļinu runājoties, nedz deviņus gadus vēlāk par šo notikumu savus memuārus rakstot. Ja viņš vēl 1951. gadā ir varējis rakstīt, ka nākošā ģenerācija svētīs Staļina vārdu, tad šai vietā publicists ir atteicies no savas misijas, lai to atdotu praktiskam politiķim, angļu imperijas līderim. Arī zviedru Nobēļa prēmiju komisija, briljantu publicistu un reti apdāvinātu autoru godinot, šķiet, ir tomēr vērtējusi arī britu imperijas politiskā līdera specifisko svaru. Pēc Cēsu kaujām Edvarts Virza par mūsu nacionālās armijas varonību runādams, teica klasiskos vārdus: „Septiņi gadu simteņi klanās jūsu priekšā”. Varbūt, ka reizi dzims un izaugs arī tāda paaudze, kuŗa par kādu Nobēļa

prēmijas komisijas lēmumu teiks: „Mēs klanāmies tās komisijas priekšā, kas ar augstāko literāro godalgu godināja to vīru, kas paredzēja, ka mūsu paaudze ar svētību pieminēs Staļina vārdu”.

XII

GRIMSTOŠĀS EIROPAS
KONGRESS UN LATVIEŠU
POTSDAMA

LATVIEŠU BĒGLI HITLERISKĀS VACIJAS
SABRUKUMA POSMĀ

1. „Jaunās Eiropas” ēnas Ģētes pilsētā	281
2. Latvieši Saukeļa rezidencē	282
4. Tranšeju racēji atgriežas	284
5. Kāpēc ģenerāldirektoram vajadzēja uzdoties par..... fabrikas strādnieku?	284
6. Latviešu Potsdama	285
7. Kāds neveikls Potsdamas attaisnojums	286
8. Latviešu delegāti ierodas pirmie	288
9. Kāpēc kongresa dalībniekus neveda pie Ģētes	
sarkofaga?	289
10. Pirmā austrumu politikas kļūdas atzīšana	290
11. Bulgārijas ministru prezidents Zankofs	290
12. Rumānijas ministrs Manilesku	291
13. Somu baronese Munk	291
14. Lietuviešu delegāts sakarsē atmosfairu	292
15. Latviešu delegāts runā	292
16. Ministrs Funks un sūtnis Šmits	292
17. Saukels	293
18. Vlasova štaba priekšnieks	293
19. Vīrs, kam Staļins personīgi cepis šašļiku	294
20. Kā kongresa vadītājs zināja kāda nelegāla klausī- tāja vārdu?	294
21. Žaks Dorio	295

1. „JAUNĀS EIROPAS” ĒNAS ĢĒTES PILSĒTA

Trīspadsmitais janvāris atnāca ar drausmīgu negaisu. Pērkoņa grāvienu tricīnāja debesis, drebināja zemi un šķobīja cilvēku mitekļus. Puteni virpuļoja gaisā. Tas bija savāds sniegputenis. Sniegs nebira no mākoņiem uz leju, bet no lielajām, piesalušajām sniegpupenām lidoja pret padebešiem.

No Dzintara jūras līdz Karpatiem krievi bija iesākuši savu lielo un pēdējo ofensīvu pret Vāciju. Tanku kāpurķēdes un lielgabalu granātas kārpīja sniega kupenas un kaisīja tās gaisā. Cik gan latviešu dvēseles Pomerānijas klajumos un Silēzijas nokalnēs neieputināja šis putenis!

13. janvāra lielās ofensīvas sākums radīja ļoti skarbu disonansi kādā starptautiskā kongresā, ko varētu apzīmēt par nacionālsociālistiskās Vācijas gremdētās Eiropas pēdējo kļiedzienu pasaulē. Kongress, kam bija dots vadmotīvs Eiropas izšķiršanās, sanāca Ģētes pilsētā un otrās valsts šūpulī Veimarā no 5.-15. janvārim 1945. g. Tanī piedalījās hitleriskās Vācijas u.c. tautu slavenības, kas ar Vāciju gāja kopsoli pret austrumiem, lai šajā kongresā mēģinātu stiprināt „ideoloģisko cīņas” fronti pret komūnismu. Bet Veimaras kongress rādīja, ka arī šī fronte ir pārāk vienpusīgi kundziska un plaisā. Tas rādīja, ka zem kāškrusta patvarības ideoloģiski nevar apvienot tautas, lai tās cīnītos pret citu patvarību. Tikai aklie un vientiesīgie pat šai nospiedīgajā kongresā neredzēja, ka Hitlera proklamētā jaunā Eiropa ir neglābjami slimā ar spītību. Bet — cik nožēlojami vai dīvaini tas arī būtu — šai kongresā diezgan jūtami dominēja latvieši. Trīs latvieši bija oficiāli delegāti no Berlīnes, bet 10-20 reīzu vairāk no vietējiem rezidenti piedalījās kā „brīvklauštāji”, starp tiem arī raksta autors, gan tikai puskontraban-

das veidā. Šai kongresā kā spokainas ēnas uzstājās ļaudis, kuru vārdi savā laikā daudz daudzināti, bet kas tagad vairs nav dzīvo vidū, vai arī nolīduši kaut kur klusā aizmirstībā. Bet kā kongresā par dominantiem iekļuva latvieši?

2. LATVIEŠI SAUKEĻA REZIDENCĒ

Kad kara beigu posmā pusotra simta tūkstošu latviešu bēgļu saplūda Vācijā, kādi 300 no tiem bija atraduši patvērumu skaistajā Tīringas pilsētā Veimārā, kādreizējā Ģētes, Šillera, Hendeļa, Lista un Ničšes rezidencē, kas lepojās ar visu šo piecu lielo garu pieminekļiem, atsevišķiem mūzejiem un neskaitāmām piemiņas plāksnēm pie namiem, kur kādreiz dzīvojuši viņi paši vai viņu tuvi draugi. Īstenībā visa Veimāra gandrīz atgādināja dzīvu mūzeju, kurū daudz pieskandināja latviešu balsis

Dzīve Veimārā šiem latviešu bēgļiem sniedza dažas vērtīgas priekšrocības. Līdz 9. februārim Veimāru neskāra sabiedroto gaisa flotes bumbas. Kaut gan Veimārā bija liela, Saukeļa vārdā nosaukta ieroču daļu fabrika, sabiedroto bumbveži Veimārai lidoja tikai pāri. Bet galvenais, ka Veimārā ārzemju bēgļus netramdīja darba pārvalde. Gandrīz nekur Vācijā neizsniedza pārtikas kartiņas un neregistrēja policijā bez darba pārvaldes atzīmes. Bet Veimārā, ja bija dabūts dzīvoklis, policija registrēja bez iebildumiem un tāpat izsniedza arī pārtikas kartīti. Iespējams tādēļ, ka Tīringas gauleiters Saukels, kas bija arī visas Vācijas darba spēku sagādes valsts komisārs un kā tāds atbildīgs arī par daudz tūkstošu latviešu deportēšanu uz darbiem vācu bruņošanās rūpnīcās, savā rezidencē gribēja būt humāns. Darba pārvalde Veimārā, Saukeļa deguna priekšā, vispār bija saudzīga, arī pret ārzemniekiem. Veimārā dzīvoja arī vairāki trimdinieki no Francijas un Skandināvijas. Latvieši dibināti zobejās, ka Saukels ar bēgļiem apejoties kā ar viesiem. No visiem 300 latviešiem Veimārā strādāja daži desmiti, pie kam vairumam bija izdevies atrast piemērotus darbus. Divi Latvijas prokurori (Robežnieks un Šūmanis) strādāja Vācijas tiesās, kāds agronoms aprīnča agronomiskā birojā, praktizēja arī

kāda latviešu zobārste, bet citi strādāja birojos, kinematografos, daži par sargiem u. tml. Pārējie mierīgi gaidīja kara drāmas pēdējā cēliena priekškaŗa krišanu. Nauda latviešu bēgļiem tad vēl kaut cik turējās, vismaz tiem, kas bija varējuši kārtīgi emigrēties. Kam naudas nebija, tie bija atraduši eksistences perpetuum mobile, kas nozīmēja: atmest pīpošanu un melnajā tirgū pārdot savu tabakas kartiņu. Par to varēja izpirkt legālās pārtikas devas, samaksāt dzīvokli un ik dienas notiesāt pa „štamam” — šķīvi bezkuponu sakņu viras.

3. VEIMĀRAS DOCENTŪRA

Sevišķu vietu latviešu bēgļu starpā Veimārā ieņēma t.s. docentūra. Par latviešu bēgļiem — zinātniekiem Vācijā zināmu aprūpes darbu bija uzņēmusies vācu docentūra, kas palīdzēja viņiem sagādāt dzīvokļus un, iespējamību robežās, arī piemērotu nodarbošanos. Vācu docentūra Veimārā atvēra biroju un uz šo pilsētu novirzīja latviešu zinātniekus un to ģimenes. Šo biroju, kas atradās nac. soc. partijas namā, vadīja kāda Geperte, par kuŗas palīdzi strādāja izglītības ģenerāldirekcijas ierēdne Ūdre no Rīgas. Viens no šī biroja pirmajiem uzdevumiem rudens pusē gan bija (lai gūtu kompensāciju par aprūpi) nosūtīt visus docentūras vīriešus, sevišķi jaunākos asistentus un studentus, diezgan ilgā tranšeju rakšanas darbā.

Tur nu dažiem bija bijuši tādi piedzīvojumi, pēc kuŗiem tie apgalvoja, ka vācu docentūra esot Gestapo palīģorganizācija. It sevišķi to apgalvoja latviešu zinātnieki, kas bija rakuši tranšejas Breslavas rajonā Silēzijā. Tur par sakarniekiem pie šiem tranšeju racējiem bija darbojušies daži izglītības ģenerāldirekcijas jaunākie ierēdņi. Ļoti iespējams, ka šādiem apgalvojumiem varēja būt arī kāds pamats, jo nacionālsociālistiskā Vācija taču bija policijas valsts, kas pie tam atradās kuŗā. Saplūstot tajā daudziem ārzemniekiem, politiskai policijai varēja būt ļoti svarīgi zināt, ko dara, runā un domā ārzemju intelektuālisti, it sevišķi, ja tie nacionāli noskaņoti. Tāpēc organizēja viņu aprūpi, lai aiz tās varētu

aizslēpties vērotāju un sekotāju acis un ausis. Autors tic dažu zinātnieku atstāstītiem pieredzējumiem un vērojumiem.

4. TRANŠEJU RACĒJI ATGRIEŽAS

Kad ziemas salam uznākot tranšeju rakšanas darbus vairs nevarēja turpināt, Veimārā un tai tuvajā Jēnā sabrauca visi Veimāras docentūras aprūpējamie. Sevišķi daudz isto zinātnieku šē gan nebija. Jēnā dzīvoja med. prof. J. Prīmanis, kas bija atradis darbu turienes universitātē, ārk. prof. A. Raisters un pāris asistentu. Bet Veimārā bija nometušies med. fak. prof. J. Kaktiņš, inž. fakultātes profesori Ēd. Jākobsons un I. Inveiss, lektrise L. Būcena ar vīru tēlnieku N. Maulicu, Mākslas akad. prof. V. Tone un gleznotājs E. Šveics. Dzīvoja arī Veselības departamenta dir. Dr. A. Vitoliņš, konsuls A. Riekstiņš, „Latvijas Kareivja” red. loc. kapt. Liepiņš, bet Veimāras tuvumā kādā dārzniecībā strādāja Nac. teātra administrātors V. Oškalsns. Kādu laiku Veimārā dzīvoja arī dzejniece Zinaida Lazda un prof. Zicāns.

5. KĀPĒC ĢENERĀLDIREKTORAM VAJADZĒJA UZDOTIES PAR FABRIKAS STRĀDNIEKU

Veimārā dzīvoja arī divi vācu okupācijas laika izglītības ģenerāldirektori: pirmais — Jānis Celms un pēdējā ģen. dir. v. i. V. Burkēvics. Burkēvics Veimārā gan ieradās tikai pēc t.s. Potsdamas komitejas nodibināšanas, kad viņš Potsdamas goda padomē gan ietilpināts, bet aktīvajā komitejā uzņemts vairs nebija

Jānis Celms tikai ar ļoti lielām grūtībām, lietojot sevišķu paņēmienu, bija izkļuvis no Rīgas uz Vāciju. Kā izglītības ģenerāldirektors viņš sākumā gan ļoti ciešami „sadarbojās” ar vāciešiem un nekādu pretestību neizrādīja arī tam kursam (sevišķi pie personu iecelšanām vadītājos izglītības amatos), ko okupācijas pirmajā laikā diktēja tā nac. soc. ideoloģijai tuvā organizācija, kas bija naivi iedomājusies šīs

okupācijas laikā kļūt par kaut ko līdzīgu latviešu „kompartijai” un spēlēt kādu lomu pie vācu okupantiem. Bet ar atkāpšanos no ģenerāldirektora skolu dep. direktora amatā un, galvenais, ar aiziešanu no pēdējā par ķīmijas asistentu uz universitāti, Celms no „kollaboranta” bija kļuvis par attiecīgu okupācijas iestāžu neieredzētu cilvēku.

Un kad nu krieviem tuvojoties pienāca braukšanas stunda un visiem „deportētajiem” bija vajadzīga arī izbraukšanas atļauja, bij. ģen. dir. Jānim Celmam tādu neizsniedza. Viņš, tāpat kā daži citi „kollaboranti”, bija tādā sarakstā, ko nacionālsociālisti nekādos apstākļos negribēja „deportēt” uz Vāciju. Šiem cilvēkiem bija lemts cits liktenis. Bet tas ir cits raksturīgs temats citā gadījumā. Tāpēc bij. ģenerāldirektoru Jāni Celmu kāds fabrikas direktors ierakstīja savas fabrikas sarakstā kā strādnieku Jāni Celmu un kā tādu viņu ar ģimeni varēja izvest uz Vāciju. Veimārā Celms papildinājās spirta tecināšanā un viņam tanī laikā tika piedāvāta kāda spirta brūža vadītāja vieta Breslavas apgabalā. Uz turieni viņš lolojās braukt līdz pat Silēzijas krišanai krievu rokās.

6. LATVIEŠU POTSDAMA

Netālu no Veimāras ziemas otrā pusē Tīringā uz dzīvi bija apmetušies arī divi bijušie ministri: Alfrēds Bērziņš un Alfrēds Valdmanis. Arī viņi abi, tāpat kā Celms ar Burkēvicu, no attiecīgiem kungiem bija izredzēti par Potsdamas komitejas padomes locekļiem, bet viņi šo „godu” neuzņēmas un uz Potsdamu nebrauca.

Alfr. Bērziņš Berlīnē kopā ar A. Freimani un ģen. R. Bangerski gan spēlēja aktīvu lomu šīs komitejas priekšdibināšanas gaitā un apspriedēs. Viņš bija arī paredzēts par komitejas aktīvu locekli. Viena Vācijas ministrija tam piekrita, bet irstošā Rozenberga ministrija nepiekrita, un tāpēc Bērziņš palika ārpusē.

Noteikti gan jāuzsver, ka Potsdamas komitejas dibināšanā izšķirami divi posmi. Ziemas sākumā iniciatīva nāca no lat-

viešiem, kas iesniedza konkrētus priekšlikumus vācu iestādēm Berlīnē. Bet tur tie neatrada lielu ievērību. Tos oficiāli nenoraidīja, bet arī neakceptēja. Tikai pēc Jaltas konferences Rībentropam radās vajadzība pēc Latviešu Atbrīvošanas Komitejas. Pēc Rībentropa prasījuma Himlers uzdeva savam resoram triju dienu laikā šo komiteju sastādīt. Tagad iniciatīva nāca no vāciešiem un pat gandrīz pavēles veidā. Ļoti izdevīgi bija atsaukties uz agrāko projektu iesniegumiem un Bangerski izlietot kā izkārtņi. Komitejas nodibināšanu pasludināt bija nolemts 15. februārī Drezdenē, bet tā ka naktī pirms tam Drezdeni nobumboja, tas notika 20. februārī Potsdamā. Ar pieaicināmiem komitejas padomes locekļiem triju dienu laikā nemaz nebija iespējams sazināties un dabūt viņu piekrišanu. Tāpēc Berlīnes kungi tos ielika sarakstā pilnīgi uz savu galvu, vadoties no to personu vārdiem, kas bija minēti dibināšanas un pārrunu pirmajā posmā. Piekrišana līdzdarboties bija dabūta vienīgi no komitejas aktīvajiem locekļiem vai t.s. „ministriem”. Ārpus Berlīnes dzīvojošos padomes locekļus uz proklamēšanas sēdi izsauca pa speciālo Gestapo („Iekšlietu ministrijas”) telegrafu (!).

7. KĀDS NEVEIKLS POTSDAMAS ATTAISNOJUMS

Tā kā Potsdamas komitejas dibināšanas priekšvēsturei un apspriedēm tās pirmajā posmā piesaistīts arī Alfrēda Bērziņa vārds, tad viņš zināmā mērā centies palikt konsekvents un šīs komitejas nodibināšanu daļēji un netieši attaisnot — arī hitleriskās Vācijas agonijas posmā.

Kad amerikāņu karaspēks no 9.-15. apr. ieņēma Tiringu, Alfr. Bērziņš 1945. g. 25. aprīlī uzrakstījis un angļu valodā pārtulkotas izsūtījis divi vēstules. Tās ar vienādu tekstu adresētas sūtnim Londonā Zariņam un sūtnim šveicē Feldmanim. Šo vēstuļu saturs (3 folio rakstāmmašīnas lpp.) un viņu tulkošana angļiski apliecina nolūku: lai caur amerikāņu militāro cenzūru ejot, tās pievērstu amerikāņu militāro iestāžu vērību Bērziņa personai un latviešu problēmai. Trešā da-

ļa no vēstules veltīta latv. leģiona dibināšanai un tā cīņai pret amerikāņu toreizējiem sabiedrotiem krieviem, sevišķi Kurzemē.

Par Potsdamas komiteju Bērziņš teicis sekojošo: „Pēc tam, kad rumāņu, bulgāru, franču u.c. Atbrīvošanas komitejas tika dibinātas serijās, bija pienācis laiks tai pašai komitejai arī latviešiem. Tik tālu, cik es esmu informēts no preses (šādā vēstulē gan nav sevišķas vajadzības minēt arī tās personas, kas bijušas aktīvas komitejas dibināšanas priekšvēsturē), pirmā Latviešu Atbrīvošanas Komitejas sanāksme notika Potsdamā 1945. g. 20. februārī. Vecais ģenerālis Bangerskis tika ievēlēts par prezidentu, locekļi bija pulkv. Silgailis, plkv. Skaistlauks, kapt. Stīpnieks un daži citi armijas viri. No civilistu aprindām tika kooptēti: agr. Andersons, agr. direktors Miezišs, agr. Tiesu palātas prezidents Zvejnieks un Šilde. Personīgi man nav nekas pret šiem džentlmeņiem. Gluži otrādi — esmu pārliecināts, ka viņi piedalījušies ļoti nepopulārā un nesekmīgā uzdevumā, būdami pārliecināti, ka viņi dara kaut ko labu savai mocītai tautai”.

Kādas bija amerikāņu militāro iestāžu attieksmes tolaik ar viņu sabiedrotajiem un draugiem krieviem un kā tās izprata un novērtēja visas šīs problēmas, tas nebija noslēpums ne toreiz, ne tagad. Lūzums šai sirsnīgajā draudzībā sāka iestāties tikai krietnu gadu vēlāk. Nav šaubu, ka bija jādara iespējama, lai to paveicinātu un paātrinātu. Tikai domas katrā ziņā dalīsies par metodēm un taktiku, kāda būtu bijusi piemērojama. Neapšaubāmi domas dalīsies arī par to, — vai 25. aprīlī, kad kaŗš vēl turpinājās un nebija paredzams, ka tas Eiropā beigsies jau pēc divām nedēļām, — vai bija gudri iesniegt vēstuli — netiešu ziņojumu (cenzūra) A.S.V. militāristiem, tajā aizrādot, cik liels ir latviešu karavīru cīnītāju skaits Kurzemē pret amerikāņu sabiedrotajiem un draugiem krieviem, kā arī netieši taisnoties par pret Jaltu izspēlētu Potsdamas komiteju. Kas ir labāk — ja uz vēstures notikumiem dažreiz skatās pavirši un sociālpsīholoģiskiem motīviem attiecīgā brīdī vērību nepiešķir — klusēt, vai nelaikā un nevietā runāt?

Šiem jautājumiem atbildi dos mūsu emigrācijas laika raibā vēsture, ja to kādreiz rakstīs. Šī vēsture tad varbūt atbildēs arī uz tādu sīku jautājumu: vai tā bija politiska gudrība un tālredzība, vai tikai „politiskas informācijas pār-gudrība”, ka Jēnā krievu rokās nokļuva daļa tautiešu uz laiku, daļa pavisam. Tad būs jāintervē arī daļa no izkluvušajiem. Viņi neteiks, ka tā bijusi kāda ļaunprātība, bet par vārdiem gud-rība un tālredzīga paredzēšana viņi runās ar sarkasmu.

Pēc Vācijas kapitulācijas dažu personu tiešā un netiešā ie-tekme Tīringā iesākās interesanta cīņa — pēc iespaida latvie-šu emigrācijas vadībā (Gotas protokols un Veimāras organizā-cija), kas turpinājās un iesniedzās ļoti nepatīkamās disonansēs. Nav gluži nejauša sakarība šē citētajā vēstulei ar tām. Bet tas ir atkal cits temats. Piezīmēt pie tā gan varētu vēl tikai to, ka pēc tam, kad Potsdamas komiteja pārcēlās uz Lībeku un pirmajā pēckapitulācijas laikā tur turpināja darboties līdz LCK nodibināšanai, Alfrēds Bērziņš atkal aktīvi pieskaitī-jās Potsdamas — Lībekas komitejai.

Mums tomēr jādodas atpakaļ un no latviešu bēgļu ko-lonijas Veimārā jāiegiežas grimstošās Eiropas kongresā.

8. LATVIEŠU DELEGĀTI IERODAS PIRMIE

Veimārā mītošo latviešu bēgļu vairums reizi nedēļā mēdza sapulcēties Elefanta kafejnīcā, kur informējās un pārrunāja jaunākos notikumus. 4. janvārī šai kafejnīcas sa-nāksmē paklīda ziņa, ka Veimārā notikšot kāds svarīgs Ei-ropas kongress. Latviešu delegāti jau esot ieradušies. Šī zi-ņa radīja zināmu interesi, kaut gan neviens nekā tuvāka ne-zināja. Bet docentūras aprūpētie bēgļi tūdaļ dabūja ielūgu-mus uz kongresu, referātu un delegātu sarakstu. Pēc tā bi-ja redzams, ka latviešu delegāti ir Dr. H. Vītols, agr. Lie-pājas prāvests Dr. V. Zanders un A. Ratenieks. Pēdējais bi-ja sarakstījis un vairākās valodās izdevis brošūru „Ko jau-nā Eiropa dod mazajām tautām”. Nac. sociālistiskā propa-ganda to ļoti daudzīnāja. Par oficiālo latviešu referentu kon-gresā bija paredzēts H. Vītols, kas kā latviešu leģiona ins-

pektora Bangerska pārstāvis strādāja Berlinē. No Greifsvaldes universitātes kongresā bija ieradies arī doc. Ed. Šturms.

9. KĀPĒC KONGRESA DALĪBNIKUS NEVEDA PIE ĢĒTES SARKOFAGA?

Kongresa daudzie dalībnieki bija noņemti trijās lepnākās Veimāras viesnīcās: Karalienes Augustas, Firstu un Elefanta viesnīcā. Otrā vēl tika uzturētas kārtībā Napoleona istabas no tā laika, kad viņš kādreiz Veimārai cauri braucot tur pārnakšņojis. Elefanta hotelis bija oficiālā partijas viesnīca. Kad Hitlers vēl nebija pie varas, kādreiz visas lepnās viesnīcas Veimārā viņam liegušas apmešanos. Tādu atradis Elefanta viesnīcā. Pēc nacionālsociālistu nākšanas pie varas šī viesnīca bija izbūvēta par lepnāko Veimārā. Tajā bija kongresa vadības un galveno delegātu štābs.

Kongresu iesāka ar dalībnieku ekskursiju pa Veimāras vēsturiskajām vietām. Izrādīja visu, Ģētes un Šillera namus, mūzejus, Lista mītni, partijas piemiņas akmeņus. Neveda vienīgi uz Ničses piemiņas celtni. Aizveda arī līdz vārtiem kapsētā, kur gulēja Ģētes ģimenes locekļi un kuņas firstu kapličā esot arī Ģētes sarkofags. Ekskursijas vadītājs par to pie kapsētas vārtiem sniedza garus paskaidrojumus. Bet kāpēc neveda kapličā?

Serbu prof. Popovs, kas bija tērpies krieviem līdzīgā serbu virsnieku uniformā, to ļoti vēlējās un jautāja. Ekskursijas vadītājs kā iemeslu uzdeva sniegu kapos. Bet ceļi bija tīri noslaucīti, mazliet sniega bija tikai uz kapličas kāpnēm. Tikai pēc kapitulācijas noskaidrojās, ka Ģētes kapliča šai laikā bijusi tukša. Kara skurbumā nacionālsociālisti nebija atļāvuši mieru Ģētes mirstīgajām atliekām. No Veimāras, kas tad vēl nebija piedzīvojusi nevienu gaisa uzlidojumu, Ģētes mirstīgās atliekas ar viņa sarkofagu bija slepeni aizvestas uz Jēnu un novietotas kādā pilsētas centra celtņē, kaut gan Jēna Ceisa fabriku dēļ tad bija jau pārcietusi biežus bumbojumus. Lai šādu rīcību saprot tie, kas to spēj!

10. PIRMĀ AUSTRUMU POLĪTIKAS KĻŪDAS ATZĪŠANA

Kongresu oficiāli atklāja 6. janvīri partijas namā. Slēpjoties aiz ielūgtajiem latviešu docentūras locekļiem, latviešu klausītāju kongresā bija diezgan daudz, dažu brīdi pat vairāk kā vāciešu. Atklāšanas dienā interesants bija Vācijas ārzemju zinātniskā institūta prezidenta prof. Pfeffera referāts, kurā viņš pirmoreiz no vācu puses atzina pielais-tās kļūdas austrumos, kas notikumu gaitā ļoti tuvu robežo-jušās ar uzvaru. Bija brīnums, ka šādu atzišanos varēja iz-teikt oficiālas iestādes vadītājs vācietis un pie tam lielai ār-zemnieku auditorijai. Bet šāda atzišanās nāca par vēlu un nekā grozīt vairs nevarēja. Pēc prof. Scurlas priekšlasījuma par „saprāšanos starp tautām” sākās „Eiropas slaveno po-litiķu parāde”. Daudz kas no šīs tipoloģijas un viņu teiktā pa šiem gadiem aizmirsies, bet daudz kas raksturīgs pāri laikiem palicis acu priekšā.

11. BULGĀRIJAS MINISTRU PREZIDENTS ZANKOFS

Pret Balkāniem aizvien vērsies stiprs krievu spiediens. Vissekmīgāki šim spiedienam centās pretoties Bulgārija ca-ra Borisa vadībā. Reizē ar Borisa nāvi sāka mazināties arī „eiropiskais” iespaids Bulgārijā. Neatkarības laikā šo poli-tiku Bulgārijā lielā mērā realizēja Zankofa valdība. Kad „hitlerieši” iesoļoja Bulgārijā, Zankofs vairs nevarēja palikt ministru prezidenta amatā, bet kā ministrs viņš gan ietilpa valdībā. Viņš arī reprezentēja Bulgāriju grimstošās Eiropas kongresā Veimārā. Bulgārija apsūdz — bija viņa priekšlasī-juma temats. Viņš runāja par krievu un komūnisma drau-diem Eiropai un par savas tautas cīņu pret to. Kā Vācijas vasaļvalsts ministrs, viņš atstāja nelaimīga, mazliet salauz-ta cilvēka iespaidu. Viņa personība tomēr pauda cieņu un smalkjūtību. Kā viens no retajiem, katedrā kāpjot, viņš ne-cēla roku hitleriskam sveicienam.

12. RUMANIJAS MINISTRS MANILESKU

Pilnīgs pretstats Zankofam bija Rumānijas propagandas ministrs Manilesku. Zaļš, jauns, bez vadlīnijas un stāvokļa izpratnes. Viņš sāka un beidza ar hitlerisko sveicienu un viņa pēdējie vārdi ar rokas pacēlumu Hitlera sveicienam bija: „Mēs noturam šo kongresu zem nacionālsociālistiskā ērgļa spārnēm „firera” tēla priekšā (attiecīgas emblēmas bija aiz runātājiem), vai tā vien jau nav jēga ar dziļu nozīmi?”

13. SOMU BARONESE MUNK

Laikā, kad notika kongress, notikumi Somijā bija iegājuši drāmatiskā stādijā. Ar krieviem bija pamiers, bet daļu Ziemeļsomijas vācu okupācijas karaspēks bija izsludinājis savai suverēnitātei pakļautu. Tāpēc interesanti bija vērot somu delegātu uzstāšanos. Tie nebija somu tautas vai valsts delegāti, bet īstenībā somu emigranti. Šai laikā daudzi nacionālie somi, it sevišķi tie, kas sadarbojušies ar vāciešiem, bija atstājuši savu zemi. Kā somu delegāti bija ieradušies divi: baronese Munk un somu flotes pirmais virspavēlnieks, vecs admirālis (vārds piemirsies). Galvenā runātāja bija baronese Munk. Viņa kara laikā bija Rīgā un apmeklēja kādu izstādi un manu departamentu. Tagad viņa dzīvoja Berlīnē un strādāja SS štābā. Viņas runa varbūt nebija pašas sastādīta. Lasīja bez pārlicības un monotoni. Bet vēlāk privātā sarunā viņa sniedza ļoti interesantus faktus par notikumiem Somijā. Kaut arī viņa bija iesaistīta SS štāba darbā, viņas sarunā nebija nekādu simpatiju vāciešiem. Otrādi: „Hitlerieši, iedzīdami mūs otrreiz karā, ierāva mūsu tautu lielā nelaimē”, bija viņas pamatdoma. Kongresā runāja arī somu admirālis, kas vēlāk palika Veimārā un kara pēdējās dienas tur nodzīvoja kā emigrants. Kur šie somi ir tagad?

14. LIETUVIEŠU DELEGĀTS SAKARSĒ ATMOSFAIRU

Neveiklu situāciju radīja lietuviešu delegāta, kāda pa-
jauna profesora uzstāšanās, kuŗa vārds vēlāk daudzinaēts kā-
dā citā sakarā. Kad viņš pieminēja, ka Lietuva devusi
120,000 vīru lielu armiju, kas ar vācu ieroēiem cinaē pret
austrumiem, tas tā eksaltēja kaukaziešu un ukraiņu delegā-
tus, ka viņu jautājumi bija pavisam agresīvi un sakarsēja at-
mosfairu tiktāl, ka kongresa vaditājs bija spiests iejaukties
un pārtraukt tālākās debātes šini jautājumā.

15. LATVIEŠU DELEGĀTS RUNĀ

7. janvārī referātu lasija latviešu delegāts H. Vītols. Arī
viņa temats bija: Latvija apsūdz. Ko tad Latvija ar viņa
muti apsūdzēja? Lieliniekus, protams. Bet apsūdzība pret
austrumiem bija diezgan pašķidra. Faktu jau nu netrūka:
baigā gada publikācijas dati, monotoni satversmes un lī-
guma laušanas citējumi, bet loģisko konsekvencu nebija un
slēdzieni ne sevišķi iespaidīgi. Bija jābrīnas, cik nepārlicē-
noši daži cilvēki operē ar bagātīgu faktisko materiālu. Pā-
rējie latviešu delegāti nepiedalījās pat debātēs.

16. MINISTRŠ FUNKS UN SŪTNIS ŠMITS

No vācu valdības liēlie runātāju dūzi šai grimstošās Ei-
ropas kongresā bija saimniecības ministrs un valsts bankas
prezidents Dr. Funks un ārlietu ministrijas runas vīrs sū-
tnis Dr. Šmits. Dr. Funks, apaļais, omulīgais Hitlera mīlulis
un Dr. Šachta uzvarētājs Hitleriādē, kuŗš ar Hitlera nolieg-
šanu Nirnbergā tika tikai līdz mūža cietumam Berlīnē (vē-
lāk sabiedrotie viņu slimības dēļ apžēloja un no Spandavas
cietuma atbrīvoja), runāja par Eiropas saimniecības jautā-
jumiem. Bet tai vietā, lai novilkto kādas saimnieciskās poli-
tikas līnijas, un ko gan tas būtu vairs nozīmējis sabrukuma
priekšvakaŗā, — koketēja tikai ar auditorijas dāmām, kas
pēdējām sevišķi patika. — Sūtnis šmits, kas kā Hitlera tulks
piedalījies visās lielajās ārpolitiskajās sarunās un līgumu slēg-

šanās, pierādījās par istu ārlietu ministrijas ekvilibristisku runas vīru.

17. SAUKELS

Un tad kādā svētdienas priekšpusdienā kongresā ieradās un runāja pats Tiringas gauleiters. Šis kalsenais agrākais matrozis, kam trūka pat Himlera „stabilās pusizglītības”, ar fanatismu un uzticību Hitleram bija kļuvis par iespaidīgu gauleiteru un visvareno Vācijas valsts komisāru darba spēka lietās. Nēvar teikt, ka viņš būtu atstājis sevišķi nesimpatisku iespaidu, bet par tautu sadraudzību viņš runāja tādā forsētā monotonībā, ka es ar visu gribas spēku nevarēju atturēties pretim snaudienam un viņa pusotru stundu garās runas laikā uz 10 minūtēm saldi iemigu. Laikam interesantāko daļu biju nogulējis. Pēc Saukela runas dzirdēju dažus latviešus sakām: „Cik interesants runātājs. Cik vienkārši viņš prot izteikt lielas dzīves gudrības”. Kad Saukelu pēc Nirnbergas pakāra, viņš bija viens no retajiem, kas pēdējam liktenim acis skatījās ar cilvēcisku cieņu.

18. VLASOVA ŠTABA PRIEKŠNIEKS

Visā ilgajā kongresā reprezentējās diezgan daudzi dažādu tautu pārstāvji, bet atmiņā iespiedušies vēl tikai divi. Pirmais bija Vlasova štaba priekšnieks un propagandas šefs Mališkins (?), gūstā saņemts krievu ģenerālis vācu uniformā. Kongresā gaidīja un vajadzēja ierasties pašam Vlasovam, bet pēdējā brīdī viņu aizstāja tā štaba priekšnieks, kas ieradās lielas virsnieku un adjutantū svītas pavadīts. Bija interesanti vērot, ko teiks boļševistiskās paaudzes jaunkrievs, kas ar gūstu atkritis no komūnisma. Viņš runāja vairāk kā stundu, viņam bija laba boļševistiskā agitatora skola, bet domu gaita dziļos ieaudzinātos aizspriedumos tīta. Viņa idejas par atjaunoto Krieviju bija apm. tādas pat kā paša Vlasova klāstījumi kādā slepenā Rīgas apspriedē gadu agrāk. Tās nebija labvēlīgas latviešu tautai un tās vitālām nākotnes interesēm. Nekādā gadījumā un variējumā. Bet Vlasova štā-

ba šefs bija pievilcis pilnu zāli klausītāju. Sevišķi sajūsmi-
nātas par viņu bija dažas docentūras dāmas, kas tam ap-
kārt līptin lipa. — „Vai tu ar ģenerāli jau runāji?” — „Vai,
cik interesants cilvēks!” — tādi jautājumi skanēja bieži.
— Pēc kara šo ģenerāli kopā ar Vlasovu pakāra Maskavas
sarkanajā laukumā.

19. VĪRS, KAM STAĻINS PERSONĪGI CEPIS ŠAŠĻIKU

Kādu dienu kongresu slēdzot, tā vadītājs paziņoja, ka
nākamā dienā parastās ieejas kartes nederēs. Jāizņem speciālas.
Man nekādas ieejas kartes nebija. Nedomāju arī, ka
varēšu dabūt ieejas atļauju kādai izņēmuma dienai. Bet tad
kļuva zināms, ka nākamā dienā kongresā ieradīsies un ru-
nās franču tautas partijas prezidents Žaks Dorio. Šis vīrs
interesēja to agrāk publicēto atmiņu dēļ, kur Dorio aprakstī-
jis savu ciemošanos pie Staļina. Žaks Dorio bija bijis kom-
munistu līderis Francijā un kļuvis par kādu Parīzes rajona
pilsētas galvu. Kā komunistu līderis viņš apmeklēja Krie-
viju. Atmiņā palikusi viņa aprakstītā viesošāšanās pie Staļina
tā vasarnīcā pie Maskavas. Staļins viņu uzņēmis ļoti laipni
un viesmīlīgi. Parādot sevišķu uzmanību Dorio, Staļins tei-
cis, ka viņš pats tam sagatavošot kaukāziešu šašļiku. Sta-
ļins paņēmis šauteni un izvedis Dorio dārzā, kur ganījusies
kāda šmauga aita. Staļins to personīgi nošāvis. Kā no zemes
izlīduši kalpi, kas aitu nodīrājuši un sadalījuši gabalos.
Tad Staļins personīgi sagatavojis šašļiku un dārzā cepis, ko
viņi kopīgi ēduši, lielu kvantumu krievu vodkas piedzerot.
Pēc atgriešanās no Krievijas, Dorio aizgāja no komunistiem
un kļuva par to pretinieku. Vāciešiem okupējot Franciju un
rodoties Petēna valdības „kollaborācijai”, Dorio kā franču
tautas partijas prezidents bija īstais varas avots aiz Petē-
na un Lavāla.

20. KĀ KONGRESA VADĪTAJS ZINĀJA KĀDA NELEGĀLA KLAUSĪTĀJA VĀRDU?

Staļina šašļiks Žakam Dorio un viņa pozīcija Francijā
tik lielā mērā saistīja interesi, ka bija vēlēšanās šo vīru re-

dzēt un dzirdēt. Tāpēc gāju pie kongresa tehniskā vadītāja un lūdzu ieejas karti. Nedeļa. Pasacīja, ka Veimāras ārzemniekiem ieejas kartes esot izsniegtas caur docentūru. Tā tad zināja, ka esmu veimārietis. Bet docentūras birojā es kā nupat no Gestapo apcietinājuma atbrīvots arestants nevarēju cerēt uz ieejas karti. Kamēr vēl par ieejas karti runāju, tuvumā parādījās viens no latviešu delegātiem. Kongresa vadītājs pieaicināja to un jautāja, vai viņš varot par mani galvot. Delegāts pateica: jā, gan drusku negribīgi. Tad kongresa vadītājs iegāja kancelejā un tūdaļ iznesa ieejas karti ar skaidri uzrakstītu manu vārdu. Ne man pašam, ne delegātam viņš manu vārdu prasījis nebija. Kā viņš to zināja?

21. ŽAKS DORIO

Apmeklētāju žaka Dorio priekšlasījumā bija visvairāk. Bija sperti arī stingri piesardzības soļi. Katram apmeklētājam pārbaudīja ieejas karti un citiem arī dokumentus. Esmu redzējis un dzirdējis runājam daudzus slavenus politikus Eiropā, sākot ar Krievijas revolūcijas laika slavenībām un beidzot ar Hitleru, Gebelsu, Čerčilu, šavkrosu, Hariju Politu, štrausu u.c., bet žaks Dorio atstāja neaizmirstamu iespaidu. Ne tāpēc, ka viņš būtu bijis sevišķi izcils orators. Nē. Bet viņš bija izcila politiska personība. Franču komunisti savam kādreizējam līderim bija devuši labu skolu. Viņš bija vīnīgais, kas šai kongresā runāja par Eiropas un pasaules nākotnes politiku lielās līnijās. Viņš zināja, ko gribēja, viņš saprata, ko teica. Viņam varēja nepiekrīst, bet viņu nevarēja nerespektēt. Pāri visām šī grimstošās Eiropas kongresa slavenībām Dorio pacēlās dažas galvas augstāk. Vēl vairāk — kā okupētas zemes politiskais darbinieks viņš pacēlās pāri arī okupantiem un tie uz viņu varēja skatīties tikai no apakšas uz augšu. Tāds bija žaks Dorio.

Kad no Francijas okupantus padzina, Dorio kopā ar maršālu Petēnu pārcēlās uz kādu Vācijas robežpilsētiņu. Tur viņu apciemoja kāda sabiedroto lidotāju bumba un ar to kā kolaborācijas varas avotu paglāba no cilpas negoda.

Kongresa beigu vārdus teica kāds degrelistu propagandists, SŠ plkv.-ltn. dienesta pakāpē. Viņš kliegdam aicināja Eiropu uz atmodu, uz apvienošanos un ieslēgšanos karavīru pelēkajās uniformās. Uz apvienošanos zem patvarības un varmācības?

Bet 13. janvārī iesākušais negaiss bija jau satricinājis un sašķobījis arī šo grimstošās Eiropas kongresa noskaņojumu. Dažus mēnešus vēlāk drupās apgāzās arī pati jaunā Eiropa.

* * *

XIII

18. NOVEMBRA IMPRESIJAS

Kā sapnī, tik nemanot, un tik viegliem soļiem kā māte pie bērna — tā visos pasaules kontinentos, kur mīt latviešu trimdinieki, 18. novembrī māte Latvija ienāk viņu sirdīs ar gaišu un svētu atmirdzumu. Visā brīvajā pasaulē 18. novembrī latvieši atklāti un ar lepnumu, bet dzimtenē ar kļusu sirds degsmi un ar žēlām nopūtām piemin Latvijas valsts dibināšanas dienas gadskārtu.

18. novembris ir mūsu lielākā diena, jo tā visiem un ikvienam atgādina, ka šīnī dienā ir iesācies tas zelta laikmets zem saules, kad latvieši nodibināja paši savu neatkarīgo Latvijas valsti. Kaut arī šodien mūsu Latvija ir svešas varas okupēta, tādas varas, kas pārkāpusi tautu cilvēciskās tiesības uz brīvību un patstāvīgu dzīvi; kaut arī šodien gandrīz visa pasaule ir nostādīta šāda drauda priekšā, tomēr 18. novembris ir mūsu cerību un mūsu ticības diena.

Jau ilgu gadu savas nacionālās valsts dibināšanas svētku dienu mēs svinam ārpus savas zemes un ārpus savas valsts robežām. Bet reizē ar mums šodien tādā pat liktenī dalas mūsu brāļu tauta lietuvieši un liktenskopības draugi igauņi, tāpat kā poļi, čehi, slovāki, ungāri un daudzas citas nācijas Centrālajā un Viduseiropā un arī tālajā Azijā. Līdzās 120,000 latviešiem šodien pasaulē ir pāri par 60 miljonu tādu cilvēku, kas izdzīti no savām mājām, vai arī kas no turienes izbēguši, lai glābtu savu brīvību un kailo dzīvību. Šo 60 miljonu politisko bēgļu liktenskopība ir mūsu nācijas un mūsu valsts atdzimšanas dienas ķīla, jo kā cīruļa dziesma pavasarī, tā šo 60 miljonu balsis visai pasaulei biedīgi saka: „Tā tas nevar palikt un tā tas nedrīkst turpināties”. Tāpēc, kaut arī vēl lielā tālumā, mēs tomēr varam jau saklausīt jaunu notikumu un pārmaiņu tuvošanās dimdīgos soļus.

Lielu notikumu gatavošanās, uz ko mēs ceram un neatlaidīgi gaidam, parasti nenotiek ar skaļumu un plašas atklātības priekšā. Tāda nu vienreiz ir Dieva pasaules kārtība, ka likteņa tiesas dzirnavas maļ lēni un klusi, bet neatvairāmi. Ja bieži ir brīži, kad viss vai daudz kas liekas bezcerīgs, to-

mēr arī tad, kauču aiz mūsu skata apvārksņa, gatavojas un notiek lietas, kas mums atpēstīšanu vai glābiņu sola un nes. Atcerēsimies 1941. g. 18. novembri okupētajā dzimtenē un toreizējo Ziemassvētku, miera un sirdsgaišuma svētku priekšlaiku. Cik drūms un bezcerīgs likās toreiz stāvoklis okupētajā dzimtenē. Bet kuŗš no latviešiem toreiz varēja iedomāties vai pat sapņot, ka tieši tad notika sekojošais: Lielā Atlantijas okeāna bezgalīgajos ūdens plašumos brauca kāds no lielākajiem pasaules drednautiem „Duke of York”, veselas iznīcinātāju un vieglo kreiseru flotiles ielenkts un sardzīgi pavadīts. Uz šī kuģa bija Lielbritanijas imperijas valdības galva ar vairākiem valdības un kara kabineta locekļiem, kas devās uz Ameriku noturēt svarīgu konferenci ar Savienoto Valstu prezidentu un izstrādāt turpmākos kara plānus. Te pēkšņi lielā kaujas kuģa radio stacijas uztver garas un svarīgas telegramas par Latvijas valsts un latviešu tautas stāvokli. Tā tad tad, kad mūsu dzimtene un tauta pārdzīvo drūmu posmu savā vēsturē, Atlantijas okeāns un tajā peldošs kaujas kuģis kļūst par centrālo vietu, kur apspriež un kur pasaules varenāko varu nesēji pārrunā Latvijas valsts tiesisko stāvokli, latviešu tautas likteni un nākotni un kur pieņem arī lēmumus. Ja toreiz lielā kaujas kuģa radio stacija no Atlantijas okeāna uz pasaules valstu galvas pilsētām varēja noraidīt šifrētas telegrammas, ka Baltijas valstīm atkal jākļūst suverēnām un neatkarīgām, tad šodien tāda prasība atskan atklāti daudzās lielās radio stacijās.

Kad pirms daudziem gadiem no Latviešu Nacionālā teātra skatuves Rīgā atskanēja priecās vārds par demokratiskāš Latvijas republikas nodibināšanu, tad Lielais Likteņa Lēmējs Latvijas valsti latviešu tautai nebija pasniedzis dāvanas veidā kā zelta ābolu uz sudraba paplātes. Latvijas valsts pirms tam bija jāizcīna un jāsaģatavo idejiski un pēc tam vēl sīvās cīņās jāizcīna un jānodrošina kaujas laukos. Tikai tāpēc, ka latviešu tautai bija nesalaužama griba būt kungiem savā zemē, Latvijas valsts varēja nodibināties un sekmīgi pastāvēt 22 gadus, kamēr to iznīcināja svešas varas pārspēks.

Pirmās idejiskās cīņas par Latvijas valsti un tās dibināšanu iesāka kāda latviešu nacionālās inteligences grupa ar M. Valteru un E. Kolavu priekšgalā jau pirms vairāk kā pussimts gadiem. Pirmā pasaules kara laikā, kad latvieši ieguva savu nacionālo karaspēku — latviešu strēlnieku pulkus, prasība pēc brīvas Latvijas kļuva aktīvāka un daudz plašāka. Kara beigu posmā jau darbojās 3 lieli centri ar vienu un to pašu mērķi, ar cīņu par Latvijas neatkarību. Rīgā bija Latviešu demokrātiskais bloks ar Kārli Ulmani, Miķeli Valteru, M. Skujenieku un Skubiķi vadībā, bet Valkā un Pēterpilī jau daudz plašākos apmēros valsts dibināšanas sagatavošanas darbu izvērsa latviešu bēgļu Centrālkomiteja un latviešu Nacionālā padome ar Vili Olavu, Jāni Čaksti, Arvedu Bergu un Zigfrīdu Meierovicu vadībā. Turpretim Maskavā aktīvs bija latviešu Nacionālais centrs ar Ati Kēniņu, Ernestu Blanku un Adolfu Bļodnieku vadībā, kas izdeva neatkarības ideju paudēju laikrakstu „Dzimtenes Atbalss”. Pēc krievu imperijas sabrukuma, visi šie trīs nogrupējumi ieradās Latvijā un 1918. g. 17. novembrī Rīgā nodibināja Latvijas tautas padomi, pirmo Latvijas parlamentu, kas iecēla valdību un dienu vēlāk Nacionālajā teātrī proklamēja Latvijas valsti.

Latvijas valsts savos neatkarības gados pierādīja, ka latviešu tauta ir spējīga lieliem saimnieciskiem un kulturāliem sasniegumiem un ka tā ir ar pilnu valstisku gatavību. Vēl vairāk — mēs esam pierādījuši, ka pāri šim īpatnējam nacionālajam stāvoklim 22 gadus mēs esam bijis nesalaužams aizsargvalnis Eiropas civilizācijai un kultūrai. 22 gadus mūsu valsts sekmīgi pastāvēja pret lielu ārēju spiedienu. Pasaule to nekad nedrīkstētu aizmirst. Šai ziņā mūsu valsts loma ir daudz lielāka, nekā to varbūt paši apjaužam. Bet kad civilizētā Eiropa atļāva un pat palīdzēja noārdīt to aizsardzības valni, ko bija izveidojušas Baltijas un citas jaunās valstis uz Azijas robežām, tagad nu visai Eiropai daudz grūtāk aizsargāties pret to vilņu pieaugumu, kuŗu mēs uztvērām un sekmīgi atvairījām laika posmā starp abiem pasaules kariem.

Latvijas valsts dibināšanas dienā mūsu domas vairāk kā jebkad havējas pie mūsu valsts un tautas likteņa, pie nacionālās domas paudējiem un valsts idejas cīnītājiem. 18. novembris ir tā diena, kas mūs atraisa no ikdienas un pelēcīgās bezcerības. Tā ir diena, kas mūs vēl var vienot un vieno. 18. novembra pagātnes ticība un nākotnes cerība ir visus trimdīniekus vienotāja saite. Vai tas būtu zaļoksnējs jauneklis trimdā, kuŗu vilina pasaules plašumi ar lieliem piedzīvojumiem un varbūt arī ar solīgām materiālās dzīves labākām izredzēm, vai tas būtu aizšautais lepnaiss latvju vanags, ar savainotiem spārnieniem, kas aizgājušā lielajā ģeopolitiskajā viesulī savas tautas upurtraukā visvairāk ir ziedojis un arī visvairāk zaudējis un cietis, vai arī tas būtu vecais tēvs, sirmā māmuļa, vai brieduma gadu vīrs — visu krūtīs kā nedzīstoša brūce deg jautājums — vai un kad? Kad atnāks mūsu lielā stunda, kad ausīs tās dienas rīts, kas mūs pāri okeāniem un jūrām uz dzimteni sauks? 18. novembrī mēs vairāk kā jebkad par šo dienu domājam un pēc tās ilgojamies, kad latviešu emigrācijas laika zemiskos strīdus, neiecietību un pat ļaundarību aizmirsuši un tiem pāri pacēlušies, mēs vienoti un saskanīgi, draudzīgi un labāki tikuši, visi kā viens iesim pret vienu kopīgu mērķi — atjaunotu, brīvu, nacionālu un demokrātisku Latviju.

Vai šī lielā diena nāks? Mēs tai ticam!

Mēs vēl ticam mūsu Brīvības pieminekļa zvaigznēm, kas pār Rīgu šodien drūmi savu atspulgu lej, un mēs ticam mūsu varoņu kapenēm.

Ja 18. novembrī mēs būtu dzimtenē, mūsu mājas pilsētās un laukos ietītu sarkan-balti-sarkano karogu plīvošanas šalkoņa un visa mūsu zeme degtu gaišā pateicības uguņu atspīdumā.

Kā visgaišākais un prieka pilnākais valsts svētku atmirzums palicis atmiņā tas, kad mūsu Latvija svinēja savu pirmo jubileju — piecu gadu pastāvēšanu. Brīvības cīņas bija sekmīgi izcīnītas, starptautiskā atzišana iegūta un jaunā valsts, saimnieciskās pēckaŗa grūtības pārvarējusi, sāka brīnišķīgam uzplaukumam pretim iet. Tie bija latviešu

tautas spožuma gadi, ko mēs, vecākās paaudzes ļaudis, pieredzējām un līdzī dzīvojam.

Bet tam pretstatā, kā melnu gulbju drūmā vizija, atmiņā atpeld Latvijas neatkarības pēdējais 18. novembris 1939. gadā. Svētku ugunis tad nemirdēja vairs tik gaiši kā citkārt, neziņas un satraukuma nomāktas bija cilvēku sejas, jo Staļina Krievija bija uzspiedusi mūsu valstij savu „savstarpējas palīdzības” paktu, sarkanarmijas pulki, kas divkārt pārsniedza mūsu armiju, bija jau savās bazēs mūsu zemē, tāpat sevišķi rosīgi darbojās arī Staļina konspirātīvo agentu tīkls. Šai 18. novembrī biju mūsu prezidenta viesis svētku rautā Rīgas pils Virsaišu zālē. Rūpju nomāktas bija prezidenta un viņa tuvāko līdzstrādnieku sejas šai Latvijas valsts gaišajā dienā. Kārlim Ulmanim tas bija pēdējais 18. novembris Latvijā. Ja atmiņā lūkojas atpakaļ uz šo 18. novembri, galda, šodien neviena vairs nav. Neviena.

Tās ugunis, kas 18. novembrī Latvijā gaišā mirdzumā ietina visu mūsu zemi, šodien mums ir jāiededzina savās sirdīs. Un mēs vēl esam laimīgi, ka varam to darīt, Latvijas vārdu skaļi pieminēt un viņas labo laiku slavu daudzināt. Tie mūsu asinsbrāļi, kas ir dzimtenē, šodien to nedrīkst darīt. Viņi Latvijas valsti tikai mēmās aizlūgšanās var pieminēt. Bet arī viņu sirdīs deg gaišā ticības liesma nacionālajai Latvijai un latviešu tautas brīvībai.

* * *

XIV

AR LATVIJAS IDEJU BRĀLĪBĀ

Dr. MIKĒLA VALTERA SILUETE

Dr. Miķelis Valters ir viens no lielākajiem vēl dzīvajiem Latvijas valstsvīriem un pirmais nacionālās valsts idejas cīnītājs pirms tepat sešdesmit pieciem gadiem. Viņš dzimis Liepājā 1874. gada 7. maijā (pēc v. st. 25.IV) strādnieka ģimenē. Liepāja jau pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī Latvijā bija progresīvo un sociālo ideju rosīgs centrs. Kā lielā ostas pilsētā, Liepājā no ārzemēm šīs idejas viegli iedzīvinājās. Liepājas reālskolā M. Valters arī ieguva vidējo izglītību.

Jau skolnieka gados M. Valters darbojās jaunatnes pulciņos un pieslējās Jaunās strāvas kustībai. 1897. g. viņu apcietina. Bijis ievietots vienā cietumā ar Raini. Bet Rainis no pārējiem arestētajiem latviešu revolūcionāriem pilnīgi izolējies un cietumā ar tiem nav ielaidies nekādās „cietumnieku telegrafa” valodās. Izsūtīts uz Daugavpili, M. Valters no turienes aizbēg uz Šveici, kur sāk studēt tieslietas un sociāldemokratu savienībā sāk veidot nacionāli valstiskās domas novirzienu.

1905. g. revolūcijas laikā M. Valters atgriežas Latvijā un piedalās revolūcionārā kustībā. Par to viņš ir spiests doties otrreizējā trimdā uz Šveici, kur Cīrihē nobeidz tieslietu studijas. Arī Kārlis Ulmanis, kā politisks emigrants, toreiz uzturas Cīrihē, kur studē agronomiju. Valters labi saprotas ar K. Ulmani un abi kopā publicējumos viņi tad sludina valstisko ideju nacionālās domas ietvaros.

Sevišķi labi Kārļa Ulmaņa un M. Valtera saskanīgā kopdarbība atjaunojās Latvijā 1. pasaules kara laikā, kad Valters pēc sava Helsinku darbības posma (cīņa pret caristisko patvaldību, vācu atbalstīta) ar Ulmani satikās vācu okupētajā Rīgā. Viņi abi bija vadītājas personas Rīgas demokrātiskajā blokā. M. Valters iestājās par biedru K. Ulmaņa nodibinātajā Latviešu zemnieku savienībā. Un tikai abi enerģiskā sadarbībā viņi spēja iegūt pārsvaru pār konservatīvo zem-



Dr. M. Valters.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs, with a large, dark rectangular area obscuring a significant portion of the middle section.

nieku spārnu (Andrievs Niedra, J. Ansbergs, T. Vankins), kas negribēja dibināt valsti kopā ar sociāldemokrātiem, t.i., ar strādnieku pārstāvjiem. Bet jāievēro, ka pirmās Krievijas revolūcijas ietekmē Latvijā tolaik valdīja ļoti sociālistisks noskaņojums. Pašvaldību vēlēšanās par kreisajām partijām nodeva līdz 70% balsu. Šīs partijas vajadzēja piesaistīt valsts idejai, jo citādi valsts dibināšana varēja kļūt problēmatiska. Tikai pēc attiecīgi grūti izcīnīta lēmuma Zemnieku savienības padomē (Valkā 15.XI 18.) bija iespējama Latvijas valsts proklamēšana. Divas dienas vēlāk M. Valters Rīgā Tautas padomes dibināšanas sapulcē lika priekšā K. Ulmani ievēlēt par pirmo Latvijas ministru prezidentu, ko Tautas padome arī vienbalsīgi izdarīja.

Cik grūtas ir bijušas cīņas par Latvijas valsts ideju pašu mājās, to aprāda kāda Dr. M. Valtera 1952. g. 16. novembrī rakstīta vēstule: „Tuvojoties Latvijas valsts, Latvijas demokrātijas dienai, nāk virsū domas un atmiņas par Latvijas valsts pirmsākumiem pirms vairāk kā 50 gadiem. Kas gan bija jāizcīnā pirms 18. novembra! Cīņa ap valsti un valsts morāli bija dziļi iesakņojama, dziļi pārvarāma mūsu pašu aprindās. Nevalstiskais agrārisms dzīvoja senus gadus un tāpēc bija vajadzīga cīņa ar mūsu šauru agrārismu, ar pilsonību bez kādas politiskas dvēseles, bez kādas plašākas tieksmes uz laukiem un pilsētās, ar oportūnismu”.

„18. novembris deva zināmu integrāciju mūsu tautai”, saka M. Valters. „Tas bija politiskas solidaritātes akts, kādi ir visi lielie politiskie akti vēsturē. Individuālais it kā pazuda, uzvarēja sociālais. Bet nu te nāk jauns posms, pēc politiskās solidaritātes akta nāca ekonomisms, līdz ar to privāto interešu neskaitāmie sikakti, saimnieciskās drumstalas, kas bieži vien pārplūdināja lielo valsts politiski nacionālo aktu. Kā pirmajos ekonomisma posma gados politika valsts integrācijas procesā sāka nepatkti, tā arī šodien emigrācijā esam iegrimumši nožēlojamā egoismā un bēdīgā tuvredzībā. Te ir mūsu trimdas nespēks un bezcerība. Un nu jūs jautāsiet — kas var un spēj še ko grozīt? Atbilde: fantasti. Šis vārds rakstās spalvā, jo tajā ir atbilde. Sapņotāji — otrs vārds, uz kuŗu var

būt lepmi šie paši. Sapņi — pats lielākais, kas cilvēkam dots. Sapņi ir radījuši pasauli un cēluši Latviju. Tālu prom no pašu zemes sapņi radīja Latvijas valsti un patstāvības ideju. Tā neradās čūlainajā ikdienas gaitnē, kas pamira ērtā omulībā, tautiskā sentimentālītātē, nabadzībā bez kādas sapņu idejas. Šo ideju radīja latviešu jaunie, pirmie politiskie emigranti. Valsts ideja! Vai neskanēja tā kā lielais Amen tauru saucienā „uz cīņu pret šo ideju”? Un tā atnāca pēc apmēram 20 gadiem no pirmā iedeguma ar lielo politisko aktu 18. novembrī 1918. gadā. Tālu prom no zemes, atstatumā radīta, jo taisni šis tālums deva mēru, mācīja domāt pāri par konkrēto, praktisko. Tas nesa ideju skaidrību un dibināja tās uz svešumā redzētā, salīdzinātā un salīdzināmā materiāla pamata. Šodien tā pati ideja prasa cīņu par Latviju”.

Latvijas priekšdibināšanas laika cīņas un domas atspoguļojas divās izcilās Dr. M. Valtera grāmatās: „Mūsu tautības jautājums” (1914), kur viņš no sociālrevolūcionārā strauta ir ieairējies jau tiros nacionālā liberālisma ūdeņos; un „Latvijas autonomija” (1917), kas pauž noteiktu un konkrētu valstiskās neatkarības domu.

Pēc Latvijas nodibināšanas M. Valters bija galvenais un aktīvākais K Ulmaņa palīgs. No 19.XI 18. — 8.XII 19 Valters bija pirmais Latvijas iekšlietu ministrs. Viņa uzdevumos ietilpa Latvijas pašvaldību organizēšana un pārvaldes aparāta izveidošana. Bet vēl svarīgāka bija Latvijas aizsardzības organizēšana. Pirmajā Latvijas valdībā nebija kara ministra amata, kaut gan jaunajai valstij no visām pusēm mācās virsū ienaidnieki. Aizsardzības pienākumus uzlika policijai, kas ietilpa iekšlietu ministrijā un ko vajadzēja organizēt M. Valteram. Aizsardzības lietām M. Valters radīja speciālu departamentu. Tikai 3 nedēļas vēlāk (6.XII 18.) apstākļi spieda nodibināt speciālu kara ministriju, par kuras vadītāju iecēla strēlnieku pulku līdzdibinātāju J. Zāliti. Kā pirmais iekšlietu ministrs M. Valters nodibināja arī Latvijas aizsargu organizāciju.

Pirmajos Latvijas gados, kad mūsu dzimtenē daudzi cilvēki slimoja ar „sarkanajām masalām”, un daudzi ar tām gribeja inficēt jauno valsti, iekšlietu ministra amats bija viens

no grūtākajiem, jo viņam bija jābūt no modā par jaunās valsts drošību un kārtību. Tāpēc M. Valters sev ieguva daudzus ienaidniekus, sevišķi kreisajās aprindās. Vairākas sociāldemokrātu interpelācijas Tautas padomē bija vērstas pret Valteru kā iekšlietu ministru. Tā tiešām ir likteņa ironija, ka bij. sociālrevolucionāram M. Valteram mūsu pirmajā parlamentā vissīvākie pretinieki bija tieši sociāldemokrāti. Kreisā spārna opozīcijas dēļ M. Valters bija spiests no iekšlietu ministra amata aiziet.

No 1920.-1924. g. viņš bija Latvijas sūtnis Romā. Tad Valters habilitējās par docentu Latvijas universitātē, bet no 1924.-25. g. bija sūtnis Parīzē. Divdesmito gadu beigās viņu iecēla par konsulu Karalaučos, bet no 1934.-37. g. viņš bija atkal sūtņa amatā Varšavā, bet pēc tam līdz Latvijas okupācijai sūtnis Briselē.

Pēc Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībā, dzīvodams trimdā, Valters ir neatlaidīgi cīnījies par Latvijas brīvības atjaunošanu. Viņš to dara galvenokārt kā publicists lielo tautu valodās. Jau 1923. g. M. Valters izdod grāmatu vācu valodā „Lettland,” 1926. g. tai seko — „Baltengedanken und Baltenpolitik”, tai pašā gadā iznāk grāmata arī franču valodā — „Le peuple Letton”.

Bet sevišķi zīmīgas Latvijas politisko tiesību cīņas skaidrošanai ir trīs M. Valtera grāmatas — „Probleme Europas,” kas izdota Šveicē 1943. g. (304 lpp.), „Das russische Problem. Ein neuer Weltkonflikt?” un „Das Verbrechen gegen die Baltischen Staaten” (1962).

Latviešu literatūras vēsturē Dr. M. Valteram ir vēl otrs vārds — Andrejs Paparde. Ar to viņš publicējis savus beletristiskos un mākslas jautājumu rakstus. Jau ar 1900. gadu J. Velmes vadītajā žurnālā „Austrums” parādās Andr. Pappardes apcerējumi par Eiropas tautu literatūru. Viņš sniedzis arī vairākus lugu un noveļu tulkojumus.

1908. g. iznāk A. Pappardes grāmata „Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos”, kurā viņš jau teorētiski sāk novērsties no vēsturiskā materiālisma. Tai pašā gadā iznāk Andreja Pappardes pirmā dzeju grāmata „Tantris”,

bet 1914. g. — dzeju grāmata „Mūžība”. Savas diplomāta darbības starplaikā A. Paparde saraksta divas lugas: „Kristus atriebšanās” (1928) un „Dievs un cilvēks”. Pēdējo 1930. g. izrādīja Dailes teātris Rīgā.

Visu sava garā mūža darbu Dr. M. Valters ir veltījis Latvijai un latviešu tautai — cīņai par tās tiesībām, brīvību un neatkarību. Tagad, sava mūža beigu posmu viņš pavada Francijas pilsētā Nicā, lielā vientulībā, cilvēciskā un pat idejiskā vientulībā. Visus viņa laika biedrus un līdzcīnītājus dzīves vilciens ir aizvedis citā pasaulē. No Dr. M. Valtera kollēģiem pirmajā Latvijas valdībā šinī pasaulē vēl ir tikai viens vīrs. Tas ir pirmā Ulmaņa kabineta satiksmes un darba ministrs T. Hermanovskis, kas 9 gadus jaunāks par M. Valteru un dzīvo Amerikā. Divi Latvijas pirmās valdības ministri, M. Valtera līdzgaitnieki, kas bija devušies trimdā, pēdējos gados savu dzīvi noslēdza svešu zemju veco ļaužu mītnēs. Pirmais Latvijas izglītības ministrs Dr. Kārlis Kasparsons, kas bija deviņus gadus vecāks par M. Valteru, mira kādā veco ļaužu mītnē Dānijā, bet pirmais tirdzniecības un rūpniecības ministrs Spr. Paegle, kas savā laikā sarakstīja interesanto grāmatu „Kā Latvijas valsts tapa”, nesen savas dzīves gaitas izbeidza veco ļaužu mītnē Insulā, Vācijā.

Dr. Miķelis Valters ar saviem deviņdesmit gadiem tomēr vēl aizvien ir ļoti aktīvs valsts un nacionālā jautājuma cīnītājs. Par Latviju, par paša līdzdibināto Latvijas valsti Dr. Valters domā, runā un raksta publikācijas nepārtraukti. Vēl nav norimušas pārrunas un atbalsis par viņa 1962. gada rudenī izdoto grāmatu „Das Verbrechen gegen die Baltischen Staaten”, kad Valters jau strādā pie divām jaunām grāmatām (viena franču, otra latviešu valodā) par Latvijas jautājumu. Tāpēc zināmā mērā var arī saprast Dr. M. Valtera sarūgtinājumu un skarbumu, kas izpaužas dažos viņa darbos, jo kopš pēdējā kara gadiem viņš ir „izskaitīts” un nav vairs iesaistīts „aktīvā” diplomātiskā dienestā. Pie Valtera plašā vēriena politiskās aktivitātes lielas nozīmes tam nebūtu, bet reizē ar to Dr. M. Valters ir viens no visvecākiem un nopelnīgākiem Latvijas valstsvīriem un sūtņiem, kas no Latvijas

valsts līdzekļiem, pretēji pat vairākiem nediplomātiem, nesaņem nekādu atlīdzību. Ja viņam nebūtu laimējies atrast darbu un ja savā vecumā viņš vairs nespētu pildīt kādu pavāji atalgotu juridiskā padomnieka vietu kādā firmā, arī Valteram būtu jāmeklē patvērums kādā svešas zemes veco ļaužu mājā, līdzīgi diviem viņa netaisniem kolēģiem pirmajā Latvijas valdībā. Tas, šķiet, ir viens no galvenajiem motīviem, kas sūtīja Dr. M. Valtera politiskajā nostājā pēc kara ir radījis pagrieziena. Tādu pagrieziena, kas tagad valststiesiski vērsas arī pret viņa kādreizējo draugu Kārli Ulmani. Kad pirms pāris gadiem Dr. M. Valters ienāca kāda trimdnieka dzīvoklī un tur ieraudzīja pie sienas Kārļa Ulmaņa ģimetni, viņš pēkšņi sarāvās, it kā no lapsenes dzēliena, kaut ļoti labi zināja šī dzīvokļa iemītnieku attiecības pret K. Ulmani.

Tas, kā pret Dr. M. Valteru ir „veidojušies” daži apstākļi trimdas pēdējos divdesmit gados — un mūsu uztverē tie ir bijuši netaisni un politiski negudri — ir psiholoģiska cēlonība tam, ka M. Valters cīnās pret šiem „apstākļiem” savā valsts idejas dogmatismā un arī zināmā iespējamā pats sevi ievirzījis nepelnītā un ļoti neizdevīgā cīņas pozīcijā. Tādā pozīcijā, kurai ir latviešu trimdnieku vairuma noteikts noraidījums. To norāda vairākas plašas diskusijas par mūsu valsts formas un tiesiskajiem jautājumiem. Tās liecina, ka trimdā ir notikusi krasa sadursme, kur vienā pusē stāv pirmo Latvijas valsts spīlgtāko ideologu ieskatī, kas veidojušies un nopamatojušies ārpus Latvijas — ilggadīgā emigrācijā un diplomātiskā dienestā — un otrā pusē: vidējās paaudzes ieskatī, kas auguši un saauguši ar šo ideologu izcīnīto brīvo Latviju un kas veidojušies vienlaicīgi ar tautas mentālītāti. Tās ir divas patiesības, kurām katrai ir savs ideoloģisks nopamatojums. Dr. M. Valtera respektējamā ideoloģiskā patiesība ir tā, ko viņš izteicis kādā 1953. g. Jaungada dienas vēstulē: Viņš esot idejas vergs. Un „ši ideja ir tiesiskā Latvija. Neatkāpties no šīs idejas, kļūst mūs visus var glābt un pasargāt, tāds bijis mans mūžs”, saka Dr. Valters.

Dr. M. Valters kādā vietā ar lepnumu sev pieņem Don-Kichota apzīmējumu. Tas esot vienīgais titulis, ko viņš sev

vēloties, jo tas izsakot ideālismu. Latviešiem patiešām ir vajadzīgi Don-Kichoti, fantasti, kas ir cīnījušies un cīnas par Latvijas valsts ideju. Dr. M. Valters tāds ir bijis visu savu garo cīnītāja mūžu.



XV

BLAUMANIS
TRIMDAS PERSPEKTĪVĒ

Rūdolfā Blaumaņa vārdā ir ietverta viena no lielākajām latviešu nācijas bagātībām. Zelta fondus un valūtas rezerves var iztukšot, vai arī pārmaiņu laikos tos var paņemt citas varas, zaļais zelts mežos var sadilt, valūtas vērtība var celties vai krist, bet tās vērtības, ko latviešu tautas nacionālos kultūras apcirkņos iebēris Rūdolfs Blaumanis, nezudīs tik ilgi, kamēr vēl būs latviešu tauta un kamēr jebkur pasaulē runās latviešu valodu.

Kāda ir Blaumaņa vieta latviešu kultūras vēsturē un kādas ir tās vērtības, ar kuŗām viņš tik bagātu ir darījis latviešu tautu? Blaumanis ir izcilākais latviešu novelists un drāmatīķis, kas šajās literātūras disciplīnās uzrāda augstākos sasniegumus vēl līdz šai dienai — veselas 6 gadu dekādes pēc savas nāves. Parasti vispopulārākie rakstnieki ar saviem darbiem tikai reti pārdzīvo savu laiku un ar savām mākslas patiesībām iesniedzas sekotājā paaudzē, jo katram laikam ir sava mākslinieciskā ideoloģija, sava ārējās pasaules uztvere un izpratne un arī savs stils. Pāri savam laikam dzīvo tikai tas mākslinieks, kas ir spējis ieģremdēties cilvēka dvēseles visdziļākajos dziļumos un kas atradis iekšējās pasules mūžīgo patiesību sintēzi. Tāds ir Blaumanis. Drāmā un novelē viņš ir kļuvis par latviešu klasiķi.

Blaumaņa galvenā īpatnība tā, ka viņš ir pirmais, kas latviešu literātūrā ienesis dvēseli. Blaumanis ir pirmais, kas novelē un drāmā meistarīgi radījis psiholoģisko pilnveidības cilvēku. Ar visām viņa ciešanām, gaviļējošiem priekiem, dvēseles kompleksiem un to drāmatisku salūšanu kaislību bangās vai rāmā rituma izlīdzinājumā. Līdz Blaumanim latviešu literātūrā valdīja didaktisms, ar saviem morāliskajiem cilvēka vērtēšanas principiem vai arī t.s. sadzīves un nacionālo cīņu literārais žanrs, kur tāpat bija nenotušējams didaktiskais

apakštonis. Blaumanis gāja šim ārējām niansēm pāri un kļuva par cilvēka dvēseles daudzpusības un daudzveidības mūžīgo patiesību tulku. Kur gan ir lielāka brīnumu un noslēpumu pasaule kā tai mūžīgajā avotā, ko par cilvēka dvēseli vai, pārnestā nozīmē, par cilvēka sirdi sauc? Un kas savā daudzveidībā ir tik mūžīgs un tik pastāvīgs kā cilvēka sirds? Blaumani paņēms liktenis ir apveltījis ar ģeniālo un vienreizīgo īpašību būt par cilvēka sirds saskatītāju, nemaldīgu sapratēju, atvērēju un iztulkotāju. Blaumanis ir cilvēku sirdžu klētnieks. Tā ir viņa īpatnība un tas ir viņa paliekamais spēks.

Rūdolfs Blaumanis, dzīvodams un strādādams tikai apm. pusi no normāla cilvēka mūža, ir atstājis vairāk vērtību latviešu kultūrai, nekā daži citi kultūras darbinieki būtu varējuši paveikt 5 mūžos. Blaumanis mira 45 gadu vecumā un literātūrā viņš ir strādājis tikai 23 gadus, no 1885. — 1908. Viņš ir pag. gadu simteņa sestās dekādes rakstnieks. Tas nozīmē, ka viņš dzimis un audzis latviešu tautiskās kustības un nacionālās atmodas spožākā plaukuma laikmetā.

Latviešu tauta pazīst divus brīnuma laikmetus, divus fantastu periodus. Pirmais ir nacionālās atmodas laiks, kad viss rosījās, auga, veidojās brīnišķā spēkā. Tā ir pag. gadsimta otrā puse, kad jaunās Eiropas brīvie humānisma vēji ielauzās mūsu feodālisma iežņaugtā dzimtenē un kad latvieši no kalpu un darba ļaužu kārtas kļuva par pilnvērtīgu nāciju. Un otrais brīnuma laikmets ir tas, kad latvieši izkaroja, nodibināja un paši veidoja savu neatkarīgo valsti. Tas ir pirmais un vienīgais laikmets zem saules, kad latvieši bija neatkarīga un brīva nācija paši savā valstī. Tas ir latviešu tautas īstais zelta laikmets. Blaumanis to nepiedzīvoja. Bet viņš ir viens no lielākiem latviešiem, kas kala sudraba ceļu uz šo zelta laikmetu, ne kā ideoloģisks karotājs vai sadzīves cīņu veidotājs, bet kā mūžīgā avota — mākslas pravietis. Šai ziņā Blaumanis ļoti atšķiras no saviem rakstniecības laika biedriem.

Par laika biedriem var saukt cilvēkus, kuŗu gadu starpība nepārsniedz desmit, jo ar lielāku gadu starpību cilvēkus daudz kas šķirs, viņiem nebūs ne vienāda pasaules uztvere, ne izpratne, ne ietekmējumi, nedz arī laika gara kopības

izjūtas. Tas ir svarīgi par literāriem laika biedriem runājot. Pag. gadu simteņa 6. dekāde, 60-70. gadi, latviešu literatūrā devuši Annu Brigaderi (dzimusi 1861.), Augustu Deglavu (62.), Blaumanis (63.), Jēkabu Janševski (65.), Raini un Aspaziju (abi 68.), un Augustu Saulieti (69.). Bet cik liela ir viņu visu māksliniecisko īpatnību atšķirība! Tie katrs reprezentē savu pasauli. Līdzās Blaumanim populārākie Rainis un Aspazija savā mākslā galvenokārt ir revolūcionāri cīnītāji un tautas brīvības saucēji. Ja Rainis, līdzās maigajai lirikai, savās drāmās ir lielo problēmu dzejnieks, ja viņš arī par nacionālismu kaņodams, iet tam pāri, iet uz vispārcilvēcīgo, kosmopolītisko un ja arī Aspazijas drāmām un patētiskajai lirikai ir šāda tendence, tad vienīgi tikai Blaumanis ar Brigaderi un Saulieti meklē un veido nacionāli dvēseliskās patiesības mākslā. Bet pilnīgi citā virzienā ir aizgājuši Deglavs ar Janševski, kļūdami par laikmetu un sadzīves attiecību veikliem tēlotājiem. Deglavs ar savu lielo romānu „Rīga” devis spilgtāko nacionālās atmodas laikmeta cīņu raksturojumu, kad latvieši, no zemnieka kārtas ārā lauzdamies, ar pastalām kājās gāja uz Rīgu un to pamazām iekaroja. Bet Janševskis, rakstnieka vārdu un populāritāti iegūdams tikai kādus 15 gadus pēc Blaumaņa nāves, savos plašajos un formālās izveidības ziņā pilnīgi neapvaldītajos romāmos, atgājis vēl tālāk atpakaļ — uz dzimtbūšanas un klausu laikiem un sniedzis respektējamu latviešu tautas dzīves ainu muižas paspārnes idilē.

Ir zināmā mērā tragiski, ka no 6. dekādes rakstniekiem vienīgi Blaumanis nesagaidīja Latvijas valsts zeltaino saules lēktu. Tāds pats liktenis no 7. dekādes bija populārajam sāpju lirīķim Porukam, kurpretim viņa dekādes biedri Niedra, Plūdonis, Akurāters, Jaunsudrabiņš un Skalbe piedzīvoja savu nacionālo cīņu rezultējumu valstī.

No literārā detalizējuma viedokļa raugoties, Blaumanis starp savas dekades rakstniekiem uzrāda lielāko sazarojumu krietnā un ražīgā kuplumā. Vispirms Blaumanis strādā avīzniecībā, kas ir viņa galvenais maizes darbs. Pirmo redaktora vietu Blaumanis ir dabūjis vācu laikrakstā „Zeitung fuer Stadt

und Land," bet drīz viņš pāriet uz slaveno „Dienas Lapu," kuŗas redakcijas loceklis ir no 1898.-1901. g. Np 1901.-1903.g. Blaumanis strādā „Pēterburgas Avīzēs," kopā ar Andrievu Niedru, Aleksandru Būmani un Emīlu Melngaili. Bet no 1906.-1908.g. Blaumanis ir „Latvijas" atbildīgais redaktors. Laikrakstos Blaumanis galvenokārt vada literātūras un mākslas daļas, bet sevišķi augstā līmenī viņš tur izveido humora nodaļu, kur arī pats daudz raksta, piem. „Latvijā" ar parakstu „Pulieris".

Krietns ir Blaumaņa veiklā formā darināto lirisko dzejoļu klāsts. Daudzas no Blaumaņa dzejām komponētas un tās dzied vēl šodien, piem. „Kā zagšus", „Vēl tu rozēs plūc", arī Ģētes „Minjona", kuŗas tulkojumam „Mājas Viesa Mēnešraksta" redakcija izsludināja sacensību, kur Blaumanis ieguva pirmo vietu. Blaumaņa dzejoļos vadošais motīvs ir maigi liriskās izjūtas. Diezgan akcentēts ir arī nacionālais moments. Piem. Blaumaņa vārdi no „Tālavas taurētāja" — „Mans zelts ir mana tauta, Mans gods ir viņas gods" vienmēr būs spilgts patriotisma piemērs un paraugs. Blaumaņa kopotajos rakstos gandrīz veselu sējumu aizņem humristiskie dzejoļi. Šajā nozarē kvantuma un kvalitātes ziņā Blaumanis pārsniedzis visus sava laika biedrus, pat Doku Ati.

Blaumaņa stāstu un noveļu skaits ir īsti prāvs. Novele ir tas literārais žanrs, kuŗā Blaumaņa talants atradis vispilnīgāko izteiksmi. Novele raksturojas ar laika ziņā īsu, bet psiholoģiski drāmatisku spriegumu. Novelei nav episki rāmas darbības, problēmu izvērsuma un metodiska risinājuma līdz noslēgumam. Novele pēc formas ir laika un telpas ziņā sakoncentrēts romāns. Tā ir episkās literātūras esence. Un tieši šeit Blaumanis ar saviem psiholoģiskajiem konfliktiem, ko izraisa cilvēka sirds, kaislības un tikumi, parāda noveles īsto vērtību. Kas gan nebūs lasījis Blaumaņa klasiskās noveles „Salna pavasarī," „Raudupiete," „Purva bridējs," „Andriksons," „Nāves ēnā"? Blaumaņa noveļu tipi ar rūpīgu tehnisku apdari ir viscaur izsvērti un mākslinieciski pilnveidoti. Psiholoģiskos konfliktus risinot, Blaumanis atraisa visus cilvēka būtības reģistrus. Un tāpēc arī to piepildījums traģismā vai izlīdzinājumā ir dabisks un patiess.

Emigrācijā varbūt dažs labs nereti būs piedomājis pie Blaumaņa noveles „Nāves ēnā” — tās tematikas dēļ, kas novelē iztirzāta. Starp šo Blaumaņa noveli un latviešu emigrantu likteņiem ir zināmas paralēles. Tādā situācijā, kā uz peldoša ledus gabala jūrā, kas atdalījies no krasta un peld aizvien tālāk jūras plašumos, aizvien mazāks sadrupdams, šodien ir gandrīz visa latviešu tauta. Mēs visi atrodamies it kā uz jūrā peldoša, drūpoša ledus gabala. Un tieši tādos apstākļos parādās cilvēka istā daba. Ārkārtīgi apstākļi atraisa tādas rakstura īpašības, kādas normālos apstākļos cilvēkos mēdz būt tikai latentā stāvoklī. Kāda avīzēs izlasīta ziņa par pulciņu zvejnieku, ko vētra uz ledus gabala iedzinusi jūrā, ir Blaumanim devusi iemeslu radīt tipus un parādīt cilvēku īpašības, kādas tie atklāj nāves ēnā atrazdamies. Šais viņa dziļi pārdomātos un izkristalizētos tipos mēs redzam no vienas puses lielu varonību, uzpurēšanos un pašaieliedzību un no otras puses ļauno instinktu izraisīšanos līdz netīkami baigam kailumam. Še liktenis izplēš savus spārnus pār cilvēku sirdīm un liek tām pavērst savu iekšējo pasauli uz āru un raksturīgi, ka krietnākie un cēlākie iet bojā, bet daži negatīvo tikumu cilvēki aizpeld pret dzīvības krastu. Arī šis laiks to ne vienreiz vien ir pierādījis, ka negatīvais un ļaunais ar savu aktivitāti un viltību dominē un nospiež godīgo un cēlo.

Ar savām lugām, drāmām un komēdijām vairāk nekā pus gadu simteni Blaumanis ir bijis galvenais, kas pārvaldījis latviešu skatuvi. Arī vēl šodien, emigrācijā, Blaumanis ir daudz izrādīts skatuves autors. Un ja tagadējā paaudzē tik labi nepazītu Blaumaņa skatuves darbus „Indrānus”, „Pazudušo dēlu”, „Uguni”, „Ļauno garu”, „Skroderdienas Silmačos”, ko daudzi būs redzējuši vairākkārt, tad Blaumanis latviešu skatuvi arī šodien pārvaldītu pilnīgi. Šie Blaumaņa darbi aprakstīti šķērsgrīzumā un izanalizēti kā literatūras vēsturēs, tā skolu grāmatās un teorētiskajos apcerējumos. Vai iespējams pie tā vēl ko jaunu, nepamanītu pateikt? Gandrīz nekā. Blaumaņa drāmatiskie darbi līdz šim latviešu literatūrā vēl nav pārspēti. To panākumu atslēga izsakāma vienā vārdā: dabiskums. Blaumaņa formāli meistarīgi veidotajās drā-

mās mēs redzam dabisko drāmatismu, ne mākslīgi konstruēto, bet dabiski un negrozāmi izaugušo. Blaumaņa komēdijās dominē dabiskais un pie tam plūstošais komisms, pretstatā mākslotajiem jokiem vai taisītajam humoram. Ja no šī viedokļa salīdzinām Blaumani ar pasaules komēdijas labākajiem pārstāvjiem, tad, atmetot ārējo stilistiku, skatuviskās vielas formālo ietvaru, Blaumani cienīgi varam nostādīt līdzās Oskaram Vaildam ar „Ideālo vīru” un Skribem un Leguvē ar „Glāzi ūdens”.

Blaumaņa piemiņas vakaros, vai tādos sarīkojumos, kad programmu neaizpilda viena luga, parasti izrāda Blaumaņa pēdējo skatuves darbu „Sestdienas vakars”, ko viņš uzrakstījis īsi pirms nāves. Tas ir viencēliens un nav ar tādu skatuviski drāmatisko spriegumu kā Blaumaņa lielās lugās. Ārēji še nav nekāda teātrālisma un kāpināta drāmatisma, bet šī viencēliena vērtība ir dzīves vakara noskanā, kād cilvēks kā sapņainā vizijā ar šķīstīšanās sajūtu pārkāpj aizdzīves slieksni. Pagasta nabagu Bungatiņu vecuma dienās vadā no mājas uz māju, kur saimniekiem viņš ik pa nedēļai jāuztur. Pagasta žēlastības maizē viņš piedzīvojis pazemojumus un nicinājumus, gluži tāpat kā šodien simti tūksteši bēgļu pasaulē. Pārmainot tikai kādu dekorāciju un dzimtā pagasta svešu ļaužu mājas vietā liekot bēgļu nometni, vai veco ļaužu mītņi — paralele būs pilnīga. Kad Bungatiņam jautā: „Vai tad nav apnicis tā — no mājas uz māju — ik nedēļas?” — Mēs sadzirdam — Vai tad nav apnicis tā — no nometnes uz nometni, vai uz dzīvokļu ciematu — ik mēnešus, ik pusgadu? Un dialogā, kas seko, gandrīz nekas vairs nav jāgroza. „Ir gan apnicis”, saka Bungatiņš. „Bet katram jau vēl sava cerība.” Un kad viņam jautā: „Kāda tad tev tā?” — Bungatiņš atbild: „Es domāju: uzceļ nabagu māju (šodien teiktu: ierīkos veco ļaužu mītņi), nevažās vairs tā apkārt. Būs savs mierīgs, silts kaktiņš...”

Bungatiņš, kas visā savā dzīvē ir bijis labās sirds cilvēks, kas daudziem palīdzējis un tos glābis, mūža novakarē ar slimām, darbā bojātām kājām pats ir bezpalīdzīgs un pat pirsti šīs dienas spēka vīri viņam liedz: „Tāda apkrāpēja pa-

saules gājēja godīgu ļaužu pirti nedrīkst laist". Sestdienas vakarā, t.i., simboliskajā dzīves vakarā Bungatiņš sajūt ilgas pēc pirts, lai nomazgājoties viņš arī dvēselīgi tīrs un atjaunots kļūtu. Bungatiņš pats 6. skatā to izsaka vārdiem: „Būtu jāizvitējas, tad paliek arvien tāds vieglākš, un lokanāks, tāds kā jauns. Un cvētāks". Pirti cilvēks nošķīstās tāpat kā baznīcā un atjaunojas baltas drānas uzvelkot. Tā arī Bungatiņu caur šķīstītāju pirti pār dzīves sliegsni pārvest ierodas pats liktenis viņa labākā jaunības drauga atveidā. Un kāda vizija labsirdīgās Pupiņas jauno dienu atblāzmā ar divieli un tīru ķreklu uz rokas aicina nicināto pasaules gājēju vieglajā, skaidrajā, augšupejošā aizdzīvē. — „Tie taisnie to pasauli uzvar, bet tiem — citiem viņa pieder", filozofiski saka Blaumanis šai viencēlienā. Te Blaumanis savas dzīves novakarē, personīgu pārdomu un izjūtu rezultātā, pieskāries dzīves robežas un aizdzīves problēmai. Tikai vēl viens latviešu autors ieiešanu aizdzīvē ir tvēris dziļāk un reljefākā filozofējumā. Tas ir Jānis Lapiņš rakstā „Pie Lielā Nēzināmā" grāmatā „Ezeru acis".

Blaumaņa mīļākais un tuvākais draugs, skolotājs Jānis Greste, ar kuŗu vēlākos gados bija gods diezgan tuvu iedraudzēties, atstāstīja, kā Blaumanis ir radījis savu pēdējo skatuves darbu „Sestdienas vakars". Mūža pēdējos gados Blaumanis ar Gresti Rīgā dzīvoja kopā kādā mēbelētā istabā, tagadējā Blaumaņa ielā, trešajā namā pa labi no Brīvības ielas, trešajā stāvā. Svētkos un brīvdienās Blaumanis no Rīgas parasti izbraucis uz saviem Ērgļu Brakiem. Bet 1908. g. Vasarsvētkos Blaumanis bijis tā saguris, ka baidījies uzņemties nogurdinošo braucienu uz Ērgļiem un viņi abi ar Gresti palikuši Rīgā. Kā jau vecpuiši, paši gādājuši par vakariņām un brokastīm. Greste sestdienas vēlā vakarā no veikala uznesis ēdamo, lai tā pietiktu visiem svētkiem, bet Blaumanis nekā neēdis, teicis, ka nekas negaršojot. Uznākot vakara krēslai, Blaumanis nemierīgi sācis staigāt pa istabu un skumji noteicis: „žēl, vajadzēja tomēr riskēt un braukt. Būtu bijis labāk. Tagad mēs būtu atnākuši tīri nomazgājušies no pirts. Mamma būtu uzlikusi galdā pīragus ar rūgušpienu". Tad Blaumanis vairs neru-

nājis ne vārda un tikai ar nemieru sejā staigājis pa istabu. Beidzot piegājis pie loga un it kā saulē skatoties aizlicis roku acu priekšā un lūkojies ārā tumstošajā Vasarsvētku sestdienas vakara krēslā. No šis Blaumaņa izturēšanās Greste zinājis, ka nu Rūdolfis kādu jaunu darbu sāk iznēsāt sevi, ka kaut kas dzimst un veidojas. Ar lielu goddevību Greste atvilcīs sāņus, Blaumanis netraucējis un sargājies pat kustēties. Pēc laika Blaumanis kā atvieglots atstājies no loga, ieslēdzis spuldzi un brīnišķīgs atvieglots gaišums atmirdzējis viņa sejā. Grestes netraucēts, Blaumanis atsēdies pie galda un sācis rakstīt. Tā Vasarsvētku sestdienas vakarā, tumstošajā krēslā skatoties, ir dzimis aizmūža gaismas apstarotais Blaumaņa pēdējais skatuves darbs „Sestdienas vakars”.

Šis brīnišķīgais vieglais atstarojums Blaumaņa vārdam iet līdzī visus šos gadus. Kā skatuves rakstniekam neviens viņam to vēl nav varējis atņemt. Labākos latviešu skatuves autorus ir devusi tieši Blaumaņa dekāde, bet arī tad Raini, Aspaziju, Brigaderi un Saulieti skatuves literatūrā mēs varam saukt tikai par Blaumaņa laika biedriem. Neatkarības laiks ar izcilākajiem drāmatiķiem Jūliju Pētersonu, Kārli Zariņu, Elinu Zālīti un pozaino, bet spēcīgo Mārtiņu Zivertu, Blaumanim ir varējuši tikai pietuvoties. Tas pats ir ar Anšlāvu Eglīti, kas ar „Kazanovas mēteļi” kļuvis par apdāvinātāko skatuves rakstnieku emigrācijā. Tā tad viss laiks pēc Blaumaņa un mūsu neatkarības spožuma gadi ar drāmatisko rakstniecību netiek pāri vienai pašai pag. g. s. sestajai dekādei. Savā laikā Mākslas departaments izsludināja plašu drāmatisko darbu sacensību, nolūkā dot ierosmi un jaunu radīšanas impulsu jauniem un veciem skatuves autoriem. Atsaucība bija ļoti liela. Iesūtīja pāri par 100 lugu. Žūrijas komisija ilgi to vērtēja, bet neviena neuzrādīja nevienu Blaumanim kaut cik līdzīgu vaibstu. Vienīgi tikai Anšlāvu Eglīti ir devis šis laiks un sīvs darbs pēc tā. Tas nozīmē, ka Blaumaņi nedzimst ne pa gadu dekādēm un ne pa simts gadiem reizi.

1908. g. vasarā Blaumaņa veselība, ar TBC slimojot, slīdēja strauji uz leju. Lai viņam līdzētu, Greste ar grūtībām

bija sadabūjis nepieciešamos līdzekļus, jo toreiz mums vēl nebija slimo ķāsu un pabalstu, un atvasarā Blaumani aizveda uz Takaharju plaušu sanatoriju Somijā.

Pēc Grestes stāstījuma man atmiņā palikusi šāda aina. Blaumanis ar krūtīm jau tik slimis, ka vairs nevar atgulties. Arī naktis viņš pavada sēdus. Bet somu ārsts, Blaumani uzmanīgi izmeklējis, liek viņam laisties gulus. Blaumanis to nedara un vaidot pasaka, ka nevar. Tad somu ārsts sugestīvi Blaumanim virsū skatīdamies autoratīvi vācu valodā nosaka: „Sie muessen liegen koennen”. Blaumanis atlaižas gulus un mierīgi smaidis pārklāj viņa seju. Vēlāk viņš saka Grestem: „Zini, Janci, tas ir gan varens dakters, kad viņš tā stingri pateica, tad kā ar roku atņēma žņaudzēju no krūtīm kad atgūlos.” 4. septembrī Blaumanis mira un uzticīgais draugs Jānis Greste, kas tagad dzimtenē arī pats miris, bija atkal tas, kas aizsteidzās pie Blaumaņa, viņa laicīgo daļu iezārkoja un pārveda dzimtenē, kur 12. sept. Blaumani apbedīja dzimtenes kapsētā Ērgļos.

40 vasaras atpakaļ, ceļodams pa Somiju, es uzmeklēju to vietu, kur Rūdolfis Blaumanis ir pārkāpis dzīves sliegsni. No Punkaharju pa skaistajiem somu ceļiem es kājām devos uz Takaharju sanatoriju. Neviens tur Blaumani vairs neatcerējās. Saule lēja savu zeltu pār balto māju un zaļajām klusu sanošajām priedēm. Bija brīnišķīgs, dzidri viegls miers, kādu tikai Ziemeļzemju rāmās vasaras izstaro. Pēc fotografijas sameklējis un ilgi pavērojies sanatorijas istabas logā, kur pirms 16 gadiem bija miris Blaumanis, es devos uz Saimas ezermalu. Zilo ūdeņu viļņu šļakatas, lēni skalodamās gar apaļo klintsakmeņu krastiem, ritmiski daudzinaja: Blaumanis, Blaumanis — Blaumanis nav miris, Blaumanis dzīvo!



PIELIKUMI

MUSEUM

1. Pielikums

Pie raksta: Kārļa Ulmaņa dzīves mācība

ĢENERĀLDIREKTORA H. R. SMITH'A ATMIŅAS PAR KĀRĻA ULMAŅA DZĪVI NEBRASKĀ

My first acquaintance with Karlis Ulmanis, former president of Latvia, was in 1905, when I was head of the department of Animal Husbandry at the University of Nebraska in Lincoln. We had then a winter course for students lacking entrance requirements for the four year agricultural course. On the first day, a young man in my short course class, spoke with a foreign accent, and I asked him to remain. He said he came from Latvia, where he wrote an article advocating the independence of that country, and when the Russian officers came to his front door, he went out the back way to go to Germany. From there he came to the United States, where for a time he was with friends in New York State. He then came to see a Latvian friend who worked on a farm near Waverly, Nebraska, owned by Charles Warner, at present Lieutenant Governor of Nebraska. He had planned to remain only for the short winter course. However, when I learned that he had previous training sufficient to enter the four years college course, I took him to the city campus to talk with Dr. Bessey, Dean of the Industrial College, who permitted him to enter the four course, from which he graduated with honors for scholarship in 1909.

Karl was not only a good student, but was strong physically, had a pleasing personality, a keen sense of humor, and well liked by all who knew him. I helped him to get some work to pay part of his expenses. He was particularly interested in dairying and taught cheese making during his senior year when he was also chosen as one of five students to represent Nebraska at the National Dairy Cattle judging contest in Chicago.

After graduation he was an assistant in the Dairy Department of the University, later, accepting a more lucrative po-

sition with the Roberts Dairy Company at Lincoln. Then one day he told me of an opportunity to buy a creamery in Texas if he could raise \$1000 in addition to his own available funds. He did not ask for a loan, but I said to him, that if Professor Haecker, Head of the Dairy Department would join me, we would borrow \$10000 at the First National Bank of Lincoln, which we did and it pleased him very much.

Some time after he made the purchase, during World War I, a friend in Latvia wrote him it was now safe to return. He sold his creamery and went to Latvia, where he later became Head of the Peasant Party, and then President of the new Latvian republic. He sent me much interesting literature about Latvia after I accepted a position at Chicago, Illinois in 1917 to initiate a national campaign for the eradication of tuberculosis in cattle and hogs for the market interests there, remaining until my retirement in 1950.

When my friends in Nebraska and elsewhere, subscribed a fund for my oil portrait to be hung in the Saddle and Sirloin Club of Chicago, in recognition of success in the project, I learned later, that Karlis Ulmanis was one of the most liberal contributors.

While president of Latvia he invited Mrs. Smith and me to be his guests there, as she was also his personal friend. We regret that we were then unable to accept his kind invitation.

After World War II we heard no more from him and took it for granted that he had been executed by the Russians or made their prisoner. A year ago, I read in the Chicago Tribune of an interview with a Latvian who had escaped a Siberian prison and came to the United States; He was quoted as saying that Karlis Ulmanis was a fellow prisoner there. In May 1950, I mailed the clipping to my friend, Senator Kenneth Wherry, of Nebraska, who replied as follows: „In connection with your recent letter, expressing the hope that some means might be found to release former President Ulmanis of Latvia, I have done some preliminary investigating, but have no definite information to report from the United States Department of

State channels. I am asking that further inquiry be made, however, and if there is available any encouraging or more specific information, I will be glad to supply it to you, and I thank you for bringing this matter to my attention". He later sent me copy of a letter to him from J. K. McFall, Assistant secretary of State, Washington D. C. dated June 7th, 1950, which reads as follows, „The Department understands that, shortly after the incorporation of Latvia into the Soviet Union, President Ulmanis was granted permission by Soviet authorities in Latvia to depart for Switzerland, where he intended to reside. It has been reported, however, that this permission was withdrawn at the last moment, and that instead of proceeding to Switzerland as planned, the President departed from Riga on July 22nd, 1940 on a train going to Moscow, U.S.S.R.

Although various rumors and speculations concerning Mr. Ulmanis' welfare and whereabouts have since appeared from time, the Department has no authentic information concerning him, subsequent to his reported departure for Moscow in 1940. The Department has been informally advised by the Latvian Legation in Washington that the above information coincides with information to the Legation."

What a pity that one who had accomplished so much for the good of the Latvian people would be forced to spend remaining years in a Siberian prison. If he is still living, we hope and pray that something will happen soon to bring about his release.

* * *

2. Pielikums

Pie raksta: Kārļa Ulmaņa dzīves mācība

ZEMGALES MĀLS UN LATVIJAS DIKTATORS

Kāds latviešu profesors, kas domājas labi izpratis Kārļa Ulmaņa dzīvi un darbu, kādā trimdā izdotā grāmatā, starp citu, ievietojis apcerējumu par Kārli Ulmani (Saules svece). Tur viņš saka, ka „minot (savas dzimtenes) Zemgales smago mālu” Ulmanī attīstījušās „tās rakstura īpašības”, kas, šķiet, bijuši tie „subjektīvie spēki”, kas devuši „Ulmanim pārākuma apziņu, kāda nepieciešama diktatoram” (263). Šādu slēdzienu autors pamato ar „personīgu pieredzi” kādā rudens lietainā dienā, ejot no Līvberzes uz Abguldī. Zemgales māls gan priecinot lauksaimnieku, bet esot nepatīkams ceļa gājējiem, kam kājas aplīpot un kļūstot aizvien smagākas. Šādu mālainu ceļu minis Kārlis Ulmanis (238). Un „ja esot taisnība, ka apkārtne, kuņā bērns aug, ietekmē viņa raksturu, tad no Pikšu apkārtnes Ulmanis varēja mantot vienmuļību un smagumu savā raksturā” (239. lpp. — par šādi formulētu teikumu gan jā-jautā, vai to veidojis Latvijas zemes smagums, vai zinātniski skaidra domāšana un precizitāte?). Secinājums: tāpēc Ulmanī attīstījusies pārākuma apziņa par citiem un viņš kļuvis par diktatoru. Šī interesantā salīdzinājuma cēlonības meklētājs ir arī ieskatījies Mardena grāmatās, no kuņām Ulmanis savā laikā daudz mācījās un izsaka nožēlu, ka Ulmanis nav klausījis Mardena padomam „braukt divjūgā”, tad tas varbūt Ulmanī būtu mazinājis pārliecību, ka viņš visādā ziņā ir pārāks par citiem.

Liktenim nu ir patīcis, ka šī asprātīgā un zinātniski pamatotā salīdzinājuma autors ir dzimis un audzis tādā pat apvidū kā Ulmanis, Saldus apkārtņē, kur mālam rudenos ir tieši tādas pat īpašības kā pie Glūdas un Bērzes. To es pats pārliecinājos kādā rudenī nokļuvis Saldus apkārtņē. Un ja nu

mēs izlasam šī Saldus apkārtnes mālainībā dzimušā un au-
gušā autora dažas grāmatas, tad jākonstatē, ka rakstot par
Kārli Ulmani, viņš zināmā mērā ir attēlojis pats sava rakstu-
ra pamatipašības.

3. pielikums

Pie raksta „Dzīvā Latvija”

ANGLIJAS — FRANCIJAS — PADOMJU SAVIENĪBAS LĪGUMA PROJEKTS

(Par piespiedu garantijām Baltijas valstīm)

23. jūlijā 1939. gadā.

Apvienotās karaļvalsts, Francijas un Padomju savienības valdības, nolūkā padarīt iedarbīgākus Tautu Savienības pieņemtos principus par savstarpējo palīdzību pret agresiju, ir panākušas šādu vienošanos:

1. paragrafs

Apvienotā karaļvalsts, Francija un Padomju savienība uzliek sev pienākumu sniegt savstarpēju, tūlītēju un iedarbīgu palīdzību, ja viena no šīm trim zemēm nonāktu ienaidnieciskās attiecībās ar vienu Eiropas varu, vai tās būtu kā sekas:

1. šīs varas agresijai, kas vērsta pret vienu no šīm trim vai arī
2. tieša vai netieša agresija, ko šī Eiropas vara vērstu pret jebkuru Eiropas valsti, kuŗas neatkarību un neitralitāti pret šādu agresiju viena no trim līgumu slēdzējām valstīm domā par vajadzīgu aizsargāt.

Starp trim šo līgumu slēdzējām valstīm pastāv vienprātība, ka jēdziens „netieša agresija” otrajā punktā ir saprotams tā, ka attiecīgā valsts ar varas piedraudējumu un kādas citas valsts rīcību būtu spiesta atteikties no savas neatkarības vai neitralitātes.

Turpmākajā paragrafā paredzētā palīdzība tiks sniegta saskaņā ar Tautu savienības pamata principiem, bet bez vajadzības tās rīcībai sekot vai arī Tautu savienības darbību nogaidīt.

2. paragrafs

Trīs līgumu slēdzējas valdības visīsākā laikā vienosies par palīdzības rīcību, veidu un apmēriem, kas saskaņā ar 1. paragrafu ir sniedzama, lai palīdzība būtu izveidojama tik iedarbīga, cik vien iespējams.

3. paragrafs

Trīs līgumu slēdzējas valstis rēgularās atstarpēs izmainīsies informācijām par starptautisko situāciju un miera interesēs sagatavos savstarpēju diplomātisku palīdzību. Bez tūlītējas atļaujas prejudicēšanas 1. paragrafā paredzētai palīdzībai un lai tās sagatavošanu labāki nodrošinātu tam gadījumam, ja iestātos apstākļi, kuŗi spiestu 1. paragrafā paredzētos pienākumus savstarpējai palīdzībai pielietot, trīs līgumu slēdzējas valdības pēc vienas valdības lūguma tūdaļ iesāks apspriedes, lai situāciju pārbaudītu un, ja vajadzīgs, pamatojoties uz kopēju lēmumu, noteiks tūlītējas savstarpīgās palīdzības un tās pielietošanas veida spēkā stāšanās laiku, neatkarīgi no Tautu savienības rīcības.

4. paragrafs

Trīs līgumu slēdzējas valdības savstarpēji paziņos visus tos palīdzības pienākumu tekstus, ko viņas jau ir uzņēmušās iepretim citām Eiropas valstīm. Ja viena no trim valdībām nākotnē domās kādu jaunu tamlīdzīgu pienākumu uzņemties, viņa pirms tam par to konsultēs abas pārējās valdības un tām paziņos noslēgtā līguma tekstu.

5. paragrafs

Trīs valdības apsolās, ja, saskaņā ar 1. paragrafā paredzētām saistībām, pret agresiju ir uzsākta kopēja akcija, pamieru vai mieru slēgt tikai pēc kopīga lēmuma.

6. paragrafs

Šis līgums stājas spēkā vienlaicīgi ar 2. paragrafā paredzēto noslēdzamo līgumu.

7. paragrafs

Līgums ir spēkā 5 gadus, skaitot no šīs dienas datuma. Pēc laika posma, kas nedrīkst būt mazāks par 6 mēnešiem, trīs valstis uzsāks sarunas, lai izlemtu, vai ir vēlams līgumu, ar vai bez grozījumiem, atjaunot.

Slepenais protokols

Trīs līgumu slēdzējas valdības ir vienojušās par šādiem punktiem:

1. Šodien parakstītā līguma 1. paragrafa otrais punkts attiecas uz šādām Eiropas valstīm: Turciju, Grieķiju, Rumāniju, Poliju, Beļģiju, Igauniju, Latviju, Somiju.
2. Šo valstu sarakstā pēc triju līguma valdību vienošanās var izdarīt revīziju.
3. Agresijas, vai agresijas draudu gadījumā, ko kāda Eiropas vara vērstu pret kādu iepriekšējā sarakstā neminētu Eiropas valsti, trīs līgumu slēdzējas valdības, iekāms uzsākt tūlītēju akciju, ko ikviena no viņām atzītu par vēlamu, pēc vienas līguma valsts vēlēšanās iesāks apspriedes par katru akciju, kas kopīgi jāizlemj.
4. Papildvienošanās (protokols) netiks publicēta.

Šis līgums, ko sastādījuši angļi, franči un krievi delegāti Maskavā taisni vienu mēnesi pirms Hitlera-Staļina pakta noslēgšanas, nav stājies spēkā. Tas nav parakstīts. Šis līgums ir Staļina-Hitlera pakta antipods, ne satura, bet partneru nozīmē. Rakstā „Dzīvā Latvija” 11. nodaļā ir jau aizrādīts, ka Staļins komunistiskās Krievijas politisko mērķu dēļ atzina, ka viņam labāk slēgt līgumu ar Vāciju un tāpēc viņš teica, ka angļu un franču delegācijas ir jāsūta mājās. Būtiski 23. jūlija līgums ar savu slepeno protokolu no 23. augusta līguma un tā slepenā protokola daudz neatšķiras. Pēdējais ir tikai konkrētāks un Staļinam izdevīgāks. Abu līgumu sarunās Kremli galvenais jautājums ir bijis par Baltijas valstīm. Tas, ko 23. jūlija līgumā krievi ir izkaulējuši par piespiedu garantijām, īstenībā ir brīva ceļa atvēršana militārai akcijai pret

katru valsti, jo indirektu agresiju, kas var apdraudēt kādas valsts neatkarību, vai neitrālītāti, var ļoti viegli piemērot pavisam nejaušam un nevainīgam gadījumam, sevišķi, ja ievēro, ka viena no līgumu slēdzējām valstīm var iedomāties un šādas piespiedu garantijas sākt realizēt. Vācijas kara gadījumā ar Poliju, piem., piespiedu garantijas bez attiecīgo valstu piekrišanas varēja pielietot pret Latviju, Igauniju un Somiju, tāpat tas būtu varējis notikt arī Vācijas konflikta un uzspiestā līguma gadījumā ar Lietuvu par Klaipēdas jautājumu (22.III 39.), kā arī citos daudz nenozīmīgākos, pat iekšpolitiska rakstura gadījumos. Tāpēc arī angļu delegācija Maskavā pret šo krievu prasību līgumā ļoti ilgi un konsekventi pretojās. Franču delegācija bija piekāpīgāka. Bet kad angļu prese un atklātības doma valdības rīcību šajā jautājumā sāka asi kritizēt, pielaidīgāka kļuva arī angļu delegācija un tā beidzot angļu — franču — padomju līguma projekts ieguva iepriekš minēto veidu. Nav gandrīz šaubu, ka, ja Staļins līgumu ar Hitleru nebūtu atradis par izdevīgāku, 23. jūlija līgums būtu parakstīts un stājies spēkā. Ir iespējams, ka tas varbūt gan būtu novērsis otrā pasaules kara izcelšanos, bet vai Baltijas valstu neatkarība un suverēnitāte pēc šī līguma un tā slepenā protokola vēl ilgi būtu varējušas pastāvēt, ir jautājums. Tāpēc arī Baltijas u.c. valstis, uz kurām līgums varēja attiekties, ļoti noteikti un konsekventi izteicās pret „garantiju” klauzulu. Bet līguma projekta 1.paragrafa 2.p. un slepenais papildprotokols liecina, ka tam nebija un nebūtu bijis nekādu panākumu. Uz to norādīja arī Čehoslovāķijas piemērs.

* * *

4. Pielikums

Pie rakstiem: Kalpaka marts un — Grimstošās Eiropas kongress un latviešu Potsdama.

NACIONALSOCIALISTISKĀS VĀCIJAS POLITISKIE

MĒRĶI AUSTRUMOS

NATIONALSOZIALISTISCHE OSTPOLITIK

Niederschrift ueber die Besprechung zwischen Hitler, Rosenberg, Lammers, Keitel und Goering am 16.VII 1941

Pēc: Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher, Bd. XXXVIII, S. 86 ff.

(I z v i l k u m s)

Auf Anordnung des Fuehrers fand heute bei ihm um 15 Uhr eine Besprechung mit Reichsleiter Rosenberg, Reichsminister Lammers, Feldmarschal Keitel, mit dem Reichsmarschall und mir statt. . .

Einleitend betonte der Fuehrer, er wolle zunaechst einige grundsaeztliche Feststellungen treffen. . . Wesentlich sei es nun, dass wir unsere Zielsetzung nicht vor der ganzen Welt bekanntgeben: dies sei auch nicht notwendig, sondern die Hauptsache sei, dass wir selbst wuessten, was wir wollten. Keinesfalls solle durch ueberfluessige Erklaerungen unser Weg erschwert werden. Derartige Erklaerungen seien ueberfluessig, denn soweit unsere Macht reiche, koennten wir alles tun, und was ausserhalb unserer Macht liege, koennten wir ohnehin nicht tun.

Die Motivierung unserer Schritte vor der Welt muesse sich also nach taktischen Gesichtspunkten richten. . .

Wir werden also wieder betonen, dass wir gezwungen waren, ein Gebiet zu besetzen, zu ordnen und zu sichern; im Interesse der Landeseinwohner muessten wir fuer Ruhe, Ernaerung, Verkehr usw. , usw. sorgen; deshalb unsere Regelung.

Es soll also nicht erkennbar sein, dass sich damit eine endguel-tige Regelung anbahnt! Alle notwendigen Massnahmen — Er-schiessen, Aussiedeln etc. — tun wir trotzdem und koennen wir trotzdem tun.

Wir wollen uns aber nicht irgendwelche Leute vorzeitig und unnoetig zu Feinden machen. Wir tun lediglich so, als ob wir ein Mandat ausueben wollten. Uns muss aber dabei klar sein, dass wir aus diesen Gebieten nie wieder herauskommen.

Demgemaess handelt es sich darum:

1. Nichts fuer die endguel-tige Regelung zu verbauen, son-derm diese unter der Hand vorzubereiten;
2. Wir betonen, dass wir die Bringer der Freiheit waeren.

Im Einzelnen:

Die Krim muss von allen Fremden geraeumt un deutsch besiedelt werden.

Ebenso wird das alt-oesterreichische Galizien Reichsge-biet.

Grundsaeztlich kommt es also darauf an, den riesenhaf-ten Kuchen handgerecht zu zerlegen, damit wir ihn erstens beherrschen, zweitens verwalten und drittens ausbeuten koen-nen.

Die Russen haben jetzt einen Befehl zum Partisanenkrieg hinter unserer Front gegeben. Dieser Partisanenkrieg hat auch wieder seinen Vorteil: er gibt uns die Moeglichkeit auszurot-ten, was sich gegen uns stellt.

Grundsaeztliches:

Die Bildung einer militaerischen Macht westlich des Ural darf nie wieder in Frage kommen und wenn wir hundert Jahre darueber Krieg fuehren muessten. Alle Nachfolger des Fueh-rers muessen wissen: die Sicherheit des Reiches ist nur dann gegeben, wenn westlich des Ural kein fremdes Militaer existie-re; den Schutz dieses Raumes vor allen eventuellen Gefahren uebernimmt Deutschland. Eiserner Grundsatz muss sein und

bleiben: Nie darf erlaubt werden, dass ein anderer Waffen traegt, als der Deutsche!

Dies ist besonders wichtig; selbst wenn es zunaechst leichter erscheint, irgendwelche fremden unterworfenen Voelker zur Waffenhilfe heranzuziehen, ist es falsch! Es schlaegt unbedingt und unweigerlich eines Tages gegen uns aus. Nur der Deutsche darf Waffen tragen, nicht der Slawe, nicht der Tscheche, nicht der Kosak oder der Ukrainer!..

Aus den neugewonnenen Ostgebieten muessen wir einen Garten Eden machen; sie sind fuer uns lebenswichtig; Kolonien spielen dagegen eine ganz untergeordnete Rolle.

Auch wenn wir einzelne Gebietsteile schon abteilen, immer muessen wir als Schuetzer des Rechts und der Bevoelkerung vorgehen. Demgemaess seien die jetzt notwendigen Formulierungen zu waehlen; wir sprechen nicht von einem neuen Reichsgebiet, sondern von einer durch den Krieg notwendigen Aufgabe.

Im einzelnen:

Im Baltikum muss jetzt das Gebiet bis zur Duena nach naeherer Festlegung mit Feldmarschall Keitel in Verwaltung genommen werden.

Der Fuehrer stellt dann zur Erwaegung, ob man nicht den alt-oesterreichischen Teil Galiziens sofort zum Gouvernement geben soll; auf Einwaende hin bestimmt der Fuehrer, dieser Teil solle nicht zum Gouvernement kommen, sondern lediglich gleichzeitig dem Reichsminister Frank unterstellt werden (Lemberg).

Der Reichsmarschall haelt es fuer richtig verschiedene Teile des Balten-Landes, z.B. Bialystoker Forsten, Ostpreussen zuzuteilen. Der Fuehrer betont, das gesamte Balten-Land muese Reichsgebiet werden. Ebenso muesse die Krim mit einem erheblichen Hinterland (Gebiet noerdlich der Krim) Reichsgebiet werden; das Hinterland muese moeglichst gross sein. Hiergegen hat Rosenberg Bedenken wegen der dort wohnenden Ukrainer. (Nebenbei: Es tritt mehrfach in Erscheinung,

dass Rosenberg fuer die Ukrainer sehr viel uebrig hat; er will die alte Ukraine auch erheblich vergroessern).

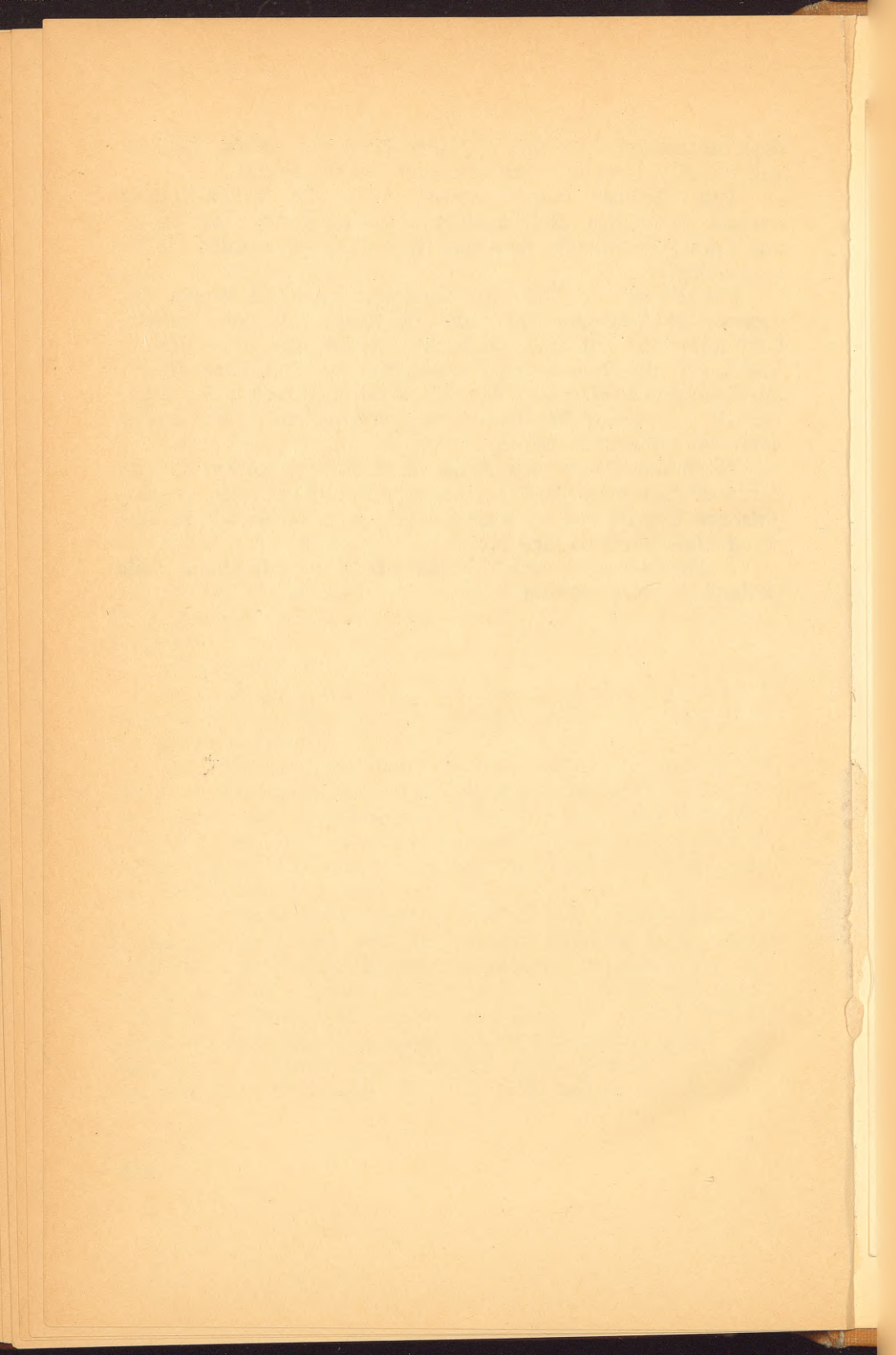
Der Fuehrer betont weiter, auch die Wolga-Kolonie muesse deutsches Reichsgebiet werden, ebenso das Gebiet um Baku; es muesse deutsche Konzessionen werden (Militaer-Kolonie).

Die Finnen wollen Ost-Karelien, doch soll wegen der grossen Nickel-vorkommen die Halbinsel Kola zu Deutschland kommen. Mit aller Vorsicht muesse die Angliederung Finnlands als Bundesstaat vorbereitet werden. Das Gebiet um Leningrad wird von den Finnen beansprucht; der Fuehrer will Leningrad dem Erdboden gleichmachen lassen, um es dann den Finnen zu geben. . .

Nach der Pause betont der Fuehrer, wir muessten uns darueber klar sein, dass das heutige Europa nur ein geographischer Begriff sei, in Wirklichkeit ginge Asien bis zu unseren bisherigen Grenzen. . .

Abschliessend wird bestimmt, das Baltenland solle Ostland genannt werden.

* * *



Kļūdu izlabojums

Pēc iespiešanas grāmatā vēl pamanītas šādas kļūdas vai kļūdaini iespiesti vārdi:

- 29. lpp. 1. rindā ķezara vietā jālasa: ķeizara;
- 40. lpp. 1. r. 1. p. Burvības vietā jābūt: Burvīgas;
- 41. lpp. 22. r. atrisinājumu vietā: atraisījumu;
- 44. lpp. 8. r. Tautas, 9. r. pēcpusdienā;
- 45. lpp. 34. r. :darbības;
- 46. lpp. 8. r. :norādīt;
- 48. lpp. 21. r. : atklātības; 28. r. :izjautāju;
- 56. lpp. 10. r. 1913. g. vietā jābūt 1919. g. ;
- 85. lpp. 23. r. : lielo un 27. r. :meklējis;
- 98. lpp. 32. r. :Ernstfalle;
- 109. lpp. 11. r.:oktobra;
- 118. lpp. 10. p. pēc Latviju jābūt punktam un vārdam igauņu jāsakas ar lielo burtu;
- 120. lpp. 4. un 8. r. : sāk;
- 143. lpp. 19. r. r vietā: ir;
- 149. lpp. pēdējā rinda ir lieka, tā pārņemta no 154 lpp., kur pēdējās rindas trūkst: 154. lpp. pēd. r. tekstam jābūt — pēkšņi sāka tramdīt un atrprasīt šo summu norēķinus. Sekre-
- 180. lpp. 14. r. pavisam vietā: visam;
- 197. lpp. 15. r. : leģionāri;
- 200. lpp. 18. r. vārda un vietā jābūt: šeit;
- 211. lpp. 21. r.: Sinibu. vietā : Svinību;
- 215. lpp. 2. r. km: kam;
- 231. lpp. 15. r. : izvadrunā;
- 254. lpp. 31. r. izvadīšanu vietā: izvadrunu;
- 254. lpp. 32. r. ar vietā: uz;
- 302. lpp. pēc 15. r. izkritis teksts: tad no tiem, kas šai vakarā sēdēja kopā ar Ulmani pie viena;
- 305. lpp. 33. r.: nepatikt;
- 312. lpp. 21. r.: pasaules;
- 314. lpp. 23. r.:romānos;
- 318. lpp. 6. r.: cvētāks: svētāks.

34.-

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA



0309054702

